

PRAGA

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR
PRAHA 2006

Na obálce:

Michael Wolgemut, Wilhelm Pleydenwurff, Praga, Panorama Prahy od Vyšehradu k Pražskému hradu. Vydali: Sebastian Schreyer a Sebastian Kammermeister v publikaci Hartmanna Schedela, Liber cronicarum..., Norimberk 1493.

Sign. AMP G 3786 – kolorovaný dřevořez

Na titulním listu:

Michael Wolgemut, Wilhelm Pleydenwurff, Praga, Panorama Prahy od Vyšehradu k Pražskému hradu. Vydali: Sebastian Schreyer a Sebastian Kammermeister v publikaci Hartmanna Schedela, Liber cronicarum..., Norimberk 1493.

Sign. AMP G 3675 – dřevořez

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
SUPPLEMENTUM 1.

DVORY A REZIDENCE
VE STŘEDOVĚKU

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR
PRAHA 2006

Mediaevalia Historica Bohemica

Supplementum 1.

Dvory a rezidence ve středověku.

Sborník příspěvků z kolokvia konaného 18. března 2005

v Historickém ústavu AV ČR ve spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK

Uspořádala a redigovala: Dana Dvořáčková–Malá

ISBN 80–7286–095–X

© Historický ústav
Praha 2006

O B S A H

Úvodem.....	7
Markéta Špůrová	
Identifikace svědků v listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovnickému dvoru	9–19
<i>Identifikation der Zeugen in den Urkunden der königlichen Familie zur Zeit Wenzels I. und ihre Beziehung zu dem Herrscher-geschlecht</i>	
Irena Moravcová	
Dvůr královny Markéty Babenberské mezi lety 1246–1266	21–42
<i>Der Hof der Königin Margarethe von Babenberg von 1246 bis 1266</i>	
Tomáš Baletka	
Dvůr moravských Lucemburků a perspektivy jeho dalšího studia	43–51
<i>Der Hof der mährischen Markgrafen und die Perspektiven seiner weiteren Erforschung</i>	
Dominik Budský	
Metropolitní kapitula pražská jako dvůr v malém. Kariéra a vztahy v prostředí kapituly v letech 1378–1390	53–86
<i>Das Prager Metropolitandomkapitel als Hof im kleinen. Karriere und Verhältnisse im Millieu des Kapitels 1378–1390</i>	

Marcin Rafał Pauk	
Nemieccy przybysze na dworze Wacława I. W kwestii początków migracji rycerskich do Czech	87–106
<i>Die deutschen Einwanderer am Hof Wenzels I. Ein Beitrag zu den Anfängen der ritterlichen Migrationen nach Böhmen</i>	
Dana Dvořáčková–Malá	
Biskup Bernard z Kamence, zakladatel, kancléř, rádce a diplomat	107–121
<i>Bernard von Kamenz, Stifter, Kanzler, Berater und Diplomat</i>	

Martin Čapský	
Proměny dvorské elity jako odraz poklesu zeměpanské prestiže opavských Přemyslovců	123–144
<i>The Transformation of Court Elite as a Reflection of the Decrease of Landlord Prestige of the Opava Přemyslids</i>	
Robert Novotný	
Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách ...	145–161
<i>Hierarchies of the court and “land nobility” in the Late Middle Ages</i>	

Mlada Holá	
Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi v letech 1348–1372 ...	163–189
<i>Die Aufenthalte Karls IV. und seines Hofes in Breslau in den Jahren 1348–1372</i>	
Richard Němec	
K pojmu rezidence: Formální atributy jako kritérium definice sídel Karla IV. Lauf – Milín – Ojvín	191–236
<i>Zum Begriff Residenz. Die formalen Attribute als Kriterium zur Bestimmung der Sitze Karls IV. Lauf – Mylau – Oybin</i>	
Petr Hlaváček	
Nový Jeruzalém? Spirituální rozměr kadaňské rezidence Jana Hasištejnského z Lobkowicz (†1517).....	237–272
<i>Das neue Jerusalem? Die spirituelle Dimension der Residenz in Kadaň/Kaaden des Johannes Hassensteiner von Lobkowicz</i>	

Otakar Slanař	
K otázce topiky ve středověké rytířské epice	273–286
<i>Frage der Topik in der mittelalterlichen Ritterepik</i>	
Soupis použitých zkratk.....	287–288
Autoři.....	289

Úvodem

V březnu 2005 uspořádal Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK kolokvium na téma Dvory a rezidence ve středověku. Akce zaznamenala příznivý ohlas jak u příspěvateľů, tak i posluchačů. Celkem dvanáct referátů se stalo základem sborníku k avizovanému tématu. Příspěvky byly rozděleny do čtyř bloků, tak jak je vymezil badatelský přístup jednotlivých autorů.

První oddíl předkládá čtyři studie (Markéty Špurové, Ireny Moravcové, Tomáše Baletky a Dominika Budského) přímo zaměřené na výzkum existence dvorského prostředí. Přes zjevné odlišnosti tématu se autoři shodli na základním metodologickém postupu – prosopografii, jako výchozí a zároveň díky torzovitosti pramenů značně omezující cestě v badání. Jedná se o příklady ze dvora panovnického, včetně dvora královny, dále markraběcího dvora a konkrétních sociálních vrstev obyvatelstva ve vztahu k dvorskému prostředí.

Druhý blok autorů Marcina R. Pauka, Dany Dvořáčkové–Malé, Martina Čapského a Roberta Novotného je zaměřen na osudy jednotlivců, a to převážně na exponovaných místech panovnických dvorů. Studie v zásadě hledají důvody ke vstupu do služby na panovnických či obecně feudálních dvorech. Těžištěm zájmu badatelů se v takových případech stávají kariérní vzestupy a pády konkrétních dvořanů. Ke každodennosti dvorské společnosti promlouvá rovněž otázka vývoje a potýkání dvorské a zemské hierarchie.

Třetí část sborníku, na které se podílejí svými příspěvky Mlada Holá, Richard Němec a Petr Hlaváček se koncentruje na problematiku rezidencí. S tím se váže hledání samotného významu rezidence a identifikace rezidenčního sídla.

Samostatně stojící závěrečná studie Otakara Slanaře promlouvá, nikoliv ovšem marginálně, do otázek kulturního dědictví rytířské dvorské společnosti středověku, a to na příkladu literárních forem vyjadřování, čímž potvrzuje nezbytnost mezioborové spolupráce.

Rádi bychom, aby sborník Dvory a rezidence ve středověku nezůstal jen jakýmsi torzem mezi řadou jiných publikací ze záslužného počtu konaných kolokvií a konferencí a stal se tak prvním v řadě následujících výstupů z navazujících zasedání na téma dvorské a rezidenční problematiky středověku.

Dana Dvořáčková–Malá

Markéta Š p ů r o v á

IDENTIFIKACE SVĚDKŮ V LISTINÁCH KRÁLOVSKÉ RODINY V DOBĚ VÁCLAVA I. A JEJICH VZTAH K PANOVNICKÉMU DVORU

Svědečné řady patří k ověřovacím prostředkům středověkých listin. V českém prostředí se vyskytují ve 12. a částečně 13. století, v jehož průběhu se postupně vytrácejí. Vystupují v nich důvěryhodné osoby především z vyšších společenských vrstev, zatímco osoby nižšího postavení bývají spíše výjimkou. Kromě diplomatického a právně historického hlediska mají svědečné řady význam pro studium dějin panovnických a velmožských dvorů, správy i pro genealogii šlechtických rodů a mohou nabídnout i vhled do způsobů a forem politických aktivit „Čechů“.

Jména svědků se střídavě objevují jak v osobních, příbuzenských a závislostních vazbách, tak ve vztazích k dvorským či provinčním úřadům nebo predikátům. Tato jména přitom vystupují v rozmanitých mutacích a podobách, leckdy znesnadňujících jejich identifikaci. Nadto doba Václava I., k níž se příspěvek váže, je velice dynamickou etapou přetváření starých zvyklostí a struktur v nové.¹⁾ Nic není ustáleno, tím méně držba úřadů a pozemkového majetku vznikající a vzrůstající se pozemkové šlechty. Stejně tak predikáty jejich příslušníků. Je dostatečně známo, že jedna a tatáž osoba může vystupovat s různými přídomky, úřady a leckdy se pohybuje po celé zemi. Některé z těchto problémů chci demonstrovat na vybraných ukázkách ze světa duchovenstva i laiků; u světských osob na několika případech známých šlechtických rodů i jednotlivců, jejichž hvězda zapadla stejně rychle, jako vyšla.

Přesnou identifikaci leckdy komplikuje několik příčin. Jednak stručnost části svědečných řad (pouhý výčet křestních jmen bez jakéhokoli určení), jednak módní

¹⁾ Srov. též M. ŠPŮROVÁ, Svědkové v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století), *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, 2003, s. 57–95.

oblíbenost některých jmen (Jindřich, Bohuslav, Konrád). Písaři se ale také potýkali s problémy, jak některá jména vůbec napsat (např. Bicen = Věcen, Býčen, psáno i jako Bizzen, Wiccen...; dále různé formy psaní jmen Vrš, Hrut, Crh, Častolov, Vlček a další, související se zvyklostmi a etnickým prostředím písaře). Někdy došlo i k jakémusi „překladi“ z domácí řeči do latiny (Vlček = Lupus). Latinský „pravopis“ přitom vykazuje větší ustálenost než národní jazyky. Největší potíže ostatně činí slovanská jména, jimž chybí latinský protějšek (Vrš, Častolov). U německých jmen je situace sice snazší, ani tady se však nelze vyhnout potížím s jemnějším odlišováním forem jako Gerhard – Gebhard, Albert – Adalbert, Arnold – Arnulf.

Nejméně problematickou skupinou se zdá být duchovenstvo. Klerikové se označují vždy podle svých hodností, funkcí, obročí. Setkáváme se přitom nejen se špičkami církevní hierarchie, ale i se správci venkovských far či řadovými mnichy. Často vystupují členové kapitul a opati klášterů. V této skupině se mnohdy ozývá spojení „... *et totus conventus*“. Co si pod tímto obratem představit, je sice jasné, ale vyvstává otázka, kolik mohlo být v tom kterém klášteře řeholníků.²⁾ Jako příklad lze uvést dvě královské listiny z roku 1252 pro plaský klášter, v nichž kromě mnichů a dalších představitelů kláštera svědčí také laici³⁾ (viz příloha 1).

Nesporně obtížnější je identifikace svědků z laického prostředí. Osoby s predikáty často vystupují současně s kastelány, beneficiáři, hradskými a dvorskými hodnostáři. Způsob označení osob podle úradů, sídla nebo rodinných vazeb závisel na řadě faktorů (na místě vydání a prostředí, na zvyklostech notářů a písařů). Konkrétní jednatel může v různých listinách vystupovat jednou jako beneficiář, podruhé s predikátem, jindy jako člen významné rodiny, případně v libovolných kombinacích těchto způsobů.

Identifikačním potížím se nevyhýbají ani počátky vlivných a známých šlechtických rodů. Vítkovský rozrod je typický častým opakováním jména Vítek. Obtížněji se však jednotliví Vítkové rozlišují. Lze totiž vysledovat, že i dva synové jednoho

²⁾ Problémem se zabýval Z. BOHÁČ, K počtu řeholníků v předhusitských kláštorech, *Historická geografie* 29, 1997, s. 11–20.

³⁾ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*, J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ (edd.), Praha 1962, č. 237, s. 409: „*Fridericus prior, Henricus cellerarius, Hedenricus camerarius, Guncelinus subprior et universus conventus Placensis; laici vero Radim de Widehoztittiz, Gotchalculus et Gotchalculus filius fratris sui de Claz, Pretizlaus de Zehorow et frater suus Miloslaus, Neckemir de Colozow*“; CDB IV/1, č. 238, s. 410–411: „*Fridericus prior, Sifridus monachus Placensis, Siboto monachus Placensis, Theodericus monachus Placensis, Wilhelmus monachus Placensis, Guncelinus monachus Placensis, layci vero: Radyn de Wydehoztittiz, Ztan de Otewek, Bohuslaus de Rahov, Vbizlaus de Vgiezt, Nekemir de Coleschowe, Vlricus de Thereschowe, Rubertus de Sulowe et alii quam plures*“.

otce se mohli jmenovat stejně: Vítek starší, Vítek mladší či pouze Vítek.⁴⁾ Podobné rysy lze zjistit i u Ronovců, bratří Jindřicha a Častolova ze Žitavy, kteří své syny pojmenovali každý po svém sourozenci.⁵⁾ Významný byl i rod Hraběšiců starajících se

⁴⁾ Vítek starší, syn Vítka a bratr Vítka mladšího a Jindřicha: CDB II, č. 323, s. 326 (1228); CDB II, č. 382, s. 431 (1229); Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1, G. FRIDRICH (ed.), Praha 1943, č. 43, s. 44 (1233); CDB III/1, č. 54, s. 55 (1233); CDB III/1, č. 73, s. 79–80 (1234); CDB III/1, č. 115, s. 142 (1235); CDB III/1, č. 129, s. 163–164 (1236); vyskytuje se i v markraběcích listinách: CDB III/1, č. 85, s. 92 (1234); CDB III/1, č. 88, s. 99–100 (1234); CDB III/1, č. 91, č. 108 (1234); CDB III/1, č. 113, s. 140 (1235); jeho bratr Vítek mladší: CDB III/1, č. 2, s. 2 (1231); CDB III/1, č. 21, s. 20 (1232); CDB III/1, č. 26, s. 25 (1232), CDB III/1, č. 55, s. 56–57 (1233); CDB III/1, č. 43, s. 44 (1233); CDB III/1, č. 54, s. 55 (1233); CDB III/1, č. 129, s. 163–164 (1236); setkáváme se s ním i v listinách vydaných moravským markrabětem spolu s Vítkem starším). Vedle nich vystupují ještě další Vítkové, některé snad lze ztotožnit s těmito: Vítek, bratr Jindřicha: CDB III/1, č. 2, s. 2 (1231); CDB III/1, č. 21, s. 20 (1232); Vítek, syn Vítka: CDB III/1, č. 102, s. 121 (1235); Vítek, syn Jindřicha z Hradce, bratr Sezemy: CDB III/1, č. 129, s. 163–164 (1236) a několika dalšími Vítky: Vítek starší: CDB IV/1, č. 17, s. 83–84 (1243); Vítek z Krumlova: CDB IV/1, č. 26, s. 103 (1243); CDB IV/1, č. 34, s. 115 (1243) a v listinách královny Přemysla CDB IV/1, č. 225, s. 391 (1251); CDB IV/1, č. 462, s. 582 (1251); Vítek z Hradce: CDB IV/1, č. 11, s. 71 (1241); CDB IV/1, č. 13, s. 75 (1242); CDB IV/1, č. 17, s. 83–84 (1243); CDB IV/1, č. 39, s. 123 (1244); CDB IV/1, č. 171, s. 279–280 (1249); CDB IV/1, č. 185, s. 338 (1250); CDB IV/1, č. 188, s. 346–347 (1250); CDB IV/1, č. 226, s. 455 (1253); CDB IV/1, č. 276, s. 469 (1253); CDB IV/1, č. 288, s. 482 a v listinách královny CDB IV/1, č. 105, s. 198 (1247); CDB IV/1, č. 108, s. 202 (1247); CDB IV/1, č. 127, s. 223 (1247); CDB IV/1, č. 172, s. 283 (1249); CDB IV/1, č. 176, s. 290 (1249); CDB IV/1, č. 195, s. 357 (1250); CDB IV/1, č. 223, s. 389 (1251); Vítek z Příběnic: CDB IV/1, č. 17, s. 83–84 (1243); CDB IV/1, č. 34, s. 115 (1243); CDB IV/1, č. 55, s. 140 (1244) a jeho syn Vítek z Příběnic: CDB IV/1, č. 55, s. 140 (1244); CDB IV/1, č. 185, s. 338 (1250); srov. M. PANGERL, Die Witigonen; ihre Herkunft, ihre ersten Sitze und ihre älteste Genealogie, Wien 1874; V. VANÍČEK, Vítkovci a český stát v letech 1169–1278, Československý časopis historický 29, 1981, s. 89–109.

⁵⁾ Jindřich ze Žitavy vystupuje v listinách Václava I.: CDB IV/1, č. 11, s. 72 (1241); CDB IV/1, č. 13, s. 75 (1242); CDB IV/1, č. 39, s. 123 (1244); v listině královny Kunhuty CDB IV/1, č. 57, s. 143 (1244) a listinách královny Přemysla CDB IV/1, č. 176, s. 290 (1249); CDB IV/1, č. 203, s. 366 (1251); jeho bratr Častolov ze Žitavy: CDB IV/1, č. 13, s. 75 (1242); CDB IV/1, č. 165, s. 270 (1249); CDB IV/1, č. 167, s. 272 ([1249]); CDB IV/1, č. 169, s. 276 (1249); CDB IV/1, č. 170, s. 277 (1249); CDB IV/1, č. 185, s. 338 (1250) a v listinách královny CDB IV/1, č. 57, s. 143 (1244) a královny CDB IV/1, č. 176, s. 290 (1249). Častolov měl syny Jindřicha a Častolova, vyskytující se v diplomatickém materiálu české královské rodiny – Jindřich mladší CDB IV/1, č. 165, s. 270 (1249); CDB IV/1, č. 169, s. 276 (1249); CDB IV/1, č. 170, s. 277 (1249); CDB IV/1, č. 173, s. 284 (1249); CDB IV/1, č. 185, s. 338 (1250); Častolov mladší CDB IV/1, č. 185, s. 338 (1250); srov. J. PANÁČEK, Křestní jména Ronovců, Onomastický zpravodaj ČSAV 34–35, 1993–1994, s. 96–110; M. SOVADINA, Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, Bezděz 6, 1997, s. 7–18;

o svou dvorskou kariéru i majetky v Poohří, včetně rodové fundace v Oseku. Jedná se vlastně o „dynastii“ nejvyšších komorníků. Ve třicátých letech 13. století se setkáváme s komorníkem Bohuslavem, na sklonku Václavovy vlády s jeho synem Boršem vystupujícím v tomtéž úřadu.⁶⁾

Větší nesnáze nastávají při identifikaci osob střední a nižší vrstvy. Snad nejobtížnější je určení příslušníků regionální či lokální šlechty a úředníků na panovníckém dvoře, kteří z této vrstvy pocházeli. Poměrně snadná je ještě identifikace bratří Gebharda z Hořovic a Neostupa, kastelána na příhraniční Přimdě, ačkoliv pravopis těchto jmen značně kolísá; oba se navíc vyskytují v několika panovníkových listinách.⁷⁾ Složitější situace nastává, když se setkáme například se jmény jako „Chren de Chrezzin“, „Chuta de Cozolup“, „Detricus de Hunchice“ nebo Diviš „de Pochowiz“.⁸⁾ Místa uvedená v predikátu se mohou vázat také k zaniklým osadám, snad jako u Oldřicha „de Sukowe“ (snad zaniklý Žíkov u Olešné na Rokycansku).⁹⁾ Jiné názvy mohou být jen chybně zapsané (Sulislav ze Lkáně u Libochovic – „*de Elkan*“).¹⁰⁾

V listinách Václava I. nalezneme i klientelu, navíc chráněnce významného rodu Hrabšiců, a to Ahně a Petra, syny Milhosta.¹¹⁾

Po celou dobu vlády Václava I. se ve vzrůstajícím rozsahu začínáme ve svědeckých řadách setkávat s rodinami měšťanů. V Praze i v Brně žili měšťané s pří-

TÝŽ, Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století, *Bezděz 7*, 1998, s. 15–34; J. URBAN, Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha 2003.

⁶⁾ Z literatury nejnověji T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici. Páni z Rýzmburka*. Praha 2002.

⁷⁾ Gebhard vystupuje celkem pětkrát v letech 1232–1234 (sám na Strahově roku 1234, čtyřikrát s bratrem v Teplé, Sedlci a v Praze); Neostup se vyskytuje dokonce osmáctkrát v letech 1232–1243 (kromě již uvedených míst i v Kladrubech, Plasích a Chotěšově, naposledy je dosvědčen u Písku).

⁸⁾ Další příklady s pokusy o lokalizaci některých míst srov. M. ŠPŮROVÁ, *Svědkové*, s. 65–66. „Chrezzin“ = snad Křesín u Libochovic; svědek vystupuje v Postoloprtech 12. 4. 1237 (CDB III/1, č. 158, s. 193). „Cozolup“ mohou být Kozolupy u Bezdržic či u Touškova; svědek vystupuje u Chotěšova 12. 5. 1239 (CDB III/2, č. 209, s. 273). „Hunchice“ jsou snad totožné s Hunčicemi u Všerub mezi Plzní a Teplou; svědek vystupuje v Plasích 5. 5. 1238 (CDB III/1, č. 188, s. 235). „Pochowiz“ se nepodařilo identifikovat. Vzhledem ke skutečnosti, že svědek vystupuje v Postoloprtech 12. 4. 1237 (CDB III/1, č. 158, s. 193), mělo by jít o „nobilitu“ ze severozápadních Čech.

⁹⁾ Vyskytuje se u Plas 12. 3. 1240 (CDB III/2, č. 226, s. 304).

¹⁰⁾ V Postoloprtech 12. 4. 1237 (CDB III/1, č. 158, s. 193).

¹¹⁾ Petr již v listině CDB II, č. 323, s. 326 z roku 1228, dále jde snad o téhož Petra (zde má titul „comes“) v listině vydané na Velehradě 18. 1. 1232, kde svědčí i Ahně, CDB III/1, č. 15, s. 15. Další Ahně, asi týž, vystupuje i v Plasích 19. 4. 1238, CDB III/1, č. 183, s. 230.

jmením Niger, o možnosti jejich příbuzenství se lze však jen domnívat. Pražský Reinhard získal roku 1234 od krále odměnu pravděpodobně za finanční transakce podobně jako brněnský Oldřich Niger s bratrem roku 1240. Ve Václavově brněnské listině z roku 1237 čteme „*Brumo, civis Brunensis*“, dále „*Sifridus et fratres eius Vlricus et Werenhradus*“.¹²⁾

V době vlády čtvrtého českého krále se nevyskytuje i jinak ojedinělé svědčení tak řečených vicinátů, tj. vesnických společenstev složených z jednoho nebo více sídlišť. Pouze ve dvou případech svědčí v listinách vydaných panovnickou rodinou služebníci (*Andreas servus Prozine* a *Detricus servus*). Není však úplně jisté, co si pod pojmem *servus* představit.¹³⁾

Za důležitou lze považovat i skutečnost, že několikrát vystupují královi lékaři, a to dokonce tři. Speciálně u Václava I. bychom předpokládali oční odborníky, protože jinak byl panovník v dobré fyzické kondici.¹⁴⁾ Zajímavý je i výskyt králevicova pedagoga (učitele, vychovatele?) roku 1251.¹⁵⁾

Svědectvé řady nabízejí množství údajů pro studium správních dějin a vývoj dvorských, zemských i provinciálních úřadů. Jejich terminologie však není ustálená

¹²⁾ Např. v listinách Václava I. v CDB III/2, č. 219, s. 289–295 (1239), CDB IV/1, č. 159, s. 263 (nedatovaná listina, editory určená k roku 1249), č. 266, s. 455 (1253); také v listině královny Přemysla, CDB IV/1, č. 127, s. 223 (nedatovaná listina, editory určená k roku 1247); k rodinám Nigerů srov. J. ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti. Praha 2003, s. 293, 396, 556; k tomu CDB III/1, č. 30, s. 28–29, č. 64, s. 67–68, č. 91, s. 107–108, č. 165, s. 205–207; CDB III/2, č. 197, s. 252–255, č. 221, s. 296–299, č. 247, s. 328–330; CDB IV/1, č. 86, s. 176, č. 127, s. 223, č. 128, s. 225, č. 266, s. 455. Z další literatury L. SULITKOVÁ, Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu), Brno v minulosti a dnes 13, 1995, s. 46–64; J. DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku, in: Brno v minulosti a dnes 15, 2001, s. 13–31 a další práce.

¹³⁾ K vicinátům J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí (1034–1198), Praha 1997, s. 194–195. Andreas se objevuje v listině Václava I. z roku 1235, CDB III/1, č. 108, s. 134; Detricus je zmíněn jako poslední před uzavírací formulí svědecké řady v listině Přemysla Otakara z počátku roku 1251, CDB IV/1, č. 202, s. 364.

¹⁴⁾ Konrád se vyskytuje ve třech Václavových listinách ze čtyřicátých a počátku padesátých let. Poprvé vystupuje spolu s dalším lékařem jménem Cono v králově listině z roku 1243 z Křivoklátu (CDB IV/1, č. 33, s. 113). Dále jako *magister Cunradus miles et phisicus noster* v létě roku 1249 v Radomierzycich (CDB IV/1, č. 165, s. 270) a naposledy měsíc před královou smrtí s lékařem mistrem Symonem (CDB IV/1, č. 288, s. 482). K fyzickému stavu Václava I. výsledky antropologického výzkumu Emanuela Vlčka. (E. VLČEK, Fyzické osobnosti českých panovníků. Díl 2. Čeští králové 1. Atlas kosterních pozůstatků českých králů přemyslovské a lucemburské dynastie s podrobným komentářem a historickými poznámkami, Praha 1999.)

¹⁵⁾ *Hunei pedagogus noster* v listině následníka trůnu z roku 1251 (CDB IV/1, č. 223, s. 389).

(jako příklad lze uvést *prefectus – burgravius – castellaneus*). Panuje nejistota náplní práce jednotlivých funkcí, a to zejména u subdelegovaných úřadů (s předponou *sub-*; např. podčeší, podstolí; výjimku tvoří podkomoří s jinými úkoly než komorník). Obtížně lze rozlišit funkce a postavení vilika a soudce na moravských hradech. Problémy činí také zařazení různých soudců (zda se jedná ještě o hradské sudí nebo již o rychtáře ve vznikajících městech).¹⁶⁾

Kteří ze svědků tedy mohli tvořit užší nebo širší panovnický dvůr? Vždyt doba Václava I. byla jakousi přechodnou dobou, v níž ještě přetrvávaly starší způsoby vlády. Panovník nevládl jednoznačně ze svého sídelního města, hlavně z Prahy, jak tomu bylo později, ale během roku projížděl svými zeměmi od hradu k hradu, od kláštera ke klášteru, od dvora ke dvoru. Při tom soudil, trestal, odměňoval, vydával listiny a různé příkazy. Při těchto správních a soudních jednáních se jako svědci na listinách mohou jednorázově vyskytovat různí místní činitelé, hodnostáři a šlechtici, kteří se pak již nikdy neobjeví. Stěží je potom můžeme považovat za trvalejší součást dvora. Takže do skladby královského dvora v užším smyslu můžeme počítat především takové osoby, které se pohybují v panovníkově blízkosti častěji. Musíme ovšem mít stále na zřeteli skutečnost, že vycházíme pouze ze známých listin. Z duchovních by to potom byli například oba biskupové, dále bezpochyby členové kancelářů a kaplani krále i královen a v neposlední řadě i probošti kapitul v Praze, na Vyšehradě, v Boleslavi, Mělníce a Litoměřicích, vystupující v listinách vydaných nejen v Praze, ale i na Křivoklátě či Starém Hrádku. Častěji než jiní se vyskytují také kanovníci prvních dvou zmíněných kapitul.¹⁷⁾

¹⁶⁾ K označování *prefectus – burgravius – castellaneus* např. bratři ze Žitavy, kteří si tento úřad „privatizují“ pro své rodiny, z *prefectus de Sittavia* se stane predikát této větve ronovského rodu. O sub-úřadech se v literatuře zpravidla hovoří jako o zástupcích nebo pomocnících „hlavních“ úřadů, ovšem s výjimkou *cameraria*. K tomu Z. FIALA, Komorník a podkomoří. Pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století. Sborník historický 2, 1954, s. 57–82; k moravským záležitostem L. JAN, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. Brno 2000 (passim); k sudím např. *Albertus iudex de Bruchis* (CDB III/1, č. 176, s. 220), o jehož postavení zůstává jen v dohadách. Albert ze Slivna, označovaný jako *iudex*, bude pravděpodobně (vzhledem k častému výskytu v blízkosti panovníka i jeho bratra) sudím na centrální úrovni. Další sudí v městech, která se přetvořila z center hradské správy, svědčí i v průběhu čtyřicátých let, např. *Lutholdus iudex de Luthomeritz* (CDB IV/1, č. 169, s. 276) (1249). Roku 1249 vystupuje nejvyšší sudí Pomněn (CDB IV/1, č. 173, s. 284).

¹⁷⁾ Pražský Eppo i jeho nástupce Tobiáš se sice vyskytují nejčastěji v Praze, zato nejčteněji. Stranou nezůstává ani litoměřický probošt a zároveň pražský kanovník Heřman, zajíždějící ve čtyřicátých letech i na královu oblíbené hrady. Vyskytuje se po celou dobu Václavovy vlády. Od roku 1240 se setkáváme s mělnickým proboštem Otou, synem cizince Champonosia, vystupujícího v králových listinách na počátku třicátých let 13. století. Z listin, v nichž se vyskytuje více proboštů zároveň, např. CDB IV/1, č. 169, s. 275–276, č. 183, s. 334–335.

Ze světských osob na panovnický dvůr samozřejmě patří držitelé úřadů (zejména maršálek, komorník, stolník a číšník, dále i subdelegovaní úředníci, dále sudí, lékař, mistr kuchyně nebo mistr lovčích a purkrabí pražského hradu; zapomenout nesmíme ani na podkomořího). Zde jde sice o významné postavy své doby, nicméně s výjimkou úřadu komorníka, který drželi Hrabišici, se nejedná o předky později dokládané „vyšší“ šlechty. Ta se totiž právě v období vlády krále Václava I. začíná nazývat podle „svých“ majetků a predikátů.¹⁸⁾

Vlastním kancelářským zařízením i dvorem disponoval také králův mladší bratr Přemysl, markrabí moravský († 1239). Menší dvory měly i obě královny, matka i manželka Václava I. a moravská markraběnka Markéta z Andechs-Meranu, choť králova sourozence. Kancelářští i dvorští úředníci žen stáli sice k dispozici své „majitelce“, současně ale tvořili i královský nebo markraběcí dvůr. Na druhou stranu si také královna mohla „půjčit“ panovníkova notáře. Dvory členů dynastie a jejich manželek se tedy vzájemně prolínaly¹⁹⁾ (viz příloha 2).

Závěr

Závěrem lze o dvoře Václava I. říci, že stál na jakémsi přelomu dosavadních zvyklostí. V diplomatickém smyslu ještě v jeho době přetrvávala příjemecká vyhotovení listin, ale stále častěji se setkáváme s kancelářskými zpracováními (včetně

¹⁸⁾ I. HLAVÁČEK, Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku. Opera historica 7, s. 29–68; Z. FIALA, Komorník a podkomoří, s. 57–82; T. VELÍMSKÝ, Hrabišici (passim); J. ŽEMLIČKA, Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců. Časopis Matice moravské 109, 1990, s. 17–38; TÝŽ, „Omnes Bohemi“: Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě, MHB 3, 1993, s. 111–133; TÝŽ, Počátky Čech královských (passim); M. ŠPŮROVÁ, Svědkové, s. 57–95.

¹⁹⁾ Setkáváme se s maršálkem královny roku 1234 (CDB III/1, č. 64, s. 68), otázkou zůstává, zda se jedná o Konstanciina nebo Kunhutina úředníka. Podobná situace je u komorníka královny Dobromila (CDB III/2, č. 257, s. 349 (Praha 1240); 1229 vystupuje jen jako komorník). Překvapující je titul jistého Volkmara „*maior camerarius regine*“ (CDB III/2, č. 257, s. 349 (Praha 1240)). Sudí královny Štěpán, vystupující v markraběcí listině, bude pravděpodobněji z okruhu královny-matky (CDB III/1, č. 91, s. 108 (Brno 10. 11. 1234)). Zřejmě Konstanciin byl i „*notarius domine regine*“ Petr, svědčící v králově confirmaci pro Tišnov vydané v tomtéž klášteře po smrti královny (CDB III/1, č. 259, s. 353). V listinách markraběte Přemysla se vyskytují osoby z okruhu markraběnky: Rapota „*camerarius marchionisse*“ (CDB III/1, č. 66, s. 71) nebo Vrichoslav, „*dapifer marchionisse*“ (CDB III/1, č. 96, s. 112, č. 144, s. 182) a další Vrichoslav, komorník markraběnky (CDB III/1, č. 107, s. 133); viz též M. ŠPŮROVÁ, Svědkové, s. 68, 84.

přechodných stadií). „Dvůr“ i „kancelář“ nebo alespoň jejich části i proto cestovaly s panovníkem.

Identifikace osob ve svědečných řadách listin čtvrtého českého krále je ztížena několika faktory: jednak neustáleností „pravopisu“ nejen osobních a místních jmen, ale i názvů úřadů, jednak celkovou dynamičností doby (časté změny v držbě úřadů, beneficí a majetků, podle nichž se jednotlivci nazývali a na jejichž základě vznikaly predikáty). Nejstabilnější skupinou tedy bylo duchovenstvo, zejména vyšší církevní hierarchie (biskupové, děkani kapitul i kanovníci, probošti, opati).

Příloha 1***Svědečná řada listiny Václava I. pro klášter Plasy z 6. února 1252****(CDB IV., č. 237):***Cui compositioni interfuerunt viri honesti, quorum hic nomina sunt subscripta, videlicet:***Fridericus prior****Henricus cellerarius****Hedenricus camerarius****Guncelinus subprior****et universus conventus Placensis;***laici vero*

Radim de Widehoztittiz

Gotchalcus et Gotchalcus filius fratris sui de Claz

Pretizlaus de Zehorow et frater suus Miloslaus

Neckemir de Colozow

Svědečná řada listiny Václava I. pro klášter Plasy z 6. února 1252**(CDB IV., č. 238):***sub presencia testium subscriptorum, quorum sunt nomina:***Fridericus prior****Sifridus monachus Placensis****Siboto monachus Placensis****Theodericus monachus Placensis****Wilhelmus monachus Placensis****Guncelinus monachus Placensis***layci vero:*

Radyn de Wydehoztitiz

Ztan de Otewek

Bohuslaus de Rahov

Vbizlaus de Vgiezt

Nekemir de Coleschowe

Vlricus de Thereschowe

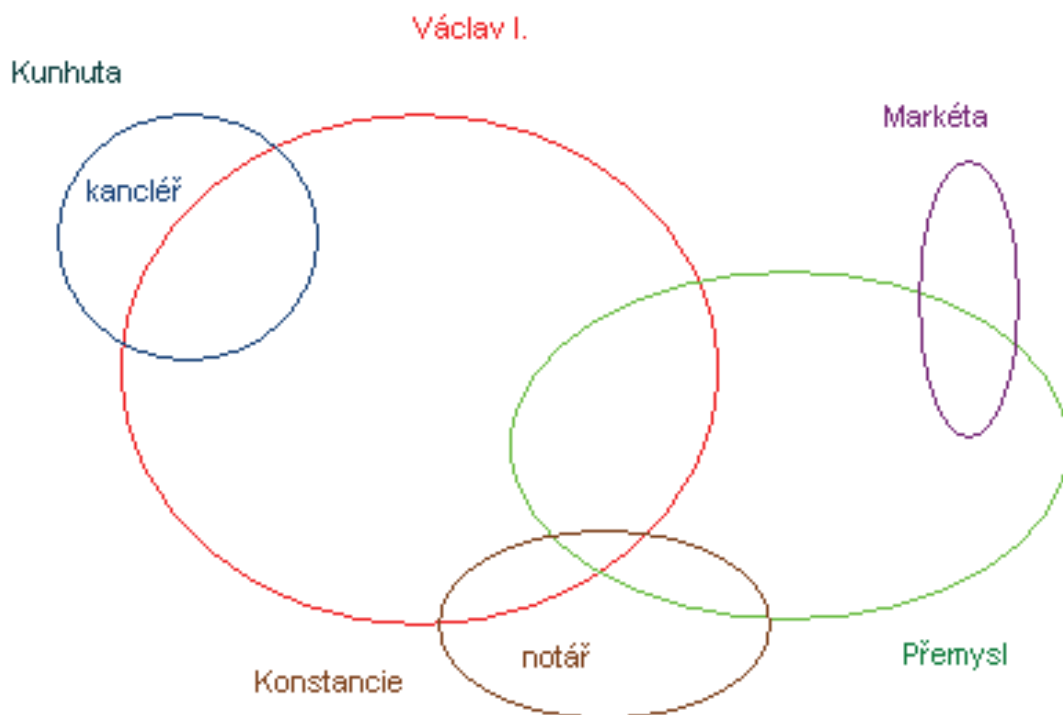
Rubertus de Sulowe

et alii quam plures

* Tučně vyznačení duchovní.

Příloha 2

Vzájemný poměr dvorů přemyslovské dynastie ve 30. letech 13. století

Markéta Špůrová

**IDENTIFIKATION DER ZEUGEN IN DEN URKUNDEN
DER KÖNIGLICHEN FAMILIE ZUR ZEIT WENZELS I.
UND IHRE BEZIEHUNG
ZU DEM HERRSCHERGESCHLECHT**

Die Zeugenlisten gehören zu den Beglaubigungsmitteln der mittelalterlichen Urkunden. In dem böhmischen Milieu kommen sie im 12. und teilweise auch im 13. Jahrhundert vor, in dessen Verlauf sie schrittweise verschwinden. Die Identifikation der Personen in den Zeugenlisten der Urkunden Wenzels I. wird durch mehrere Faktoren erschwert: einerseits durch die Schwankung der „Orthographie“ nicht nur bei den Personen- und Ortsnamen, sondern auch bei den Behördennamen, andererseits durch die generelle Dynamik der damaligen Zeit. Der stabilste Stand war die Geistlichkeit. Im Gegensatz dazu können die Laien in verschiedenen Urkunden einmal als beneficiarii, ein andermal mit dem Prädikat, oder auch als Mitglieder einer bedeutenden Familie, eventuell in willkürlichen Kombinationen dieser verschiedenen Varianten auftreten.

Aus welchen Zeugen setzt sich also der engere Herrscherhof zusammen? Die Geistlichkeit war hier durch den Prager und Olmützer Bischof vertreten, durch die Mitglieder der Kanzleien und durch die Kapläne, Pröpste des Kapitels in Prag, Vyšehrad, Boleslav, Mělník und Litoměřice. Aus dem Laienstand zählten zu dem königlichen Hof natürlich die Beamten (vor allem marescalcus, camerarius, pincerna und dapifer, ferner auch die subdelegierten Beamten, weiters iudex, physicus, magister coquinae, magister venatorum und burgravius der Prager Burg, selbstverständlich subcamerarius). Abgesehen von den Kämmerern handelt es sich nicht um die Vorahnen des späteren „Hochadels“. Dieser wird schon zur Zeit Wenzels I. nach den Prädikaten benannt.

Über ein eigenes Kanzleramt verfügten außer Wenzel I. auch sein jüngerer Bruder Přemysl, der mährische Markgraf (†1239), die Königin Mutter Konstanze von Ungarn, die Königin Kunigunde von Staufen, die Gattin von Wenzel I., und die Markgräfin Margareta von Andechs-Meran. Die Höfe der Dynastiemitglieder und ihrer Gattinnen waren miteinander stark verbunden.

Übersetzt von Věra Marková

Irena Moravcová

DVŮR KRÁLOVNY MARKÉTY BABENBERSKÉ MEZI LETY 1246–1266

Snažíme-li se poznat vladařské dvory ve středověku, často narážíme na překážky skrývající se v torzovitosti pramenů, které máme k dispozici. Při studiu dvorů královen to platí dvojnásob. Pokud šlo o manželky vládnoucích panovníků, byla struktura jejich dvora více či méně výrazně integrována do vlastního panovníckého dvora s tím, že je možné sledovat jen základní hierarchii dvorských úředníků určených k bezprostřední službě královně.¹⁾ Často je však i to pouze zbožným přáním. Dvory královen nemohly vytvořit ani vlastní tradici. Důvodem není pouze větší vázanost na manželův dvůr, ale i skutečnost, že každá královna organizovala svůj dvůr za jiných okolností a pod vlivem odlišných zkušeností. Důležitou roli hrálo mimo jiné prostředí, ze kterého pocházela. Užší spojitost se dvorem její předchůdkyně, většinou tchýně, případně předchozí manželky jejího chotě, byla tedy buď nulová nebo jen velice málo zřetelná.

I když jsou pro nás dnes dvory královen zpravidla hůře identifikovatelné, bylo samozřejmostí, že každou královnu obklopoval určitý okruh osob obojího pohlaví, spojených se svou paní více či méně pevnými vazbami. Panovníkova manželka měla často vlastní úředníky se stejnými tituly i povinnostmi jako její choť: Komorníka, podkomořího, číšníka, mistra kuchyně, maršálka, vlastního kaplana, notáře apod. Důležitou součástí dvora panovnic tvořil pak navíc fraucimor, jak je nazývána ženská část družiny, která ovšem nezahrnuje pouze služky, ale i dívky a ženy z lepších rodin. Tyto dámy pomáhaly krátit své paní dlouhou chvíli

¹⁾ I. HLAVÁČEK, Dvůr a rezidence českých panovníků doby Přemyslovské a raně Lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera Historica 7, České Budějovice 1999, s. 64–65.

konverzací či různými hrami (známé byly šachy, dáma, nebo tricktrack),²⁾ podílely se na ručních pracích a různých formách dobročinné činnosti, rovněž královnu doprovázely na kratších i delších cestách. Následující příspěvek je pokusem o konkrétnější postižení dvora jedné z českých královen, Markéty Babenberské, první manželky Přemysla Otakara II., ženy s pohnutým osudem, která se stala součástí dějin nejen českých, ale i rakouských a říšských.

Markéta, nejstarší dcera rakouského a štyrského vévody Leopolda VI. a jeho manželky, byzantské princezny Theodory, přišla na svět roku 1204 nebo 1205 (zvažují se i léta 1210/1211), zemřela 29. října 1266.³⁾ Mladá princezna byla nejprve zasnoubena s anglickým králem Jindřichem III., vévoda Leopold však mřil ještě výše a nakonec se mu podařilo dosáhnout svazku své dcery s římským králem Jindřichem VI., synem císaře Friedricha II. Manželství bylo uzavřeno v Norimberku 29. listopadu 1225 a o necelý rok a půl později 28. března 1227, byla Markéta v Cáchách korunována římskou královnou. Nejspíše ještě před rokem 1231 se stala matkou dvou synů, Jindřicha († mezi 1242 a 1245) a Friedricha (†1251). Po manželově vzpouře a internaci roku 1235 žila Markéta patrně na nějakém neznámém místě v Německu, prameny o této fázi jejího života mlčí. Po ovdovění v únoru 1242 se uchýlila do kláštera dominikánek v Trevíru, roku 1244 přesídlila k cisterciáčkám do Würzburgu, není vyloučeno, že pobývala i v nějakém blíže neznámém klášteře v Míšni.⁴⁾ V létě 1246 se po smrti svého bratra vévody Friedricha II. Bojovného vrátila do Rakouska a snažila se uplatňovat dědické nároky, které jí

²⁾ H. W. GOETZ, *Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jh.*, München 1986, s. 200.

³⁾ Denní datum dokládají rakouská nekrologia (*Necrologium Monasterii campi Liliorum*, *Monumenta Germaniae Historica*, *Necrologia Germaniae* 5. Dioecesis Pataviensis (Austria inferior), A. F. FUCHS (ed.), Berlin 1913, unveränderter Nachdruck 2001, s. 417; *Monumenta necrologica Claustro-neoburgensia*, MGH, *Necrologia Germaniae*, 5. Dioecesis Pataviensis (Austria inferior), A. F. FUCHS (ed.), Berlin 1913, unveränderter Nachdruck 2001, s. 67). V lednu 1267 již pak Přemysl Otakar II. hovoří ve své listině pro Lilienfeldský klášter o královně Markétě jako o zemřelé in: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* V/2, 1267–1278, J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ (edd.), Praha 1981, č. 485; následující nástin životních osudů Markéty Babenberské je v souladu s potřebami a cíli tohoto článku spíše encyklopedického rázu, podrobněji diplomová práce autorky, kde je též možné nalézt podrobné odkazy na prameny a literaturu, I. PROKOPOVÁ, *Markéta Babenberská*, nepublikovaná diplomová práce, obhájená na katedře PVH AS FF UK, Praha 2004.

⁴⁾ Naznačuje to jedno ze svědectví během jejího rozvodového procesu. Viz CDB V/1, 1253–1266, č. 362, s. 492; ostatní prameny ovšem o Markétině pobytu v kdesi v míšeňské diecézi mlčí a nezmiňuje se o něm ani papež Urban IV. v listu z 20. dubna 1262 určeném Přemyslu Otakarovi II., kterým potvrzuje neplatnost jeho prvního manželství a dává mu dispens ke sňatku s vnučkou uherského krále Kunhutou. Viz CDB V/1, č. 321, s. 410; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, Bd. 4, *Ergänzende Quellen 1195–1287*, O. MITIS – H. DIENST – Ch. LACKNER (edd.), Wien–München 1997, č. 1326.

garantovalo tzv. *Privilegium minus* z roku 1156. 11. února 1252 se pak v dolnorakouském Hainburgu provdala za dědice českého trůnu Přemysla Otakara, po jehož boku se stala rakouskou a štýrskou vévodkyní a posléze i českou královnou. Manželství však zůstalo bezdětné a roku 1261 bylo z důvodu Markétina nezrušeného slibu čistoty (složila ho v Trevíru 8. září 1243) prohlášeno za neplatné. Poté žila Markéta na svých statcích v Dolních Rakousích, konkrétně v Křemži a na hradě v Krummau am Kamp, kde také zemřela.

I při nedostatečné pramenné základně je patrné, že královna Markéta vlastní dvůr měla, a to nepřetržitě od svého návratu do světského života v roce 1246 až do své smrti o dvacet let později. Předpoklad, že vlastní dvůr vedla i před rokem 1235, tedy v době, kdy byla královnou římskou, pak potvrzuje ojedinělá zpráva kroniky s názvem *Acta Gegenbacensia*.⁵⁾ Kontinuita těchto dvorů je ovšem prakticky zcela vyloučena, proto se budeme nadále zabývat pouze obdobím po Markétině návratu do Rakouska.⁶⁾ V letech 1246–1266 vedla královna Markéta fakticky dvory dokonce tři. V období 1246–1252 to byl dvůr babenberské dědičky, nejprve krátce ve Vídni a poté v Hainburgu na Dunaji, 1252–1261 dvůr rakouské a štýrské vévodkyně, posléze české královny (ten nebyl, podobně jako dvůr jejího manžela, vázán na jedno stálejší místo) a konečně 1261–1266 dvůr bývalé římské královny v Křemži a Krummau am Kamp.⁷⁾ I když se tyto dvory odlišovaly kvantitativně i kvalitativně, je nutné upozornit, že je zde doložena určitá personální kontinuita a i vzhledem k malému množství dostupných pramenů není účelné zkoumat každý z těchto dvorů zvlášť.

Vlivy, které mohly na Markétu při sestavování a organizaci jejího dvora působit, byly zhruba trojího původu. V první řadě to byl jistě babenberský dvůr jejího otce Leopolda VI., který byl ve své době jedním z nejvýznamnějších kulturních center v Evropě.⁸⁾ Za druhé to mohl být vliv matčin, tedy byzantský, i když je

⁵⁾ Doložen je pouze jediný úředník, šenk označovaný predikátem de Werda. Viz *Acta Gegenbacensia* 1233–1235, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins Neue Folge*, Band IV., A. SCHULTE (ed.), Freiburg in Breisgau 1899, s. 104–107. Ke dvoru římských královen viz A. FÖBEL, *Die Königin im mittelalterlichen Reich. Herrschaftsausübung, Herrschaftsrechte, Handlungsspielräume*, Stuttgart 2000, s. 81–92.

⁶⁾ Královnina přítomnost v Rakousku je poprvé doložena necelé čtyři měsíce po smrti jejího bratra, ke 13. říjnu 1246, kdy vydává ve Vídni listinu ve prospěch komořího Bertholda a jeho ženy Dymud. Viz BUB II, č. 441, s. 308.

⁷⁾ Na rozdíl od let 1246 až 1252, kdy Hainburg, coby Markétina rezidence, brzy vystřídal Vídeň, v letech 1261 až 1266 měla královna patrně dvě rezidence současně. Je možné, že v Křemži pobývala hlavně přes zimu a hrad v Krummau am Kamp byl spíše její letní rezidencí, vzhledem k nedostatečné pramenné základně (z posledních šesti let Markétina života jsou dochovány jen čtyři jí vydané listiny) zůstává ovšem toto tvrzení pouhou hypotézou.

⁸⁾ H.W. GOETZ, *Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jh.*, München 1986, s. 168–169.

samozejmě otázkou, zda se v tomto případě dá vůbec hovořit o zvláštním vlivu a pokud ano, není jasné, jak byl silný. Markéta mohla uplatňovat rovněž zkušenosti z předcházejících let, tedy z doby, kdy byla po boku Jindřicha VI. římskou královnou. Pro období 1252 až 1261 je ovšem otázkou, jak dalece mohla svůj dvůr sama organizovat a nakolik byl přímo integrovaný do dvora jejího chotě.

Pro poznání prostředí, které Markétu Babenberskou obklopovalo, jsou pro léta 1246–1266 velice cenným pramenem svědečné řady. V Markétiných dvanácti dochovaných listinách se objevuje celkem 107 svědků, 93 % z nich jednou, 5 % dvakrát (je to pražský purkrabí Jaroš, Otta z Haslau, Jindřich z Liechtensteinu, zvíkovský purkrabí Purkart a Rapoto z Falkenbergu – tedy Přemyslovi úředníci nebo rakouští ministeriálové, třikrát a čtyřikrát zde figuruje pouze jeden člověk: Friedrich z Horsendorfu (třikrát) a jeho bratr Leopold z Horsendorfu, královnin komoří (čtyřikrát).⁹⁾ Celkem se tedy jedná o 97 osob, mezi nimiž nacházíme deset osob náležejících ke královninu dvoru, šest světského a čtyři duchovního stavu. Pět dalších osob patřících ke dvoru Markéty Babenberské je pak doloženo v listinách Přemysla Otakara II. a písemnostech vydaných na základě Markétiny intervence, jedna v listinách papežských nemajících s Markétou přímou souvislost. Další zprávy pak přinášejí prameny narativní.¹⁰⁾

Nezbytnou součástí Markétina dvora byl fraucimor, jehož počet i složení se během pojednávaného dvacetiletí jistě značně proměňovaly. O Markétiných společnostech nacházíme zprávy v souvislosti s Přemyslovými nemanželskými dětmi. Když byl Přemysl Markétou údajně nařčen, že vinu za bezdětnost jejich manželství nese on, odpověděl jí: „*Dej mi jednu ze svých dívek a do roka s ní zplodím chlapce,*’ s čímž královna souhlasila. *Král si pak vybral mezi ostatními dívkami ode dvora jednu, která byla ostríhána po mužsku, a proto se obecně nazývala Palcérík, a zplodil s ní v prvním roce syna jménem Mikuláše a potom několik dcer.*“¹¹⁾ Tato

⁹⁾ Chronologicky: BUB II, č. 441, s. 308; č. 445, s. 312; č. 450, s. 317; č. 454, s. 320 (= CDB IV/1, č. 442, s. 571); BUB II, č. 455, s. 321 (= CDB IV/1, č. 445, s. 573); BUB IV, č. 1318, s. 322 (= CDB V/3, č. 1006, s. 48); BUB II, č. 459, s. 326 (= CDB V/1, č. 232, s. 361); CDB V/1, č. 274, s. 379; BUB II, č. 462, s. 329; č. 464, s. 331; G. WINNER, Babenberger-Fragmente aus Stift Lilienfeld, in: Babenberger Forschungen, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 42, Wien 1976, s. 320–321; BUB II, č. 465, s. 332. Tabulka všech svědků s vyznačením let, kdy se v Markétiných svědečných řadách objevují, se nachází za textem článku.

¹⁰⁾ Odkazy na prameny viz níže u jednotlivých úředníků.

¹¹⁾ „*Da michi unam de virginibus tuis et infra annum ex ea puerum generabo, cui regina prebuit assensum. Rex vero inter ceteras virgines familiares unam elegit, que habebat tonsuram virilem et ideo Palczierzik vulgariter vocabatur, et generavit ex ea primo anno filium nomine Nicolaum et postea filias plures.*“ (Podtrhla IM) Chronicon Francisci Pragensis,

zpráva je sice výrazně mladší, její pravdivé jádro není však třeba zpochybňovat. Markétiny společnice jsou zde označovány jako svobodné dívky, panny (*virgines*), nicméně její fraucimor byl nepochybně tvořen i ženami již vdanými nebo ovdovělými. S přihlédnutím k Markétině věku a vzhledem k předpokladu, že na výběr svých společnic měla určitý, ne-li přímo zásadní vliv, je možné, že starší ženy v jejím fraucimoru dokonce převažovaly. Omezení Přemyslova údajného výroku na *virgines*, tedy dosud svobodné dívky, je ovšem vzhledem k obsahu jeho žádosti více než logické. Jmenovitě není bezpečně známá žádná z královniných společnic. Dívka s mužským účesem, kterou si „*inter ceteras virgines familiares*“ vybral Přemysl Otakar, bývá tradičně ztotožňována s Anežkou z Kuenringu. To sice není zcela potvrzené,¹²⁾ vyloučit to však nelze. Minimálně je zde možné vidět odraz dobové reality, neboť v letech 1252–1261 v Markétině fraucimoru dcery předních rakouských ministeriálů a českých velmožů patrně nechyběly.

Úředníkem, který se ve svědečných řadách Markétiných listin objevuje nejčastěji, je královnin komoří (*camerarius regine*), který spravoval její majetek.

Základem hospodářského zajištění žen, panovnice nevyjímaje, bylo obvěnění ve formě movitého a nemovitého majetku, případně práv, které jim připisoval manžel pro případ ovdovění. Po prvním darování při příležitosti sňatku se ženin majetek někdy zvyšoval i v průběhu manželství. S těmito statky však neměla volné dispoziční právo a nemohla je ani nikomu odkázat. Pokud žena zemřela, vrátil se jí připsaný majetek zpátky rodině jejího manžela. V českém prostředí byly tzv. věnné některé hrady a určitá města, v některých místech měly královny právo presentace duchovních, tedy právo navrhnout kandidáty pro svůj kostel. Zvláštní skupina věnných měst se sice vyčlenila teprve ve 14. století, o starší tradici však není třeba pochybovat, například Mělník držela jako věnný statek již královna Konstancie Uherská, druhá manželka Přemysla Otakara I. Některé královny byly ovšem dotovány pouze z královské pokladny, jiné měly propůjčená cla, mýta a důchody, vedle toho dostávaly i nejrůznější příležitostné dary.¹³⁾

Fontes rerum Bohemicarum Series Nova, Tomus I., J. ZACHOVÁ (ed.), Praha 2000, s. 9; český překlad dle Kronik doby Karla IV., Praha 1987, s. 61.

¹²⁾ J. RÖSSL, Böhmen, Ottokar II. Přemysl und die Herren von Kuenring, in: Ottokar Forschungen, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 44/45, Wien 1978/9, s. 392.

¹³⁾ A. FÖBEL, Die Königin im mittelalterlichen Reich, s. 67–68, 75; J. ŠÁMALOVÁ, Příspěvky k diplomacie manželek Karla IV. – Blanky z Valois, Anny Falcké, Anny Svídnické a Elišky Pomořanské, nepublikovaná diplomová práce obhájená na katedře PVH AS FF UK, Praha 1974, s. 23–29; F. KAVKA, Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky, Praha–Litomyšl 2002, s. 14; B. KOPIČKOVÁ, Urozená paní, in: M. NODL – F. ŠMAHEL (edd.), Člověk českého středověku, Praha 2002, s. 75–76.

Markétino obvěnění bylo dle soudobých zvyklostí jistě stanoveno již při jejím sňatku s Přemyslem Otakarem v únoru 1252, přesný rozsah a přesná lokace těchto statků (případně se mohlo jednat i o důchody) ovšem není známa.¹⁴⁾ Držbu určitých statků v Rakousku garantovala Markétě i smlouva o rozdělení babenberského dědictví mezi českého a uherského krále z roku 1254, kde je stanoveno, že: „*A pan Přemysl z dílu toho, jež držeti bude, dosti učiní přeslavné paní manželce své, jestli by prvé umřel, i dědicům jejím, tak, aby žádné proti pánu našemu králi (rozumí se Béla IV.) ona neb její dědicové v tom dílu, kterýž král držeti bude, nemohla míti stížnost.*“¹⁵⁾ Zde se samozřejmě odráží skutečnost, že Markéta byla uznána jako dědička babenberských zemí. Zmíněné statky jí měly být dány pro případ, že by Přemysl zemřel dříve než ona, tedy opět jako vdovské zajištění. Zda se jednalo o faktické potvrzení stávajícího stavu nebo byly roku 1254 připsány Markétě nějaké statky nově, není bohužel jasné. Rovněž rekonstrukce toho, co bylo v Markétině držení, zůstává vzhledem k nedostatku pramenů pouhým torzem. Zdá se, že na základě obvěnění držela Markéta ves Chrašnice v Povltaví v dnešním Středočeském kraji, kterou roku 1260 navrátila břevnovskému klášteru. Tomu jí dříve darovala Markétina tchýně Kunhuta, z čehož by se dalo vyvozovat, že tato vesnice snad náležela k věnnému zajištění českých královen.¹⁶⁾ Zda měla Markéta v držení ještě další majetky v Čechách nebo na Moravě, není jisté, zprávy o tom se nedochovaly. Potvrzená je naopak Markétina držba některých statků v Rakousku, zde ovšem nelze přesně rozlišit, z jakého titulu je vlastnila. Z doby ještě před sňatkem s Přemyslem je doloženo, že jí náležely statky v Erdbergu, které v září roku 1249 darovala Řádu německých rytířů a zvláště jeho domu ve Vídni. Královna Markéta v darovací listině praví, že tyto statky „*ad nos iusta et hereditaria successione fuerunt devoluta et possessa*“.¹⁷⁾ Erdberg ležel v blízkosti Vídně, dnes je její přímou součástí. Statky, které Markéta držela po svém sňatku s Přemyslem se patrně nacházely v okolí dolnorakouské Křemže, kde se také Markéta po anulování

¹⁴⁾ Někaké věnné statky musela mít Markéta i jako královna římská, v tomto směru se však opět nedochovaly žádné informace. Vzhledem k tendencím vývoje za posledních Štaufů a vyšší teritorializaci říšského území je však pravděpodobné, že byla zajištěna hlavně finančně, případně jí mohl být dán k dispozici nějaký štaufský rodový majetek. Věnnému zajištění římských královen se podrobně věnuje Amalie Föbel in: A. FÖBEL, *Die Königin im mittelalterlichen Reich*, s. 67–80.

¹⁵⁾ *Et dominus P. (Přemysl) de parte illa, quam ipse tenebit, satisfaciet domine preclare uxori sue, si ipsum premori contingat, et heredibus ipsius, ita ut nullam contra dominum nostrum regem (Béla IV.) ipsa vel ipsius heredes in parte illa, quam rex tenebit, possit habere questionem.*“ CDB V/1, č. 21, s. 59; český překlad viz CDB V/1, č. 21*, s. 60.

¹⁶⁾ CDB V/1, č. 274, s. 379.

¹⁷⁾ BUB II., č. 450, s. 317; J. F. BÖHMER, *Regesta Imperii V/2*, Innsbruck 1882, č. 5558, s. 1046.

manželství usadila. V jejím vlastnictví byl pak zřejmě i hrad Krummau am Kamp, z listiny pro klášter Zwettel z roku 1264 vysvítá, že pod Markétinu pravomoc spadala i oblast kolem Pölla nacházející se poblíž tohoto hradu.¹⁸⁾ Doloženo je rovněž Markétino vlastnictví Grafenbergu u Eggenburgu, který ve své závěti darovala Lilienfeldskému klášteru.¹⁹⁾ Eggenburg se nachází rovněž v této oblasti, zhruba 30 km severně od Křemže. Patronátní právo měla Markéta ke kostelu v Röhrenbachu, to pak darovala roku 1252 klášteru v Altenburgu.²⁰⁾

Jak již bylo řečeno, královnin majetek spravoval její komoří. Staral se o osobní potřeby své paní a o její finanční záležitosti, zasahoval do sporů, z nichž plynuly finance. Tento úřad mohlo zastávat i několik mužů najednou, což je také v případě královny Markéty přímo doloženo. Již k roku 1249 je jako Markétin komoří uveden Leopold z Horsendorfu, který tento úřad zastával, snad nepřetržitě, až do roku 1264. Poprvé se objevuje jako svědek na listině ze 6. září 1249, kterou dává královna Markéta své statky v Erdbergu Řádu německých rytířů, jako svědek dále vystupuje na královniných listinách z let 1260, 1262 a 1264.²¹⁾ Jako královnin komoří je doložen také listinou Přemysla Otakara II. ze 7. října 1260.²²⁾ Po roce 1264 již mezi Markétinými svědky nefiguruje. V červnu 1265 se jako královnin komoří objevuje jeho bratr Friedrich, je pravděpodobné, že Leopold v této době již nebyl naživu.²³⁾ V lilienfeldském nekrologiu je jeho smrt datována ke 12. květnu neznámého roku, že by se jednalo o jiného muže, který by byl nazýván „*Leupoldus camerarius regine*“, je prakticky vyloučené.²⁴⁾ Markétina úzká vazba k tomuto klášteru je známá a je pravděpodobné, že jméno svého dlouholetého úředníka nechala do

¹⁸⁾ BUB II, č. 465, s. 332; Die Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld: 1111–1892, Fontes rerum Austriacarum II/81, G. WINNER (ed.), Wien 1974, č. 71, s. 53; BUB II, č. 464, s. 331.

¹⁹⁾ FRA II/81, č. 71, s. 53; BUB II, č. 465, s. 332.

²⁰⁾ BUB II, č. 455, s. 351; CDB IV, č. 445, s. 573. Tento patronát sice darovala Altenburskému klášteru již předtím Markétina neteř Gertruda, Markéta se však ve své listině na toto darování neodvolává, ač o něm bez nejmenších pochyb velmi dobře věděla, nejedná se tedy o konfirmaci, ale o nové darování (i dle užitého dispozičního slovesa – *conferre*). Dodnes fungující benediktinský klášter v Altenburgu leží rovněž v Dolních Rakousích, severně od Křemže poblíž města Hörn.

²¹⁾ BUB II, č. 450, s. 317; CDB V/1, č. 274, s. 379; BUB II, č. 462, s. 329; BUB II, č. 464, s. 331.

²²⁾ CDB V/1, č. 241, s. 372.

²³⁾ BUB IV, č. 1327, s. 328; FRA II/81, č. 63, s. 50.

²⁴⁾ Necrologium monasterii Campi Liliorum, Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae, 5. Dioecesis Pataviensis (Austria inferior), A. F. FUCHS (ed.), Berlin 1913, unveränderter Nachdruck 2001, s. 389.

lilienfeldského nekrologia zapsat právě ona. Z těchto skutečností tedy vysvítá, že Leopold z Horsendorfu zemřel 12. května 1264 (v tom případě by Markétina listina pro Zwettel z roku 1264 musela vzniknout před tímto datem) nebo 12. května 1265. Leopoldův bratr a nástupce v úřadě, Friedrich z Horsendorfu, se v Markétině okolí objevuje rovněž již roku 1249, kdy je mezi svědky uveden jako bratr komořího Leopolda, stejně tak je uveden ve svědečné řadě na listině z roku 1264.²⁵⁾ Na dvoře královny Markéty pobýval patrně i třetí muž z této rodiny, objevující se ve svědečné řadě na listině Dietricha z Hohenbergu pro Lilienfeld jako „*Liutwinus, gener Friderici, camerarii reginae.*“²⁶⁾ Výraz „*gener*“ ukazuje spíše na afinitní příbuzenství, tento muž mohl být švagrem nebo zetěm komořího Friedricha. Ani v edici babenberských listin ani v českém diplomatáři se mi o Leopoldovi a Friedrichovi z Horsendorfu nepodařilo nalézt žádnou jinou zprávu než v listinách souvisejících s královnou Markétou, žádné zprávy jsem zde nenalezla ani o třetím příbuzném, Liutwinovi. Rodina patrně pocházela z Dolních Rakous, predikát „z Horsendorfu“, který se objevuje v pramenech, by snad správně měl znít „z Hosendorfu“ nebo „z Haschendorfu“, ani pod těmito jmény se mi však o Markétiných dvořanech nepodařilo najít žádné další informace. V říjnu 1266 je pak jako Markétin komoří jmenován Otto z Chornspachu.²⁷⁾ Friedrich z Horsendorfu na téže listině sice figuruje jako svědek, nicméně již bez titulu královnina komořího. Proč tomu tak je a co vedlo k této změně, se můžeme pouze dohadovat. Pro léta 1256 a 1260 je pak vedle Leopolda z Horsendorfu jako Markétin komoří doložen jistý Wolkmar.²⁸⁾ Jelikož je uváděn bez predikátu, je jeho bližší identifikace podstatně ztížena. Wolkmar označovaný jako „*camerarius regine*“ se jako svědek objevuje i na Přemyslově listině pro svatojiřský klášter z 30. ledna 1262, zde však patrně figuruje již coby komoří Přemyslovy druhé choti, královny Kunhuty.²⁹⁾ Pokud se skutečně jedná o toho samého Wolkmara, což bohužel nelze dokázat se stoprocentní jistotou, byla by zde vidět zajímavá personální kontinuita dvora jednotlivých českých královen.

Z dalších světských osob Markétina dvora je doložen k roku 1246 Jindřich jako „*spismagister*“, jednalo se snad o muže, který měl na starosti zásobování a Sifrid nazývaný „*chlebarius.*“³⁰⁾ Oba tyto muži jsou však mezi svědky uvedeni bez přívlastku „*noster*“, jejich přiřazení ke dvoru královny Markéty tedy může být do

²⁵⁾ BUB II, č. 450, s. 317; BUB II, č. 464, s. 331.

²⁶⁾ BUB IV, č. 1327, s. 328; FRA II/81, č. 63, s. 50.

²⁷⁾ BUB II, č. 465, s. 332; FRA II/81, č. 71, s. 53.

²⁸⁾ CDB V/1, č. 84, s. 153; CDB V/1, č. 241, s. 372.

²⁹⁾ CDB V/1, č. 310, s. 460.

³⁰⁾ BUB II, č. 441, s. 308.

jisté míry sporné. Interpretace termínu „*chlebarius*“ zůstává otázkou. V listině Přemysla Otakara II. z roku 1271 jsou pak jako služebníci zemřelé královny jmenováni jistí Herebord a Oldřich, kteří měli léna ve vesnici Grafensberg. Nelze ovšem říci, jak těsný byl vztah těchto dvou mužů ke dvoru Markéty Babenberské a jestli zde označení „služebník“ není třeba chápat spíše v širším významu.³¹⁾

K příslušníkům Markétina dvora náležel v době po anulování jejího manželství s Přemyslem Otakarem snad i Alold z Kaja, který se objevuje mezi svědky a vykonavateli závěti na královnině poslední listině a zároveň jako svědek na listině Dietricha z Hohenbergu z června 1265, která byla vydána na základě Markétiny intervence.³²⁾ K Markétinu dvoru pak v této době patrně patřili i Ortolf z Rornbergu, Markvart ze Streitweisen, Hartung z Gevele, Friedrich z Porsenprunne, Pilgrim ze Schwarzenau a muž, který je označován pouze jako Hugo. Tito všichni jsou rovněž jmenováni jako svědci a vykonavatelé královniny závěti.³³⁾ Není vyloučeno, že k Markétinu dvorskému okruhu náležel i Dietrich z Hohenbergu.

Obraťme nyní svou pozornost k duchovnímu prostředí, které královnu Markétu obklopovalo. Nejstarší dcera Leopolda VI. inklinovala k dominikánům. Roku 1243 dokonce složila v dominikánské provinciální kapitule v Trevíru slib čistoty a pobývala zde v dominikánském klášteře. K roku 1245 se jako zpovědník ovdovělé královny objevuje würzburgský dominikán Heřman. Jak dlouho byl tento muž jejím zpovědníkem není jasné.³⁴⁾ Roku 1248 se již tituluje jako převor dominikánského kláštera v Esslingen a je pravděpodobné, že roku 1246 Markétu do Rakouska nedoprovázel.³⁵⁾ Jméno dalšího Markétina zpovědníka, Bernolda, je doloženo až k roku 1266.³⁶⁾ Od kdy Bernold, který byl rovněž příslušníkem dominikánského řádu, ve funkci Markétina zpovědníka působil, není známo. Pokud měla královna mezi lety 1246–1266 i jiné zpovědníky, dá se předpokládat, že to byli rovněž dominikáni.

Jako Markétin kaplan je roku 1252 titulován ardaggerský převor Leopold.³⁷⁾ Ten se v Markétině blízkosti objevuje již záhy po jejím návratu do Rakouska,

³¹⁾ FRA II/81, č. 103, s. 64. V edici je k dispozici pouze německý regest, oba muži jsou zde označováni výrazem *Diener*, jak zní původní latinský termín mi není známo.

³²⁾ FRA II/81, č. 71, s. 53; BUB II. 465, s. 332; FRA II/81, č. 63, s. 50; BUB IV, č. 1327, s. 328.

³³⁾ FRA II/81, č. 71, s. 53; BUB II. 465, s. 332.

³⁴⁾ BUB IV, č. 1252, s. 269.

³⁵⁾ BUB IV, č. 1238, s. 258.

³⁶⁾ FRA II/81, č. 71, s. 53; BUB II. 465, s. 332.

³⁷⁾ CDB IV/1 č. 442, s. 571; BUB II, č. 454, s. 320.

v listině z 13. října 1246 je jmenován mezi svědky.³⁸⁾ Zda byl již v této době Markétiným kaplanem zůstává otevřené. Tentýž ardaggerský převor je v listopadu 1256 jmenován také jako kaplan Přemysla Otakara II.³⁹⁾ K roku 1253 je jako Markétin kaplan doložen jiný Leopold, farář v Heiligenstadtu a Bernhardstahlu, kterému papež Inocenc IV. v červnu 1253 povolil, aby mohl držet obě tyto fary nebo jednu z nich a nějakou jinou v salcburské diecézi.⁴⁰⁾ Zde jmenovaným Heiligenstadtem se s největší pravděpodobností míní fara v dnešním vídeňském devatenáctém okrsku, Bernardstahl ležel patrně v severní části Dolních Rakous. V posledních letech Markétina života byl jejím kaplanem muž jménem Konrád.⁴¹⁾ O královniných kaplanech, bohužel bez udání jmen, se pak dočteme ve zprávě bratra Gunthera určené jeho opatovi Heřmanovi z Niederalteichu (datovaná je do 14. května 1252) vztahující se k vybírání daně přikázané papežskou kurií, která se týkala děkanátů a klášterů v Dolních Rakousích.⁴²⁾

Královna Markéta měla také své vlastní notáře. Na její ve Vídni vydané listině z roku 1246 je mezi svědky jmenován vídeňský farář mistr Leopold, dříve činný v babenberské kanceláři. Tento Leopold, nazývaný rovněž jako Leopold z Propstdorfu, dokonce tutéž listinu sestylizoval, stejně jako Markétinu o tři roky mladší listinu vydanou v Hainburgu. Mezi svědky zde však již nefiguruje. Jelikož není nikde přímo jmenován coby Markétin notář a objevuje jako svědek také u Heřmana Bádenského, jeho vztah ke dvoru ovdovělé římské královny zůstává nejasný. V Markétině listině z roku 1246 se mezi svědky objevuje také Markvart, farář v Retzu. Tento muž byl od roku 1239 kaplanem a od roku 1240 notářem Markétina bratra Friedricha II. Není vyloučeno, že po Markétině návratu do Vídně působil nějaký čas i v jejích službách. Podle H. Fichtenaua to byl patrně on, který tuto listinu dle diktátu mistra Leopolda napsal. Mezi svědky se však objevuje jen na této jediné Markétině listině a jako její notář není označen na žádné dochované písemnosti. Podobně je tomu i u dalšího babenberského notáře, Gotšalka, faráře v Hollabrunne, jehož jméno na Markétině listině z října 1246 rovněž figuruje mezi svědky. Gotšalk se stal později notářem Přemysla Otakara a je možné, že jeho

³⁸⁾ BUB II, č. 441, s. 308.

³⁹⁾ CDB V/1, č. 97, s. 172.

⁴⁰⁾ BUB IV, č. 1311, s. 317. Takové protekce pro kleriky nebyly ničím neobvyklým, in: A. FÖBEL, *Die Königin im mittelalterlichen Reich*, s. 185nn.

⁴¹⁾ FRA II/81, č. 63; BUB IV, č. 1327; H. FICHTENAU, *Die Kanzlei der letzten Babenberger*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 56/1948, s. 282.

⁴²⁾ BUB IV, č. 1306, s. 314.

služeb využívala i panovnickova manželka. Přímo jako Markétin notář však nikde jmenován není.⁴³⁾

Mužem, který je bezpečně doložen jako vlastní notář královny Markéty, je až Berthold, který okolo roku 1247 patrně zastupoval její zájmy u papežské kurie. Jako Markétina notáře ho zmiňuje papežská listina z 18. května 1247.⁴⁴⁾ Zdá se, že citovaný notář Berthold je totožný s friesingským kanovníkem Bertholdem, kterému papež Inocenc IV. v červnu 1253 na základě prosby vévodkyně Markéty povolil držbu dvou beneficií v církevní provincii Salcburk.⁴⁵⁾ Jak dlouho byl tento Berthold v Markétiných službách, není známo. Dolní hranicí je rok 1247, horní snad 1253. V šedesátých letech je pak jako Markétin notář jmenován jistý Symon. Ten se objevuje ve svědečné řadě na Markétině listině pro Zwettel z roku 1264 a o rok později jako svědek na listině Dietricha z Hohenbergu pro Lilienfeld.⁴⁶⁾ Dle H. Fichtenaua není vyloučeno, že tento muž je totožný s mistrem Symonem, který byl roku 1240 lékařem Friedricha II. Bojovného a opakovaně se objevuje mezi vévodskými kaplany a kancelářským personálem.⁴⁷⁾ Pokud by tomu tak bylo, nabízela by se ovšem otázka Symonova věku: Kolem roku 1264–1265 mu mohlo být zhruba mezi padesáti a šedesáti pěti lety, což je sice věk v dobovém chápání téměř stařecký, nicméně ještě ne natolik vysoký, aby mohla být personální shoda vyloučena. Od kdy byl Symon v Markétiných službách nevíme, rovněž není jisté, zda v nich setrval i po červnu 1265. V září či říjnu téhož roku je totiž jako její notář jmenován jistý, blíže neznámý Rudlin.⁴⁸⁾

Osoby, které byly v Markétiných službách, pak přehledně zachycuje následující tabulka. Jednotlivci, u nichž není doložena žádná konkrétní funkce a jejich příslušnost k Markétinu dvoru se pouze předpokládá, do tabulek zahrnuty nebyly (jedná se hlavně o svědky uvedené v Markétině závěti). Osoby, jejichž vztah k Markétinu dvoru není bezpečně doložen, jsou uvedeny s otazníkem.

⁴³⁾ BUB II, č. 441, s. 308; č. 450, s. 317; H. FICHTENAU, *Die Kanzlei*, s. 245, 272, 278–279.

⁴⁴⁾ *Les registres de Innocent IV. Part 1*, E. BERGER (ed.), Paris 1884, č. 2697. Tuto edici jsem bohužel neměla k dispozici, proto musím odkázat pouze na literaturu, odkud jsem též převzala výše uvedenou citaci. Viz H. HAGENDER, *Die Beziehungen der Babenberger zur Kurie in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, *MIÖG* 75/1967, s. 19; srov. též H. FICHTENAU, *Die Kanzlei*, s. 282.

⁴⁵⁾ BUB IV, č. 1309; H. FICHTENAU, *Die Kanzlei*, s. 282.

⁴⁶⁾ BUB II, č. 464, s. 331; FRA II/81, č. 63, s. 50; BUB IV, č. 1327, s. 328.

⁴⁷⁾ H. FICHTENAU, *Die Kanzlei*, s. 283.

⁴⁸⁾ G. WINNER, *Babenberger-Fragmente aus Stift Lilienfeld*, in: *Babenberger Forschungen, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge* 42, Wien 1976, s. 320–321.

Závěr

Závěrem je třeba říci, že i když jsou dosažené výsledky nesmírně zajímavé, vzhledem k malému množství dochovaných pramenů zůstávají nepochybně pouze torzem, které je nám umožněno poznat. Přesný početní stav dvora královny Markéty Babenberské, jeho složení personální i národnostní a konkrétnější provázání s dvorem jejího manžela Přemysla Otakara II. v podstatě není možné zjistit. Tožnost většiny z těch, v jejichž společnosti trávila královna Markéta všední a sváteční dny posledních dvaceti let svého života – dívek i paní jejího fraucimoru, kleriků, rytířů a služebníků jejího dvora – pravděpodobně navždy zůstane zahalena rouškou tajemství.

Přílohy:

<i>úředníci</i>	komoří	zpovědník	kaplan	notář	další doložené osoby
<i>rok</i>					
1245		Heřman, dominikán			
1246				Leopold (?) Gotšalk (?)Markvart (?)	Sifrid (spis- magister) Jindřich (chlebarius)
1247				Berthold	
1248					
1249	Leopold z Horsendorfu			Leopold (?)	
1250					
1251					
1252			Leopold, převor v Ardagger		
1253			Leopold, farář v Heiligen- stadt a Bernardstahl	Berthold (?)	
1254					
1255	Wolkmar				
1256					
1257	Leopold z Horsendorfu				
1258	Wolkmar				
1259					
1260	Leopold z Horsendorfu Wolkmar				
1261					
1262	Leopold z Horsendorfu				

<i>1263</i>					
<i>1264</i>	Leopold z Horsendorfu			Symon	
<i>1265</i>	Friedrich z Horsendorfu		Konrád	Symon Rudlin	
<i>1266</i>	Otto z Chornspachu	Bernold, dominikán			Pilgrim ze Schwarzenau a jeho příbuzní
<i>1271</i>					Herebord (služebník) Oldřich (služebník)

Jméno svědka	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266
Konrád, syn Janův	x																				
Konrád, syn Symundův	x																				
Leopold z Horsendorfu, královnin komoří			x												x		x				
Leopold, farář vídeňský	x																				
Leopold, převor ardagerský	x																				
Markvart ze Streitweisen																					x
Markvart, farář z Retzu	x																				
Oldřich, bratr Jindřicha z Haßbachu				x																	
Oldřich Zajíc z Valdeka řečený Lepus															x						
Oldřich z Jindřichova Hradce															x						
Oldřich, kněz																			x		
Oldřich, vévoda Korutanský															x						
Ondřej, komoří království českého															x						
Ondřej, syn Chetze (iudex provincialis)															x						

Irena Moravcová

DER HOF DER KÖNIGIN MARGARETHE VON BABENBERG VON 1246 BIS 1266

*In dem Artikel werden die Fragen über den Hof der Königin Margarethe von Babenberg (*1204/05, †29.10.1266) behandelt, besser zu sagen die Fragen über ihre Höfe, weil diese Frau zwischen den Jahren 1246 und 1266 eigentlich drei Höfe führte. Zuerst war es der Hof der babenbergischen Erbin in Hainburg an der Donau (1246–1252), dann der Hof der Herzogin von Österreich und Steiermark und ab 1253 auch böhmischen Königin (1252–1261) und endlich der Hof der ehemaligen römischen Königin in Krems und Krummau am Kamp (1261–1266). Obwohl diese drei Höfe quantitativ und qualitativ unterschiedlich waren, kann man hier eine bestimmte Kontinuität sehen. Die wichtigste Quelle für die Erkennung der Umgebung der Margarete von Babenberg sind die Zeugenreihen, die an den acht von ihren zwölf bekannten Urkunden sind. Zwischen den Jahren 1246 und 1266 kann man hier die Namen von 97 Personen lesen (wie zeigt es die Tafel am Ende des Artikels). Unter diesen Personen findet man zehn Träger der Ämter, die zu der Königin gehörten, weitere sind von den Urkunden ihres Gemahls Přemysl Otakar oder anderen Aussteller bekannt. Einige Personen ist möglich zu dem Hof der Königin Margarethe praktisch ohne Zweifel zuzuordnen, denn außer dem Vorname (oder Vorname mit Prädikat) wird hier auch die Bezeichnung des Amtes angegeben. Bei anderen Personen kann man mehr oder weniger berechtigte Voraussetzung haben, dass sie auch zu dem Hof der Königin gehörten. Am häufigsten erscheint in den Urkunden der Kämmerer der Königin, spätestens seit 1249 übte diese Funktion Leopold von Horsendorf aus. Er war in diesem Amt wahrscheinlich bis zu seinem Tod im Jahr 1264 oder 1265 tätig, dann wurde der Kämmerer sein Bruder Friedrich und endlich im Jahr 1266 Otto von Chornspach. Das Hofamt der Kämmerer wurde aber wenigstens in einigen Jahren von zwei Männern besetzt. Der zweite von ihnen, Volkmar, erscheint später als Kämmerer von Königin Kunigunde, zweite Gemahlin des Přemysl Otakars II. Das ist bis jetzt zwar einzelner, aber ziemlich wichtiger Beweis für eine Kontinuität der Höfe dieser zwei böhmischen Königinnen. Aus den Urkunden sind auch die Namen von einigen Kaplänen und Notaren der Königin Margarethe bekannt (wie zeigt es auch die erste, kleinere Tafel), man kann aber voraussetzen, dass sie in den Jahren 1252–1261 auch die Dienste der Kanzlei ihres Mannes ausnutzten. Es gelang insgesamt*

zwölf Personen nachzuweisen, die ein Amt am Hofe der Königin Margarethe besaßen (sieben von ihnen sind Geistlichen), die Zuordnung von anderen fünf Personen zu ihrem Hof bleibt unsicher.

Wie groß war der Hof von Margarete von Babenberg in verschiedenen Etappen ihres Lebens, welche Leute man hier treffen konnte, welche ihre Nationalität war, wie eng Margarethes Hof mit der Hof ihres Gemahles verbunden wurde, das sind die Fragen die man wegen dem Mangel an Quellen leider nicht zuverlässig beantworten kann. Die exakte Rekonstruktion ist nicht Möglich und erreichte Ergebnisse können leider nichts anderes sein, als einen Abschnitt von gleichzeitiger Realität.

Tomáš Baletka

DVŮR MORAVSKÝCH LUCEMBURKŮ A PERSPEKTIVY JEHO DALŠÍHO STUDIA

Ve svém příspěvku se budu zabývat pouze dvorem, tj. společenstvím lidí, kteří obklopovali moravská markrabata z rodu Lucemburků, pečovali o jejich blaho či s dýkou ukrytou v rukávu spřádali v záhybech těžké drapérie své intriky proti svým rivalům a dvorským konkurentům. Nebudu se tudíž zabývat rezidencí, jejím utvářením, panovnickou praxí či ústřední funkcí Brna v zeměpanské, zemské či církevní správě.

Dobu trvání dvora moravských markrabat z rodu Lucemburků můžeme vymezit dobou panování markrabat Jana Jindřicha (1350–1375) a jeho syna Jošta (1375–1411), přičemž můžeme odhlédnout od údobí let 1334–1340, kdy na Moravě intenzivněji působil mladý Karel IV., neboť tato epizoda neměla na vývoj pozdějších dvorských struktur žádný podstatnější vliv. Už samotné vymezení markraběcího dvora naráží na téměř nepřekonatelné překážky povahy pramenné, neboť fakticky neexistují „prameny prvního řádu“, tj. prameny dvorské provenience, jako dvorské instrukce, účetní knihy, kancelářská registra či dvorské desky. Tyto prameny se pro brněnský dvůr nedochovaly a proto nezbyvá, než paběrkovat v písemných pozůstatcích jiného původu. Na prvním místě to jsou listiny, vycházející z markraběcí kanceláře, tu zvláště lenní reverzy, které přicházejí ve větší míře v období panování markraběte Jana Jindřicha.¹⁾ Stavovský protipól k markraběcím

¹⁾ Ke kanceláři markrabat Karla a Jana Jindřicha existuje netištěná diplomová práce J. MATYSKA, Listiny moravských markrabat ve 14. století (1334–1375), Brno 1957; ke kanceláři Jana Jindřicha viz též I. HLAVÁČEK, Abriß der Geschichte der mährisch-markgräflichen Kanzlei der luxemburgischen Sekundogenitur, in: Landesherrlichen Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatiek, München 1983 (=Münchener

listinám představují zemské desky a pŕuhonné knihy. Dvorské prostředí se rŕzným způsobem a v rŕzné míře odráží také v pramenech městských, zvláštĕ brněnských, ale i tak jde většinou o zprávy zasuté či drobné.²⁾

Navzdory tĕmto úskalím byla dvoru moravských Lucemburků, zvláštĕ v poslední době, věnována pozornost a byl podroben všestrannému a důkladnému analytickému rozboru a podařilo se sestavit, arci velmi hrubé, seznamy dvorských úředníků a dvorských služebníků rŕzného funkčního zařazení.³⁾

Počet osob, pohybujících se trvale u dvora či dlících v markraběcí blízkosti se nedá přesně vyčíslit. O množství dvořanŕ a dvorských služebníků si můžeme učinit pouze představu podle analogií z podobných prostředí a z kusých zmínek v pramenech. Odhadem by to například pro Joštŕv dvŕr mohlo být minimálnĕ 100 osob, pro které byla služba na dvoře zdrojem obživy a životní existence.⁴⁾

Nĕmecká historiografie (tu se nabízí zvláštĕ definice Aloyse Winterlinga) rozlišuje, pokud jde o personální skladbu dvora, zpravidla dvŕr „užší“, složený z osob nepřetržitĕ přítomných v panovníkovĕ okolí, na rozdíl od dvora „širšího“, kam patří osoby zdržující se u dvora jen příležitostně.⁵⁾ Ale i takové vymezení dvora je příliš široké, neboť nezohledňuje hierarchii, která mezi dvorskými strukturami panovala a smĕšuje dohromady obslužný dvorský personál se šlechtickými

Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, hrsg. von G. Silagi, Bd. 35), s. 340–343; viz tĕž T. BALETKA, Dvŕr, rezidence a kancelář moravského markrabĕte Jošta (1375–1411), s. 363–368.

²⁾ K pramennĕ situaci I. HLAVÁČEK, Brŕnn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur, in: Fürstliche Residenzen in spätmittelalterlichen Europa (Vorträge und Forschungen), Sigmaringen 1991, s. 369–371.

³⁾ Na prvním místĕ zde musím zmínit svŕm způsobem průkopnickou studii Ivana Hlaváčka, in: I. HLAVÁČEK, Brŕnn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur, která má zakladatelskou povahu a v mnohém mne inspirovala při psaní diplomové práce Dvŕr a kancelář moravského markrabĕte (1375–1411) obhájenĕ v roce 2004 na FF UK, Praha 1994. Opravená a rozšířená verze vyšla pod názvem Dvŕr, rezidence a kancelář moravského markrabĕte Jošta (1375–1411), Sborník archivních prací 46, 1996, s. 259–536; k Joštovu dvoru viz rovnĕž T. BALETKA, Dvŕr a kancelář moravského markrabĕte Jošta (1375–1411), in: Moravští Lucemburkové, Sborník prací Muzea města Brna FORUM BRUNENSE 2000, Brno 2000, s. 147–166; markrabĕti Joštovi samĕmu je věnována rozsáhlá monografie V. ŠTĚPÁNA, Moravský markrabĕ Jošt (1354–1411), Brno 2003.

⁴⁾ Odhady velikosti „Hofstaatu“ jsou velmi ošidné, neboť nám chybí přímĕ prameny, které by tento jev postihovaly. K tomu T. BALETKA, Dvŕr, rezidence a kancelář, s. 290–291.

⁵⁾ Takto vymezuje „širší“ a „užší“ dvŕr A. WINTERLING, „Hof“. Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte. Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Jahrgang 5, 1995, Nr. 1, s. 18.

„trabanty“, úředníky, potažmo vládcovou rodinou a příbuzenstvem.⁶⁾ Míra osobního vlivu těchto osob na panovníka byla většinou různá a nemusela souviset s mírou jejich vlivu a konexí v rámci dvorských struktur a substruktur. Při rekonstrukci personální skladby dvora nám často připadá na mysl parafráze výroku sv. Augustina o čase, již vyslovil Walter Map: *Jsem na dvoře a o dvoře mluvím, ale co je to, Bůh ví, nevím.*⁷⁾ Rozplést složité předivo dvorské hierarchie a „dvorských klik“ se ovšem historikovi nemusí vždycky podařit, přesto se může pokusit alespoň identifikovat vrcholné dvorské činitele, jejichž moc a vliv našly svůj výraz i v příslušném úřadě či tituluře.⁸⁾ Přitom bychom také neměli zapomenout, že zde existoval institucionalizovaný lenní dvůr, který mohl být různě propojen s užším dvorem, přičemž největší rozkvět manského systému moravských markrabat je potřeba klást do období panování Jana Jindřicha. V době Joštově pozorujeme znaitelný úbytek markraběcích lén, jakož i markraběcího majetku jako takového.⁹⁾

Přestože dvůr užší, širší a lenní byl spolu vzájemně propleten množstvím nej-různějších sociálních interakcí, nepochybně se od sebe tyto dvory odlišovaly zvláště stavovským zařazením jednotlivých členů. Pokus rozlišit horizontální struktury markraběcího dvora je omezen torzovitostí dochovaného materiálu a v mnohém je určující takřka naprostá absence původních dvorských pramenů z této doby, které by tehdejší nazírání na dvůr nějakým způsobem osvětlily. Hypoteticky tak můžeme vést dvorem jako celkem několik dělicích horizontálních linií.

⁶⁾ Za velmi sporné pokládám, pokud se k užšímu či širšímu dvoru počítá čeládka, služebníci nebo hejtmané či úředníci jednotlivých panství. Je nepochybné, že tito lidé měli přístup, pochopitelně odstupňovaný, ke „svému“ panovníkovi či jinému suverénovi, ale potíž je v tom, že se buď na dvoře nezdržovali nepřetržitě (a pokud ano, je třeba na to poukázat a vysvětlit to) nebo jejich sociální postavení bylo tak nízké, že ani nepřetržitá přítomnost v panovníkově blízkosti nemohla vyvážit jejich zanedbatelný vliv, který na panovníka měli (např. různí dveřníci, lokajové, holiči, kuchaři aj.).

⁷⁾ „In tempore sum et de tempore loquor“, ait Augustinus, et adiecit: „nescio quid sit tempus.“ Ego simili possum admiratione dicere quod in curia sum, et de curia loquor, et nescio, Deus scit, quit sit curia. Scio tamen, quod curia non est tempus; temporalis quidem est, mutabilis et varia, localis et erratica, nunquam in eodem statu permanentt“ (potřeno TB), in: Walter Map, *De nugis curialium. Courtiers' triceps*, M. R. JAMES (ed.), Oxford 1914, revidovali C. N. L. BROOKE – R. A. B. MYNORS, Oxford 1983 (Oxford Medieval Texts), s. 2an.

⁸⁾ K definici dvora A. Winterling, „Hof“, Versuch einer idealtypischen Bestimmung, s. 16–21; obecně též heslo Dvůr, B. GUENÉE, in: Encyklopedie středověku, J. Le GOFF – J. - C. SCHMIDT, Praha 2002, s. 136–145.

⁹⁾ Viz T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 289 a 294; k markraběcím lénům dosud komplexnější studie chybí, soustavněji se manského systému moravských markrabat dotkl A. TUREK, K historii markraběcích lén na Moravě se zvláštním zřetelem k Valašsku, Naše Valašsko, 13, 1950, s. 76–84.

Nad první linií je moravský markrabě a jeho nejbližší rodinní příslušníci. Pod první linií bychom mohli zařadit jednak členy markraběcí rady (část z nich se ovšem rekrutovala ze dvora širšího) a dále nejvyšší dvorské úřednictvo. Pod druhou linií bychom mohli zařadit šlechtické osazenstvo tzv. „užšího“ dvora, tj. vlastní dvořany, ať už šlo o osoby nadržící žádné léno a nezastávající žádný úřad u dvora, nositele některých dvorských hodností (např. četné komorníky) či markraběcí leníky, kteří měli možnost se v blízkosti vladaře zdržovat delší dobu. Třetí dělicí linie odděluje striktně svět šlechtického dvořanstva od obslužného personálu, o němž máme jen hrst informací.

Tak jako u každého zeměpanského dvora, rovněž u dvora moravských markrabat existovala suita dvorských úředníků, kteří kromě obvyklých úkolů dvorské správy plnili i úlohu reprezentativní a přispívali určitým způsobem k lesku panovnického dvora. Jde o čtveřici, resp. pětičlenu klasických dvorských úřadů, tak jak se už kolem roku 1200 vyvinula na všech větších knížecích a panovnických dvorech západně od Rýna – tj. maršálek, komorník, stolník a šenk, k nimž v průběhu 13. století přibyl úřad hofmistra. Co do reprezentativnosti byl nejvýznamnějším úřadem z těchto jmenovaných úřadů hofmistrovský (*magister curiae*), který zastávali vesměs příslušníci nižší šlechty.¹⁰⁾ Maršálek spravoval markraběcí stáje nejen ve smyslu jakéhosi vrchního dohledu nad nimi, ale staral se také o nákupy nových či vzácných koní.¹¹⁾ Kromě těchto úřadů přicházejí na moravském markraběcím dvoře také

¹⁰⁾ Náplní hofmistrovské funkce byl dozor nad dvorskou čeledí, nad níž vykonával jistou soudní pravomoc rozsuzováním sporů, vzniklých mezi dvořany. Hofmistr také bděl nad zevnějším pořádkem při dvorských obřadech a nad dodržováním dvorského ceremonielu. K dalším důležitým úkolům patřila péče o stálé dvořany a hosty na dvoře. Hofmistr zprostředkovával styky hostů a cizích vyslanců s panovníkem nebo s nejvyššími úředníky. Pokud byl dvůr na cestách, staral se hofmistr o ubytování panovnické rodiny a služebnictva. O tom, jaké starosti mohly vzejít hofmistrovi při obstarávání potravin pro dvůr, máme zcela náhodou doloženou informaci v dochovaných pramenech. V červnu 1412, tedy již po smrti markraběte Jošta, byl k zemskému soudu pohnán Oldřich Stoš z Branic brněnským řezníkem Olmanem, že od něj a jeho tovaryšů bral maso, za které slíbil zaplatit 61 a půl kopy gr., což však neučinil. Oldřich se ještě v témže roce, ještě před vynesením nálezu (stalo se tak až r. 1415), pojistil půhonem proti Maršíkovi z Radovesic, bývalému markraběcímu komorníkovi, „že mě slíbil odvaditi od masařův i od jiných chudých lidí v Brně, jakož jsem od nich bral k dvoru nebožce markrabínu Joštovi.“ Zřejmě kvůli témuž nezaplacenému masu poháněl Oldřich Stoš v srpnu 1416 znovu Maršíka z Radovesic, že jej slíbil odvadit od chudých lidí, „ježto jsem od nich bral k markrabínu dvoru“. Tentokrát škody vyčíslil na 200 hř. gr. Tento doklad je však opravdu ojedinělý; srov. Libri citationum et sentenciarum seu Knihy půhonné a nálezové, Tomus II, V. BRANDL (ed.), Brno 1873, č. 1048, s. 258n, (nález s. 321 č. 353; s. 344, č. 1390 (spor urovnán poklidem).

¹¹⁾ Náhodně to máme doloženo pro Joštova maršálka Filipa ze Svojanova (†1399), který kupoval koně od hostěradického měšťana Kuneše z Habru. Z jakéhosi důvodu však nedošlo k zaplacení kupní ceny. V roce 1413 poháněl Kuneš Martina z Radotic ze škody 11 hřiven grošů, jelikož se zaručil za „*Philipa Maršova, ježto u mne kuon kúpil a těch peněz mi neplní po dnešní*

úřady čestné (nejvyšší šenk, nejvyšší maršálek a nejvyšší stolník), kteří se honosili pouze svým titulem, ale skutečné vykonávání vlastní náplně jejich úřadu však bylo spíše čestnou záležitostí, obvyklou hlavně při slavnostních příležitostech.¹²⁾

Specifickým odvětvím dvora a jak se zdá, světem o sobě, byla markraběcí komora. K hájení komorních zájmů existoval zavedený úřad podkomořího, na jehož tradici markrabě Jan Jindřich patrně navázal.¹³⁾ Markraběcí majetek ale narostl do takové míry, že se to zřejmě projevilo nároky na stávající úřednický aparát. Nemáme ovšem žádné doklady pro rozvíjení takovýchto domněnek, pouze osamocené doklady o existenci úřadu správce (rozumí se markraběcí) komory (*provisor camere*) z let 1363–1367, který měl k ruce navíc notáře komory. Je nepochybné, že z hlediska funkce jde o úřad na podobné úrovni jako byl podkomoří. Vedle této vysoké sféry tu byl ještě movitý markraběcí majetek, o který pečovala celá plejáda komorníků, kteří měli na starosti péči o skvosty, šperky, šatstvo, ložní prádlo, kožešiny i peněžní hotovost. V pramenech se objevuje komorníků celá řada, většinou pod označením *camerarius*, výjimečně též *cubicularius*.¹⁴⁾ Jednou se také objevuje ve spojitosti s markraběcím komorníkem Maršíkem z Radovesic označení nejvyšší komorník („*obirster camrer*“), doložené však v pramenech městské brněnské proveniencie a tak skutečná funkční náplň tohoto označení je předmětem dohadů.¹⁵⁾ A konečně musíme zmínit úřad mincmistra, který je sice doložen až v době markraběte

den“, in: LC II, č. 1222, s. 288; k maršálkovi T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 293–294.

¹²⁾ Titulatura nejvyšších dvorských čestných hodností se objevuje dosti sporadicky, u nejvyššího maršálka (*marsalcus supremus*) v r. 1378 v jednom deskovém vkladu (*Die Landtafel des Markgrfthumes Mähren*, Brüner Cuda, Liber VI, P. CHLUMECKY – J. CHYTIL – K. DEMUTH – A. R. WOLFSKRON (edd.), Brünn 1856, č. 579, s. 133.); nejvyšší stolník (*mense nostre supremus servitor*) přichází náhodně r. 1394 (NA Praha, AČK 1298, regist A. HAAS, Archiv Koruny České. 5. Katalog listin z let 1378–1437. Praha 1947, č. 89, s. 56–57, (bez uvedení titulu) a M. ZEMEK – A. TUREK, Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526, SAP 33, 1983, č. 201, s. 223, podle opisu. K titulu nejvyššího šenka a moravského šenkovství T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 300.

¹³⁾ Svědčí pro to nečetné doklady o komorníkovi Borníkovi v letech 1351–1353; srov. Kniha počtů města Brna z let 1343–1365, B. MENDL (ed.), Brno 1935, s. 192, 199, 206.

¹⁴⁾ Ke komorníkům T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 296–298.

¹⁵⁾ Např. L. JAN, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy, Brno 2000, s. 190 se domnívá, že Maršík z Radovesic, kterého řadím mezi Joštovy komorníky, byl pravděpodobně moravským podkomořím; obdobně TÝŽ, Moravští podkomoří v době Václava II., in: Český časopis historický 95, 1997, č. 2, s. 346. Naopak já soudím, že pravděpodobně ne, mj. proto, že v době, k níž se citovaný doklad vztahuje, by už mohl být podkomořím Erhard Puška z Kunštátu.

Jošta, mince však jistě razil už jeho otec Jan Jindřich, jak správně usuzuje novější numismatické bádání.¹⁶⁾

Mezi markrabecí majetek musíme počítat také četná markrabecí léna, jejichž správní organizace ale nebyla odkázána na početný úřednický personál a vyznačovala se značnou samosprávou. Markrabě měl nepochybně jistý vliv na obsazování úřadu dvorského sudího (neboli *hofrychtěře*), jemuž sekundoval notář, u něhož můžeme předpokládat bližší spřízněnost s markrabecí kanceláří.¹⁷⁾

Markrabecí kancelář sice nebyla nikdy příliš početná instituce, zřejmě ji netvořilo více než 10 osob, ale i tak byla jedním z nejdůležitějších nástrojů markrabecí vlády. V ní vznikaly a byly formulovány nejen důležité státní dokumenty, ale i běžná správní korespondence, z níž se ovšem zachoval nepatrný zlomek (o jak cenný materiál jsme tak přišli, ukazuje například Archiv města Bratislavy).¹⁸⁾

Jako další velmi početná (a zřejmě nejpočetnější) skupina dvora se jeví zaměstnanci dvora, pečující o panovníkovo blaho. Sem patří personál kuchyně (byť i zde se vyvinula určitá hierarchie v podobě kuchmistra (*magister coquine*) z řad nižší šlechty, jemuž náležel dohled nad provozem kuchyně a obzvláště nad financemi, k čemuž měl kuchmistr k dispozici písaře kuchyně.¹⁹⁾ S markrabecí kuchyní souvisely volně úřady lovecké, neboť lov divoké zvěře patřil k obvyklým dvorským a šlechtickým zábavám. Nemůžeme sice doložit, že by markrabě Jošt byl stejně vášnivým lovcem jako král Václav IV., rozhodně tato kratochvíle u něj nevedla k zanedbávání panovníckých povinností. Lovu se však markrabě Jošt určitě věnoval, dokládá to jak existence úřadu lovčího, tak i několika sokolníků, kteří byli v roce 1379 bohatě obdarováni zápisem platu z brněnské městské berně.²⁰⁾

A pak je tu zbylý dvorský personál, což byli jednak řemeslníci nejrozličnějších profesí, poněkud výše stáli jistě lékaři, bradýři, dvorští umělci (hudebníci, malíři) a kaplani.²¹⁾ Nižší příčky zaujímalá obsluha markrabecích stájí, kočí, vozatajové,

¹⁶⁾ J. MEZNÍK, Lucemburská Morava, s. 178; k mincmistrům Joštovým T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 298–299.

¹⁷⁾ T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 294.

¹⁸⁾ D. LEHOTSKÁ, Archiv města Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písemností, Praha 1956, č. 493, 495–497, 499, 508 a 509.

¹⁹⁾ T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 300–301; B. MENDL, Knihy počtů města Brna, s. 270; I. HLAVÁČEK, Brünn als Residenz, s. 389.

²⁰⁾ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI, V. BRANDL (ed.), Brno 1885 č. 159, s. 146–147; T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 358.

²¹⁾ Pokud jde o hudbu, která se na markrabecím dvoře provozovala, mohu zde odkázat na J. MEZNÍKA, Lucemburská Morava, s. 344–345; srov. T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář, s. 361–362.

pacholci, čeledínové a holomci, potažmo pacholci od koní stálých dvořanů, pradleny, zahradníci apod., o nichž nevíme zhola nic, stejně jako o panovníkově osobní stráží, v našem případě špilberské hradní posádce. Známa jsou pouze některá jména špilberských purkrabích, o jejichž přímé vazbě na špilberskou hradní posádku ovšem nemáme přímé doklady.²²⁾

Závěr

Na závěr si musíme položit si otázku, zda studium markraběcího dvora může dospět k novým poznatkům, či zda zbývá už jen místo pro kladení otázek všeobecného charakteru, které už stojí na pomezí historie, sociologie a dalších společenských věd. Domnívám se, že studium moravského dvora může ještě učinit jistý pokrok, jehož těžiště se ale nutně přesouvá mimo území našeho státu. Drobnosti lze jistě tu a tam objevit i v domácích archivech či knihovnách, daleko širší jsou však možnosti odhalení nových souvislostí studiem v zahraničí, jak dokázal např. M. Polívka, důvěrně obeznámený s prameny norimberskými.²³⁾ Přínosné mohou být jistě též metodologické impulzy, tj. kladení nových otázek již známému pramennému materiálu.²⁴⁾

²²⁾ O purkrabích T. BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 302–303.

²³⁾ M. POLÍVKA, *Morava v norimberských missivech za markrabství Jošta Lucemburského*, in: *Nový Mars Moravicus anebo Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váškovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 261–274; srov. starší studie M. POLÍVKY, *Briefbücher des Rates der Reichstadt Nürnberg jako pramen k českým dějinám a česko-německým vztahům doby Václava IV.*, in: *Historia docet, Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., M. POLÍVKA – M. SVATOŠ (edd.)*, Praha 1992, s. 17–435.

²⁴⁾ Na tomto místě mohou pouze registrovat sborník, *Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit; Bd. 22)*, R. BUTZ – J. HIRSCHBIEGEL – D. WILLOWEIT (hrsg.), Böhlau 2004.

Jezdecká pečeť markraběte Jošta, přivěšená na červeno-bílých nitích k listině z 8. listopadu 1378, konformující privilegia města Olomouce (ZA Opava, SOKA Olomouc, Archiv města Olomouce, inv. č. 38; ed. CDM XI, s. 119, č. 129).

Tomáš Baletka

DER HOF DER MÄHRISCHEN MARKGRAFEN UND DIE PERSPEKTIVEN SEINER WEITEREN ERFORSCHUNG

Der Beitrag behandelt in Kürze den Hof des mährischen Markgrafen, die luxemburgische Sekundogenitur, Johann Heinrich (1350–1375) und Jobst (1375–1411) und die Perspektiven seiner weiteren Erforschung. Der Hof stellt eine komplizierte Struktur dar: am Hof keine wichtige Hofämter (wie Hofmeister, Marschall, Truchseß, Mundschenk, Kämmerer) fehlten. Wir haben auch Belege für Kanzlei, Höflinge, Dienstleute, Handwerker, militärische Sphere usw. Im Einklang mit der Methodologie der deutschen Meidävistik und Soziologie ist es möglich, den markgräflichen Hof in den „breiteren“ und „engeren“ zu verteilen. Die bruchstückartige Überlieferung des Quellenmaterials beschränkt aber einigermaßen unsere Versuche die horizontalen Strukturen des Hofes zu unterscheiden. Das gegenwärtige Hauptgewicht der weiteren Erforschung des mährischen luxemburgischen Hofes liegt also auf dem Studium des Quellenmaterials außerhalb der böhmischen Länder, also in Archiven in Deutschland und Luxemburg (wie zeigten z. B. Forschungen des M. Polívka in StA Nürnberg).

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

PRAHA

Dominik B u d s k ý

METROPOLITNÍ KAPITULA PRAŽSKÁ JAKO DVŮR V MALÉM

Kariéra a vztahy v prostředí kapituly v letech 1378–1390

Studie zabývající se kariérami vybraného vzorku kanovníků Metropolitní kapituly pražské a jejich vztahy ke dvorům světských i církevních potentátů poněkud vybočuje ze základního tématu kolokvia. Přesto může vést k poznání mechanismů, které fungovaly mezi jednotlivými významnými činiteli a jejich familiáři. Metropolitní kapitolu je z tohoto důvodu možné chápat nikoliv jako dvůr sám o sobě, ale jako určitý cíl snah a kariérních tužeb příslušníků dvorů světských i církevních činitelů.¹⁾

V období, jež je předmětem našeho zájmu, prošlo kapitulou několik desítek osob. Jen malou část z nich je možné považovat za pretendenty podporované různými dvory či vlivnými osobnostmi, díky nimž také získali kanonikát a prebendu, o kterou především šlo, ať už byla přímluva vyjádřena explicitně, nebo ji můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti vyvozovat z kariérního postupu dané osoby.²⁾ Z celkového počtu 65 osob, které se v daném období vyskytly v prostředí kapituly, bylo vybráno 16 osobností, ve snaze je co nejpodrobněji prosopograficky popsat, určit dvůr s nímž byli ve spojení, jejich přímluvce – patrona³⁾ a osvětlit samotný mecha-

¹⁾ Studie vychází z diplomové práce autora, Kanovníci Metropolitní kapituly pražské 1378–1390, obhájené v květnu 2006 na katedře Pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2006.

²⁾ Viz níže v pasáži pojednávající o provizních listinách.

³⁾ Pojmu *patron* užíváno dále vždy ve významu přímluvce.

nismus „protekce“ ve vztahu k papežské kurii i místním církevním hodnostářům.⁴⁾ Kromě toho si u vybraného vzorku osob všímám také jejich hmotného zabezpečení v kapitule, úrovně vzdělání, včetně určení sociálního původu.⁵⁾

Kanonikát a prebenda metropolitní kapituly představovaly obстойné hmotné zajištění klerika, navíc nekurátní a tedy bylo možné opatřit si k němu ještě jedno beneficium kurátní či získat některou z dignit, úřadů či funkcí v kapitule samotné. Zde je však třeba důrazně poukázat na rozdíl v hmotném zajištění mezi kanovníky prebendátními a neprebendátními. Zatímco prebendátní kanovníci měli zajištěn stálý příjem z výnosů své prebendy, který pobírali v plné výši, neprebendátní kanovníci mohli pobírat jen tzv. porce,⁶⁾ tj. platby za osobní účast při mších a dalších pobožnostech nebo mohli získat obedienci – částečný výnos z některého kapitulního majetku přičemž z výsledků dosavadního bádání vyplývá, že hranice mezi prebendou a obediencí nebyla v pramenech přesně rozlišována.⁷⁾ Pozice kanovníků bez prebendy byla navíc neplnoprávná, jak vyplývá z ustanovení děkana kapituly Hynka z 5. března 1377 potvrzeného arcibiskupem Janem.⁸⁾

Následkem těchto výhod nastal velký zájem o členství v kapitule, jež bylo poměrně prestižní záležitostí a na jehož získání mohl běžný klerik jen sotva pomyslet.⁹⁾ Takový zájem o kanonikát a především prebendu kostela pražského mohla

⁴⁾ Jsem si vědom, jak ošidné je použití moderního termínu k vyjádření historické skutečnosti. Přesto ho, z nedostatku vhodnějšího výrazu, alespoň místy užívám.

⁵⁾ Základním pramenem je kodex XIII. z archivu Metropolitní kapituly pražské, nyní uložený v Archivu Pražského hradu. Za zapůjčení fotokopii rukopisu ze sbírky HIÚ AV ČR děkuji PhDr. Evě Doležalové, Ph.D.; jako srovnávací pramen pak kromě jiných edic slouží V. svazek edice Monumenta Vaticana, in: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V., Acta Urbani VI. et Bonifatii IX., K. KROFTA (ed.), Praha 1903–1905.

⁶⁾ Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355–1377), F. MENČÍK (ed.), Praha 1882, s. 18–19 (zde speciálně děkanské porce) a s. 24–25. Podrobné záznamy o vyplácení porcí se nalézají v rkp. XXVII/1.

⁷⁾ Zde vycházím především z výsledků diplomové práce kolegyně PhDr. M. Maříkové na téma kapitulního hospodářství. Zásadní rozdíl přitom spočívá v tom, že prebendu mohl každý kanovník vlastnit pouze jednu, zatímco obediencie bylo možné kumulovat, i když to statuta kritizovala a omezovala (viz F. MENČÍK, Několik statutů, s. 25; opravy a doplňky statutů a doplňky statutů kostela pražského učiněné od arcibiskupa Wolframa, J. EMLER (ed.), Věstník Královské české společnosti nauk 1889, s. 301).

⁸⁾ Archiv pražské metropolitní kapituly I (–1419), Katalog listin a listů, J. ERŠIL – J. PRAŽÁK (edd.), Praha 1956, s. 124, č. 438, neprebendátní kanovníci nemají hlas v kapitule a při bohoslužbách musí stát až za lavicemi sedících prebendátních kanovníků.

⁹⁾ Dle prosopografického seznamu se dosti jasně ukazuje, že kanovníci Metropolitní kapituly měli poměrně vyhraněný původ – ve velké většině šlechtický či měšťanský. Další vylučnost

kapitula uspokojit jen stěží. Papežská kurie, jež se původně snažila centralizací agendy udělování beneficí zamezit tomu, aby se na církevní funkce nedostávaly nevhodné osoby, zasahovala do udělování kanonikátů svými provizními listinami s tím, že v době pokročilého středověku původně dobře myšlený a reformní prvek této snahy již zcela vymizel.¹⁰⁾ Dle mého názoru už tato samotná situace je ideálním prostředím pro zasahování mocných přímluvců ve prospěch jejich klientů. Uchazeč o kanonikát získal za poplatek provizní listinu¹¹⁾ od samotného papeže, často na prosbu mocného přímluvce¹²⁾ a jako takový měl přednost před ostatními uchazeči. Papežský provizní systém tak zároveň umožnil světským patronům rozšířit svůj vliv a zasahovat svými přímluvami do obsazování kanonikátů v kapitule s původní kolací arcibiskupa, což je situace sama o sobě značně paradoxní. Pro sledované období platí teze, že počínaje pontifikátem Řehoře XI. dochází k masivnějšímu přílivu papežských provizí ke kapitule, za Urbana VI.¹³⁾ tento trend vlivem schizmatu posiluje, až posléze za Bonifáce IX. se provize stávají zdaleka nejčastějším prostředkem k získání kanonikátu.¹⁴⁾ Arcibiskup pražský mohl na základě privilegia¹⁵⁾ Urbana VI. obsazovat

se projevuje v oblasti vzdělání a dosažených gradů. Mezi běžným klérem jistě nebylo mnoho osob např. s bakalářským či mistrovským gradem teologie nebo s doktorátem dekretů.

¹⁰⁾ K systému papežských provizí a jejich vlivu a uplatňování v českých zemích, viz blíže: J. ERŠIL, Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století, Rozpravy ČSAV 69, 10, 1959; řadu termínů vysvětluje rovněž K. KROFTA, Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, Český časopis historický X 1904, s. 15–36, 125–152, 249–275, 373–391; XII 1906, s. 7–34, 178–191, 274–298, 426–446; XIV 1908, s. 18–34, 172–196, 273–287, 416–435.

¹¹⁾ Tyto provizní listiny se odlišují dle toho, co všechno svým příjemcům poskytují. V nejjednodušším případě je to *provisio sub expectatione prebendae* tzn. uchazeč obdrží kanonikát, ale prebendu získává až po jejím uvolnění (obvykle smrtí některého z kanovníků, popř. suspendováním apod.). Dalším typem je provize vystavená na konkrétní, již uprázdněnou prebendu (např. po exkomunikovaném děkanovi Hynkovi Klukovi), poměrně vzácněji se vyskytuje i *provisio sub expectatione dignitatis, personatus vel officii* tedy provize vystavená na některou z dignit či úřadů v kapitule, až se uprázdní. Z hlediska diplomatického popisuje vydávání provizí a exekutorských listin K. KROFTA, Kurie a církevní správa, s. 286 a o něco podrobněji J. ERŠIL, Správní a finanční vztahy, s. 51.

¹²⁾ Takové provize obsahují obvykle doložku (*ex consideratione XY*).

¹³⁾ Podle K. KROFTA, Kurie a církevní správa, s. 429, vydal Urban VI. za 11 let svého pontifikátu celkem 27 provizí na kanonikát Metropolitní kapituly.

¹⁴⁾ Viz též J. ERŠIL, Správní a finanční vztahy, s. 69.

¹⁵⁾ Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., I. Fontes Archivi capituli metropolitani ecclesiae Pragensis 1–7, V. JENŠOVSKÁ (ed.), Praha 1967–1981, s. 120, č. 473.

pouhá dvě místa v kapitule s očekáváním prebendy a další dvě místa spojená s dignitou či úřadem.¹⁶⁾

V následujícím výkladu se zaměříme především na prebendátní kanovníky,¹⁷⁾ kteří měli navíc dle statut možnost během svého působení u kapituly provést jedenkrát tzv. opci a o něco vylepšit své hmotné zabezpečení, pokud nebyli spokojeni s výnosem své dosavadní prebendy.¹⁸⁾ Snahou každého kanovnického kandidáta „s vlivným pozadím“ bylo získat kanonikát s prebendou, ať již ihned nebo získat prebendu event. dostatečný počet obediencí, brzy po dosažení samotného kanonikátu. Pokud se mu dlouhodoběji nedařilo žádnou prebendu získat, řešil to obvykle provizí na kanonikát v nějaké jiné kapitule v českých zemích či v zahraničí. U některých osob je tak doložena souběžná provizně – prebendátní snaha u tří i čtyř různých kapitul najednou.¹⁹⁾ Provize bývaly obvykle v klauzuli *non obstantibus* formulované tak, že nařizovaly dané osobě vzdát se ostatních nadpočetných kanonikátů bez prebendy nebo i dalších beneficií²⁰⁾ až v okamžiku získání prebendy u některého z nich.²¹⁾

Ještě než budou probrány konkrétní přímluvy u jednotlivých osob, je třeba definovat daný termín při vydávání provizních listin a získávání kanovnické prebendy. Na jedné straně sice platí, že vydávání provizí bylo výlučně v kompetenci papežské kanceláře, která tyto specifické písemnosti za poplatek vystavovala při-

¹⁶⁾ Tzn. *auctoritate ordinaria*, zatímco uchazeči s provizí kanonikát obdrželi *auctoritate papali*.

¹⁷⁾ J. ERŠIL, Správní a finanční vztahy, s. 62, napočítal pro dobu Karla IV. u kapituly celkem 32 prebend a 2 prebendy poloviční.

¹⁸⁾ A. PODLAHA, Statuta Metropolitanae ecclesiae Pragensis anno 1350 conscripta, Praha 1905, s. 24–26.

¹⁹⁾ Např. Jan z Prusnice, Petr ze Všerub aj. mnohoobročníci.

²⁰⁾ Např. tzv. věčného vikářství probošta pražského, což byl případ Petra ze Všerub a Mikuláše Puchníka.

²¹⁾ Zde je třeba zmínit základní pravidlo o neslučitelnosti beneficií, které *de facto* jako jediné alespoň částečně omezovalo kleriky – mnohoobročníky, byť bylo možné získat dispens i od tohoto předpisu (viz biogram Jana z Malesice). V zásadě platí, že jedna osoba může držet jedno beneficium nekurátní a jedno kurátní popř. dvě event. i více beneficií nekurátních tedy např. kanonikát a farní kostel nebo kanonikát a děkanství v kapitule nebo kanonikát a oltářnictví apod. Navíc platilo ustanovení Urbana V. z 30. května 1365 (viz J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog č. 363, s. 105) a Řehoře XI. (Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV., Acta Gregorii XI., K. STLOUKAL (ed.), Praha 1949–1953, s. 547), aby žádná osoba nadržela dva různé kanonikáty nacházející se ve městech pražských (tedy např. kanonikát metropolitní kapituly a u sv. Jiljí či Apolináře popř. na Vyšehradě). Proti tomuto ustanovení bylo možné získat za nástupců Urbana V. a Řehoře XI. absoluci, což se také poměrně hojně dalo (např. u Odolena Bonce, viz biogram).

slušným žadatelům, ať se již dostavili osobně či za sebe poslali svého prokurátora.²²⁾ Na druhé straně však platí i to, že v mnoha vydaných provizích nalezneme klauzuli (*ex consideratione XY*), která dle mého názoru dosti jasně vypovídá o vztahu mezi providovaným klerikem a osobou, jež se přimlouvá za vydání provize. Vedle toho lze u některých osob hypoteticky vyvozovat přimluvu, a to především na základě jejich předchozí kariéry a předpokládaným kontaktům a vztahům. Velmi markantní jsou případy, kdy se obsazení kanonikátu dalo *auctoritate ordinaria*, tedy z moci arcibiskupa pražského. Vzhledem k tomu, že arcibiskup mohl obsazovat pouze dva respektive čtyři kanonikáty, jeho sympatie na jedné straně a osobní schopnosti daného klerika na straně druhé zde vystupují na povrch poměrně jasně.

Přimluyví můžeme dále pro větší přehlednost rozdělit do dvou věcných hledisek a několika (místních) okruhů. Věcným hlediskem přitom rozumím motiv patrona, který prosazuje svého klienta. Obvykle se jedná buď o motiv na základě příbuzenství, kdy patron prosazuje přímého člena rodiny nebo i vzdálenějšího příbuzného, a to pouze na základě příbuzenství bez jakýchkoliv dalších konotací. Druhým věcným hlediskem bývá přimluva motivovaná činností dané osoby jakožto familiáře patrona.²³⁾ Tato činnost může mít rozmanité podoby od úředního působení v nějaké funkci, přes vystupování v diplomatických službách až po vykonávání služeb osobního lékaře. Toto druhé věcné hledisko lze pak ještě, v případě mého vzorku, rozdělit do tří místních okruhů podle toho, kde protěžované osoby působily, resp. odkud vyšly.

Na prvním místě stojí papežský dvůr, kde tyto osobnosti působily především v různých úředních funkcích (sekretář, písař, abreviátor, korektor). Takovým uchazečům bývala obvykle vydána provize na konkrétní a již uprázdněný kanonikát včetně prebendy, zatímco ostatní uchazeči mající pouhé expektance resp. *provisiones sub expectatione prebendae*, museli na svoji prebendu čekat. Řada z nich ji však

²²⁾ Termín *procurator* si v tomto případě zaslouží podrobnější jazykové upřesnění. Základním významem slova je plnomocník – právní zástupce jiné osoby, ať již při jednání u kurie či na domácí scéně, např. u soudu generálního vikáře. Prokurátor však může být i plnomocníkem – poslem, který doručuje určité písemnosti, peněžní obnosy (např. pro papežskou komoru) apod. Ještě jiný význam má slovo prokurátor ve statutech, kde se praví, že každý kanovník Metropolitní kapituly má povinnost ustanovit prokurátora v případě své nepřítomnosti. Tento prokurátor pak spravuje výnosy z příslušné prebendy a je povinen vykonávat všechny úkoly sídelního kanovníka, v případě účasti na mších a dalších pobožnostech pobírá porce a skládá účty ze svého hospodaření (viz F. MENČÍK, Několik statutů, s. 25–26 a podrobněji J. EMLER, Opravy a doplňky statutů, s. 305).

²³⁾ Termín *familiaris (amicus)* znamenal původně v antické latině blízkého tzn. rodinného přítele, tedy člověka patřícího takřka do rodiny, někdy i adoptovaného dle římského práva. Ve středověké latině se pak význam termínu rozšiřuje na všechny osoby vyskytující se v okruhu jakéhokoliv světského či duchovního potentáta, které požívají jeho důvěry, patří k jeho dvoru či zastávají různé úřady nebo funkce, ať už čestné nebo s faktickým výkonem nějakých povinností.

nezískala vůbec. Druhým okruhem, odkud vycházely protěžované osoby, jsou panovnícké dvory Karla IV. a Václava IV. a rovněž dvory jejich manželek, především císařovny Alžběty a královny Johany. Zde kromě úřednického působení a prokazování diplomatických služeb vystupuje jako motivační faktor patrona do popředí také služba osobního lékaře, zastávaná providovaným klerikem. Třetím a v případě tohoto výzkumu i posledním okruhem je pak arcibiskup pražský. Vedle již vyjmenovaných okruhů si lze představit i řadu dalších (šlechtické rody, opati apod.), ze kterých mohli noví kanovníci vycházet. Ve vybraném vzorku se však nijak neprojevují. Zásadně je nutné podotknout, že nastíněné rozdělení si rozhodně neklade ambici být nějakým axiomem už proto, že na základě mnou zkoumaného vzorku osob – kanovníků se ukázalo, že zde existuje celá řada přechodných či smíšených typů a motivů přímluv.

K bližšímu poznání vztahů mezi kanovníky a jejich patrony napomůže i stručné popsání jednotlivých osob z vybraného vzorku. Na prvním místě uvádím kanovníky, kteří byli podporováni samotnou papežskou kurií. Nejvýznamnější osobností této skupiny je bezesporu Petr ze Všerub. Tento původem pravděpodobně nižší šlechtic se během svého života stal významným papežským úředníkem, diplomatem ve službách kurie i Václava IV. a významným mnohoobročníkem. U kurie je doložen jako sekretář, písař listin a jejich korektor. Jeho dobrou pozici u papežského dvora ilustruje řada vydaných privilegií²⁴⁾ i udělovaných beneficíí.²⁵⁾ Na domácím poli je doložen jako kaplan Václava IV. a člen prestižního bratrstva Obruče a kladiva složeného převážně z Václavovi blízkých osob i jako jeho posel v diplomatických službách. Osobnost Petra ze Všerub by si bezesporu zasloužila zcela samostatné pojednání, což však není účelem této práce.²⁶⁾

Jako *familiaris Petri de Wsserub* je označen další z této skupiny *Jan z Malesice*. V tomto případě se pravděpodobně jedná o klientelistický vztah mezi oběma kleriky.²⁷⁾ Zde je nutné si všimnout i toho, že obě osoby pochází z lokalit ležících nedaleko od sebe a jsou původem z nižší šlechty, kromě toho se z pramenů zdá, že i u kurie pobývali společně. Jan z Malesice prožil svoji kariéru částečně ve stínu Petrově. Stejně jako Petr působil u kurie ve funkci sekretáře i písaře, získal

²⁴⁾ Např. dispens kvůli tělesnému postižení, právo učinit závěť, pobírat roční dávky od osob v jejichž prospěch se vzdá svých neslučitelných beneficíí, viz biogram.

²⁵⁾ Věcně vikářství probošta pražského, kanonikáty vyšehradský, v Mohuči a v Olomouci.

²⁶⁾ Patřil do okruhu *dvorských kleriků*, panovníkových oblíbenců a protivníků arcibiskupa Jana z Jenštejna a jeho generálních vikářů Jana z Pomuku a Mikuláše Puchníka.

²⁷⁾ V případě pokrevního příbuzenství by se nejspíše užil výraz *germanus* či *nepos*. Proti tomu však uvádí J. ERŠIL, Zatížení církevními dárkami v Čechách na počátku 15. století (K otázce papežského desátku z r. 1403), *Československý časopis historický* X, 1962, s. 533–555, zde s. 536, že šlo o příbuzenství avšak bez bližšího upřesnění.

privilegium umožňující mu pobírat plné výnosy svých beneficíí, jako kdyby byl u nich osobně přítomen a působil v diplomatických službách u ostijského biskupa Filipa. Po smrti Petra ze Všerub bydlel v jeho pražském domě, který nakonec odkázal kapitule. Na domácí půdě se Jan objevuje poněkud méně než Petr. Nově zvolený arcibiskup Albík z Uničova si ho vybral jako posla ke kurii, aby obstaral papežské potvrzení volby a vyjednal placení servicia. Beneficií zřejmě nedržel tak velké množství jako Petr, kromě kanonikátu v Praze vlastnil ještě kanovníctví a později i proboštví v Olomouci a údajně měl být i kanovníkem u sv. Apolináře v Praze. Po volbě Mikuláše Puchníka se v srpnu 1402 stal jedním z ručitelů servicia, poplatku *pro pallio* a veškerých nedoplatků z předchozích dob, které měl Puchník splatit papežské komoře. Po náhlé Puchníkově smrti se pak spolu s Janem ze Kbel, který byl druhým ručitelem, dostává do nepříjemných a vleklých problémů s papežskou komorou, florentskými kupci i metropolitní kapitulou.²⁸⁾

Konečně poslední osobností kleriků z okruhu papežského dvora je *Havel z Kněžice*. Kanovník šlechtického původu a děkan kapituly u sv. Apolináře v Praze je doložen jako kaplan Karla IV., jehož přímluva se také v expektanci objevuje. Tato osobnost již stojí v průniku mezi okruhem papežským a panovnickým.

Další skupina kleriků odvozuje přímluvu z prostředí světských dvorů, především panovnických dvorů Karla či Václava IV. či jejich manželék. Tato nejpočetnější skupina pojímá celkem 10 osob. Začněme u dvou, dle mého soudu nejvýznamnějších a svými osudy a vzájemným potýkáním i nejzajímavějšími z nich. *Ulrych Hložek z Hlohové* i *Pertold z Částkova* využili příhodné situace, která nastala po sesazení tehdejšího děkana kapituly Hynka Kluka a jeho exkomunikaci kvůli přiklonění se k protipapeži. Tento akt provedl v papežově zastoupení kardinál Pileus 29. června 1380 listinou vydanou ve Frankfurtu nad Mohanem. U Metropolitní kapituly se tak uprázdnilo jak děkanství tak kanonikát s prebendou. Děkanství bylo obsazeno již velmi záhy, když hned následujícího dne po sesazení Klukově na ně vydal tentýž kardinál Pileus provizi *Přibyslavovi Markvartovu z Pořešína*, jehož otec tehdy zastával významnou a prestižní funkci královského maršálka a byl rovněž členem bratrstva Obruče a kladiiva. Dá se předpokládat, že v tomto případě zasáhl ne-li přímo panovník, pak tedy otec Přibyslavův u kardinála Pilea. Jen na okraj zde poznamenávám, že Přibyslav měl rovněž, pravděpodobně mladšího, bratra Jaroslava, který dosáhl kanonikátu v roce 1388 a zastával úřad probošta litoměřického.²⁹⁾ Jinak byl Jaroslav spíše vzdělavcem a jistě dobrým právníkem, neboť dosáhl doktorátu dekretů a zastával úřad rektora právnické univerzity pražské.

²⁸⁾ Celý spor velmi podrobně popisuje J. ERŠIL, *Zatížení*, s. 533–555.

²⁹⁾ Jeden z kanonikátů Metropolitní kapituly pražské byl fixně spjat s proboštvím litoměřické kapituly.

Vraťme se však k uvolněnému kanonikátu a prebendě, o který brzy vypukl spor mezi dvěma zmíněnými pretendenty. Zpočátku vše nasvědčovalo ve prospěch Ulrycha Hložka, který k získání kanonikátu použil svoji expektanci z 11. května 1378 a přijat byl 27. srpna 1379, avšak prebendu nevlastnil.³⁰⁾ Na prebendu po Hynkovi Klukovi si nechal kardinálem Pileem vystavit speciální provizi dne 30. června 1380, tedy opět pouhý den po Klukově sesazení. Zde se mu do cesty postavila první překážka, když kapitula zprvu odmítala „kardinálskou provizi“ uznat. Pod hrozbou možného trestu exkomunikace, který by v případě neuposlechnutí papežova plnomocníka mohl následovat a pod vidinou dlouhého sporu před kuriálními soudy nakonec kapitula ustoupila a Ulrych byl 26. července 1380 uveden v držení prebendy.

Řekněme si nyní několik podrobnějších údajů o Ulrychovi. Jednalo se o osobu šlechtického původu, s kněžským svěcením, kaplana a dvořana Václava IV. Vzpomínán je rovněž jako kanovník vyšehradský. Oproti tomu Pertold z Částkova byl patrně rovněž šlechtického původu, dvořanem arcibiskupovým, ale stejně tak i kaplanem královny Johany, na jejíž přímluvu ostatně obdržel provizi znějící taktéž na kanonikát a prebendu po Hynkovi Klukovi, která byla vydána papežem 19. října 1380, tedy v době, kdy již na prebendě „seděl“ Ulrych Hložek. K prvnímu doloženému střetu došlo překvapivě až 16. května 1382.³¹⁾ Kapitula odmítla Pertolda uvést v držení prebendy kvůli tomu, že ji již drží Ulrych Hložek a odkázala ho na jeho exekutory, kteří mají záležitost dále řešit. Zajímavá je rovněž poznámka, že dle statut není zakázáno, aby se o jednu prebendu dělily dvě osoby. Na takové řešení odmítl Pertold přistoupit a dal se na nejistou cestu sporu s Ulrychem. Tento spor vedený před soudem generálního vikáře nám s ne vždy dostatečnou podrobností osvětluje v edici vydaná *Soudní akta konsistoře pražské*.³²⁾ Poté co obě strany ustanovily své prokurátory žádá Pertold, aby byl Hložek neprodleně sekvestrován tzn. zbaven prebendy. Klíčové jednání celého sporu se, dle mého názoru, odehrálo až 3. ledna 1384. Tehdy nejprve Ulrych Hložek obvinil Pertolda z *kontumace*, protože nepředložil všechny potřebné písemnosti.³³⁾ Pertold nařčení vzápětí odmítl

³⁰⁾ Resp. provizi s očekáváním prebendy (*provisio sub expectationis prebendae*). Avšak vzhledem k tomu, že většině přijímaných kandidátů šlo s největší pravděpodobností ani ne tolik o kanonikát samotný, ale především o prebendu, užívám v takových případech výrazu expektance, který lépe vystihuje daný stav.

³¹⁾ Co bylo příčinou takového zdržení mezi vydáním Pertoldovy provize a jejím uplatňováním není známo.

³²⁾ *Acta iudiciaria consistorii pragensis* (Soudní akta konsistoře pražské) I–VII, F. TADRA (ed.), Praha 1893–1900.

³³⁾ Význam slova *contumatio* je původně urážka či pohrdání. Zde se jedná o speciální právní termín, který bychom mohli přeložit jako pohrdání autoritou soudu event. i pohrdání protivnou stranou. V praxi se jednalo obvykle o *nestání*, tj. *nedostavení se k soudu*. Kontumato-

a naopak obvinil Ulrycha, že neměl přijímat prebendu z rukou generálních vikářů, protože ti k tomu na rozdíl od arcibiskupa nejsou oprávněni.³⁴⁾ Obě strany pak složily sumu 100 kop grošů pražských jako jakousi zálohu na vedení sporu a ustanovily rukojmí této částky. Za zmínku stojí i to, že na Hložkově straně byl rukojmím ustanoven Jakub ze Sušice řečený též Aristoteles, který v té době platil za velmi dobrého právníka a byl ostatně i Hložkovým prokurátorem a kanovníkem Metropolitní kapituly. Konečně generální vikář nařídil oběma stranám, aby po dobu své nepřítomnosti zajistily řádnou duchovní péči ve farnostech, které byly v jejich držení, Pertold v Hlohově³⁵⁾ a Ulrych v Srbici.³⁶⁾ Pro rozhodnutí ve sporu se nakonec ukázala být klíčovou výše zmíněná právnícká klička, kterou proti Ulrychovi použil Pertold, tj. neoprávněnost přijetí prebendy z rukou generálních vikářů a tedy pomnutí pravomoci arcibiskupovy. Konečné rozhodnutí z 22. ledna 1384 tak jednoznačně vyznělo ve prospěch Pertoldův. Ulrych byl prohlášen za kontumovaného, sekvestrován od prebendy a odsouzen k zaplacení soudních výloh.

V tomto případě se jedná o velmi zajímavý případ, který názorně ilustruje průběh sporu mezi dvěma vlivnými kleriky a jehož konec se jistě nedal předem dobře odhadnout. Výsledek však správně odhadl, byť takřka v hodině dvanácté, Hložkův prokurátor Jakub ze Sušice, když 16. ledna 1384 ustanovil místo sebe zástupce ve vedení tohoto sporu. V procesu se navíc mohly promítnout vztahy mezi kapitulou, arcibiskupem a panovníkem. Do jaké míry a jakým způsobem se dá jen stěží určit, z pramenů nevyplývá nic konkrétního ani v náznacích. Pravdou však je, že zatímco mezi kapitulou a arcibiskupem vládla spíše nevraživost, vůči králi si kapitula stála přátelsky, z čehož plyne i zdůvodnění toho, že většina jmenovaných osob získala kanonikát vlivem panovníka.

K dalším osobnostem „královské“ skupiny patří *Petr Massen z Chotěbuzi*, jenž se zprvu poohlížel spíše po medicínské dráze a roku 1377 dosáhl mistrovského gradu v lékařství. Záhy se stává osobním lékařem Karla IV. a později i císařovny vdovy Alžběty. Díky její přímluvě se roku 1389 stal kanovníkem. Kromě toho je vzpomínán i jako kanovník krakovský a kustod kapituly vatislavské.

Oproti němu *Vít z Černčice* je spojen spíše s osobou Václava IV. Patřil k *dvorským klerikům*³⁷⁾ a královým familiářům. Kromě kanonikátu Metropolitní kapi-

ván mohl být účastník sporu, který nedodal v určeném termínu všechny podklady protistraně, aby na ně mohla reagovat nebo se vůbec (často i opakovaně) nedostavil k soudnímu stání.

³⁴⁾ Exekutorem jeho provize na prebendu po Hynkovi Klukovi byl Přibyslav, arcijáhen horšovský.

³⁵⁾ Ustanoven střídník.

³⁶⁾ Žádost o vizitační zprávu ve farnosti od arcijáhna.

³⁷⁾ Podrobněji o této skupině kleriků viz J. POLC, *Svatý Jan Nepomucký*, Praha 1993.

tuly a několika dalších méně významných beneficií držel kanovníctví vyšehradské, vratislavské a postupně několik různých arcijáhenství. O vlivu Vítkově v domácím prostředí názorně svědčí průběh sporu, který vedl s Vilémem Slavatou z Ostrova, farářem v Budči o desátky z polí ve vsi Choleč, kterou držel jako prebendu ke kanovníctví vyšehradskému.³⁸⁾

Další významnou osobností byl kancléř a kaplan císařovny Alžběty *Hynek Adív z Opatovic*, který kromě kanonikátu pražského, jehož dosáhl expektancí na Alžbětinu přímluvu, držel i kanovníctví v Krakově.

Typickou ukázkou prolínání okruhů panovníckého a arcibiskupova dvora je osobnost *Petra Odolenova Bonce z Vršce*. Ten, kromě krátkého notářského působení v arcibiskupské kanceláři a vyučování Jana z Jenštejna, byl kaplanem Karla IV. a úředníkem v jeho kanceláři. Roku 1376 navíc cestoval do Říma kvůli volbě Václava IV. římským králem.

V církevní kariéře dospěl nejdále *Jan Janův z Boršnice*, který se roku 1397 stal biskupem v Lubuši a po několika letech i arcibiskupem v Ostřihomi. Jeho předchozí kariéra se odvíjela od působení v kanceláři Karlově i Václavově a hromadění beneficií, převážně kanonikátů v Olomouci a u sv. Jiljí. Těchto obročí se však po dosažení biskupství ve slezské Lubuši musel vzdát. Jan působil i jako papežský kaplan a auditor a díky této funkci si vymohl jinak nepřilíš časté privilegium zaručující mu přednost při dosahování beneficií před všemi papežskými familiáři. Toto privilegium pro něj bylo klíčové v roce 1393, když vedl spor o kanovníckou prebendu po Martinu Hispanovi s Benešem z Chobolice, kaplanem císařovny Alžběty.³⁹⁾ V rovině osobní se oba výše jmenovaní brzy smířili, protože dle pramenů již o dva roky později spatřujeme Beneše jako prokurátora Janova.

Poslední zástupce této skupiny *Jakub Wigandův z Nového Města pražského* je zároveň jako jediný z celého vzorku prokazatelně měšťanského původu. *Jakub* cestoval v letech 1373 a 1374 jako vyslanec Karla IV. k papežskému dvoru a v jeho kanceláři působil jako notář a sekretář. Známe je i jako sekretář v kanceláři arcibiskupově.

Na závěr si povšimněme posledního okruhu kanovníků, kteří byli nějakým způsobem spojeni s arcibiskupským dvorem či kanceláří nebo i se samotnou osobou arcibiskupa. Na prvním místě je třeba jmenovat *Václava Pavlova z Jenštejna* řečeného též *Volek*, jehož největší devizou byl bezesporu příbuzenský vztah s praž-

³⁸⁾ Kniha protokolů auditorů papežských z konce 14. stol., F. TADRA (ed.), VKČSN A, IV, 1893, s. 3–4.

³⁹⁾ Po smrti Martina Hispana se dle zvyklostí pražského kostela rozhodl Beneš z Chobolice optovat jeho výnosnější prebendu, avšak poté, co se své prebendy vzdal, vznesl nárok na Hispanovu prebendu Jan z Prusnice a spor u papežské kurie vyhrál. Benešovi tak nezbylo nic, protože jeho původní prebendu již mezitím obsadil Bohuslav Janův z Krnova. Proto Beneš zahájil spor s Bohuslavem, ten vyhrál a dostal tak zpět alespoň svou původní prebendu.

ským arcibiskupem Janem. V letech 1379–1380/81 dlel spolu s budoucím pražským arcibiskupem a synovcem Janovým na studiích v Padově, avšak žádného akademického gradu nedosáhl. S tím pravděpodobně souvisí i jeho ne zrovna lichotivá přezdívka.⁴⁰⁾ Do kategorie pouhých hypotéz pak spadá názor, že vzhledem ke svým neuspokojivým studijním výsledkům a rozmařilému životu, který údajně v Padově vedl, mohl být do kapituly „uklizen“. Zde záhy dosahuje prebendy, kterou později pravděpodobně pomocí opce směnil za jinou. Kromě toho je vzpomínán jako kanovník či probošt v několika především domácích kapitulách⁴¹⁾ a za zmínku jistě stojí i jeho donátorská činnost v Míšni.⁴²⁾

Bezesporu velmi významnou osobností té doby byl *Mikuláš Puchník z Černic*, a to nejen pro onu známou příhodu s výslechem na mučidlech, na kterou tak krutě doplatil jeho kolega v úřadu generálního vikáře Jan z Pomuku. Mikuláš Puchník byl jedním z největších mnohoobročníků, resp. spíše *mnohoexpektantů* své doby, o čemž vypovídá, dosavadní literaturou traktované, přízvisko *nullatenus et omnitenus ecclesiarum canonicus*.⁴³⁾ Tento muž původem z nižší šlechty dosáhl kanonikátu i prebendy roku 1388, tedy v době, kdy již několik let zastával úřad generálního vikáře. Kromě církevních kruhů dosáhl značné kariéry i na univerzitě pražské. Po mistrovství svobodných umění a několikerém působení examinačnickém se stal profesorem právnické fakulty, vicekancléřem univerzity a v období 1389–1390 zastával i úřad rektorský. V církevních kruzích získával kanonikáty u nejrůznějších kapitul především v českých zemích, čemuž ostatně odpovídá i jeho výše zmíněné přízvisko a vedle toho zastával i úřad oficiála arcibiskupa pražského.⁴⁴⁾ Nejslavnějšího postu dosáhl 26. července 1402, kdy byl kapitulou zvolen za arcibiskupa pražského po zemřelém Olbramovi ze Škvorce. Této funkce si však příliš neužil a fakticky ji ani nevykonával neboť umírá již 19. září 1402 ještě před svým vysvěcením. O problémech, do kterých upadli ručitelé jeho servicia, bylo pojednáno na jiném místě. Mezi zajímavé epizody Puchníkova života patří například půjčka 95 kop gr. praž., kterou učinil pro Olbrama ze Škvorce a za kterou se mu ručilo *de facto* bezcenným

⁴⁰⁾ J. POLC, Jan Nepomucký, s. 101.

⁴¹⁾ Viz blíže příslušný biogram v příloze.

⁴²⁾ Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV et XV, I–VI, K. BOROVIČ – A. PODLAHA (edd.), zde II, 1927, s. 161, oltář sv. Václava.

⁴³⁾ Mikuláš Puchník byl až dosud považován za typického mnohoobročníka. Vzhledem k tomu, že u řady kanonikátů pravděpodobně nedosáhl prebendy, ale vlastnil je pouze nominálně, zavedl jsem pro něj termín *mnohoexpektant*. Rozdíl mezi nominálním držením kanonikátu a reálným vlastněním prebendy nebyl dosud domácí ani zahraniční literaturou zkoumán a jedná se tak o téma k dalšímu výzkumu. Pro podrobnější seznámení diplomová práce autora.

⁴⁴⁾ Kanonikáty viz podrobně v biogramu. U většiny z nich však pravděpodobně nevlastnil prebendu.

rybníkem s prasklou hrází a to ještě s blahosklonným dodatkem, který mu povoluje ponechat si ryby, pokud by snad nějaké v rybníku našel.⁴⁵⁾ Schopný Puchník však rybník brzy opravil a v následujících letech již každoročně odváděl kapitule 1/10 ulovených ryb.⁴⁶⁾ Kromě toho byl činný i v oblasti kulturní. Víme o něm, že zakoupil část postily Johlína z Vodňan⁴⁷⁾ a je autorem díla *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*, které podává poměrně stručný a názorný přehled o průběhu a vedení procesu před oficiálním soudem v Praze.⁴⁸⁾

Posledním z této skupiny i z celkového výčtu je kanovník *Jan řečený Rus*. Bližší konotace jeho přízviska nejsou známy a vzhledem k tomu, že v pramenech se uvádí důsledně pouze pod tímto označením, neznáme ani místo původu a tudíž ho nemůžeme ani hypoteticky sociálně určit. K zařazení do této skupiny mne vedla skutečnost, že jmenovaný Jan je uváděn jako kaplan arcibiskupa Jana z Jenštejna, byť bez podrobnějšího časového vymezení.

Závěr

Na závěr se pokusme o malé statistické shrnutí, ve kterém provedeme analýzu vzorku kanovníků z hlediska okruhů přímluv, dosažených univerzitních gradů a sociálního původu. Jak naznačuje graf plných deset kanovníků se vyskytuje v okruhu panovnickém, zbylé dva okruhy mají shodně po třech osobách. Z toho je, dobře patrný velký vliv, který měli panovníci či panovnice té doby vůči papežské kurii.⁴⁹⁾ Zvláště patrné⁵⁰⁾ je to u Karla IV. a Alžběty Pomořanské, méně pak u Václava IV. resp. královny Johany.⁵¹⁾

⁴⁵⁾ LE VI, s. 242–243.

⁴⁶⁾ RBMV I/6, s. 1425.

⁴⁷⁾ Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapituly pražské I-II, A. PODLAHA (ed.), Praha 1910, 1922, s. 452.

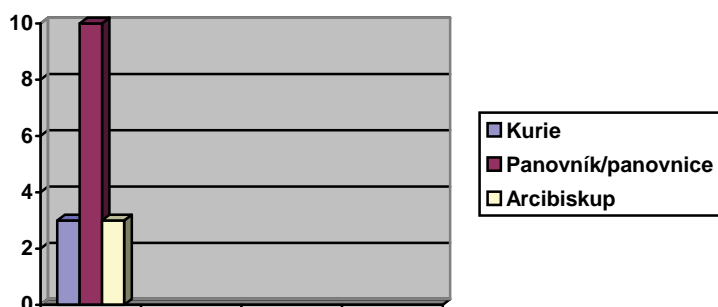
⁴⁸⁾ Viz M. BOHÁČEK, *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*, Akademiku Václavu Vojtíškovu k 75. narozeninám, Praha 1958, s. 5–35.

⁴⁹⁾ Většina prebend byla ostatně původně panovnického založení a postupně se dostala pod některou z papežských rezervací.

⁵⁰⁾ Pokud bychom brali v potaz pouze přímluvy uvedené výslovně v klauzuli *ex consideratione*, nebyl by výsledek zcela jednoznačný. Karel IV. se stejně jako královna Johana přímluvil pouze za jednoho klerika, Václav IV. za dva a Alžběta Pomořanská za tři. Avšak je nutné brát v potaz i přímluvy, které nejsou písemně zachyceny v provizích a byly pravděpodobně vyjadřovány neoficiální cestou.

⁵¹⁾ Ta se přímluvila pouze za Pertolda z Částkova, viz biogram.

Okruhy přímluv

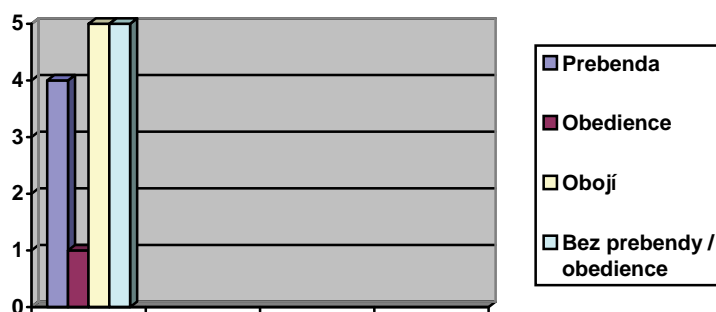
V dalším grafu je zachycen vzájemný poměr mezi kanovníky s **prebendou, obediencí**, případně obojím a kanovníky bez prebendy. Dle grafu je patrné, že deset kanovníků z našeho vzorku vlastnilo prebendu či obedienci a z toho pět dokonce oba zdroje příjmů.⁵²⁾ K tomuto počtu je třeba přidat ještě Přibyslava Markvartova z Pořešína, protože ten získal děkanství po Hynkovi Klukovi, které bylo spojeno s nemalými finančními příjmy. Na druhé straně, mezi kanovníky neprebendátními, se tak ocitá pouhých pět vesměs méně významných osob.⁵³⁾ Navíc je nutné si uvědomit, že se nacházíme v době, kdy se řada prebendátních míst i obediencí uprázdnila v důsledku morové rány, což nemusí být ve zkoumaném vzorku tolik patrné, ale v celkovém seznamu vystupuje tento fenomén zřetelněji.⁵⁴⁾

⁵²⁾ Jedná se o Petra ze Všerub, Jana z Malesice, Vítka z Černčice, Beneše Ulrychova z Chobolice a Václava z Jenštejna, přičemž zvláště o prvních třech z této skupiny se dá s jistotou říci, že patřili mezi mnohoobročníky nebo jinými slovy do jakési „kapitulní smetánky“. Řada z nich navíc držela současně dvě i více obediencí najednou, a to i přes ustanovení kapitulních statut. Srov. F. MENČÍK, Několik statutů, s. 25, „*Item nullus canonicorum de cetero nisi unam tantum obedientiam ordinarie valeat obtinere, hoc salvo, quod quando quilibet canonicorum residentium suam haberet obedientiam, tunc illarum obedientiarum, quae forent ultra numerum canonicorum residentium, una tantum habenti prius aliam poterit commendari.*“ Vzhledem k dosti velkému počtu kanovníků, byť zdaleka ne všichni zachovávali rezidenci, se zdá málo pravděpodobné, že by i po uspokojení všech těchto rezidentů mohly existovat nějaké volné obediencie. Více obediencí než jednu drželi současně, byť krátkodobě, Petr ze Všerub a Jan z Malesice, dlouhodoběji Beneš Ulrychův z Chobolice – viz příslušné biogramy.

⁵³⁾ Pro úplnost uvádím i jejich výčet: Havel z Kněžice, Petr Massen z Chotěbuzi, Hynek z Opatovic, Petr Odolena Bonce a Jan Rus.

⁵⁴⁾ Prosopografický seznam všech kanovníků v diplomové práci (65 osob).

Prebendy a obedience

Dalším kritériem, jež rovněž vypovídá o určité výjimečnosti kanovníků jsou dosažené **univerzitní grady**. Pro účely tohoto přehledu jsem sledoval pouze oborové vzdělání bez vnitřního členění na jednotlivé stupně (bakalář, mistr, doktor) a v případě artistické fakulty jsou zahrnuti pouze ti, kteří již nedosáhli gradu na žádném dalším oboru. Z grafu vyplývá, že úroveň vzdělanosti byla v kapitule poměrně vysoká, jistě vyšší než u běžného kléru. Poměrně vysoký počet kanovníků bez gradu je, dle mého názoru, dán spíše špatným doložením v pramenech než skutečnou negraduovaností. Jako alternativní hypotézu je možné přijmout i názor, že osoba s dostatečně mocným přímluvcem mohla snadno dosáhnout kanonikátu i přes nevelké vzdělání. Na druhou stranu platí i fakt, že v církevním prostředí dosáhl graduovaný klerik měšťanského původu na stejný stupeň společenského žebříčku jako šlechtic.

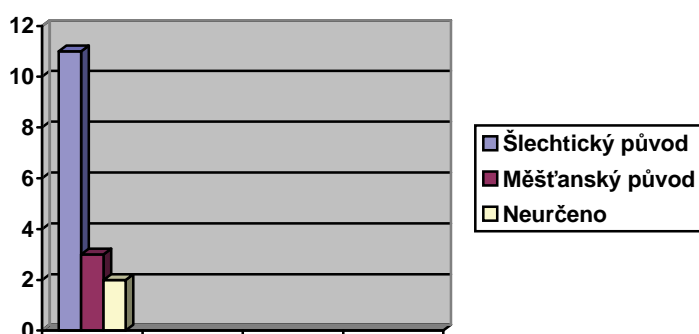
Doložené akademické grady

Posledním sledovaným kritériem je **sociální původ** kanovníků. Předem je třeba vytknout, že u řady osob je určení původu do značné míry hypotézou. Na základě geografického určení lokality, ze které kanovník pochází a která se obvykle objevuje za jeho jménem, je určeno, zda se jedná o lokalitu venkovskou či městskou. Jednalo-li se o město, ať už královské či poddanské, byl daný kanovník definován jako měšťan. Jednalo-li se však o lokalitu venkovskou, pokusil jsem se

nejprve dohledat danou osobu v Sedláčkově kompendiu⁵⁵⁾ a pokud byla nalezena, určil jsem kanovníka jako šlechtice bez specifikace, zda se jedná o nižší nebo vyšší šlechtu. V případě, že se nepodařilo danou osobu nalézt jmenovitě uvedenou, snažil jsem se dohledat alespoň zmínku o sídle (tvrzi), ze které by mohla pocházet. Pokud však nebyla nalezena ani osoba, šlechtické sídlo nebo jednalo-li se o kanovníka, který nebyl spojen s žádným konkrétním místem, je zařazen v grafu do rubriky neurčeno.

Sociální zařazení

V grafu se velmi jasně ukazuje převaha kanovníků šlechtického původu nad ostatními kategoriemi, což potvrzuje teorii o úzkém vymezení kanovníků jako sociální vrstvy oproti ostatnímu kléru.

V této dílčí studii jsem se pokusil poukázat na některé specifické problémy, které souvisí se sociálním zařazením nově přijímaných kanovníků s úrovní jejich vzdělanosti a především s jejich vztahy ke dvorům domácím i zahraničním, které jim byly schopny zajistit kanonikát a prebendu tak prestižního církevního ústavu, jakým bezpochyby tehdejší Metropolitní kapitula pražská byla.

⁵⁵⁾ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého, I–XV* (reprint), Praha 1993–98.

Příloha – Biogramy¹⁾

A Petr ze Všerub²⁾ /Plzeň–sever/, z Laz /více lokalit stejného jména/ (Petrus de Wsserub, de Corniculis, Corniculus, de Laz)

B šlechtický původ

D mistr³⁾

E 1393 zmocněnec Václava IV. u papeže Bonifáce IX.,⁴⁾ 1394 kaplan Václava IV.⁵⁾

F 17. 8. 1367 veřejný notář,⁶⁾ 1369 expektance na vikářství probošta pražského,⁷⁾ 3. 6. 1374 dispens kvůli tělesnému postižení pro vysvěcení, 1374 kanovník u sv. Petra v Mohuči,⁸⁾ 1374–1405 různé úřední funkce u kurie (sekretář, skriptor),⁹⁾

¹⁾ **A** jméno, vč. přízvisek, predikátů v české a latinské formě a označení místa původu s určením místa, s přesností na okres a s odkazem na Sedláčkův Místopisný slovník historický. **B** Původ prokázáný či určený hypoteticky (šlechtický, měšťanský – z královského nebo poddanského města, venkovský, nejasný) s event. odkazem na Sedláčkovy Hrady, zámky a tvrze. **C** Všechny známé stupně svěcení s údajem o roce dosažení, pokud je zjistitelný. **D** Univerzitní vzdělání, dosažené grady, event. další kariéra a funkce na univerzitách domácích či zahraničních s vročením, pokud lze zjistit. **E** Funkce u panovnického dvora (i čestné). **F** Prebendy, funkce a úřady církevní vč. papežského dvora, diplomatické cesty apod. řazené chronologicky, v případě delšího období dle roku počátku. Nedatované funkce apod. zařazeny na konci rubriky. **G** Kanonikát Metropolitní kapituly pražské s vymezením let, event. přímluva při získávání provize či záznam o anniversáriu, zvl. poznámka pokud kanonikát udělen auctoritate ordinaria (tj. arcibiskupem) či kapitulou, záznamy o dosažených prebendách a obediencích a jejich optování, funkce a úřady v Metropolitní kapitule (děkan, scholastik aj.). **H** Poznámky: vlastní literární činnost, (vlastnické) zmínky v rukopisech, v inventářích rkp. i jiných předmětů, pečeť (dle CD-ROM katalogu), náhrobní kámen či epitaf apod.

²⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 988.

³⁾ M. ZEMEK, Das Olmützer Domkapitel, Seine Entstehung und Entwicklung bis 1600, IV. Qualifikationsbedingungen für Aufnahme ins Kapitel, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien, XI (1990), s. 81, obor není znám.

⁴⁾ F. TADRA, Kanceláře a písaři v českých zemích za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV., Praha 1892, s. 219.

⁵⁾ I. HLAVÁČEK, Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen König Wenzel (IV.) 1376–1419, Stuttgart 1970, s. 105–106.

⁶⁾ J. NUHLÍČEK, Veřejní notáři v českých městech, zvláště městech pražských, Praha 1940, s. 95.

⁷⁾ F. TADRA, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897, s. 106–107, vede o ně spor u kurie.

⁸⁾ MBV IV, s. 481.

1375 z pověření arcibiskupa Jana Očka vizitátorem,¹⁰⁾ 1375 vikář probošta kapituly pražské,¹¹⁾ 1. prosince 1380 prezentace ve Všerubech,¹²⁾ 1381–1407 kanovník olomoucký a vyšehradský,¹³⁾ 1382 členem bratrstva Těla Páně (Obruce a kladiva),¹⁴⁾ 1389 privilegium svobodné závěti od papeže Bonifáce IX.,¹⁵⁾ 1389 kanovník vratislavský a scholastik olomoucký,¹⁶⁾ 1389–1406 papežskou protekcí arcijáhen horšovský,¹⁷⁾ 1391 směnil kanovnickou prebendu kanonikátu olomouckého v Čermné za prebendu ve Slatině (obě olomoucká diecéze¹⁸⁾), 1391 nuncius pro Čechy a Uhry, 15. dubna 1393 rektorem farního kostela v Hředli,¹⁹⁾ 1394–1399 patronátní právo

⁹⁾ Tyto funkce vykonával nepravidelně zvl. v 80. letech 14. stol., viz F. TADRA, Kanceláře, s. 219; Z. HLEDÍKOVÁ, Cesty českých kleriků ke kurii. Cestování ve vrcholném a pozdním středověku, AUP Phil. et Hist. 1995, s. 72–77, zde s. 76, zde i odkazy na MBV V a VI. Konkrétně doložen v kancelářských poznámkách na listinách např. Index actorum Romanorum pontificum ab Innocentio III ad Martinum V electum, sv. V, Original papal letters in England 1305–1415, P. N. R. ZUTSCHI (ed.), Città del Vaticano 1990, s. 196, č. 387; Index actorum Romanorum pontificum ab Innocentio III ad Martinum V electum, sv. VI/2, Die Originale der Papsturkunden in Baden–Württemberg 2. Teil (1343–1417), T. SCHMIDT (ed.), Città del Vaticano 1993, s. 460, č. 988 a 989, s. 462, č. 992, s. 463, č. 995; Index actorum Romanorum pontificum ab Innocentio III ad Martinum V electum, sv. VII, Die Originale der Papsturkunden in Norddeutschland 1199–1415, T. SCHMIDT (ed.), Città del Vaticano 2003, s. 141, č. 255; dále viz A. PODLAHA, Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque prelatorum et canonicorum s. metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad presentia tempora, Praha 1912, s. 52–53; J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 738, úřadu zbaven pro nemoc, ale práv a výsad úřadu smí užívat i nadále. Viz též níže v rubrice privilegium Inocence VII z 15. listopadu 1404.

¹⁰⁾ MBV IV, s. 574.

¹¹⁾ MBV IV, s. 477–478; J. NUHLÍČEK, Veřejní notáři, s. 95, spor vedl ještě r. 1374; viz MBV IV 487. Jako vikář doložen ještě i r. 1381. Po získání kanonikátu se ho musí vzdát.

¹²⁾ RBMV I/1, s. 126.

¹³⁾ MBV V, s. 54, 189, zároveň stále mohučský.

¹⁴⁾ Monumenta historica Universitatis Carolo – Ferdinandae Pragensis, Tomus II., Album seu matricula facultatis juridicae Universitatis Pragensis, Codex Diplomaticus almae Carolo – Ferdinandae universitatis Pragensis, Praha 1834, s. 265.

¹⁵⁾ A. PODLAHA, Series, s. 52–53; viz též J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 556.

¹⁶⁾ MBV V, s. 118.

¹⁷⁾ MBV V, s. 118; F. TADRA, Kulturní styky, s. 106–107; LC IV, s. 179, též patronátní právo ke sv. Apolináři v Horšovském Týně.

¹⁸⁾ MBV V, s. 304–305.

¹⁹⁾ RBMV I/4, s. 918.

v Chýnově,²⁰⁾ 16. března 1394 plebánem ve Slavicích,²¹⁾ 1399–1401 kanovník u sv. Jiří, do 1401 rektor farního kostela v Tuřanech a Řisuti²²⁾ (na Tuřany doložena resignace 29. ledna 1401,²³⁾ na Řisut' je resignace doložena v listině 19. února 1401²⁴⁾), 18. září 1401 daroval svůj dům na Hradčanech pro účely fundace v kostele pražském,²⁵⁾ 1415 plebánem ve Vejprnicích,²⁶⁾ kanovník vyšehradský²⁷⁾
G kanovník 1381–1407²⁸⁾ († před 20. dubnem 1415,²⁹⁾ aniversarium 14. 7.)³⁰⁾
 1381–1410 (1415) prebenda v Nehvizdech po Janovi z Litomyšle, papežském kolektorovi, děkanu kapituly u sv. Apolináře³¹⁾
 1396–1399 obedience v Hněvkovicích³²⁾
 1402 obedience v Jeníkově³³⁾
 1402–1407 obedience Tuchlovice³⁴⁾

²⁰⁾ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidiocesim I–VII, F. A. TINGL – J. EMLER (edd.), Praha 1865–1883, s. 203.

²¹⁾ LC V, s. 184; RBMV I/4, s. 1003.

²²⁾ A. PODLAHA, Series, s. 52–53.

²³⁾ MBV V, s. 966.

²⁴⁾ MBV V, s. 976.

²⁵⁾ A. PODLAHA, Series, s. 52–53; J. ERŠIL – PRAŽÁK, Katalog, s. 682.

²⁶⁾ LC VII, s. 150.

²⁷⁾ A. PODLAHA, Series, s. 52–53.

²⁸⁾ J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 787, prebenda po něm se uděluje Maternovi Papaw.

²⁹⁾ LC VII, s. 155.

³⁰⁾ A. PODLAHA, Series, s. 52–53; V. V. TOMEK, Dějepis města Prahy V, Praha 1881, s. 128; D. VELDTRUP, Ein „luxemburgisches“ Anniversarbuch? Auszüge aus einer vergessenen Memorialüberlieferung des Prager Veits – domes, Manipulus Florum. Aus Mittelalter, Landesgeschichte, Literatur und Historiographie. Festschrift für Peter Johanek zum 60. Geburtstag, Münster 2000, s. 99–149, zde č. 95, uvádí kanonikát jen do 1401; V. V. TOMEK, Základy, III, IV, V, s. 249.

³¹⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 128; Kodex knihovny Metropolitní kapituly č. rkp. IX, fol. 39b.

³²⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 128; Kodex knihovny Metropolitní kapituly č. rkp. XXVII/1, fol. 2v (1396), 3r–4r (1397), 4v, 5v (1398), 6v, 7r, 8v (1399), příjmy z obedience v Hněvkovicích, Hněvkovice poté získává Blažej Vlk a po něm 1403 Pertold Homole. Kromě toho prezentoval kleriky i ke kostelům, které patřily jako kanovnícké prebendy kapitulám u sv. Apolináře a kapitule vyšehradské.

³³⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 16v–17v, 18v (1402).

1407 obediencie v Odolené Vodě³⁵⁾

A **Jan z Malesice**³⁶⁾ /Plzeň–sever/ (Johannes de Malesicz)

B šlechtický původ

familiář Petra ze Všerub

D mistr svobodných umění

F 1380–1403 písař a registrátor v papežské kanceláři,³⁷⁾ 1388 kanovník u sv. Apolináře a věčný vikář probošta pražského,³⁸⁾ 1390 kanovník olomoucký,³⁹⁾ 1391 patronátní právo v kostele sv. Martina na Malé Straně,⁴⁰⁾ 1394–1399 probošt olomoucký,⁴¹⁾ 1408 po smrti Petra ze Všerub bydlí v jeho domě, který daroval kapitule,⁴²⁾ 1409 patronátní právo v Rudné,⁴³⁾ 1412 posel arcibiskupa Albíka z Uničova k papeži (plat za Albíkovo potvrzení na stolci),⁴⁴⁾ vlastní dvůr v Herlově, věčné vikářství v kostele praž., kanovník u sv. Apolináře

G kanovník 1386–1413 († 1413 ?), scholastik 1388–1413⁴⁵⁾ (po Vojtěchu Raňkovu z Ježova), 1396–1399 obediencie ve Vrbicích,⁴⁶⁾ 1402–1407 obediencie

³⁴⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 16v–17v, 18v (1402), 19v, 20v, 23r (1403), 24r, 25r, 26v, 27v, 28r (1404), 29r, 30v, 31r, 32v, 34r (1405), 35r, 36r, 37v (1406), 39r, 40r, 42r (1407); V. V. TOMEK, Dějepis, s. 128.

³⁵⁾ LC VI, s. 212.

³⁶⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 581, někdy přepisováno i jako „z Malešic“, což nemá žádné odůvodnění.

³⁷⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 219–220, v úřadu doložen mj. kancelářskými poznámkami na papežských listinách došlých do kapituly; viz J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 538, 551, 556; též Index VI/2, s. 459, č. 987, VII, s. 151, č. 272 nebo MUP II, s. 275.

³⁸⁾ MBV V, s. 106, po dosažení prebendy nebo scholastrie se musí vikářství vzdát.

³⁹⁾ J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 601.

⁴⁰⁾ LC V, s. 97.

⁴¹⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 219–220.

⁴²⁾ J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 682.

⁴³⁾ LC VI, s. 268, patrně z titulu funkce kanovníka u sv. Apolináře.

⁴⁴⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 75; o proboštví vedl spor viz RBMV I/4, s. 1016.

⁴⁵⁾ MBV V, s. 105–106.

⁴⁶⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 2r, 2v (1396), 3r–4r (1397), 4v, 5v, 6r (1398), 6v–7v, 8v, 9r (1399).

v Neuměřicích,⁴⁷⁾ 1407–1410 obedience v Jeníkově,⁴⁸⁾ 1410 prebenda ve Studci /?/,⁴⁹⁾ 1412–1413 obedience v Tuchlovicích⁵⁰⁾
na přímluvu Filipa, biskupa ostijského (u něj v diplomatických službách)

A Havel neboli Hašek z Kněžice⁵¹⁾ /více lokalit stejného jména/ (Gallus dictus Hasko de Kniezicz)

B šlechtický původ⁵²⁾

D mistr svobodných umění⁵³⁾

E **1378 kaplan Karla IV.**⁵⁴⁾

F 1378–1395 plebán a rektor kostela v Chotěvicích,⁵⁵⁾ 1381–1385 děkan u sv. Apolináře v Praze, 1382 papežský kaplan⁵⁶⁾

G kanovník 1379–1395⁵⁷⁾ († 1395, pohřben v kapli sv. Šimona a Judy v chrámu sv. Víta)

přímluva Karla IV.

A Ulrych Janův řečený Hložek z Hlohové⁵⁸⁾ /Domažlice/ (Ulricus Joannis dictus Hlozek de Hlohova)

B šlechtický původ⁵⁹⁾

C kněžské svěcení

E **kaplan a člen dvora Václava IV.**⁶⁰⁾

⁴⁷⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 16v, 17r, 18r, 19r (1402), 19v, 20v, 22v, 23v (1403), 24v–25v, 26v, 27v (1404), 30v, 33r–34r (1405), 35r, 36r–38v (1406), 39r–40v, 42r (1407).

⁴⁸⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 39r–40v, 42r (1407), 42v–44r, 45v, 46r (1408), 47r–48r, 49r, 49v (1409), 50r–51r, 53r (1410).

⁴⁹⁾ Rkp IX, fol. 39b, špatně čitelné.

⁵⁰⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 57v–58v, 59v, 60r (1412), 60v, 61r (1413).

⁵¹⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 430, uvádí více různých lokalit.

⁵²⁾ Dtto.

⁵³⁾ A. PODLAHA, Series, s. 48.

⁵⁴⁾ MBV V, s. 23.

⁵⁵⁾ MBV V, s. 23.

⁵⁶⁾ MBV V, s. 64; A. PODLAHA, Series, s. 48; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126, 127.

⁵⁷⁾ A. PODLAHA, Series, s. 48; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126.

⁵⁸⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 220–221.

⁵⁹⁾ A. Sedláček, Hrady, IX/114.

F 1365 farářem v Ústí nad Labem,⁶¹⁾ 1378 plebán v Srbici,⁶²⁾ 1380 kanovník vyšehradský,⁶³⁾ 1384 patronátní právo v Hlohové⁶⁴⁾

G kanovník 1379–? († po 1387), 1388 prebenda po Hynkovi Klukovi⁶⁵⁾
přímluva Václava IV.

A **Pertold z Částkova**⁶⁶⁾ /Tachov/ řečený Homole (Pertoldus de Czastkow dictus Homole)

B šlechtický původ⁶⁷⁾

F 1373–1405 farářem v Hlohové,⁶⁸⁾ **kaplan královny Johany, člen arcibiskupova dvora**

G kanovník 1382–1405 († 1405)⁶⁹⁾

1399–1401 obedience ve Vrbicích⁷⁰⁾

1403 obedience v Hněvkovicích⁷¹⁾

přímluva královny Johany

A **Přibyslav Markvartův z Pořešína**⁷²⁾ /Český Krumlov/ (Przibiko Marquardi de Poreschyn)

B šlechtický původ,⁷³⁾ bratr Jaroslava z Pořešína,⁷⁴⁾ **otec Markvart maršálkem Václava IV.**⁷⁵⁾

⁶⁰⁾ A. PODLAHA, Series, s. 49; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127.

⁶¹⁾ LC I, s. 69.

⁶²⁾ A. PODLAHA, Series, s. 49; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127, i po přijetí mezi kanovníky.

⁶³⁾ Také si ponechává.

⁶⁴⁾ LC III, s. 166.

⁶⁵⁾ Viz RBMV I, s. 155nn, o tuto prebendu se rozpoutal spor s Pertoldem z Částkova řeč. Homole, který skončil sekvestrací Ulrycha Hložka od prebendy po Hynkovi Klukovi.

⁶⁶⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 105.

⁶⁷⁾ A. PODLAHA, Series, s. 54.

⁶⁸⁾ LC II, s. 88.

⁶⁹⁾ A. PODLAHA, Series, s. 54; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 128.

⁷⁰⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 6v, 7v–8v (1399), 9v–11v (1400), 12v, 13v, 14r, 15r, 16r (1401).

⁷¹⁾ Doloženo v rkp. XXVII/1, fol. 19v, 22v, 23v (1403).

⁷²⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 718.

⁷³⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady III, s. 233, 235, vývod pánů z Pořešína.

D 1377 zapsán na práva na univerzitu pražskou do českého národa, 1380 studium práv v Padově⁷⁶⁾

G kanovník 1380–1385, 1381⁷⁷⁾–1386 děkan († před 9. 9. 1386⁷⁸⁾ v 28 letech⁷⁹⁾) děkanství po Hynkovi Klukovi, po něm obdržel děkanství Bohuslav z Krnova⁸⁰⁾
přímluva Václava IV.⁸¹⁾

A **Petr Zadilmanův Massen z Chotěbuzi** /Německo, Brandenbursko/ (Petrus Zadilmanni Masen de Cottbus)

B měšťan

klerik míšeňské diecéze

D 1366 mistr svobodných umění, 1371 bakalář medicíny, 1375 licenciát lékařství, 1377 mistr lékařství,⁸²⁾ 1382 examinátor, 1382 profesor lékařství a svobodných umění⁸³⁾

E **1377 osobní lékař Karla IV.**,⁸⁴⁾ **1381 osobní lékař císařovny Alžběty**⁸⁵⁾

F 1371, 1375 expektance na kanonikát míšeňský, 1377 provize na arcijáhenství niské v diecézi míšeňské,⁸⁶⁾ 1381–1393 kanovník krakovský, 1393 kustod krakovský,⁸⁷⁾ 13. května 1393 – 10. července 1393 kustod vratislavský⁸⁸⁾

⁷⁴⁾ J. TRÍŠKA, Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity, Praha 1981, s. 472.

⁷⁵⁾ RBMV I, s. 156, také členem bratrstva Těla Páně (Obruče a kladiva viz MUP II, s. 265).

⁷⁶⁾ Ibidem.

⁷⁷⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady III, s. 235, provize na děkanství již r. 1380, ale protože se zdržel na studiích v Padově, spravovali mezitím tuto funkci kanovníci Beneš a Václav Moravec.

⁷⁸⁾ Ibidem.

⁷⁹⁾ J. POLC, Jan Nepomucký, s. 105.

⁸⁰⁾ MBV V, s. 84.

⁸¹⁾ J. POLC, Jan Nepomucký, s. 105.

⁸²⁾ J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 455, platí i pro předchozí záznamy v rubrice; též K. OŽOG, Praskie studia prelatów i kanoników katedralnych metropolii gnieźnieńskiej w drugiej połowicy XIV a na początku XV wieku, Duchowieństwo kapitulne w Polsce średnowiecznej i wczesnonowożytnej, A. RADZIMIŃSKI (ed.), Toruń 2000, s. 144.

⁸³⁾ K. OŽOG, Praskie studia, s. 144.

⁸⁴⁾ MBV IV, s. 674.

⁸⁵⁾ A. PODLAHA, Series, s. 64; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 130; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 455, platí i pro předcházející záznamy v rubrice.

⁸⁶⁾ MBV IV, s. 674.

G kanovník 1389⁸⁹⁾–1393 († 10. července 1393)⁹⁰⁾

přímluva císařovny Alžběty

A **Vít Janův z Černčice**⁹¹⁾ /Náchod/ (Vitus, Vitko Joannis de Czernczitz)

B šlechtický původ⁹²⁾

D doktor dekretů⁹³⁾

E **kaplan a dvorský klerik Václava IV.**⁹⁴⁾

F 1370 farář v Kopanině,⁹⁵⁾ po 1371 kanovník vratislavský⁹⁶⁾ 1371–1374 farář v Dobrušce,⁹⁷⁾ 1374–1418 kanovník vyšehradský směnou za plebánství v Dobrušce, 1380–1384 arcijáhen bílinský, 1381–1409 probošt u sv. Jiljí (patronátní právo ve Zlatníkách⁹⁸⁾), 1381–1418⁹⁹⁾ arcijáhen plzeňský, 1382 členem bratrstva Těla Páně (Obruč a kladiva),¹⁰⁰⁾ 1383 patronátní právo v Kališti,¹⁰¹⁾ 1385–1386 kanovník u sv. Jiří,¹⁰²⁾ 1387 viceděkan kapituly vyšehradské,¹⁰³⁾ 1391–1408 patronátní právo

⁸⁷⁾ K. OŽOG, Praskie studia, s. 144.

⁸⁸⁾ G. SCHINDLER, Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417, tištěná disertace, Vratislav 1936, s. 28.

⁸⁹⁾ MBV IV, s. 24, 674, první expektanci získal již roku 1377. Ta pozbyla platnosti po smrti papeže Řehoře XI.

⁹⁰⁾ MBV V 396; A. PODLAHA, Series, s. 64; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 130; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 455; G. SCHINDLER, s. 28 uvádí přesné datum úmrtí.

⁹¹⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 112.

⁹²⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady, II, s. 157, v Černčicích vládl od r. 1371 spolu s Janem na Býšti, 1391–1408 pánem v Černčicích, 1408 přikoupil Dobenín a 1409 Bohuslavice.

⁹³⁾ A. PODLAHA, Series, s. 47–48.

⁹⁴⁾ MBV IV, s. 290–291; J. POLC, Jan Nepomucký, s. 162.

⁹⁵⁾ LC II, s. 26.

⁹⁶⁾ MBV IV, s. 97–98.

⁹⁷⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady, II, s. 157.

⁹⁸⁾ LC V, s. 288.

⁹⁹⁾ LC VI, s. 110, 1404 zároveň arcijáhнем kouřimským.

¹⁰⁰⁾ MUP II, s. 265.

¹⁰¹⁾ LC III, s. 154.

¹⁰²⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 221.

¹⁰³⁾ RBMV III, s. 75.

v Černčicích,¹⁰⁴⁾ 1392 kanovnické prebendy v Chotči a v kapli sv. Vavřince na Petříně vč. patronátního práva,¹⁰⁵⁾ 1398–1399 děkan vyšehradský,¹⁰⁶⁾ 1400 patronátní právo v Konárovicích a Heřmani z titulu kanovníka vyšehradského,¹⁰⁷⁾ 1404 jako arcijáhen kouřimský drží patronátní právo v Gruntu,¹⁰⁸⁾ 1409 patronátní právo v Bohuslavicích,¹⁰⁹⁾ 1410–1414 děkan u sv. Apolináře, 1414 patronátní právo v Semněvicích,¹¹⁰⁾ 1415 patronátní právo ve Cvrčovicích a Zahrádce¹¹¹⁾

G kanovník 1378–1418 († 1418),¹¹²⁾ prebenda po Budivojovi z Újezdce s výnosem 30 hřiven,¹¹³⁾ 1396–1415 obediencie v Horněticích, Mastýřově a Hoholicích,¹¹⁴⁾ 1390–1404 obediencie ve Cvrčovicích,¹¹⁵⁾ 1396–1408 obediencie ve Zlatníkách,¹¹⁶⁾ 1396–1415 obediencie v Holubici,¹¹⁷⁾ 1404 obediencie v Uhercích¹¹⁸⁾

¹⁰⁴⁾ LC V, s. 91, VI, s. 247, viz též pozn. 151.

¹⁰⁵⁾ LC V, s. 127; RBMV I/4, s. 824, týká se kapituly vyšehradské.

¹⁰⁶⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady II, s. 157, uvádí již k r. 1397; též RBMV II, s. 26.

¹⁰⁷⁾ LC VI, s. 27; RBMV I/7, s. 1813–1814.

¹⁰⁸⁾ LC VI, s. 110.

¹⁰⁹⁾ LC VI, s. 265, patrně z titulu funkce probošta u sv. Jiljí.

¹¹⁰⁾ LC VII, s. 103, platí i pro předchozí údaj v rubrice, viz též pozn. 173.

¹¹¹⁾ LC VII, s. 166, 171, z titulu své obediencie.

¹¹²⁾ A. PODLAHA, Series, s. 47–48; V. V. TOMEK, Dějepis, s.126; A. SEDLÁČEK, Hrady II, s. 157, uvádí chybně již k r. 1371.

¹¹³⁾ MBV V, s. 594.

¹¹⁴⁾ A. PODLAHA, Series, s. 47–48; V. V. TOMEK, Dějepis, s.126, rkp IX, fol. 39a, 47a (1410, uvádí jako prebendu), rkp. XXVII/1, fol. 2r, 2v (1396), 3r, 3v (1397), 4v, 5v (1398), 6v, 7r, 8r, 8v (1399), 9r, 10r, 11r, 11v (1400), 12v, 13v, 14r, 15r, 15v (1401), 16v, 17v, 18v (1402), 19v, 22v, 23r (1403), 24r, 25r, 25v, 26v, 27v (1404), 31r, 32v, 33v, 34r (1405), 36r, 36v, 37v, 38r (1406), 38v, 39v, 40r, 41v (1407), 42v, 43v, 45v, 46r (1408), 46v, 47v–49r (1409), 49v, 50v, 51r, 52r, 52v (1410), 53v, 55r–56v (1411), 57r, 58r, 58v, 59v, 60r (1412), 60v, 61r (1413), 61v–63r (1414), 64r, 64v, 65v (1415) příjmy z obediencí.

¹¹⁵⁾ LC V, s. 48; též J. EMLER, Opravy a doplňky statutů, s. 301, neoprávněný pronájem Cvrčovic bez vědomí kapituly. Doložení v rkp. XXVII/1 viz pozn. 360.

¹¹⁶⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 2r, 2v (1396), 3r, 3v (1397), 4v, 5v (1398), 6v, 7r, 8r, 8v (1399), 9r, 10r, 11r, 11v (1400), 12v, 13v, 14r, 15r, 15v (1401), 16v, 17v, 18v (1402), 19v, 22v, 23r (1403), 24r, 25r, 25v, 26v, 27v (1404), 31r, 32v, 33v, 34r (1405), 36r, 36v, 37v, 38r (1406), 38v, 39v, 40r, 41v (1407), 42v, 43v, 45v, 46r (1408).

¹¹⁷⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126.

¹¹⁸⁾ Ibidem.

A **Hynek Adův z Opatovic**¹¹⁹⁾ /Polsko, Krakovsko/ (Hincó Adonis de Opatowecz)

B měšťan

E **1375–1379 kancléř a kaplan císařovny Alžběty**¹²⁰⁾

F 1371 expektance na kanonikát krakovský, plebánem v Polčicích,¹²¹⁾ 1372 kanovník krakovský, 1372–1373 plebán v Hradci Králové,¹²²⁾ 1373 expektance na kanonikát hnězdenský,¹²³⁾ 1373 v Krakově dostává prebendu,¹²⁴⁾ 1375 probošt v Lančicích,¹²⁵⁾ 1375 kanovník u sv. Jiljí, v Hnězdně, Mělníce,¹²⁶⁾ 1378 pře o proboštví v Lančicích (diecéze Hnězdno)¹²⁷⁾

G kanovník 1378–1380 (†?)

přímluva císařovny Alžběty

A **Petr Odolena Bonce z Vršce**¹²⁸⁾ /Jičín/ (Petrus Odoleni Bonzonis de Vrsecz)

B šlechtický původ (?)

C klerik pražské arcidiecéze, kněžské svěcení

D bakalář dekretů,¹²⁹⁾ 1371 studium práva v Montpellieru,¹³⁰⁾ 1376 studium práva v Bologni, 1377 osvobozen od platby za zápis na univerzitu při studiu práv¹³¹⁾

¹¹⁹⁾ Dle MBV z Opatowiec (knížectví krakovské), dle V. V. TOMKA, Dějepis, s. 126 z Opatovic v Čechách (méně pravděpodobné).

¹²⁰⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 78.

¹²¹⁾ MBV IV, s. 90; Pełczyzsky v Polsku, viz M. D. KOWALSKI, Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwek (1320–1382), Krakov 1996, s. 158.

¹²²⁾ KOWALSKI, Prałaci i kanonicy, s. 159, platí i pro předchozí údaj v rubrice.

¹²³⁾ MBV IV, s. 228–229, ale neuplatnil ji; viz M. D. KOWALSKI, Prałaci i kanonicy, s. 159.

¹²⁴⁾ MBV IV, s. 351–352.

¹²⁵⁾ M. D. KOWALSKI, Prałaci i kanonicy, s. 159, Łęczyce, v Polsku.

¹²⁶⁾ MBV IV, s. 588; F. TADRA, Kulturní styky, s. 148.

¹²⁷⁾ A. PODLAHA, Series, s. 47; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126.

¹²⁸⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 984.

¹²⁹⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 41.

¹³⁰⁾ F. TADRA, Kulturní styky, s. 278; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 430, H. JIREČEK, Právnícký život v Čechách a na Moravě, Praha 1903, s. 133.

¹³¹⁾ MUP II, s. 32; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 430, platí i pro předchozí údaj v rubrice.

**E 1371 kaplan Karla IV.,¹³²⁾ 1376 sekretář a notář v kanceláři Karla IV.,
1376 diplomatická cesta do Říma kvůli Václavově volbě římským králem,¹³³⁾**

1380–1381 diplomatická cesta při které pravděpodobně zemřel¹³⁴⁾

**F 1356–1377 kanovník boleslavský,¹³⁵⁾ 1360–1362 učitel Jana z Jenštejna,¹³⁶⁾
1363–1372 rektor farního kostela ve Všeborsku,¹³⁷⁾ 1366 notář arcibiskupův,¹³⁸⁾
1372–1380 probošt kapituly u sv. Jiljí,¹³⁹⁾ 1374–1377 kanovník vyšehradský,¹⁴⁰⁾
1374 jako probošt kapituly u sv. Jiljí patronátní právo v Žabině a u sv. Jiljí,¹⁴¹⁾ 1377
kanovník krakovský, probošt u sv. Apolináře¹⁴²⁾**

G kanovník 1378¹⁴³⁾–1381 († 1381)¹⁴⁴⁾

¹³²⁾ H. JIREČEK, Právnícký život, s. 133.

¹³³⁾ Deutsches Reichsaktent unter König Wenzel, 1376–1387, J. von WEIZSÄCKER (ed.), 1867, s. 144–146; MBV IV, s. 632; F. TADRA, Kanceláře, s. 41; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 430, platí i pro předchozí zápis v rubrice.

¹³⁴⁾ H. JIREČEK, Právnícký život, s. 133.

¹³⁵⁾ MBV IV, s. 507, 508, 1377 pravděpodobně rezignoval z důvodu kumulace beneficí stejně jako na kanonikát vyšehradský. V té době zastával totiž funkci probošta u sv. Jiljí, což bylo kurátní beneficium a měl expektance na kanonikáty v Praze a v Krakově.

¹³⁶⁾ F. TADRA, Kulturní styky, s. 278; H. JIREČEK, Právnícký život, s. 132.

¹³⁷⁾ Všebořicích (?), uvádí H. JIREČEK, Právnícký život, s. 133; LC I, s. 8, beneficia se musel vzdát po dosažení proboštví u sv. Jiljí. Viz MBV IV, s. 243.

¹³⁸⁾ J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 430, platí i pro předchozí zápisy v rubrice, doložení notářské činnosti. Viz pozn. na plíce J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 371, kde je uveden jako autor konceptu listiny; též H. JIREČEK, Právnícký život, s. 133.

¹³⁹⁾ MBV IV, s. 243; A. PODLAHA, Series, s. 47; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 430; H. JIREČEK, Právnícký život, s. 133.

¹⁴⁰⁾ MBV IV, s. 507–508, 1377 rezignoval viz MBV IV, s. 692, získává také dispens proti ustanovením Urbana V. z 30. května 1377 a Řehoře XI., která zakazují mít dva kanonikáty ve městech pražských najednou, viz J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 105, č. 363 (Urban V.); MBV IV s. 547 (Řehoř XI.).

¹⁴¹⁾ LC III, s. 38, 131, 132.

¹⁴²⁾ MUP II, s. 32.

¹⁴³⁾ MBV IV, s. 61–62, první expektanci dostal již r. 1371 od papeže Řehoře XI. Protože však nedosáhl prebendy, vztahovalo se na něj generální zrušení všech expektancí, které obvykle prováděl každý nově nastoupivší papež. Urban VI. zrušil expektance svého předchůdce 17. dubna 1378 (E. OTTENTHAL, Die päpstlichem Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nicolaus V., Innsbruck 1888, s. 46).

¹⁴⁴⁾ A. PODLAHA, Series, s. 47; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126.

možná podpora ze strany arcibiskupa

A Jan Janův z Boršnice (Brusnice, Prusnice) /polské Slezsko nikoliv Bořečnice v Čechách¹⁴⁵⁾/ (Iohannes Iohanni, Janoni de Borsnitz, Prussnicz apod.)

B šlechtický původ (?)

D 1378 zápis na univerzitu pražskou pro právo v národě polském, bakalář dekretů,¹⁴⁶⁾ 1390 přednáší v Bologni, 1393 doktor dekretů univerzity Bologna¹⁴⁷⁾

E **1356–1364 korektor a sigilátor v kanceláři Karla IV. a poté relátor Václava IV.**¹⁴⁸⁾

F 30. 5. 1361 kanovník vratislavský,¹⁴⁹⁾ 1374 veřejný notář,¹⁵⁰⁾ 1376 oltářníkem oltáře P. Marie v kostele pražském,¹⁵¹⁾ 1376 kanovník olomoucký,¹⁵²⁾ 1377 generální vikář,¹⁵³⁾ 1382 probošt v Olbramkostele,¹⁵⁴⁾ 1389 věčný vikář v kostele sv. Kříže ve Vratislavi, oltářník oltáře sv. Kosmy a Damiána v kostele sv. Alžběty ve Vratislavi,¹⁵⁵⁾ od 1389 kanovník hnězdenský, 1389–1397 kaplan a auditor u papežského dvora, 1391–1397 probošt vratislavský,¹⁵⁶⁾ 1397 děkan vratislavský u sv. Kříže, arcijáhen pražský, kanovník opolský,¹⁵⁷⁾ kanovník u sv. Jiljí ve Vratislavi, glogovský, olomoucký, vyšehradský,¹⁵⁸⁾ 1397 expektance na kanonikát wloclavský a poznaňský,

¹⁴⁵⁾ H. JIREČEK, Právnícký život, s. 199.

¹⁴⁶⁾ MBV V, s. 126.

¹⁴⁷⁾ F. TADRA, Kulturní styky, s. 264.

¹⁴⁸⁾ J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 618, poznámka na plíce.

¹⁴⁹⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 34.

¹⁵⁰⁾ F. TADRA, Kanceláře, s. 240.

¹⁵¹⁾ MBV IV, s. 637–638.

¹⁵²⁾ Ibidem, zda dosáhl prebendy, dignity či úřadu, na které měl expektanci, není známo.

¹⁵³⁾ LC III, s. 61 atd.

¹⁵⁴⁾ F. TADRA, s. 58.

¹⁵⁵⁾ MBV V, s. 127.

¹⁵⁶⁾ G. SCHINDLER, s. 17, uvádí provisi na proboštví již k 16. září 1376, s tím, že je nejisté, zda fakticky nastoupil do funkce.

¹⁵⁷⁾ Blíže viz D. VELDTRUP, Prosopographische Studien zur Geschichte Oppelns als herzoglicher Residenzstadt im Mittelalter, Berlin 1995, s. 134–135.

¹⁵⁸⁾ MBV V, s. 643–644.

provize na kanonikát u sv. Jiljí v Praze,¹⁵⁹⁾ 5. září 1397 – 24. září 1397 arcijáhen vratislavský,¹⁶⁰⁾ 1397–1420 biskup v Lubuši, 1420–1423 arcibiskup v Ostřihomi,¹⁶¹⁾ kanovník 1389–1397¹⁶²⁾ († po 10. lednu 1401), 1393 uplatnil provizi na prebendu v Horkách, Slatině a Nebušicích po Martinu Hispanovi, o kterou se rovněž soudil s Benešem z Chobolice

A Beneš Ulrychův z Chobolice¹⁶³⁾ /Litoměřice/ (Benessius Ulrici de Chobolicz)

B nejasný původ¹⁶⁴⁾

C kněz

E kaplan císařovny Alžběty

F 1372 patronátní právo ve Smolnici, arcijáhen žatecký,¹⁶⁵⁾ od roku 1380 zároveň plebánem u sv. Mikuláše na Malé Straně, 1400 dvůr v Hrnčích, 1401 patronátní právo k oltáři dvanácti apoštolů u sv. Mikuláše na Malé Straně¹⁶⁶⁾

G kanovník 1379–1418¹⁶⁷⁾ († 1418 ?)

přímluva císařovny Alžběty

1392 probošt Metropolitní kapituly,¹⁶⁸⁾ 1396–1415 obediencie v Odolené Vodě,¹⁶⁹⁾ 1409–1412 obediencie ve Lhotce,¹⁷⁰⁾ 1410 prebenda v Nedvěži¹⁷¹⁾

¹⁵⁹⁾ MBV V, s. 643–644, provize na kanonikát u sv. Jiljí v Praze se zároveň uděluje Janu z Třemošnice; F. TADRA, Styky, s. 158; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 224.

¹⁶⁰⁾ G. SCHINDLER, s. 23, rezidenci nevykonával, funkce se musel vzdát po svém zvolení biskupem lubušským.

¹⁶¹⁾ F. TADRA, Kulturní styky, s. 108, provize již 1390 (!); MBV V, s. 213–214, kvůli nástupu do této funkce se rovněž musel vzdát všech předcházejících prebend, viz MBV V, s. 650–653.

¹⁶²⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 129.

¹⁶³⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 318.

¹⁶⁴⁾ Lokalita Chobolice se nevyskytuje v A. SEDLÁČEK, Hrady.

¹⁶⁵⁾ LC II, s. 82.

¹⁶⁶⁾ LC VII, s. 97; LC VI, s. 50.

¹⁶⁷⁾ A. PODLAHA, Series, s. 45; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 125.

¹⁶⁸⁾ RBMV I/4, s. 879.

¹⁶⁹⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 2r (1396), 3r (1397), 4r, 4v, 5v (1398), 6v, 7r, 8r, 8v (1399), 9r, 10r, 11v (1400), 12v, 13v, 15v (1401), 16v–17v, 18v (1402), 19v, 21r, 23r (1403), 24r, 25r, 25v, 26v, 28r (1404), 29r, 30r, 30v, 32v, 34r (1405), 35r, 36r, 36v, 38r (1406), 39r–40r, 41v (1407), 42v–43v, 45r, 46r (1408), 46v, 47v, 48r, 49r (1409), 49v, 50v, 51r, 52v (1410), 53v, 55r, 56v (1411), 57r, 58r, 58v, 60r (1412), 61r (1413), 61v–63r (1414), 64r–65v (1415).

¹⁷⁰⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 46v, 47v, 48r, 49r (1409), 49v, 50v, 51r, 52v (1410), 53v, 55r, 56v (1411), 57r, 58r, 58v, 60r (1412).

H pečeť – dochována na listině z 31.05.1389¹⁷²⁾

A **Jakub Wigandův z Nového Města pražského** (Jacobus Wigandi de Nova Civitate Pragensi)

B měšťan královského města

D 1397 doktor dekretů¹⁷³⁾

E **1373, 1374 cesty k papežskému dvoru jako vyslanec Karla IV.,¹⁷⁴⁾ 1377 notář a sekretář v kanceláři Karla IV. i Václava IV.¹⁷⁵⁾**

F 1371 kanovníkem v Budyšíně,¹⁷⁶⁾ 1371–1377¹⁷⁷⁾ farář v Kojetíně a Jestbořicích,¹⁷⁸⁾ 1371–1375 sekretář arcibiskupství pražského, 1. 12. 1372 veřejný notář,¹⁷⁹⁾ 1374 kanovník olomoucký,¹⁸⁰⁾ 1375 získává prebendu v Olomouci,¹⁸¹⁾ 1377 probošt olomoucký,¹⁸²⁾ 1375–1377 kanovník krakovský,¹⁸³⁾ 1377 proboštem v Olbramkosteletě v litomyšlské diecézi¹⁸⁴⁾

¹⁷¹⁾ Rkp IX, fol. 47a.

¹⁷²⁾ S. HORA – V. RŮŽEK a kol., Katalog pečetí, pečetidel a sbírkových odlitků z archivů České republiky (CD-ROM), Praha 2002, č. 591.

¹⁷³⁾ MUP II, s. 5.

¹⁷⁴⁾ F. TADRA, Kulturní styky, s. 102.

¹⁷⁵⁾ MBV IV, s. 690–691.

¹⁷⁶⁾ MBV IV, s. 214.

¹⁷⁷⁾ Rezignoval kvůli dosažení proboštví v Olbramkosteletě.

¹⁷⁸⁾ MBV IV, s. 214, 452 aj.

¹⁷⁹⁾ J. NUHLÍČEK, Veřejní notáři, s. 96.

¹⁸⁰⁾ MBV IV, s. 452.

¹⁸¹⁾ MBV IV, s. 566.

¹⁸²⁾ MBV IV, s. 690–691; A. PODLAHA, Series, s. 48; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 126.

¹⁸³⁾ MBV IV, s. 565, 690–691.

¹⁸⁴⁾ MBV IV, s. 690–691, rezervace již r. 1374, viz MBV IV, s. 452, kvůli dosažení proboštví se musel vzdát Kojetína a Jestbořic (kurátní benefícia). Po dosažení proboštví olomouckého téhož roku 1377 se pravděpodobně musel vzdát i před nedávnm nabytého proboštví v Olbramkosteletě, neboť nebylo možné kumulovat dvě kurátní benefícia.

G kanovník 1379¹⁸⁵⁾–1380¹⁸⁶⁾ (†?), 1375 prebenda po Benešovi z Horšovského Týna¹⁸⁷⁾

A **Václav Pavlův z Jenštejna**¹⁸⁸⁾ /Praha–východ/, řečný Volek¹⁸⁹⁾ (Wenceslaus Pauli de Jenzenstein dictus Volek)

B šlechtický původ,¹⁹⁰⁾ bratr arcibiskupa Jana z Jenštejna¹⁹¹⁾

D 1379–1380/81 studia v Padově spolu s Olbramem ze Škvorce

F 1380 patronátní právo oltáře sv. Václava v Míšni a v Žabonosech¹⁹²⁾ spolu se svými bratry, 1380–1391 plebán v Kolíně nad Rýnem, 1383–1391 probošt kapituly v Týně nad Vltavou, patronátní právo v Jerčanech, Nové Vsi a v Chrástěanech,¹⁹³⁾ 1390 kanovník vyšehradský, patronátní právo v Pecce,¹⁹⁴⁾ 1391 spolu s bratrem Pavlem drží statek v Litovicích a Černé Hoře,¹⁹⁵⁾ 1393 spolu s bratrem Pavlem patronátní právo k oltáři P. Marie v Nymburce,¹⁹⁶⁾ 1400 přijat na papežský dvůr,¹⁹⁷⁾ do 1401 kanovník vratislavský, do 1401 probošt kapituly u sv. Apolináře, probošt kapituly v Týně nad Vltavou¹⁹⁸⁾ a u sv. Apolináře¹⁹⁹⁾

¹⁸⁵⁾ MBV IV, s. 452, 565, pravděpodobně i na něj se vztahovalo generální zrušení všech expektancí, které obvykle prováděl každý nově nastoupivší papež. Urban VI. zrušil expektance svého předchůdce 17. dubna 1378 (E. OTTENTHAL, Die päpstlichem Kanzleiregeln, s. 46).

¹⁸⁶⁾ A. PODLAHA, Series, s. 48; V. V. TOMEK, Dějepis, s.126.

¹⁸⁷⁾ MBV IV, s. 565.

¹⁸⁸⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 363.

¹⁸⁹⁾ Dle J. POLCE, Jan Nepomucký, s. 101, souvisí s jeho nevelkými úspěchy na studiích v Padově, kde pobýval spolu se synovcem svého staršího bratra Jana z Jenštejna Olbramem ze Škvorce.

¹⁹⁰⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady XV, s. 161.

¹⁹¹⁾ A. PODLAHA, Series, s. 49.

¹⁹²⁾ LC III, s. 142.

¹⁹³⁾ LC V, s. 84, 100; LC III, s. 152.

¹⁹⁴⁾ LC V, s. 33.

¹⁹⁵⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady, XV, s. 161.

¹⁹⁶⁾ LC V, s. 171.

¹⁹⁷⁾ MBV V, s. 876.

¹⁹⁸⁾ A. PODLAHA, Series, s. 49; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127.

¹⁹⁹⁾ J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 684.

G kanovník 1383²⁰⁰⁾–1401²⁰¹⁾ († před 30. listopadem 1401)
 prebenda po Pavlovi z Janovic, kanovníkovi a arcijáhnovi²⁰²⁾
 1392 optuje (?) prebendu ve Mcelích²⁰³⁾
 1397–1401 obedience v Jeníkově²⁰⁴⁾

A Mikuláš Puchník z Černic²⁰⁵⁾ /Klatovy/ (Nicolaus Puchnik de Czernicz),
 nullatenus et omnitenus ecclesiarum canonicus

B šlechtický původ²⁰⁶⁾

D 1373 bakalář svobodných umění, 1376 mistr svobodných umění, 1376 licenciát
 svobodných umění, 1377, 1389, 1393 examinátor univerzity pražské,²⁰⁷⁾ od 1382
 profesor právnické fakulty,²⁰⁸⁾ před 1383 licenciát církevního práva, 1386 vice-
 kancléř univerzity pražské,²⁰⁹⁾ 1389–1390 rektor univerzity pražské,²¹⁰⁾ doktor²¹¹⁾

²⁰⁰⁾ Dle MBV IV, s. 685–686 obdržel kanonikát a prebendu pražskou po Janu Michalovu z Vlašimi již v srpnu 1377. Pravděpodobně se však i na něj vztahovalo generální zrušení všech expektancí, které obvykle prováděl každý nově nastoupivší papež. Viz pozn. č. 248.

²⁰¹⁾ A. PODLAHA, Series, s. 49; V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127; J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 684, prebendu metropolitní kapituly a probošství u sv. Apolináře po něm získává Mikuláš Henslinův z Olomouce, J. ERŠIL – J. PRAŽÁK, Katalog, s. 688, dům na Hradčanech po něm přebírá Otík z Berouna, oltářník oltáře Početí P. Marie a penitenciář v kostele praž.

²⁰²⁾ Pravděpodobně se jednalo o opci, protože Václav se stal prebendátním kanovníkem již r. 1377 (viz MBV IV, s. 685–686). Proti tomu však svědčí opce další prebendy ve Mcelích, protože dle statut mohl každý kanovník optovat jen jedenkrát.

²⁰³⁾ V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127.

²⁰⁴⁾ Rkp. XXVII/1, fol. 3r, 3v (1397), 4v, 5r, 6r (1398), 7r–8v (1399), 9v–11v (1400), 12v, 13r, 14r, 15r, 16r (1401); V. V. TOMEK, Dějepis, s. 127.

²⁰⁵⁾ A. SEDLÁČEK, Slovník, s. 193.

²⁰⁶⁾ A. SEDLÁČEK, Hrady, XI, s. 266.

²⁰⁷⁾ J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 414, platí i pro předchozí údaje v rubrice.

²⁰⁸⁾ Z. HLEDÍKOVÁ, Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské, AUC – Phil. et Hist., Monographia 41, Praha 1971, s. 127–128.

²⁰⁹⁾ J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 414.

²¹⁰⁾ P. SPUNAR, Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans, Vratislav–Varšava–Krakov–Gdaňsk–Lodž 1985, s. 157.

²¹¹⁾ MUP II, s. 2; J. TRÍŠKA, Životopisný slovník, s. 414, platí i pro předchozí zápisy v rubrice.

F 1375–1376 rektor školy v Roudnici, 1383–1394(6) oficiál arcibiskupa pražského,²¹²⁾ 1383–1393 generální vikář, 1385 subkolektor papežského desátku,²¹³⁾ 1388–1402 kanovník mělnický a olomoucký,²¹⁴⁾ 1388–1402 kanovník olomoucký,²¹⁵⁾ 1390 legát apoštolského stolce, 1390–1393 rektor farního kostela v Hartvíkovicích,²¹⁶⁾ 1391–1396 farářem u sv. Mikuláše na Starém Městě,²¹⁷⁾ 1393 plnomocníkem kardiála padovského pro beneficium ve Valči,²¹⁸⁾ 1395–1402²¹⁹⁾ generální vikář, 1396 farářské místo u sv. Mikuláše vyměnil za kanovnictví u sv. Jiří v Praze a kanovnictví vyšehradské,²²⁰⁾ 1396–1399 kanovník u sv. Jiří, 1396–1401 kanovník vyšehradský, 1399 notář akt konzistoře,²²¹⁾ 1400 pronajímá beneficium ve Valči,²²²⁾ 1401 plebán kostela v Jemnici,²²³⁾ 26. července 1402 zvolen kapitulou za arcibiskupa a potvrzen papežem Bonifácem,²²⁴⁾ ale ještě před uvedením do úřadu zahynul na hradě Poděhus, který patřil Rožmberkům²²⁵⁾

G kanovník 1388²²⁶⁾–1402 († 19. září 1402, pohřben u sv. Víta)²²⁷⁾

²¹²⁾ Z. HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách. Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 343–392, zde s. 391, pozn. 69; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414 uvádí až do r. 1396.

²¹³⁾ *Acta iudiciaria consistorii pragensis I–VII*, F. TADRA (ed.), Praha 1893–1900, s. 308; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²¹⁴⁾ MBV V č. 159; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²¹⁵⁾ MBV V, s. 101; V. V. TOMEK, *Dějepis*, s. 129; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²¹⁶⁾ MBV V, s. 228–229, platí i pro předchozí údaj v rubrice.

²¹⁷⁾ J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414, platí i pro tři předchozí záznamy.

²¹⁸⁾ AI III, s. 144; RBMV I/4, s. 940; F. TADRA, *Kulturní styky*, s. 111.

²¹⁹⁾ Z. HLEDÍKOVÁ, *Struktura*, s. 391, pozn. 69; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²²⁰⁾ LC V, s. 262–263; V. V. TOMEK, *Dějepis*, s. 129, 221; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414; též MBV V, s. 956–957, spor o to, zdali měl právo učinit směnu.

²²¹⁾ F. TADRA, *Kanceláře*, s. 139; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414, platí i pro předchozí zápis.

²²²⁾ RBMV I/7, s. 1838.

²²³⁾ J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²²⁴⁾ MBV V, s. 1124.

²²⁵⁾ A. PODLAHA, *Series*, s. 56–57; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²²⁶⁾ A. PODLAHA, *Series*, s. 56; V. V. TOMEK, *Dějepis* uvádí od r. 1386 a J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414 již od 1385; dle RBMV ale až od 1388.

přímluva arcibiskupa pražského

1388–1410 prebenda po Václavovi řečeném Pleskot z Moravy v Bukole a Přílepích²²⁸⁾

H rkp. knihovny Metropol kapituly sig. E XXXV/3, zakoupil postilu Johlina z Vodňan²²⁹⁾

*Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem,*²³⁰⁾ *Quia citacio est fundamentum iudicarii processus,*²³¹⁾ *Formae iudicariae variae,*²³²⁾ *Amice, ascende superius*²³³⁾

A Jan řečený Rus (Johannes dictus Russ)

B nejasný původ²³⁴⁾

F 1374 farářem v Činěvsi,²³⁵⁾ 1392–1400 rektor Nové kaple (kaple Božího Těla) v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře,²³⁶⁾ 1410 oltářník oltáře sv. Petra a Pavla v Kutné Hoře,²³⁷⁾ kaplan arcibiskupa Jana z Jenštejna, plebán v Heřmani

G kanovník 1388–? († po 2. září 1410)

²²⁷⁾ AI IV, s. 164.

²²⁸⁾ MBV V, s. 101, provize na prebendu rezervovanou papežem ještě za života V. Pleskota z 18. února 1388. Prebenda doložena také v rkp IX, fol. 39a.

²²⁹⁾ A. PODLAHA, Soupis, s. 452.

²³⁰⁾ M. Boháček, *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*, Akademiku Václavu Vojtíškovi k 75. narozeninám, Praha 1958, s. 5–35.

²³¹⁾ J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 414.

²³²⁾ P. SPUNAR, *Repertorium*, s. 158, uvádí i uložení rkp.

²³³⁾ P. SPUNAR, *Repertorium*, s. 297, pohřební řeč pronesená Stanislavem ze Znojma.

²³⁴⁾ Osobu nelze spojit s konkrétní lokalitou.

²³⁵⁾ LC III, s. 5, rezignace.

²³⁶⁾ RBMV I/7, s. 1863.

²³⁷⁾ LC VII, s. 8.

Dominik Budský

DAS PRAGER METROPOLITANDOMKAPITEL ALS HOF IM KLEINEN

Karriere und Verhältnisse im Millieu des Kapitels 1378–1390

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit den klientelistischen Verhältnisse einiger der Prager Kanoniker im Beziehungen mit der Kurie, prager Erzbischof und dem böhmischen Königshof. Diese Kanoniker, vorkommende oft im Millieu kräftiger Personen als familiares, gewannen ihre Kanonikate dank den Fürsprachen des Königs, Prager Erzbischofs oder für gute Dienste und Leistungen bei der Kurie. Die ausgewählte Gruppe der 16 Kanoniker wird prosopografisch nach den bestimmten Kriterien beschrieben. Der Autor widmet Aufmerksamkeit den Pfründen und Obödienzen, Universitätsausbildung und sozialen Herkunft einzelner Personen. Ebenso unterzieht einer Kritik die beobachtete Praxis, die alle Kanoniker mit mehreren päpstlichen Provisionurkunden zu den Pfründenjäger zählt und die auf den Unterschied zwischen Titularkanonikat (ohne Pfründe) und Kanonikat in fructibus (mit den Pfründe) hinweist.

Der Autor stellt einzelne Kanoniker im prosopografischen Beilag vor und widmet seine Aufmerksamkeit manchen Kriterien, z. B. Stufe der Weihe, Universitätsausbildung, Pfründen, Funktionen bei dem päpstlichen, königlichen oder erzbischöflichen Hof oder bei dem Metropolitankapitel. Sehr wichtig sind auch überlieferte Handschrifte und eigene theologische, philosophische oder juristische Werke einiger Kanoniker.

Marcin Rafał P a u k

NEMIECCY PRZYBYSZE NA DWORZE WACŁAWA I W kwestii początków migracji rycerskich do Czech

Zagadnienie napływu obcego rycerstwa do Czech w dobie ostatnich Przemysłidów oraz ocena politycznych i społecznych skutków tej migracji nie stały się jak dotąd tematem odrębnej publikacji. Zjawisko to nie pozostało oczywiście zupełnie niezauważone przez czeskich badaczy, ale poświęcono mu znacznie mniej uwagi niż kolonizacji wiejskiej i miejskiej z udziałem niemieckojęzycznych przybyszów oraz szerzeniu się niemieckich norm prawnych w ramach transformacji społeczno-ustrojowej ziem czeskich w XIII wieku.¹⁾ Tymczasem migracje rycerskie, zwłaszcza w realiach głębokiej transformacji społecznej XIII stulecia, odegrały na niektórych obszarach Europy Środkowej rolę nie mniej istotną niż napływ chłopskich i mieszczańskich osadników z różnych części Rzeszy. Na Śląsku i Pomorzu Zachodnim rycerscy imigranci zaledwie w ciągu kilku dziesięcioleci zastąpili i w dużej mierze wyparli z dworów książęcych rodzime możnowładztwo,

¹⁾ Ze starszych prac wskazać trzeba F. GRAUS, Die Problematik der deutschen Ost-siedlung aus tschechischer Sicht, in: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, W. SCHLESINGER (ed.), Sigmaringen 1975, s. 31–70; ostatnio szerzej zwłaszcza J. ŽEMLIČKA, Němci, německé právo a transformační změny 13. století (Několik úvah a jeden závěr), *Archaeologia Historica* 28 (2003), s. 33–46; TÝŽ, Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 210–230 a 391–405; TÝŽ, K ujímání a formám německého práva v českých zemích, *Marginalia Historica* VI, Praha 2002, s. 7–27. Poglądy historiografii czeskiej na problem kolonizacji niemieckiej w średniowieczu w szerokiej perspektywie wnikliwie przebadala niedawno D. LEŚNIEWSKA, Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii, Poznań–Marburg 2004; relacjom międzyetnicznym w kontekście kolonizacji niemieckiej poświęcona jest też znaczna część tomu *Archaeologia Historica* 28, 2003.

przyczyniając się do językowej i kulturalnej germanizacji tamtejszych dynastów.²⁾ Zaciążyło to na długo nie tylko na politycznych losach obu dzielnic, ale przede wszystkim na dynamice i kierunku przemian społecznych. Dobrze przebadany i bliski geograficznie Śląsk wydaje się tu szczególnie dogodnym polem do porównań z sytuacją w Czechach i na Morawach. Jednakże nawet pobieżny przegląd źródeł czeskich skłania do konkluzji, że pomimo bliskich i długotrwałych kontaktów z pobliskimi terytoriami Rzeszy, migracje rycerskie w XIII w. nie osiągnęły tu skali i znaczenia porównywalnego z tymi w sąsiednim władztwie Piastów. Pełna analiza zjawiska powinna dostarczyć odpowiedzi na pytanie o przyczyny tego faktu.³⁾ W ramach niniejszego artykułu i w zgodzie z problematyką sesji możliwe jest jedynie skupienie się na jednym epizodzie, którego znaczenie dla całokształtu sygnalizowanej tu problematyki trzynastowiecznych migracji rycerskich wydaje się jednak niebagatelne. Jest nim obecność niemieckich rycerzy w najbliższym otoczeniu króla Wacława I ze szczególnym uwzględnieniem okresu między 1248 a 1253 rokiem.

Dwory monarsze Europy Środkowej były już we wczesnym średniowieczu środowiskami szczególnie mocno przyciągającymi obcych przybyszów, którzy w zamian za awans społeczny i majątkowy, a czasem tylko ochronę przed prześladowaniami we własnym kraju i wsparcie polityczne, oferowali tutejszym władcom własną wierną służbę i talenty militarne. Badacze niejednokrotnie domyślają się obcego pochodzenia rodzin możnowładczych działających w otoczeniu Piastów, Przemyślidów i Arpadów, ale przed XIII wiekiem zasób źródłowy jest zbyt skąpy by ustalić skalę migracji, pochodzenie, czy kierunki napływu cudzoziemców. Obecność zagranicznych rycerzy już na bardzo wczesnym etapie państwowości dobrze widoczna jest jedynie w przypadku Węgier. Pamięć o obcym rodowodzie niektórych rodów możnowładczych przetrwała do XIII wieku i około 1282 roku

²⁾ Modelowe ujęcie problematyki migracji rycerskich dla obszaru Śląska na podstawie starannej analizy prozopograficznej środowiska napływowego rycerstwa daje T. JUREK, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996; brak niestety podobnego ujęcia problemu dla Pomorza Zachodniego, por. uwagi B. ZIENTARY, *Możni słowiańscy na dworze Ottona I szczecińskiego*, in: *Wieki Średnie – Medium Aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1962, s. 201–212 i J. ZDRENKI, *Elity Pomorza Zachodniego w późnym średniowieczu*, in: *Kolory i struktury średniowiecza*, W. FAŁKOWSKI (ed.), Warszawa 2004, s. 341–352; ostatnio także G. J. BRZUSTOWICZ, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej w XIII–XVI wieku, Polityka – gospodarka – kultura – genealogia*, Warszawa 2004.

³⁾ Autor ma na ukończeniu obszerniejszą publikację poświęconą zagadnieniu napływu obcego rycerstwa do Czech w dobie ostatnich Przemyślidów, zawierającą analizę prozopograficzną środowiska imigrantów.

została utrwalona w osobnym ustępie *Gesta Hungarorum* mistrza Szymona z Kéza.⁴⁾ Pierwsi zachodnioeuropejscy rycerze mieli dotrzeć na Węgry już za czasów Stefana I Świętego wraz z jego małżonką Gizelą bawarską. Zdolność węgierskich elit XI – XII w. do przyjmowania i asymilacji przybyszów na tle skąpych informacji na ten temat w innych krajach środkowoeuropejskich wydaje się zastanawiająca.⁵⁾ Zapewne mając to na uwadze dwunastowieczny autor monarszego speculum *Libellus de institutione morum ad Emericum ducem* napisał: *unius lingue uniusque moris regnum imbecille et fragile est*. Wprawdzie także u Anonima Galla odnajdujemy wzmiankę o opiece i wielkiej hojności, jaką darzyć miał obcych rycerzy Bolesław Chrobry, ale trudno u kronikarza bezdyskusyjnie zakładać znajomość realiów początku XI wieku. Wnioskujemy z tego jednak, że cechy te uznawano na dworze Bolesława Krzywoustego za przymioty wybitnego władcy. Badania nad najstarszą elitą piastowską przynoszą jednak wiele ważnych wniosków, dotyczących obcego pochodzenia niektórych rodów i jednostek. Działającego na przełomie XI i XII w. komesa wrocławskiego Magnusa Tomasz Jurek hipotetycznie zidentyfikował jako anglosaskiego uchodźcę, Magnusa Haroldsona – syna ostatniego króla Anglii przed podbojem normańskim.⁶⁾ Ciekawych wniosków dostarczyły także badania Teresy Kiersnowskiej, przynoszące nowe materialne przesłanki dla tezy o pochodzeniu rodów Awdańców i Łabędziów z kręgu warego-ruskiego.⁷⁾ Na tym tle wczesne ślady obecności obcych przybyszów w otoczeniu Przemyślidów prezentują się nad podziw skromnie.

Dopiero rosnąca z każdym dziesięcioleciem XIII w. liczba dokumentów, opatrzonych rozbudowanymi listami świadków oraz rozpowszechnienie się dodawanych do imion nazwisk odmiejscowych, umożliwia w miarę pewne rozpoznanie przybyszów wśród członków czeskiej elity politycznej.⁸⁾ Czynnikiem, który znacząco

⁴⁾ Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum*, L. VESZPRÉMY – F. SCHAER (edd.), Budapest 1999, s. 158–174.

⁵⁾ Na temat migracji na Węgry ogólnie E. FÜGEDI, *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland*, in: *Die deutsche Ostsiedlung* (jak w przyp. 1), s. 471–507; o napływowym rycerstwie por. E. FÜGEDI – J. M. BAK, *Fremde Ritter im mittelalterlichen Ungarn*, *Qaestiones Medii Aevi Novae* 3, 1998, s. 3–17.

⁶⁾ T. JUREK, *Kim był komes wrocławski Magnus?*, in: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, A. RADZIMIŃSKI – A. SUPRUNIUK – J. WRONISZEWSKI (edd.), Toruń 1997, s. 181–192.

⁷⁾ T. KIERSNOWSKA, *O pochodzeniu rodu Awdańców*, in: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. V, S. K. KUCZYŃSKI (ed.), Warszawa 1992, s. 57–72; EADEM, *Jeszcze o Piotrze Włostowicu i pochodzeniu rodu Łabędziów*, in: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. IX, S. K. KUCZYŃSKI (ed.), Warszawa 2001, s. 55–64; ogólnie na temat T. JUREK, *Fremde Ritter im mittelalterlichen Polen*, *Qaestiones Medii Aevi Novae* 3, 1998, s. 19–49.

⁸⁾ Kryterium imienne we wnioskowaniu o przynależności etnicznej wydaje się tu szczególnie zawodne ze względu na dość wczesne rozpowszechnienie się niektórych imion germań-

ułatwił niemieckim rycerzom kontakty z dworem praskim już w pierwszej połowie XIII w. były niewątpliwie czeskie rządy na Górnych Łużycach. To terytorium, dynamicznie kolonizowane od początku stulecia przez napływające zza Łaby rodziny rycerskie o przeważnie ministerialnym statusie, znajdowało się pod zwierzchnictwem Przemyslidów od czasów króla Władysława I.⁹⁾ Posiadacze łużyckich majątków traktowali zatem dwór praski jako swój własny. W latach 1230–1253, poza wielkimi panami terytorialnymi, jak landgraf turyngijski Henryk Raspe, margrabia Dytryk z Brehny, czy Henryk hrabia Anhaltu, przybywającymi do Czech okazjonalnie,¹⁰⁾ wyróżniamy jako świadków dyplomów króla Wacława I ponad pięćdziesięciu rycerzy niemieckich niższej kondycji – przeważnie posiadaczy majątków na Górnych Łużycach i w pobliskim Pleissenlandzie.¹¹⁾ Z pewnością nie wszystkie pobyty pozostawiały jednak ślad w dyplomach. Całkowicie nie odnotowani na listach świadków królewskich dokumentów pozostali na przykład odwiedzający Pragę minnesängerzy, których podróże na dwór przemyslidzki znane są wyłącznie z ich własnej twórczości.¹²⁾

Skromny zasób informacji, jaki w kwestii obcych przybyszów na praskim dworze dostarczają źródła dyplomatyczne, możemy uzupełnić źródłami narracyjnymi.

skich wśród rodzimego możnowładztwa; np. w pierwszych pokoleniach Markwardiców w drugiej połowie XII w. spotykamy Markwarda i Hermana, mimo, że nie dysponujemy żadnymi danymi, które pozwalałyby uznać rodzinę za napływową, por. B. WALDSTEIN – WARTENBERG, *Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z ranné doby vlády Přemyslovců*, Praha 2000, s. 7–9; o zawodności kryterium imiennego także J. ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo*, s. 33–35.

⁹⁾ G. E. SCHRAGE, *Die Oberlausitz bis zum Jahr 1346*, in: *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhundert*, J. BAHLCKE (ed.), Leipzig 2001, s. 66–67; najobszerniej na temat migracji rycerskich i tworzenia się władztw łużyckich H. HELBIG, *Die Oberlausitz im 13. Jahrhundert. Herrschaften und Zuwanderung des Adels*, *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland*, 5, 1956, s. 59–127.

¹⁰⁾ Pobyt Henryka Raspe w Czechach w październiku 1241 r. niewątpliwie wiązać należy z wyprawą na pomoc Wacławowi I przeciwko Mongołom, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*, J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ (edd.), Praha 1962, č. 8, s. 68.

¹¹⁾ Do najznaczniejszych rycerzy czynnych w Czechach zaliczyć trzeba łużyckich Kamenzów, Bibersteinów, Baruthów, panów z Dohna i Friedeburga; z Pleissenlandu wywodzili się burgrabiowie z Altenburga i Leisnig, panowie ze Starkenbergu, Schönburga, Crimmitschau i Waldenburgera.

¹²⁾ Zagadnienie mecenatu Przemyslidów i jego ideowej roli zbadał H. J. BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; zob. także: *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, *Litteraria germano-austro-bohemica*, t. 1, J. BOK – J. POKORNÝ (edd.), Praha 1998.

Jak dotąd w literaturze przedmiotu nie zwrócono należytej uwagi na przekaz zawarty w Kronice Kolmarskiej. Ta dominikańska kronika, spisana na początku XIV wieku w kręgu zbliżonym do Habsburgów, jest źródłem szeroko wykorzystywanym przez badaczy dziejów Czech z racji obszernego zrelacjonowania konfliktu Przemysła Otakara II z Rudolfem Habsburgiem. W tekście odnajdujemy jednak pewnego rodzaju wprowadzenie do właściwej narracji o tymże konflikcie. Alzacki kronikarz pomylił wprawdzie ojca Przemysła Otakara II – Wacława I z jego dziadem Przemysłem Otakarem I, ale podał interesujące informacje na temat buntu królewicza: *Hic iuvenis regnum patris affectans, patrem tandem regno excedere coegit. Pater auxilio marchionum Brandenburc et Misnensis, civitatem ... et filium cum exercitu obsederunt. Filius ex civitate fugit et regnum posthac patri reliquit. Post haec multiplicati sunt in Bohemia Theutonici; per hos rex ingentes divicias collegit ex auri et argenti fodinis. Mortuo hoc rege, filius regnum occupat, Theutones expellit, nobiles impugnat, vicinos subiugat.*¹³⁾ Udział obcych rycerzy, ale także górników jihlavskich, którzy według kontynuatora Kroniki Kosmasa wspomagać mieli króla przy oblężeniu praskiego Hradu, w zwycięstwie Wacława I nad zbuntowanym synem jest dobrze znany. Interesująca natomiast wydaje się okoliczność, że kronikarz powiązał zwycięstwo Wacława I z faktem rozmnożenia się niemieckich przybyszy w Czechach, identyfikując ich zarazem właśnie jako górników. Kolejne zdanie, będące lapidarnym podsumowaniem działań Przemysła Otakara II jako króla Czech, wzbudza jeszcze większe wątpliwości. Jakich to *Theutones* wygnać miał nowy władca z królestwa? Nie chodzi tu chyba o wspomnianych wyżej specjalistów w materii eksploatacji złóż drogocennych kruszców. Czy informacja o wydaleniu cudzoziemców w ogóle zasługuje na zaufanie, jeśli uwzględnimy, że w potocznej opinii współczesnych autorów czeskich Przemysł II odznaczał się raczej wielką przychylnością dla przybyszy, okazywaną nawet kosztem rodzimych poddanych?¹⁴⁾ Informacje te należy skonfrontować z innymi przekazami.

Wojna domowa toczona w latach 1248–1249 stwarzała z pewnością dogodną okazję i zachętę do wyprawy do Czech. Warto podkreślić, że w tym samym czasie na Śląsku miał miejsce inny konflikt zbrojny, który również przyciągnął pierwszą liczniejszą grupę niemieckich rycerzy, żądnych wojennej sławy i łupów. Według opinii Tomasza Jurka spora część świadków układu arcybiskupa magdeburskiego Wilbranda z księciem legnickim Bolesławem Rogatką z kwietnia 1249 r. udała się następnie na Śląsk i wspomagała tego ostatniego w walce przeciw bratu Henrykowi III. Pomimo całej epizodyczności tego wydarzenia, miało ono zdaniem cytowanego

¹³⁾ Chronicon Colmariense, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum t. XVII, G. PETRTZ (ed.), Hannoverae 1861, s. 245.

¹⁴⁾ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, sv. II, J. DAŇHELKA – H. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ (edd.), Praha 1988, kap. 86, s. 404–405; Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, Fontes rerum Bohemicarum II, J. EMLER (ed.), Praha 1875, s. 296.

autora wielkie znaczenie jako wstęp do masowej migracji niemieckiego rycerstwa na Śląsk w następnych dziesięcioleciach XIII wieku.¹⁵⁾ Zarzewiem czeskiego konfliktu nie było chyba jednak niezadowolenie rodzimego rycerstwa z rosnących wpływów obcych przybyszy na dworze monarszym, lecz rywalizacja o władzę w obrębie rodzimej elity możnowładczej.¹⁶⁾

O uczestnictwie obcych rycerzy w czeskiej wojnie domowej informują stosunkowo dobrze zarówno źródła dyplomatyczne, jak i narracyjne – z tych ostatnich poza wspomnianą Kroniką Kolmarską głównie przekazy austriackie. W salzburskim roczniku kapitulnym anonimowy autor zanotował, że król Wacław *auxilio quorundam Teutonicorum se viriliter defendit*.¹⁷⁾ Kontynuator rocznika z Heiligenkreuz był dobrze poinformowany o zaangażowaniu w czeski konflikt grafa Ottona z Hardegg i bliżej nieokreślonych ministeriałów austriackich, którzy – podobnie jak panowie sascy *faventes seniori regis Bohemie*, mieli podstępem zająć i spustoszyć sprzyjające Przemysłowi Znojmo.¹⁸⁾ W tym samym źródle czytamy jednak, że także zbuntowany królewicz korzystał ze wsparcia pewnych przybyszy z Austrii.¹⁹⁾

Waga wydarzeń z lat 1248–1249 dla kwestii obecności niemieckich rycerzy w otoczeniu czeskich władców nie została jak dotąd należycie doceniona. Tymczasem to właśnie w tym okresie nastąpiły pierwsze znane nadania królewskie

¹⁵⁾ T. JUREK, U początków niemieckiej imigracji na Śląsk. Świadcowie układu Bolesława Rogatki z arcybiskupem magdeburskim Wilbrandem z 1249 roku, in: Społeczeństwo Polski średniowiecznej, t. VII, S. K. KUCZYŃSKI (ed.), Warszawa 1996, s. 107–127.

¹⁶⁾ Faworyzowanie obcych kosztem miejscowej elity było w niektórych księstwach przyczyną ostrych konfliktów władców z rycerstwem. Tytułem przykładu wskazać można przypadek Siemomyśla kujawskiego, któremu w 1268 r. wypowiedzieli posłuszeństwo możni jego dzielnicy z powodu zbytniego promowania niemieckich rycerzy w swym otoczeniu. Książę powrócił do władzy na Kujawach dopiero po dziesięciu latach, gdy przy arbitrażu Leszka Czarnego i Przemysła II wielkopolskiego zobowiązał się wobec poddanych do zerwania z poprzednią praktyką; szerzej J. KARWASIŃSKA, Sąsiedztwo kujawsko–krzyżackie 1235–1343, in: EADEM, Kujawy i Mazowsze. Wybór pism, Warszawa 1997, s. 78–85.

¹⁷⁾ *Annales sancti Rudberti Salisburgenses*, MGH SS, Tomus IX, W. WATTENBACH (ed.), Hannoverae 1851, s. 780.

¹⁸⁾ *Continuatio Sancrucensis secunda*, MGH SS, Tomus IX, W. WATTENBACH (ed.), s. 642: „*Otto comes, filius comitis Cunradi de Hardekke et quidam ministeriales Austrie, faventes seniori regis Bohemie, occupaverunt dolo civitatem Znoym, que fuit filii sui regis iunioris, et rapinis et incendiis eam penitus destruxerunt, viduas, uxores et virgines humiliantes.*“ Otto figuruje w lutym 1249 r. jako świadek na dyplomie Wacława I dla Erkenberta ze Starkenbergu w Żatcu, zob. CDB IV/1, č. 158, s. 261.

¹⁹⁾ *Continuatio Sancrucensis*, s. 642: „*Eo tempore orta est dissensio inter regem Bohemie et filium suum, qui utrobique asciverunt sibi ministeriales Austrie, et totam terram Bohemiam multa strage demoliti sunt.*“

dla przybyszów, które miały bezprecedensowy charakter. Dwa przypadki są dobrze znane i nie nastroczają większych problemów interpretacyjnych. Donacja dla Erkenberta ze Starkenbergu, dokonana została w Žatcu i potwierdzona dyplomem królewskim z 7 lutego 1249 roku. Dokument wyróżnia się na tle całej produkcji kancelaryjnej doby Wacława I obszerną areną i narracją, wyjaśniającą powody obdarowania odbiorcy. Wystawca kilkakrotnie odwołuje się tu do bieżącej sytuacji w kraju, wspominając zasługi Erkenberta dla obrony praw i osoby prawowitego monarchy.²⁰⁾ Beneficjentem nadania był Erkenbert VIII ze Starkenbergu, choć – jak wspomniano w dyplomie – zasługi w Czechach położył jego niedawno zmarły ojciec, którego z całą pewnością identyfikować możemy z burgrabią Erkenbertem VI.²¹⁾ Przedmiotem nadania na prawie dziedzicznym było miasto Ústí nad Łabą (*civitas in Huzc iuxta Albeam*) wraz ze wszystkimi pertynencjami i prawem patronatu nad kościołem należącym do zakonu krzyżackiego oraz wieś Počaply.²²⁾ Kontrowersja dotyczy charakteru osady miejskiej w Ústí w momencie jej nadania Erkenbertowi. Termin *civitas* użyty w dokumencie nie implikuje jeszcze konieczności istnienia tam osady lokacyjnej, jednakże większość badaczy opowiada się za faktem dokonania lokacji miejskiej w Ústí już przed 1249 rokiem.²³⁾ Trudno jednak

²⁰⁾ CDB IV/1, č. 158, s. 260: „*presertim cum tantam in te fidem invenerimus in tuicione iuris nostri in hoc importune neccessitatis tempore...; naturalis tamen requirit ratio et honestas publica persuadet, ut specialius hiis manum placide consolationis porrigamus, qui relictis omnibus vitam suam pro nobis quasi rem minimam, ut nostrorum confringant nequicias hostium et nos defensent ab hiis, qui regalem venantur animam, diversis periculis horrende mortis exponere non pavescunt. Licet autem nobilitatem tuam ad tutelam regie dignitatis promptam semper invenerimus et paratam, in hoc tamen pernicioso tempore, quo fere universi nostre iurisdictionis homines insurrexerunt ad exterminium vite nostre, te non tam argumentis probabilibus quam experimentis evidentibus sic diebus singulis invenimus fidelem et devotum, ut regalibus dignus beneficiis debeas non inmerito reputari.*“

²¹⁾ Por. genealogia rodziny – D. RÜBSAMEN, *Kleine Herrschaftsträger im Pleissenland. Studien zur Geschichte des mitteldeutschen Adels im 13. Jahrhundert*, Köln–Wien 1987, s. 610.

²²⁾ CDB IV/1, č. 158, s. 260–261; rozbiór dyplomatycznego dyplomu, znajdującego się w zespole dokumentów turyngijskiego baliwatu zakonu krzyżackiego, dokonał J. ŠEBÁNEK, *Město Ústí nad Labem v listině z r. 1249*, *Československý časopis historický* 9, 1961, s. 880–889, który wykazał, że akt sporządzony został w kancelarii królewskiej, a krzyżakom przekazał go najpewniej sam Erkenbert, lub ktoś z jego rodziny. Ważne jest też ustalenie, że kościół określony w dyplomie jako *ad Theutonicos pertinens*, należał właśnie do zakonu, z którym rycerstwo Turyngii, Miśni i Pleissenlandu miało rozliczne kontakty i bynajmniej nie chodzi tu o świątynię użytkowaną przez niemieckich osadników w mieście.

²³⁾ Por. J. ŠEBÁNEK, op. cit., s. 884; *Dějiny města Ústí nad Labem*, K. KAISEROVÁ – V. KAISER (edd.), Ústí nad Labem 1995, s. 16–17; J. TOMAS, *Města v severozápadních*

podać tu rozstrzygające argumenty. Do założenia gminy na prawie niemieckim dojść mogło dopiero w czasach Przemysła Otakara II. Król funkcjonuje jako założyciel miasta w źródłach czternastowiecznych, a pierwsi *cives* wzmiankowani są w latach sześćdziesiątych XIII wieku. Z końca rządów Przemysła pochodzi także zachowany w formularzu dokument, w którym władca przedłużył mieszczanom usteckim okres wolnizny o cztery lata pod warunkiem wzniesienia murów miejskich.²⁴⁾ Wolniznę przyznawano zazwyczaj na okres od kilku do kilkunastu lat – tę ostatnią zazwyczaj przy zakładaniu osady na surowym korzeniu i tylko z łąnów leśnych.²⁵⁾ Można zatem na tej podstawie sądzić, że do lokacji Ústí doszło jednak za rządów Przemysła Otakara II, najwcześniej w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych. Identyfikacja wsi Počaply nastrocza spore trudności ze względu na istnienie w Czechach kilku miejscowości o tej nazwie.²⁶⁾ Pod uwagę brać trzeba osadę położoną nad Łabą w bliskim sąsiedztwie Litomierzyc lub wieś na obszarze królewskiego rewiru łowieckiego w bliskim sąsiedztwie Kralova Dvoru. W Počaplach zgodnie z relacją Franciszka Praskiego już za Wacława I istnieć miał monarszy dwór myśliwski, w którym tenże monarcha zmarł.²⁷⁾ Obdarowanie niemieckiego przybysza posiadłością na terenie królewskiego rewiru czyni bardziej prawdopodobnym fakt, że inny z obcych rycerzy z otoczenia Wacława I – Hojer z Friedeburga – także otrzymał posiadłości w bliskim sąsiedztwie Pragi, na północnym obrzeżu rewiru łowieckiego. Sprawę komplikuje jednak dodatkowo istnienie wsi o tej samej nazwie na Górnych Łużycach, będącej w drugiej połowie XIII wieku lennem biskupów miśnieńskich.²⁸⁾ Uchylę się zatem w tym miejscu od rozstrzygnięcia, o którą osadę chodziło w nadaniu dla niemieckiego rycerza.

Čechách ve 13. století, in: TÝŽ, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, Litoměřice 1999, s. 16.

²⁴⁾ *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahr 1526*, W. HIEKE – A. HORČIČKA (edd.), Prag 1896, č. 11.

²⁵⁾ Zob. J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 279–280; dla Polski por. M. BOGUČKA – H. SAMSONOWICZ, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 52–53.

²⁶⁾ A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998, s. 703–704.

²⁷⁾ *Chronicon Francisci Pragensis, Fontes rerum Bohemicarum Series Nova*, t. 1, J. ZA-CHOVÁ (ed.), Praga 1997, ks. I, r. 1, s. 7.

²⁸⁾ *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris I*, G. KÖHLER (ed.), Görlitz 1856, nr 77, 78; lenno do 1286 roku dzierżyli panowie z Dohna.

Nadanie dla Hojera z Friedeburga, którego przedmiotem była Bilina, znane jest jedynie dzięki wzmiance w kronice tzw. Dalimila.²⁹⁾ Ta uważana za tradycyjne zaplecze rodu Hrabiszyców kasztelania zanikła zapewne niedługo przed nadaniem dla Hojera, choć ostatni kasztelan jest tam wzmiankowany już około 1220 roku.³⁰⁾ Badacze czeskich zamków uznają Hojera za budowniczego tamtejszej warowni, której relikty zachowały się w murach barokowego pałacu.³¹⁾ Kwestią dyskusyjną jest z pewnością moment, w którym doszło do nadania. Tzw. Dalimil łączy je wyraźnie z przedstawionym w swym dziele epizodem, który wydarzyć się miał na dworze cesarskim. Niemiecki rycerz stanął wtedy w obronie czci czeskiego władcy wobec opata z Fuldy, a następnie wyratował Wacława od gniewu Fryderyka II i niechybnego uwięzienia przez cesarza. Opowieść tzw. Dalimila, nieznaną wcześniejszym autorom, zdaje się być jakimś przetworzonym wątkiem fabularnym, choć większość badaczy czeskich nie była skłonna kwestionować jej wiarygodności, umieszczając epizod na którymś z sejmów Rzeszy w 1237 roku.³²⁾ Nie potrafimy niestety w żaden sposób zweryfikować jej autentyczności. Celem umieszczenia tej opowieści w kronice wydaje się uzasadnienie szczególnych względów, którymi darzył niemieckiego rycerza Wacław I. Na podstawie szerszego kontekstu wydarzeń z okresu rządów tego monarchy wydaje się jednak prawdopodobnym umieszczenie nadania dla Hojera właśnie w czasie tłumienia buntu królewicza Przemysła.³³⁾ To właśnie na okres po 1249 roku przypadają chyba najbardziej zażyłe relacje króla z niemieckim rycerzem, czego dowodem może być ufundowanie tuż przed śmiercią przez Wacława I memorii Hojera w praskim klasztorze krzyżowców z czerwoną

²⁹⁾ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, sv. II, kap. 79, s. 327: „*Král, pozvav Ojjeře hrdiny, / sstúpi jemu k dědině Bieliny.*“

³⁰⁾ CDB II, č. 231, s. 220.

³¹⁾ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV*, Praha s. 212 uznał za fundatora zamku Hojera lub któregoś z jego następców, zob. też T. DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1998, s. 61.

³²⁾ Historię przytoczył za tzw. Dalimilem w prawie niezmienionej wersji kronikarz Franciszek praski – por. *Chronicon Francisci Pragensis* ks. 1, r. 1, s. 5–6. Wskazuje się, że przyczyną konfliktu króla czeskiego z Fryderykiem II mogła być polityka wobec Austrii, choć oba źródła wspominają wyraźnie o bliżej niesprecyzowanych roszczeniach terytorialnych cesarza względem Czech; por. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, Praha 1928, gdzie omówienie starszej literatury, oraz M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského okruhu a její pramenná hodnota*, in: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. III, Praha 1995, s. 376.

³³⁾ Tak samo sądzi M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, *Sborník archivních prací* 45, 1995, s. 21.

gwiazdą – nowej królewskiej fundacji, której konsekracja nastąpiła w 1252 roku.³⁴⁾ Podkreślić trzeba bezprecedensowy charakter tej fundacji – nie znamy bowiem innych przypadków uwzględnienia pamięci liturgicznej o zmarłych członkach dworu, które byłyby inspirowane przez Przemyślidów. Notę obituarną Hojera z Friedeburga odnajdujemy też w dominikańskim nekrologu klasztoru św. Anny w Pradze pod datą 7 lutego.³⁵⁾ Natomiast w długim okresie dzielącym moment pojawienia się Hojera po raz pierwszy w otoczeniu Waclawa I (1233) od buntu królewicza Przemysła, dostrzec go w Czechach można zaledwie trzykrotnie.³⁶⁾

Obok przekazu tzw. Dalimila o własności Hojera na terenie Czech informuje także dyplom Przemysła Otakara II dla benedyktynów ostrowskich z 1277 roku. Tytułem odszkodowania za pewne nieokreślone bliżej dobra ziemskie, które zostały wcześniej przez monarchę odebrane klasztorowi, Przemysł przyznał benedyktynom szereg posiadłości w pobliżu Pragi, a wśród nich *bona nostra in Gemnik cum omnibus respectibus, videlicet universum districtum, qui fuit domini Hogeri de Vridberch*.³⁷⁾ Termin *districtus* należy tutaj najpewniej rozumieć jako ujazd, w skład którego wchodziły Jemniky z przyległościami, część wsi Pchery, wieś i las o nazwie Humny, oraz osady Libušin, Vinařice i Žehrovice. Wydaje się niemal pewne, że majątek ten pochodził z nadania króla Waclawa I i stanowił przydatne zaplecze materialne dla pobytu Hojera na dworze praskim.

Do listy obdarowanych przez Waclawa I niemieckich rycerzy dopisać należy najpewniej też osiadłego w Pleissenlandzie wielmożę Fryderyka z Schönburga. Pogląd ten uzasadnia zapisana pod rokiem 1310 przez benedyktyńskiego kronikarza Neplacha informacja o tragicznej śmierci jego syna, noszącego to samo imię. Zdaniem opata z Opatovic zabity w Pradze wielmoża był synem Fryderyka z Schönburga, który przybył do Czech na zaproszenie króla Waclawa I i został wynagrodzony po zwycięstwie, jakie król ten odniósł nad swoim synem. Posiadłością Fryderyka w Czechach był Dečín, gdzie według świadectwa Neplacha wznosił on

³⁴⁾ CDB IV/1, č. 288, s. 482: „*Proinde notum esse volumus tam presentibus quam futuris, quod nos in remedium anime nostre ac dilecti nobis Hogeri de Vredeberc magistro et fratribus hospitalis sancti Francisci apud pontem Pragensem villam Jens cum omnibus suis attinenciis liberalitate regia duximus conferendam.*“ Na temat założenia klasztoru koło mostu praskiego tzw. Druga kontynuacja Kosmasa – Letopisy české, s. 290.

³⁵⁾ Necrologium kláštera sv. Anny v Praze, Zvláštní otisk ze zpráv zasedacích Královské české společnosti nauk, J. EMLER (ed.), Praha 1878, s. 5.

³⁶⁾ CDB III/1, č. 54, s. 55 (w Sedlcu), č. 175, s. 217 (w Pradze); CDB IV/1, č. 8, s. 68 (w Hradcu Kralové).

³⁷⁾ CDB V/2, č. 841, s. 552.

zamek.³⁸⁾ Wiarygodność przekazu kroniki była kwestionowana, jednakże okoliczności w jakich czternastowieczny kronikarz sytuuje pojawienie się pana z Schönburga w Czechach wydają się bardzo wiarygodne. Wiarygodność tę wzmacnia fakt, że uczestnictwo Fryderyka w wojnie domowej między Wacławem I a królewiczem Przemysłem potwierdzone jest jego obecnością na liście świadków dyplomu, wystawionego przez króla w Žatcu 7 lutego 1249 roku.³⁹⁾ Nie przypadkiem jest to właśnie dokument nadania Ústí Erkenbertowi ze Starkenbergu; Fryderyk został tu wymieniony jako drugi z obcych przybyszów po Hojerze z Friedeburga. Nie możemy wykluczyć, że do donacji królewskich na rzecz tych trzech rycerzy doszło jednocześnie, w gorącym okresie kampanii militarnej przeciw buntownikom w ziemie z 1248 na 1249 rok, gdy królowi Wacławowi szczególnie zależeć musiało na utrzymaniu swych cudzoziemskich sojuszników.⁴⁰⁾ Na uwagę zasługuje bezprecedensowy fakt, że przedmiotem nadania we wszystkich trzech przypadkach nie były pojedyncze wsie – stanowiące dość zwyczajny przedmiot królewskich nadań dla możnych czeskich – ale ośrodki o starej metryce i rozwiniętych funkcjach wczesnomiejskich, do niedawna będące siedzibami królewskich urzędników. Wszystkie te okoliczności każą zwrócić na relację Neplacha baczniejszą uwagę i przyznać jej pełną wiarygodność.

Czy wszystkie gesty hojności i przyjaźni pod adresem obcych rycerzy ze strony Wacława I mogą świadczyć o podjęciu przez króla próby zasadniczej zmiany w składzie elity władzy, do czego prowadziło wzmocnienie pozycji przybyszów na dworze praskim drogą wyjątkowo rozległych nadań i majątkowe zakorzenienie ich po południowej stronie Rudaw? Jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie zapewne nie uzyskamy, ale wydaje się to bardzo prawdopodobne. Uposażeni czeskimi majątkami przybysze, będący posiadaczami rozległych władztw i należący

³⁸⁾ Johanni Neplachonis abbatis Opatovicensis chronicon, FRB III, J. JIREČEK – J. EMLER (edd.), Praha 1890, s. 479: „*A.d. MCCCX obiit Fridericus de Cymburk, cuius pater castrum Dyeczyn primum fundavit, quem rex Wenceslaus tercius propter victoriam habitam contra filium et per suam industriam procuratam in regno suo collocavit et regno tamquam fidelem et strenuum incorporavit.*“ Krytycznie do przekazu źródła odniósł się J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých. České dějiny I/5*, Praha 1938, s. 674, który odrzucił nie tylko wiarygodność informacji o założeniu zamku w Dečinie, jak i datę śmierci Fryderyka Młodszego z Schönburga. Tę ostatnią przyjął jednak w rekonstrukcji genealogii panów z Schönburga D. RÜBSAMEN, *Kleine Herrschaftsträger*, s. 609.

³⁹⁾ CDB IV/1, č. 158, s. 261.

⁴⁰⁾ Chronologia wydarzeń w okresie buntu Przemysła nie jest do końca dobrze rozpoznana; ostatnio zob. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech*, s. 170–175, tam cytowana starsza literatura; por. także A. BARCIAK, *Contra patrem et regem. Bunt Przemysła Otokara II przeciw ojcu królowi Wacławowi I*, in: *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, A. SOŁTYSIK (ed.), Warszawa 2004, s. 323–328.

do górnej warstwy szlachty Łużyc i Pleissenlandu, dysponowali sporymi zastępami lenników i klientów, toteż zapewnić mogli liczące się wsparcie militarne i polityczne. Waclawowi I musiało zależeć na zrównoważeniu wpływów północnoczeskich baronów z rodów Hrabiszyców, Ronowców i Markwardiców, których wpływy na dworze wzrosły jeszcze bardziej po zwycięstwie nad zbuntowanym królewiczem, odniesionym z ich przemożnym udziałem. Z drugiej jednak strony wielmoże czescy, umacniający swą pozycję majątkową na północy kraju – jak Boresz z Riesenburka, Henryk z Żytawy i Hawel z Lemberka – mogli odbierać pokaźne nadania na rzecz obcych przybyszów jako poważne zagrożenie dla swych interesów. Wpływy niemieckich rycerzy na dworze praskim wzbudzać mogły zresztą także niechęć innych członków elity politycznej. Do momentu śmierci Waclawa I źródła nie informują jednak o jakichkolwiek konfliktach na tym tle. Radykalna zmiana nastąpiła z chwilą zgonu króla. Echa przewrotu politycznego brzmią w źródle stosunkowo późnym w stosunku do opisywanych wydarzeń – kronice Franciszka praskiego z lat czterdziestych XIV stulecia, stąd zasadna jest wątpliwość, co do wiarygodności przekazu, któremu poświęcić teraz musimy nieco uwagi.

Kanonik kapituły katedralnej, zamieścił w relacji o śmierci króla Waclawa I bardzo interesującą informację, nie występującą w innych wykorzystanych przez niego źródłach. Po zgonie Waclawa, który nastąpił nie w Pradze, ale we dworze myśliwskim w Počaplach koło Berouna, wielmoże z królewskiego otoczenia mieli zataić wiadomość o śmierci monarchy. Wnętrznosci zmarłego zostały pochowane w miejscowym kościele, a reszta zwłok zabalsamowana i przewieziona na zamek praski, gdzie złożono je w tajemnicy w jednej z wież, zapewne w komnatach monarszych. Celem całej akcji zdaniem kronikarza było odebranie nadań czynionych przez Waclawa I pod koniec rządów. Posługujący się królewską pieczęcią spisownicy podstępem wzywać mieli – rzekomo przed oblicze monarchy – posiadaczy zamków i majątków królewskich. Przybyłych więziono i wymuszano w ten sposób zwrot dzierzonych posiadłości. Dopiero po przeprowadzeniu całej intrygi zwłoki królewskie pochowane zostały w klasztorze franciszkanów w Pradze.⁴¹⁾ Nie wiemy

⁴¹⁾ Chronicon Francisci Pragensis, ks. 1, rdz. 1, s. 7: „*Et rex Wenceslaus (--) cum tempore autumpnali insisteret venacioni, fuit valida infirmitate gravatus et perveniens ad curiam suam Poczapel prope Weronam ibidem de hac vita migravit. Milites vero quidam, qui tunc aderant, hoc celantes, intestina sua omnia excipientes, ibidem in ecclesia sepelierunt, corpus vero regale clam ad castrum Pragense deduxerunt et ibidem sub magna custodia in turri posuerunt. Si quis vero coram rege negocia sua vellet tractare, illi dixerunt, quod rex medicinam sumpsisset et non valeret aliquibus negociis occupari. Et mox miserunt literas regio sigilo signatas caute ad quosdam, qui castra regalia tenebant, et ad stipendiarios, quibus rex obligaverat bona regalia, cum litem haberet cum filio suo Przemisl marchione in Moravia existente. Qui visis literis quasi mandatis regalibus obedientes, cum ad castrum Pragense venissent, sigillatim ad corpus regale eos intromittentes captivitati mancipaverunt,*

skąd kronikarz zaczerpnął tę informację, gdyż nie zawierają jej ani tzw. Druga Kontynuacja Kosmasa – podstawowe źródło Franciszka dla wydarzeń z połowy XIII wieku – ani Kronika tzw. Dalimila i Kronika Zbraslavská.⁴²⁾ Należy liczyć się także z możliwością literackiego ubarwienia, tym bardziej, że nieco podobny motyw odnajdujemy w dziele Franciszka kilka stron dalej, przy opisie śmierci króla czeskiego Rudolfa Habsburga pod Horažďovicami w 1306 roku.⁴³⁾ Dla naszych rozważań istotny jest jednak najbardziej nie sam fakt nieco makabrycznego podstępu z królewskimi zwłokami w roli głównej, który sam w sobie mógłby zapewne posłużyć do rozważań nad problemem wyrażonym we francuskiej maksymie *Le roi ne meurt jamais*. Praski kronikarz przekazał w ten sposób – jak możemy przypuszczać – informację o ostrej walce stronnictw politycznych w obrębie elity możnowładczej w przeddzień objęcia władzy przez Przemysła Otakara II. Wspomniany historiograf napisał wprost, że przeprowadzone konfiskaty wymierzone były w osoby, którym Waćław I powierzył królewskie zamki i posiadłości w czasie trwania buntu młodego królewicza w latach 1248–1249. Podkreślić trzeba, że sformułowanie *castra regalia* zaskakująco dobrze pasuje do przedmiotu nadań Waćława I dla obcych rycerzy – grodów w Bilinie, Ústí i Dečinie. Kronikarz wspomina także o bliżej nieokreślonych najemnikach (*stipendiarii*), którzy mieli być beneficjentami hojności Waćława I. Nie ulega raczej wątpliwości, że XIV-wieczny kronikarz rozumiał pod tym pojęciem obcych rycerzy, walczących w służbie władcy za pieniężne wynagrodzenie, co w jego epoce było rzeczą powszechnie spotykaną. Przyjąć zatem można – jak to czyni również Václav Novotný, że w barwnej opowieści Franciszka Praskiego znajduje się echo realnych wydarzeń.⁴⁴⁾ Odpowiedzi na pytanie, kim byli *milites* z otoczenia umierającego Waćława I, którzy zataili fakt królewskiego zgonu by zyskać na czasie, a następnie zwrócili się przeciwko dotychczasowym królewskim faworytom, a także komu odebrane zostały monarsze

et sic coacti bona regalia restituerunt; et deinde pretaxatum corpus regale ad sanctum Franciscum in loco sue fundacionis in Maiori civitate Pragensi honorifice sepelierunt.“

⁴²⁾ Krytycznego rozbioru kroniki dokonała J. ZACHOVÁ, *Die Chronik des Franz von Prag. Inhaltliche und stylistische Analyse*, AUC Philologica – Monographia 53, Praha 1977.

⁴³⁾ *Chronicon Francisci Pragensis*, ks. 1, r. 19, s. 51; przed martwego Rudolfa zaprowadzić miano wtedy Bawora ze Strakonic, który poddał się oblegającym miasto wojskom królewskim; zrezygnował wtedy z posiadania zamku Zvíkov, który natychmiast otrzymał w zastaw Henryk z Rožmberka. Wiarygodność informacji kronikarskiej potwierdza dyplom w sprawie nadania Zvíkova panu z Rožmberka, wystawiony w imieniu Rudolfa już po jego zgonie i opatrzony królewską pieczęcią, zob. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, J. EMLER (ed.), Pragae 1882, č. 2133, s. 919.

⁴⁴⁾ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I*, cz. 4, s. 11–12; podobną opinię wyrazili ostatnio J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 183 i V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III*, Praha 2002, s. 53.

nadania na początku rządów nowego króla, udzielić można tylko po analizie składu elity politycznej u schyłku życia Wacława I i u progu panowania Przemysła Otokara II.

Ostatni dokument nieposzlakowanej autentyczności wystawił Wacław na ponad miesiąc przed śmiercią, 16 sierpnia 1253 roku w Starym Hradku. Jest to wspomniane już wyżej nadanie na rzecz praskiego szpitala krzyżowców z czerwoną gwiazdą, uczynione *in remedium anime nostre et dilecti nobis Hogeri de Vredeberc*. Stan zdrowia króla musiał być już bardzo zły. Oprócz dwóch królewskich lekarzy, magistrów Szymona i Konrada, na liście świadków figurują tylko trzej wielmoże świeccy – Witek z Hradca, Jarosz (zapewne ze Slivna), oraz Markward z Dunajovic.⁴⁵⁾ Wacław I prawdopodobnie nie powrócił już do Pragi, zmarł 22 września 1253 roku w Počaplach. Niewielkie grono wielmożów skupione wokół umierającego monarchy musiało być wykonawcą, a może też inicjatorem akcji wymierzonej w dotychczasowych faworytów królewskich; być może działało w porozumieniu z królewiczem Przemysłem, który w końcu września 1253 roku przebywał jeszcze w Austrii.⁴⁶⁾ Mimo, że nic nie zagrażało Przemysłowi w objęciu tronu po ojcu – był bowiem jedynym żyjącym członkiem dynastii – prawdopodobnie zadbał on wcześniej, aby w otoczeniu Wacława I znaleźli się przychylni mu ludzie. Świadcujący w ostatnim dyplomie Wacława I Jarosz ze Slivna w czasie buntu margrabiego Przemysła piastował godność cześnika i zachował wierność Wacławowi, jednak jego kariera polityczna rozwijała się bardzo dynamicznie już od pierwszych miesięcy rządów nowego monarchy. Zapewne już w sierpniu lub wrześniu 1253 roku otrzymał on godność burgrabiego Locketu, a wkrótce później, przed 20 listopada 1253 r. burgrabstwo praskie.⁴⁷⁾ Należał zatem do grona najbardziej zaufanych ludzi następcy tronu. Sytuacja przedstawia się podobnie w przypadku drugiego z wielmożów, obecnych w sierpniu 1253 r. przy boku Wacława I, Markwarda z Dunajovic. Nie należał on za rządów starego króla do czołówki elity politycznej Czech – na listach świadków wzmiankowany jest zaledwie trzykrotnie. Jednak już przed 20 listopada 1253 roku Przemysł Otakar II wyniósł go do godności podkomorzego.⁴⁸⁾ Mamy zatem do czynienia z kolejnym

⁴⁵⁾ CDB IV/1, č. 288, s. 482.

⁴⁶⁾ Poświadczono są pobyty księcia w obozie pod Klein Weikersdorf 20 września i w Wiedniu 27 września 1253 r. – CDB IV/1, č. 472, s. 587, č. 474, s. 588–589.

⁴⁷⁾ Jako burgrabia Locketu Jarosz wzmiankowany jest jeszcze za życia Wacława I, lecz dyplom ten przez wydawców uznany został za falsyfikat – CDB IV/1, č. 289, s. 484; godność tę potwierdza dokument Przemysła Otakara II wystawiony w Wiedniu 27 IX 1253 r.; tamtéž, č. 474, s. 588–589. Błyskawiczny awans na burgrabstwo praskie potwierdza dyplom z 20 XI 1253 r.; CBD V/1, č. 3, s. 35.

⁴⁸⁾ CDB V/1, č. 3, s. 36.

błyskawicznym awansem po zmianie na tronie. Obsadzenie urzędu podkomorzego zaufanym człowiekiem było o tyle istotniejsze, że funkcję najwyższego komornika królestwa w dalszym ciągu sprawował nieprzychylny Przemysłowi Boresz z Riesenburka, filar stronnictwa królewskiego w dobie wojny domowej, który nigdy nie zdołał zyskać zaufania u nowego monarchy. Trzeci z możnowładców – Witek z Hradca z rodu Witkowców, jako kasztelan ołomuniecki był współpracownikiem margrabiego Przemysła już od 1247 roku, wspierał go także w czasie konfliktu z ojcem, za co prawdopodobnie w 1250 r. utracił urząd.⁴⁹⁾ Z tego względu pojawienie się go w najbliższym otoczeniu Wacława I musi budzić pewne zdziwienie. Aż do śmierci, przypuszczalnie w 1257 roku, Witek z Hradca pozostawał osobą z najbliższego otoczenia Przemysła Otakara II; pomimo tego, że nie sprawował żadnego urzędu, na listach świadków królewskich dyplomów jego imię figuruje zazwyczaj na pierwszym, bądź drugim miejscu. Dodać jeszcze można, że po zmianie na tronie urząd zachował także najwyższy sędzia dworu praskiego Pomian. W ciągu ostatnich dwóch lat panowania Wacława I, kiedy król coraz bardziej odsuwał się od obowiązków państwowych wyręczając się synem, Przemysł zdołał zapewne stworzyć załóżki swego przyszłego stronnictwa. Możemy zatem zasadnie postawić dwa pytania: czy faworyzowanie obcych rycerzy przez Wacława I nie sprawiło, że spora część rodzimych wielmożów z najbliższego otoczenia króla wkrótce po buncie skłonna była szybko porozumieć się z królewiczem? Czy pozbycie się obcych dworzan zmarłego króla było jednym z punktów kompromisu między nowym władcą a znaczną częścią starej elity?

Jedynym człowiekiem dawnej elity władzy, który nie zdołał osiągnąć zaufania nowego władcy był najwyższy komornik królestwa Boresz z Riesenburka. Wkrótce po objęciu tronu przez Przemysła stracił on swój urząd, a nawet został na krótko uwięziony.⁵⁰⁾ Powody tych represji nie są znane. Czyżby była nim opozycyjna postawa najwyższego komornika wobec usunięcia niemieckich faworytów Wacława I? Interesy majątkowe panów z Riesenburka sięgały poza Rudawy na obszar marchii miśnieńskiej już na początku XIII wieku. Nic jednak nie wskazuje na istnienie w tym czasie relacji łączących tę czeską rodzinę możnowładczą z elitą okolicznych terytoriów Rzeszy, być może poza cudzoziemsko brzmiącym imieniem żony Boresza – Richardis.⁵¹⁾ To jednak zbyt mało, by wyciągnąć konkretne wnioski. Relacje rodzinne Riesenburków i panów z Schönburga są wprawdzie

⁴⁹⁾ Por. V. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 794; podobnie J. ŽEMLIČKA, *Odboj kralevice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, ČSČH 33, 1985, s. 580–581.

⁵⁰⁾ O uwięzieniu Boresza informuje kontynuator Kosmasa – por. *Letopisy české*, s. 292. Na urządzie zastąpił go Bawor I ze Strakonic, tytułowany najwyższym komornikiem po raz pierwszy w lipcu 1254 r.; por. CDB V/1, č. 30, s. 69.

⁵¹⁾ Wzmiankowana w 1267 roku, zob. CDB V/2, č. 500, s. 45.

dobrze poświadczone, ale w nieco późniejszym okresie: żoną Bogusława z Riesenburka (zm. ok. 1280 r.), syna Boresza była Agata z Schönburga, córka Fryderyka I, a więc tego, który według relacji Neplacha miał być posiadaczem Dečina.⁵²⁾ Nie dysponujemy jednak żadnymi przesłankami pozwalającymi datować to małżeństwo – lata 1249–1253 wydają się jednak sporo za wczesne, choć nie ulega wątpliwości, że w czasie buntu Przemysła Riesenburkowie i Schönburgowie pozostawać mogli już w bliskich kontaktach.⁵³⁾ Przyczyna uwięzienia Boresza w 1254 r. i jego ewentualny związek z usunięciem z Czech niemieckich faworytów Wacława I pozostać musi kwestią nierozstrzygniętą, choć taką interpretację należy brać pod uwagę.

Rok 1253 stanowi bez wątpienia istotną cezurę dla kwestii obecności niemieckich rycerzy na czeskim dworze królewskim. Na listach świadków monarszych dyplomów za panowania Przemysła Otakara II praktycznie nie spotykamy ich aż do początku lat sześćdziesiątych XIII wieku. Zaznaczyć trzeba jednak, że sytuacja ta mogła być przynajmniej w części spowodowana zakończeniem czeskich rządów na Górnych Łużycach, których przeważająca część – ziemie budziszyńska i zgorzelecka – została po 1253 r. przekazana Askańczykom jako posag Beatrycze, córki Wacława I wydanej za margrabiego Ottona III.⁵⁴⁾ Nie była to jednak – jak sądzę – przyczyna rozstrzygająca. Pośrednim dowodem przemawiającym za wiarygodnością informacji Kroniki Kolmarskiej o usunięciu Niemców na początku rządów Przemysła Otakara II jest fakt, że grody, czy też miasta, nadane przez Wacława I wymienionym uczestnikom czeskiej wojny domowej, bardzo szybko przestały być ich własnością. W Dečinie królewski burgrabia Czenek, najpewniej członek rodu Ronowców, wzmiankowany jest w 1268 roku.⁵⁵⁾ Zamek był bez wątpienia częścią domeny królewskiej w 1283 roku, kiedy miał wejść w skład zastawu, którego żądał margrabia brandenburski Otto V w zamian za uwolnienie dziedzica królestwa. Z dyplomu wystawionego w tym samym roku przez Jana z Michalovic dowiadujemy się, że jakieś uprawnienia majątkowe w mieście Dečinie posiadali Markwartice.

⁵²⁾ Brat Agaty Fryderyk III stał się po przedwczesnej śmierci swego szwagra Bogusława z Riesenburka prawnym opiekunem sierot po nim, małoletnich wnuków Boresza – *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* IV, A. BOČEK (ed.), Brno 1849, č. 186, s. 252.

⁵³⁾ Fryderyk I z Schönburga występuje w źródłach w latach 1247–1291, a więc wydaje się mało prawdopodobne, aby w interesującym nas okresie mógł już mieć zdatną do zamążpójścia córkę, zwłaszcza, że jego synowie pojawiają się dopiero od 1261 roku – por. D. RÜBSAMEN, *Kleine Herrschaftsträger*, s. 609.

⁵⁴⁾ Dokładna data przekazania Łużyc margrabiom Ottonowi III i Konradowi nie jest znana. Mieści się ona między zgonem Wacława I w 1253 r., a pierwszym dyplomem wystawionym przez nowych panów dla lużyckiego odbiorcy, pochodzącym dopiero z 1262 roku (CDLS, č. 54, s. 86–87); por. G. E. SCHRAGE, *Die Oberlausitz*, s. 80–82.

⁵⁵⁾ CDB V/2, č. 571, s. 150.

Magnat odstąpił wtedy swe prawa królowi Wacławowi II w zamian za inne posiadłości. Powołał się przy tym na długotrwałe posiadanie Dečina przez jego przodków.⁵⁶⁾ Nie ma tu zatem śladu pamięci o jakimkolwiek, nawet epizodycznym, władaniu w Dečinie przez panów z Schönburga. Schönburgowie w osobie Fryderyka (III) – jak już wyżej wspomniałem – pojawili się ponownie w Czechach dopiero w 1280 roku w związku z objęciem opieki nad małoletnimi synami przedwcześnie zmarłego Bogusława z Riesenburka i Agaty z Schönburga. Nic nie wskazuje na to, by udało im się zachować jakiejkolwiek posiadłości z nadania Wacława I. Podobnie rzecz się ma w przypadku nadania dla Erkenberta ze Starkenbergu – nadane mu Ústí, jak już wyżej zaznaczyłem, cieszyło się pod rządami Przemysła Otakara II statusem miasta królewskiego. Ustalenie losów własności Hojera z Friedeburga stwarza większe trudności, gdyż źródła informują o statusie własnościowym Biliny dopiero na przełomie XIII i XIV wieku. Panem miasta był wtedy Albert z Seebergu, członek wpływowej rodziny burgrabiów z Leisnig w Pleissenlandzie, pojawiający się w Czechach od schyłku panowania Przemysła Otakara II. Nie wiemy niestety jaką drogą wszedł w posiadanie Biliny i czy mógł powołać się na wcześniejsze prawa własnościowe Friedeburgów, swych łużyckich ziomków.⁵⁷⁾ Kompleks dóbr w okolicach Kladna, będący także własnością Hojera z Friedeburga, znalazł się w rękach królewskich przed 1277 rokiem, kiedy został nadany benedyktynom z Ostrova. W tym przypadku jednak wydaje się, że synowie Hojera zachowali przynajmniej jakąś część czeskich majątków ojca, które podzielili między sobą. Wynika to wprost z treści wystawionego w 1267 roku dokumentu Hojera Starszego dla swego brata Hojera Młodszego.⁵⁸⁾ Nie wiemy, czy chodziło tu o wspomniany kompleks dóbr wokół Jemników, ale jest to prawdopodobne. Jeden ze wspomnianych braci poświadczony jest jako uczestnik wyprawy wojennej Przemysła Otakara II przeciw Węgrom w 1260 roku.⁵⁹⁾ Jest to jedyny znany jego pobyt w Czechach.

⁵⁶⁾ Archivum Coronae regni Bohemiae I/1, V. HRUBÝ (ed.), Pragae 1935, č. 24, s. 39–40: „*Et renuncians sponte ac libere tam pro me quam successoribus meis et heredibus omni iuri et omni actioni, quod vel quam ego, pater, avus, atavus atque heredes mei habemus vel habere possemus in dictis villis (--)* nec non in civitate Gechin ac ipsarum attinenciis de iure vel de facto aliqua ratione seu causa.“

⁵⁷⁾ Posiadanie Biliny przez Alberta poświadczono jest wprost w 1302 roku (por. RBM II, č. 1927, s. 830–831), ale już w 1290 roku wystawił on tam swój dyplom dla cystersów z Waldsassen – RBM II, č. 1492 i 1493, s. 643; na temat tej postaci obszernie K. BEER, Albert von Seeberg. Eine Gestalt aus dem Kolonisationszeitalter des Sudetenlandes, Bohemia 3, 1962, s. 150–172.

⁵⁸⁾ CDB V/3, č. 1395, s. 267.

⁵⁹⁾ CDB V/1, č. 231, 232, s. 359–362.

Niemieccy rycerze usunięci z Czech u progu rządów Przemysła Otakara II nie należeli do kategorii niezbyt zamożnych przybyszów, poszukujących majątku i rycerskich karier, którzy w tym czasie zaczęli zaludniać dwory śląskich książąt. Panów z Friedeburga, Starkenbergu i Schönburga śmiało zaliczyć można do ścisłej elity rycerstwa wschodniego pogranicza Rzeszy. Pozbawienie ich majątków w Czechach musiało się odbić szerokim echem – stąd lakoniczna wzmianka w Kronice Kolmarskiej – i zapewne nie pozostało bez wpływu na częstotliwość podróży niemieckich rycerzy na dwór praski w następnych latach. Potrzeby militarne czeskiego monarchy na początku lat sześćdziesiątych XIII wieku sprawiły, że zarówno dwór praski, jak i – zgodnie z relacją erfurckiego kronikarza – skarbiec królewski ponownie stanęły dla obcych przybyszów otworem.⁶⁰⁾ Wydarzenia z lat 1248–1253 dowodzą jednak dużej siły rodzimego możnowładztwa, skutecznie ograniczającego możliwość kreowania przez monarchę nowej, złożonej z przybyszów elity władzy. Nie pozostało to – jak sądzę – bez wpływu na charakter i liczebność rycerskich migracji do Czech w następnych dziesięcioleciach.

⁶⁰⁾ O hojności czeskiego króla względem niemieckich rycerzy w czasie przygotowań do wojny z Węgrami w 1260 roku informuje Cronica S. Petri Erfordensis moderna in: Quellsammlung zur mittelalterliche Geschichte, Fortsetzung, T. MÜLLER – A. PENTZEL, CD-ROM Ausgabe 1999, s. 250: „*Boemus vero diviciarum suarum thesauros aperiens tam larga militibus satellicia ac donativa distribuit, quod ad se non modicam Teutonicorum evocavit miliciam.*“

Marcin Rafał Pauk

DIE DEUTSCHEN EINWANDERER AM HOF WENZELS I. EIN BEITRAG ZU DEN ANFÄNGEN DER RITTERLICHEN MIGRATIONEN NACH BÖHMEN

Die ritterlichen Migrationen nach Böhmen wurden noch nie systematisch erforscht. Die tschechische und deutsche Forschung konzentrierte sich besonders auf die Dorfkolonisation und Städtegründungen, wohingegen die adelige Einwanderer eher am Rande des Interesses blieben. Aus dem 11. und 12. Jahrhundert stehen nur vereinzelte Belege über den Aufenthalt fremde Geistliche und Ritter in der böhmischen Ländern zur Verfügung. Eine Prospographie der Ritter ist wegen der Quellenarmut erst seit dem Beginn des 13. Jahrhunderts möglich. Im Rahmen dieses Vortrags war es unmöglich, alle Aspekte dieser Problematik umfassend zu betrachten. Der Autor stellt die Frage, ob König Wenzel I. eine neue Hofelite mit dem beträchtlichen Anteil fremde Ritter aus dem Deutschen Reich zu schaffen beabsichtigte. Besondere Karrieremöglichkeiten für fremde Ritter am böhmischen Hof eröffnete der 1248 ausgebrochene Konflikt zwischen dem König und seinem Sohn Přemysl. Die Aufständischen wurden von den mit dem Böhmenkönig verbündeten ritterlichen Truppen der Markgrafen von Meissen und Brandenburg, sowie den Ankömmlingen aus dem Pleissenland und der Oberlausitz bekämpft. Es liegt die Vermutung nahe, dass ausser der urkundlich belegten Schenkung für Erkenbert von Starkenberg (Burg und Stadt Aussig), auch die anderen reichen Landschenkungen Wenzels I. für Hojer von Friedeberg (Burg Bilin) und Friedrich von Schönburg (Burg Tetschen), die von erzählenden Quellen bekannt sind, im Jahre 1249 zu Stande kamen. Wenzels Tod im Jahre 1253 scheint ein wichtiger Wendepunkt gewesen zu sein. Nach der Colmarer Chronik und der viel späteren Nachricht des Chronisten Franz von Prag, wurden alle fremden Günstlinge Wenzels aus Böhmen vertrieben. Damals verloren sie auch die von dem gestorbenen König verliehenen Burgen. Höchstwahrscheinlich richtete sich diese Aktion gegen die Einwanderer auf Betreiben der böhmischen Landherren aus dem ehemaligen Vertrautenkreis Wenzels I., die eine Versöhnung mit dem Tronfolger zu erreichen suchten. Diese Ereignisse weisen auf politischen Faktoren hin, die die Migrationswelle beeinflussen konnten, auf relative Erschränkung der königlichen Personalpolitik und auf die mächtige Stellung der böhmischen Landherren im Staat der letzten Přemysliden.

Dana Dvořáčková – Malá

BISKUP BERNARD Z KAMENCE, ZAKLADATEL, KANCLÉŘ, RÁDCE A DIPLOMAT

Budyšínsko, Vratislav a míšeňská kapitula

Bernard z Kamence pocházel z říšské ministeriálské rodiny Vestů, jejíž část přesídlila koncem 12. století z oblasti Weissenfeldu do Lužice.¹⁾ Díky kolonizační činnosti a vybudování města Kamenz získala predikát *von Kamenz*.²⁾ Kdy se narodil Bernard z Kamence přesně nevíme. První zprávy se vztahují k založení cisterciáckého kláštera, na němž se nejspíš podílel společně se sourozenci a matkou v roce 1248.³⁾ Konkrétní údaje o působení v řadách duchovenstva zaznamenáváme

¹⁾ W. SCHLESINGER, Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter, Bd. II., Das Zeitalter der Deutschen Ostsiedlung (1100–1300), Köln–Wien 1983, s. 105.

²⁾ K historii rodiny H. KNOTHE, Geschichte der Herren von Kamenz, Neues Lausitisches Magazin 43, 1866, s. 81–111; TÝŽ, Bernard von Kamenz, der Stifter des Klosters Marienstern, in: Archiv für sächsische Geschichte, Bd. 4, s. 82–114; u nás se věnovala osudům Bernarda z Kamence K. CHARVÁTOVÁ, Bernard z Kamenice, in: Dějiny a současnost 6, 1998, s. 2–5.

³⁾ Listinu k založení uloženou v klášteře částečně cituje H. KNOTHE, Bernard von Kamenz, s. 83, pozn. 6, uvádí část protokolu s odkazem na klášterní archiv, kde vydává listinu Vítek z Kamence s oběma bratry stejného jména Bernard. V saském kodexu najdeme k tomuto část listiny (část textu a eschatokol) z 13. října 1248, kde byly klášteru věnovány příjmy z fary a špitálu v Kamenci, in: Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/7, Urkundenbuch der Städte Kamenz und Löbau, H. KNOTHE (ed.), Leipzig 1883, č. 4, s. 2–3. Knothemu však nepřipadá přinejmenším zajímavé, že na založení se podílel Bernard v roce 1248 a mezi duchovenstvem je doložen až kolem roku 1268 (tedy o 20 let dříve) a navíc listinu jako editor do listáře města Kamenz a Löbau zařadil později v kratší citované podobě.

až v roce 1268, kdy byl děkanem míšeňské kapituly.⁴⁾ Podle Hermanna Knothe vstoupil mezi duchovenstvo nejdříve po roce 1264.⁵⁾ Dva roky před tím se objevil v okruhu vratislavského knížete Jindřicha III., kdy se stejnojmenným bratrem vystoupil jako svědek na listině vydané ve Vratislavi. Na dvoře Jindřicha III. je doložen v úloze svědka 4x znovu v roce 1266, opět společně s bratrem.⁶⁾ S jasným označením člena duchovního stavu je uveden až 18. května 1266 jako klerik. Postavení obou bratrů z Kamence na dvoře Jindřicha III. můžeme posuzovat jen podle let 1262 a 1266, kdy dobré vztahy s knížetem napovídá vždy první místo ve svědečné řadě. Z údajů lze vyvozovat, že roku 1248, kdy vznikl Marienstern, byl Bernard v mladistvém věku.⁷⁾ V roce 1291 je na listině papeže Mikuláše IV. zmiňován jako *magistr*, což dokládá právě dřívější studium teologie.⁸⁾ Předpokládáme-li, že studoval přibližně deset let na magisterský gradus a do církve vstoupil kolem poloviny šedesátých let, než se stal děkanem, zahájil by studium asi v polovině padesátých let, pak byl v roce 1248 skutečně ještě v dětském věku. Studoval nejspíš v Itálii. Podle klášterní tradice pobýval v Římě, odkud přivezl

⁴⁾ Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/1, Urkunden des Hochstifts Meissen, E. G. GERSDORF (ed.), Leipzig 1864, č. 205, s. 164, 13.7.1268; k tomu ještě listiny z roku 1271 Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/4, Urkundebuch der Stadt Meissen und ihre Klöster, E. G. GERSDORF – K. F. von POSSERN–KLETT (edd.), Leipzig 1873, č.14, s. 9; dále 1272–CDS II/1, č. 215, č. 216, s. 174–176.

⁵⁾ H. KNOTHE, Bernard von Kamenz, s. 89.

⁶⁾ Regesten zur Schlesischen Geschichte 7/2, C. GRÜNHAGEN (ed.), Breslau 1866, č. 1128, s. 112; ibidem č. 1237, s. 145; č. 1228, s. 142–143; č. 1227, s. 142; č. 1222, s. 140.

⁷⁾ Jeho bratr Vítek ale již roku 1251 vystupoval jako svědek na listině knížete Boleslava II. Spolu s ním je jmenován bratr Bernard. Problematická je identifikace Bernarda, protože stejné jméno nesl i druhý Vítkův bratr. Zdá se, že se nejedná o budoucího preláta Bernarda, protože bychom předpokládali právě v této době pobyt na studiích a Vítek s druhým Bernardem zřejmě získávali zkušenosti ve službách slezského knížete. Srov. RSch, č. 778, s. 9; Bernard z Kamence, kdy nevíme, o kterého z bratrů se jedná vystupuje také 6. 11. 1254 na listině Vítkova *Griphestein* vydané v Nowogrodzieci, RSch č. 883, s. 43; o několik dní dříve, 25. 10. 1254 je ale na listině stejného vydavatele jmenován Bernard mladší, ibidem č. 879, s. 43; v roce 1254 je na listině knížete Boleslava uveden jako svědek Bernard starší, ibidem č. 995, s. 73; Bernard starší a jeho bratr Bernard pak společně roku 1262 osvědčili listinu Jindřicha III., ibidem č. 1128, s. 112. Náš Bernard je tedy spolehlivě doložen až nyní. Pro rok 1266, kdy oba bratři vystupují na listinách Jindřicha III. je duchovní Bernard jmenován buď jako *klerik* nebo *dominus* a jeho bratr jako hrabě Bernard. Ve vztahu k listině z roku 1262, kde je uvedeno Bernard starší a hrabě Bernard bychom mohli soudit, že náš Bernard byl starším, tak jak se domnívá i H. Knothe. V rozporu s tím je zde ale citovaná listina z roku 1254, kde je také Bernard starší, což je ale doba, kdy bychom očekávali studijní období mladého Bernarda.

⁸⁾ CDS II/1, č. 298, s. 231.

svaté ostatky.⁹⁾ Kolem roku 1276 povýšil v míšeňské kapitule a stal se proboštem. Poprvé tak vystupuje na listině braniborských markrabat Oty IV. a Konráda ve prospěch míšeňského biskupa Vítka. Listina ale nemá určitou dataci. Bernard je uveden ve svědečné řadě jako probošt míšeňské kapituly.¹⁰⁾ V bezpečně datované listině najdeme probošta Bernarda až roku 1278, kdy míšeňský markrabě Jindřich Jasný potvrdil vyřešení sporu tamější kapituly o vesnici Litschenitz.¹¹⁾ Z doby proboštského působení jsou známy tři listiny Bernarda z Kamence vyhotovené v Míšní v letech 1284 a 1286.¹²⁾

Vratislavský dvůr a braniborští Askánci

V míšeňské kapitule ale nesídlil trvale, neboť od 27. května 1280 nacházíme Bernarda v kanceláři vratislavského knížete Jindřicha IV. Proba v úloze kancléře, kterou zastával až do Jindřichovy smrti roku 1290.¹³⁾ Přes působení v kanceláři Jindřicha IV. ale nadále do kapituly zajížděl, jak dokumentují listiny v letech 1284, 1286, 1288, ev. 1291. Míšeňskou prebendu navíc rozšířil o další beneficium kolem roku 1279, nejspíš právě díky Jindřichovi IV. Neboť v diecézi vratislavského biskupa spravoval roku 1279 faru ve slezském Břehu (Brieg), zvaném také *Alte Ripa*, místě asi padesát kilometrů vzdáleném od Vratislavi, které nechal vysadit Jindřich III. Slezští Piastovci zde měli jeden ze sídelních hradů.¹⁴⁾ Jako plebán zdejšího kostela je uváděn na listině biskupa Tomáše II. ještě roku 1287.¹⁵⁾

V téže listině ze 17. září vystupuje také coby knížecí kaplan, z čehož vyplývá, že se na dvoře vratislavského knížete pohyboval před získáním pozice kancléře. Přihlédneme-li k dřívějšímu pobytu v okruhu jeho otce, vyhledával Bernard službu ve Vratislavi cíleně a dlouhodobě. Nevíme, zda jako Jindřichův kaplan

⁹⁾ K ostatkům více H. KNOTHE, *Bernard von Kamenz*, s. 89.

¹⁰⁾ CDS II/1 č. 243, s. 187; *Codex diplomaticus Brandenburgensis* II/6, A. F. RIEDEL (ed.), Berlin 1834–1858, č. 2202, s. 15–16.

¹¹⁾ CDS II/1 č. 246, s. 189.

¹²⁾ CDS II/1, č. 258, s. 202; č. 259, s. 203; č. 269, s. 209.

¹³⁾ „*Bernardi dicti de Camenz prepositi Misnensis et cancellarii nostri*“, in: *Schlesisches Urkundebuch IV. 1267–1281*, W. IRGANG (ed.), Köln–Wein 1988, č. 392, s. 260–261; tímto děkuji Prof. PhDr. Ivanu Hlaváčkovi, CSc. za laskavé zapůjčení edice.

¹⁴⁾ To dokumentuje např. zde vydaná listina Jindřicha III., in: *RSch*, č. 1127, s. 112.

¹⁵⁾ *Schlesisches Urkundebuch IV. 1267–1281*, W. IRGANG (ed.), Köln–Wien 1988, č. 368, s. 245; *Schlesisches Urkundebuch V. 1282–1293*, W. IRGANG (ed.), Köln–Weimar–Wien 1993, č. 354, s. 275–277.

působil pouze *ad hoc* k roku 1279 nebo v této úloze vystupoval častěji i v době kancléřství.¹⁶⁾ Jako čelný představitel kanceláře Jindřicha Proba zastával v listinách výlučně úlohu svědka, obvykle na prvním místě, a to celkem 23x a pouze 2x předpokládáme *per manus*.¹⁷⁾ Setrvávání v Dolním Slezsku na dvoře Jindřicha IV. a cestování do míšeňské kapituly doplňoval Bernard zajištěním na rodové statky do Lužice, kde se vedle rodinných záležitostí staral o klášter v Mariensternu. V důsledku toho se stýkal s braniborskými markrabaty, kteří území Lužice spravovali.¹⁸⁾ 25. května 1280 se objevil ve Zhořelci, kde braniborský markrabě Ota V. Dlouhý vydal pro klášter listinu na přímluvu právě *capellani nostri dilecti* Bernarda z Kamence dva dny před tím, než Bernard poprvé vystoupil jako kancléř Jindřicha IV.¹⁹⁾ Označení kaplana ukazuje opět na více než dobré vztahy s Askánci, které potvrzuje o šest let mladší listina znovu pro klášter Marienstern, kde je Bernard dokonce citován jako *amicus noster episcopalis atque familiaris*.²⁰⁾ Kaplan a důvěrník naznačují činnost i v dvorských kruzích braniborských markrabat. Listinu nechali vyhotovit bratranci Oty V. Ota IV. Se šípem a Konrád na hradě Krossen na řece Odře. Dobré vztahy s markrabaty se připomínají ještě 24. srpna 1282 listinou z Budyšína vydanou opět Otou IV. a Konrádem, kde Bernard stojí první ve svědečné řadě.²¹⁾ Za ním následuje jeho bratr Vítek z Kamence. Konečně také braniborští Askánci Jan II. a Ota III. vzali již roku 1264 pod ochranu klášter Marienstern.²²⁾ Na

¹⁶⁾ SUB IV., 368, s. 245.

¹⁷⁾ K tomu SUB IV., č. 409, s. 274; č. 411, s. 275; č. 412, s. 276; č. 421, s. 279–280; č. 424, s. 282–283; č. 426, s. 248–285; č. 430, s. 286–287; SUB V, č.1, s. 1; č. 2, s. 1–2; č. 4, s. 3–4; č.13, s. 12–13; č. 57, s. 48–49; č. 66, s. 54–55; č. 118, s. 94; č. 122, s. 97; SUB V, č. 129, s. 107; č. 134, s. 109; č. 196, s. 160–161; č. 205, s. 166–167; č. 320, s. 252; č. 367, s. 285–290; č. 401, s. 311; č. 448, s. 342; č. 451, s. 344–346; dále srov. T. WANDA, *Zarys dziejow kancelarii Henrika Probusa (1270–1290)*, in: *Ślaski kwartalnik historyczny*, Sobótka 19, 1964, s. 42.

¹⁸⁾ D. DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, *Braniboři v Čechách a zajištění Václava II. Česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, L. BOBKOVÁ – J. KONVIČNÁ (edd.), Praha 2005, s. 129–158; přehledně k Askáncům J. SCHULTZE, *Die Mark Brandenburg, I–V*, Berlin 1961–1969.

¹⁹⁾ „...*ad instanciam honorabilis viri domini Bernardi, Misnensis ecclesie prepositi, capellani nostri dilecti...*“; CDBra C II 4, č. 8; *Regesten der Margrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*, H. KRABBO – G. WINTER (edd.), Lfg. I–XII, 1910–1955, č. 1218, s. 310; srov. SUB IV, č. 392, s. 260–261.

²⁰⁾ CDBra A, č. 241, s. 187.

²¹⁾ RMB-AH, č. 1306, s. 339.

²²⁾ RMB-AH, č. 890, s. 213; *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris I*, G. KÖHLER (ed.), Görlitz 1856, č. 55, s. 87.

této, patrně nejstarší listině, kde je Bernard citován, jsou spolu s ním uvedeni bratři Vítek a Bernard (nebo Burchard).²³⁾

Je zjevné, že spolupráce s braniborskými Askánci měla pragmatické pozadí, neboť byli správci území a dobré vztahy s nimi byly výhodné v péči o rodové statky a cisterciáckou fundaci.²⁴⁾ Důvody proč přišel na dvůr Jindřicha IV. můžeme spatřovat ve vlastní erudici, ctižádosti a obratnosti mladého preláta, který již patřil do dvorského okruhu jeho otce. Podle H. Knothe měl vliv na získání místa u Jindřicha IV. Bernardův švagr Držislav, původem z Čech, který držel majetek a sídlo ve Slezsku.²⁵⁾ Na postupně se vyvíjející úzký vztah Bernarda a Jindřicha IV. ukazuje citované kaplanství z roku 1279. Pozici blízkou knížeti přibližuje rovněž spor Jindřicha IV. a vratislavského biskupa Tomáše II., kdy Bernard přes uvalení klatby na knížete setrval na jeho straně.²⁶⁾ Výši blízkého vztahu pak jednoznačně připomíná přední místo, které Bernard zaujal v Jindřichově testamentu.²⁷⁾ Zde mu kníže odkázal hned několik vesnic. Se smrtí knížete 23. června 1290 postavení Bernarda na vratislavském dvoře zaniklo.²⁸⁾

Pražský dvůr

V závěru měsíce června roku 1290 zemřel vratislavský kníže, ale již 13. září se Bernard objevil na dvoře českého panovníka Václava II. Jeho jméno nacházíme mezi prvními ve svědečné řadě královy listiny vydané na hradě Nižbor. V dvorské společnosti vybraných hostů, zde složil lenní slib českému králi Albrecht z Hohenberku.²⁹⁾ Zajímavé je, že tak krátce po Jindřichově smrti se ocitl bývalý kancléř a míšeňský probošt v okruhu pražského dvora. To by nasvědčovalo již dřívějšímu

²³⁾ Listina byla vydána v *Kopenic*, což H. Krabbo interpretuje jako Köpenick u Berlína (passim) a A. F. Riedel uvádí *Kopeniae* jako Guben, CDBra B 1, č. 109, s. 83. Köpenick u Berlína se ale zdá příhodnější právě pro centrální markraběcí území. Listina je *per manus* notář Jan, činný pro markraběte Otu III. Zdá se tedy, že Bernard společně s bratry skutečně v dvorské společnosti braniborských markrabat u Berlína byl.

²⁴⁾ K nejasné problematice vlastnictví Budyšínska a Zhořelecka D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách*, zvláště s. 141–145.

²⁵⁾ H. KNOTHE, *Bernard von Kamenz, der Stifter des Klosters Marienstren*, in: *Archiv für sächsische Geschichte*, Bd. 4, 1866, s. 90–91.

²⁶⁾ Ke sporu např. *SUB V*, č. 292, s. 230–231; č. 308, s. 244–245; č. 354, s. 275–277.

²⁷⁾ *SUB V*, č. 451, s. 344–346.

²⁸⁾ K Jindřichovi IV. srov. nejnověji sborník *Śląsk w czasach Henryka IV Prawego*, K. WACHOWSKI (ed.), *Wratislavia Antiqua* 8, Wrocław 2005.

²⁹⁾ Srov. *RBM II*, č. 1517, s. 653.

zájmu jak Václava II. tak samotného Bernarda o spolupráci, která mohla vykristalizovat těsně po smrti vratislavského knížete.³⁰⁾ Za hlavní důvody pro službu na pražském dvoře můžeme považovat znalost slezsko-polských poměrů na základě více jak desetileté služby na vratislavském dvoře, spojené s držbou církevního obročí v Břehu a také dlouholeté působení v míšeňské kapitule. Obě místa představovala směr Václavovy expanze v devadesátých letech 13. století. O Bernardově příchodu v tomto duchu veršuje na počátku čtrnáctého století ostatně Otakar Štýrský, podle něhož se stal členem královny rady a služebníkem, doslova *hofgesinde*.³¹⁾

Teoreticky je možné se domnívat, že se Václav II. setkal s Bernardem již dlouho před rokem 1290, když pobýval na braniborském dvoře v letech 1279–1282/3. Ota V. totiž 25. května 1280, kdy vydal Bernardovi jmenovanou listinu pro ženský konvent v Mariensternu, byl ve stejné době poručníkem mladého Václava. V listině se tituluje jako *illustris domini Wentcetzlai in regno Bohemie tutor et capitaneus generalis*. V době, kdy Václav dlel podle všeho na hradě Špandava, nazývá Ota V. Bernarda svým kaplanem. Proto tedy můžeme předpokládat častější setkání, přestože jmenovaná listina se hlásí do Zhořelce. Nabízí se otázka, zda a jak se mohl Václav II. potkat s Bernardem již v době strávené v Braniborsku a jestli to mohlo mít nějaký význam do budoucna. Setkání nelze vyloučit, ale hypotézu prameny nepotvrzují a budoucí význam omezuje Václavův věk, neboť tehdy mu bylo necelých devět let. Bernard navíc působil na území Míšně, Budyšínska, Zhořelecka a Vratislavi.³²⁾ Příchod na pražský dvůr tak měl ze strany českého krále politické pozadí a ze strany Bernarda představoval další postup v kariéře. Smrtí Jindřicha IV. se totiž uprázdnilo krakovské vévodství, o které měl zájem mimo knížete kujavského také Václav II. Jak dalece ale ovlivnil Bernard zisk Krakovska pro Václava II. roku 1292, není z listin zjevné. Musíme tak zůstat pouze u konstatování, že díky dlouholetému působení v kanceláři vratislavského knížete poznal správu jednotlivých zemí, tamní šlechtu, církevní preláty a místní zvyklosti. Svě zkušenosti tak mohl právě ctižádostivý Bernard nabídnout a zúročit na dvoře ambiciózního českého krále.

Význam Bernarda na pražském dvoře rychle stoupal. Pobýval v okruhu rádců Václava II., což dokládá listina z roku 1291, kde panovníka doprovázel na jednání

³⁰⁾ Otázka je zda v přechodu Bernarda do Prahy nehrál roli i dřívější spor Jindřicha IV. a biskupa Tomáše II.

³¹⁾ Ottokars Österreichische Reimchronik, Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken V/1–2, J. SEEMÜLLER (ed.), Hannoverae 1890–1893, V. 22148–222214, z veršů např.: „*Schier daz geschen was, dem kunic nach man las, do er an sinem rate sas, von ort er Allen daz, daz von Bresla herzog Heinrich mit willen un verdachtlich vor lein und vor phaffen dem kunic het geschaffen.*“

³²⁾ D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Braniboři v Čechách, s. 129–158.

v Olomouci.³³⁾ Za vrchol kariéry v Praze lze označit rok 1292. Tehdy totiž projednával v zastoupení českého krále otázku volby nového římského panovníka v říši.³⁴⁾ České poselstvo na čele s Bernardem z Kamence a předními šlechtici pražského dvora ve schodě s většinovým názorem přistoupilo na návrh výnosný pro pražský dvůr a zajistilo svým postojem neopomenutí českého hlasu, ke kterému došlo při volbě roku 1273. Měl také nepochybně podíl i na dojednání smluv s nově zvoleným králem Adolfem Nassavským o zasnoubení jeho syna s čtyřletou dcerou Václava II. Anežkou a na projednávání možného oblénění českého krále míšeňskou markou.³⁵⁾

Se stoupajícím vlivem Bernarda jako rádce a diplomata Václava II. klesl ale význam jiného preláta, který na pražském dvoře působil asi od roku 1290. Jednalo se o bamberského biskupa Arnolda, hraběte ze Solmsu, kterého vyslal na pražský dvůr Václavův tchán římský král Rudolf I. Právě se smrtí Rudolfa I. a volbou nového římského krále z nehabsburského tábora Arnold Václavův dvůr opustil.³⁶⁾ Tato situace vedla k hodnocení, že se v jeho odchodu výrazně zasadil sám Bernard. Konkrétní důkaz sice chybí, nicméně se změnou politického kurzu v zahraniční politice pražského dvora, s tím lze v zásadě souhlasit. Otakar Štýrský ovšem popisuje, že Arnold upadl po tažení do Krakova u krále v nemilost.³⁷⁾

Bernardovo působení na pražském dvoře podtrhují také cisterciáckí opati, významní rádci v okruhu Václava II.³⁸⁾ Při výběru místa pro nově vznikající Zbraslavský klášter se radili právě s Bernardem, který pak prostředkoval králi jejich rozhodnutí.³⁹⁾ Lze s nadsázkou konstatovat, že jistý zakladatelský podíl na Zbraslav-

³³⁾ RBM II, č. 1530, s. 658–659.

³⁴⁾ Srov. blíže k úloze poselstva D. DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, Braniboři v Čechách, zvláště s. 151–153.

³⁵⁾ RBM II, č. 1574, s. 676 a č. 1575, s. 677.

³⁶⁾ RBM II, č. 1530, s. 658–659; srov. J. ŠUSTA, České dějiny II/1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 368, podle kterého přišel do Čech poprvé již roku 1287 v doprovodu manželky Václava II. Guty.

³⁷⁾ Ottokars Österreichische Reimchronik, V. 22530–22610; srov. též J. ŠUSTA, Soumrak Přemyslovců, s. 438.

³⁸⁾ K cisterciákům na dvoře Václava II. D. MALÁ, Skladba pražského dvora za vlády Václava II., in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, 2003, s. 97–163.

³⁹⁾ *Chronicon Aulae regiae, Fontes rerum Bohemicarum* IV, J. EMLER (ed.), Praha 1884, s. 47. „*Assumpto itaque domino Bernhardo locum nominaturi pariter ad castrum Pragense venerunt, ubi dominum regem missam de sancto Spiritu devote audientem in cathedrali ecclesii nverunt.*“; k dějinám Zbraslavského kláštera podrobně K. CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1145–1420, II. svazek, Praha 2002, s. 183–264; dále pak I. PROKOPOVÁ, Václav II. a založení Zbraslavského kláštera, *Historický obzor* 7–8, 2001, s. 146–157.

ském klášteře můžeme přičíst Bernardovi z Kamence. Podle kronikáře byl přítomen vyslání mnichů z mateřského kláštera v Sedlci do nově založeného konventu, kam tedy panovníka doprovázel.⁴⁰⁾ Zbraslavská kronika upozorňuje i na jednoho z mužů Bernardova doprovodu. Jedná se o poněkud nejasnou postavu kněze Alexia, kterého Bernard králi doporučil jako kaplana.⁴¹⁾ Král, podle slov kronikáře, vyslal Alexia k papežské kurii, ale ten se údajně úkolu ve službách Václava II. zpronevěřil a na své jednání doplatil smrtí.⁴²⁾ Přesto však o několik řádků dále připomíná Ota Durynský, že díky Alexiovu působení v Římě, získal Václav do svých služeb právně vzdělaného mistra Gocia z Orvieta. Alexius proto vyjednával s kardinálem Rubeo, z čehož plyne, že působení tohoto kaplan ve prospěch českého krále nemělo jen negativní dopad.⁴³⁾

Rok po volbě nového římského krále dosáhl dosavadní míšeňský probošt Bernard největšího úspěchu v církevní kariéře, když byl v březnu zvolen biskupem. Z titulu míšeňského biskupa pak prodal Václavovi II. v srpnu 1294 biskupská práva k městu Pirna, což přibližuje stále trvající spolupráci s pražským dvorem, kterou ukončila až Bernardova smrt v roce 1296.⁴⁴⁾ Měsíc před prodejem se nacházel na dvoře míšeňského markraběte a 6. července ve městě Döblin svědčil na jeho listině. Hned za ním je uveden jako svědek mělnický probošt Oldřich. Je zjevné, že záležitosti zisku Pirny a dalších možností za Krušnými horami projednával na dvoře Fridricha I. Čadského v zájmu českého krále spolu s biskupem probošt Oldřich.⁴⁵⁾

⁴⁰⁾ FRB IV, s. 50.

⁴¹⁾ FRB IV, s. 59–60.

⁴²⁾ Věrohodnost dramatického líčení kronikáře vzbuzuje nejasnosti.

⁴³⁾ K tomu FRB IV s. 59–60.

⁴⁴⁾ Srov. RBM II, č. 1660, s. 712–713; Archivum Coronae regni Bohemiae I/1, V. HRUBÝ (ed.), Praha 1935, 55, s. 87–88 a D. MALÁ, Skladba pražského dvora (passim); koupě těchto práv stála českého krále 4000 marek. Míšeňská kapitula se ale prodeji vzepřela a po smrti biskupa Bernarda nařídila, že nový biskup se musí pokusit o znovuzískání Pirny a zcizení těchto práv si do budoucna mělo vyžádat souhlas kapituly.

⁴⁵⁾ CDS II/1, č. 313, s. 244. Na listině je Oldřich stále citován jako mělnický probošt k roku 1294 a jednoznačně zde s Bernardem zastupoval zájmy českého krále. Není bez zajímavosti, že s jeho osobou souvisí pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly na Pražský hrad, ve snaze o zřízení kapituly Všech svatých. Podle toho, že je zde Oldřich uveden coby mělnický probošt je otázka zda pokus českého krále neskončil již před rokem 1294. Libor Jan uvádí, že se tak stalo až před rokem 1300, mezi lety 1295–1299, snad pro odpor probošta a že Oldřich jako mělnický probošt byl naposledy uváděn roku 1290. Podle údaje z roku 1294 muselo však k návratu dojít dříve a probošt zjevně ve sporu s králem nebyl, neboť jak bylo uvedeno v polovině roku 1294 jednal společně s Bernardem v zájmu svého krále. Srov. L. JAN, Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 50, 2003, s. 65–74, zvláště s. 69–71.

Následně v srpnu Václav kupuje hrad a město Pirna a v září uzavírá dohodu s Wetinny o postupu při možném získání Drážďan.⁴⁶⁾ Prodej práv k Pirně tak představuje skutečný vrchol Bernardovy služby na pražském dvoře a daleko více přibližuje Bernarda jako světského diplomata a dvořana. Můžeme se jen dotazovat, co vedlo míšeňského metropolitu k takovému kroku, který daleko více charakterizuje Bernarda v roli světského feudála ve službách Václava II.

V Čechách byl ovšem vedle dvorských záležitostí činný ještě v církevní problematice. Roku 1291 z příkazu papeže Mikuláše IV. dohlížel společně se sedleckým opatem Heidenreichem na klášter křížovníků s červenou hvězdou v Praze.⁴⁷⁾ Z vlastního biskupského působení ale není zachováno mnoho zpráv. Zasadil se o budování dómu v Míšni, na jižní straně chóru nechal zřídit nové kaple. Vedle toho podporoval v diecézi stavbu budyšínského chrámu a hlavně pak rozkvět kláštera Marienstern.⁴⁸⁾ Například ve prospěch rodové fundace vyřešil spor kláštera s tamější farou o pohřby v klášteře. Konvent ostatně podporoval od jeho založení až do své smrti. Jako ukázkou péče o klášter se vztahem k českému prostředí připomeňme příklad iluminovaného rukopisu tzv. Lekcionáře Arnolda Míšeňského, který vznikl pro marienšterský klášter. Jeho výzdobu objednal Bernard nejspíš přímo v Praze kolem roku 1290. Písařem díla byl jistý Arnold z Míšně, který tak asi tvořil součást prelátova doprovodu po příchodu do Čech a společně s výše citovaným Alexiem alespoň částečně odkrývá Bernardův doprovod.⁴⁹⁾ Z torzovitých zpráv o výkonu biskupské moci připomeňme rok 1295, kdy apeloval na sledování bekyňských domů a zpověď před svatým přijímáním.⁵⁰⁾ Rok před tím na listině vydané v mariensternském konventu vyzývá k procesím do Budyšínského kostela spojené s udělováním odpustků.

Závěr

Šlechtic a biskup z rodu pánů z Kamence začal kariéru ze světského pohledu nejprve na dvoře piastovského knížete Jindřicha III. a prosadil se jako kancléř a rádce v dvorské společnosti jeho syna Jindřicha IV. Proba. Stal se kaplanem a důvěrníkem pro braniborská markrabata. Největší úspěch ale zaznamenal v pozici

⁴⁶⁾ ACRB, č. 56, s. 88–89.

⁴⁷⁾ CDS II/1, č. 298, s. 231.

⁴⁸⁾ CDLS č. 89, s. 141; č. 90, s. 142; č. 95, s. 147; W. SCHLESINGER, Kirchen-geschichte Sachsens im Mittelalter, s. 108.

⁴⁹⁾ K tomu srov. podrobně K. BOLDAN, Bohemikální iluminované rukopisy knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku z pohledu kodikologického, in: Miscelanea. Oddělení rukopisů a starých tisků, 16, 1999–2000, Praha 2002, s. 83–84.

⁵⁰⁾ CDLS, č. 96, s. 148–149.

rádce a diplomata českého krále Václava II. pro záležitosti Slezska, Polska a říše. Zapadl do skupiny vzdělanců, která tvořila neodmyslitelnou součást chodu panovníckého dvora vrcholného středověku, kde dotvářel intelektuální *niveu curia minor* a *splendor curia maior*.⁵¹⁾ V církevní dráze dosáhl přes míšeňské děkanství a proboštství nejvyššího postavení v domovské diecézi, když se stal biskupem. Z této pozice rozmnožoval stavbu místního dómu a podporoval mariánský kostel v Budyšíně. Z osobního hlediska nepomíjel rodovou fundací, o kterou se štědře staral až do konce života. Bernard z Kamence zemřel 12. října 1296 v biskupském sídle v Míšni.⁵²⁾ Jeho tělo bylo přeneseno do konventu cisterciáček, kde spočinulo vedle sourozenců na nejčestnějším místě před hlavním oltářem.

S osobou Bernarda z Kamence tak odešel pozoruhodně mobilní a erudovaný diplomat, čilý rádce a nevšední dvořan z řad duchovenstva, který našel široké pole působnosti na pomezí Míšeňska, Lužice, Dolního Slezska a Českého království. Můžeme si jen klást další otázky. Například do jaké míry byla pro nobilitu lužického území běžná, nutná a atraktivní služba na přilehlých feudálních a panovníckých dvorech.

⁵¹⁾ K působení duchovenstva na dvoře Václava II. srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiars regis. Duchovenstvo na dvoře krále Václava II.* (v tisku).

⁵²⁾ H. KNOTHE, *Bernard von Kamenz*, s. 113.

Příloha

Itinerář Bernarda z Kamence

1262	23. července	Vratislav ¹⁾	
1264	17. březen	Cöpenick ²⁾ (Braniborsko)	
1266	??	<i>Strzegom</i> ³⁾	
1266	18. květen	<i>Vratislavský hrad</i> ⁴⁾	(klerik)
1266	2. červen	<i>Vratislav</i>	
1266	10. červen	<i>Vratislavský hrad a knížecí komnata</i> ⁵⁾	
1268	13. července	Míšeň	(děkan) ⁶⁾
1271	8. března	(pravděpodobně Míšeň) ⁷⁾	
1272	21. ledna	Budyšín ⁸⁾	
1278	27. července	Drážďany	(probošt)
1279	14. září	Vratislav ⁹⁾	(kaplan Jindřicha IV.)
1280	25. května	<i>Zhořelec</i>	(kaplan Oty V.)
1280	27. května	? <i>Vratislav</i> ? ¹⁰⁾	(kancléř)
1281	9. leden	<i>Budyšín</i> ¹¹⁾	

¹⁾ RSch, č. 1128, s. 112.

²⁾ RMB-AH, č. 1263, s. 213.

³⁾ RSch, č. 1222, s. 140.

⁴⁾ RSch, č. 1227, s. 142.

⁵⁾ RSch, č. 1230, s. 143.

⁶⁾ CDB II/1 č. 205, s. 164.

⁷⁾ CDS II/4, č. 14, s. 9.

⁸⁾ CDS II/1 č. 215, č. 216, s. 174–176 a CDLS, č. 59, s. 97–100.

⁹⁾ SUB IV, č. 368, s. 245.

¹⁰⁾ SUB IV, č. 392, s. 260–261.

¹¹⁾ CDLS, č. 64, s. 105–107.

1281	13. července	Otmuchów ¹²⁾
1281	6. září	Nisa ¹³⁾
1281	11. září	Nisa ¹⁴⁾
1282	8. leden	Vratislav ¹⁵⁾
1282	8. únor	Vratislav ¹⁶⁾
1282	28. duben	Vratislav ¹⁷⁾
1282	24. srpna	Budyšín ¹⁸⁾
1283	28. duben	Kladsko ¹⁹⁾
1283	12. září	Vratislav ²⁰⁾
1284	1. dubna	Míšeň ²¹⁾
1284	3. června	Míšeň ²²⁾
1284	4. červenec	Vratislav ²³⁾
1284	10. červenec(?)	Vratislav ²⁴⁾
1284	24. července	Kladsko ²⁵⁾
1284	30. červenec	Vratislav ²⁶⁾
1285	10. duben	Vratislav ²⁷⁾
1285	23. duben	Vratislav ²⁸⁾

¹²⁾ SUb IV, č. 421, s. 279–280.

¹³⁾ SUb IV, č. 424, s. 282.

¹⁴⁾ SUb IV, č. 426, s. 284–285.

¹⁵⁾ SUb V, č. 1, s. 1; č. 2, s. 1–2.

¹⁶⁾ SUb V, č. 4, s. 3–4.

¹⁷⁾ SUb V, č. 13, s. 12–13.

¹⁸⁾ RMB-AH, č. 1306, s. 339.

¹⁹⁾ SUb V, č. 57, s. 48–49.

²⁰⁾ SUb V, č. 66, s. 54–55.

²¹⁾ CDS II/1, č. 259, s. 203.

²²⁾ CDS II/1, č. 258, s. 202.

²³⁾ SUb V, č. 118, s. 94.

²⁴⁾ SUb V, č. 122, s. 97.

²⁵⁾ SUb V, č. 129, s. 107.

²⁶⁾ SUb V, č. 134, s. 109.

²⁷⁾ SUb V, č. 196, s. 160–161.

1286	1. února	Míšeň (ale bez lokace) ²⁹⁾
1286	8. října	Krossen – (Krosno Odrzanskie) ³⁰⁾ (familiaris)
1287	8. března	Vratislav ³¹⁾
1288	8. ledna	Míšeň ³²⁾
1288	11. leden	Vratislav ³³⁾
1288	17. srpen	Míšeň ³⁴⁾
1288	12. říjen	Vratislav ³⁵⁾
1289	29. leden	Vratislav ³⁶⁾
1290	21. červen	Vratislav ³⁷⁾
1290	23. červen	Vratislav ³⁸⁾
1290	1. září	Glauchau (Sasko) ³⁹⁾
1290	13. září	Nižbor
? 1291	3. září	? Míšeň ⁴⁰⁾
1291	17. leden	Olomouc ⁴¹⁾
podzim 1291 až duben 1292		Zbraslav, Praha, Sedlec (založení kláštera na Zbraslavi)

²⁸⁾ SUb V, č. 205, s. 166–167.

²⁹⁾ CDS II/1, č. 269, s. 209.

³⁰⁾ CDBra A, č. 241, s. 187.

³¹⁾ SUb V, č. 320, s. 252.

³²⁾ CDS II/1, č. 282, s. 219.

³³⁾ SUb V, č. 367, s. 285–290.

³⁴⁾ CDS II/1, č. 286, s. 222.

³⁵⁾ SUb V, č. 401, s. 311.

³⁶⁾ SUb V, č. 412, s. 320.

³⁷⁾ SUb V, č. 448, s. 342.

³⁸⁾ SUb V, č. 451, s. 344–346.

³⁹⁾ CDLS, č. 83, s. 131–132.

⁴⁰⁾ CDS II/1, č. 301, s. 234–235, uveden v textu listiny, ale chybí ve svědečné řadě.

⁴¹⁾ RBM II, č. 1530, s. 658–659.

1292	duben – červen	říše, Cáchy (volba Adolfa Nassavského králem)	
1293	15. července	<i>Marienstern (Lužice)</i> ⁴²⁾	(<i>biskup</i>)
1293	27. září	<i>Míšeň</i> ⁴³⁾	
1294	6. července	<i>Döbeln (Sasko)</i> ⁴⁴⁾	
1294	23. července	<i>Míšeň</i> ⁴⁵⁾	
1294	25. srpna	<i>Praha</i> ⁴⁶⁾	
1294	10. září	<i>Míšeň</i> ⁴⁷⁾	
1294	27. září	<i>Marienstern</i> ⁴⁸⁾	
1295	16. srpna	<i>Drážďany</i> ⁴⁹⁾	
1295	14. srpna	<i>Drážďany</i> ⁵⁰⁾	
1296	4. září	<i>Míšeň</i> ⁵¹⁾	

⁴²⁾ CDLS, č. 89, s. 141.

⁴³⁾ CDLS, č. 90, s. 142–143.

⁴⁴⁾ CDS II/1, č. 313, s. 244.

⁴⁵⁾ CDS II/1, č. 314, s. 245.

⁴⁶⁾ RBM II, č. 1660, s. 712–713; v CDS II/1, č. 315, s. 245–46 najdeme listinu míšeňského markraběte Fridricha, který ve stejný den nechal vydat listinu pro míšeňského biskupa a kapitolu v Chebu.

⁴⁷⁾ CDS II/1, č. 316, s. 246.

⁴⁸⁾ CDLS, č. 95, s. 147–148.

⁴⁹⁾ CDS II/1, č. 217, s. 247.

⁵⁰⁾ CDLS, č. 96, s. 148–149.

⁵¹⁾ CDS II/1, č. 319, s. 250–251.

Dana Dvořáčková – Malá

**BERNARD VON KAMENZ, STIFTER, KANZLER,
BERATER UND DIPLOMAT**

In der Person Bernards aus Kamenec stellt sich eine bedeutende Persönlichkeit vor, aus der Reihen des Klerus, aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, deren Wirkungsbereich sich nicht nur auf eigene Reihen beschränkte.

Dank seiner adeligen Herkunft stellte Bernard zusammen mit seinen Brüdern den Träger seines eigenen Familienerbtums dar und es gelang ihm, auch dank seiner Herkunft, seine in der geistlichen Sphäre erworbene Erudition vor allem in dem weltlichen Bereich zur Geltung zu bringen.

Von diesem Gesichtspunkt erreichten die breiten Aktivitäten Bernards aus Kamenec ihren Höhepunkt mit seiner Wirkung auf mehreren Feudalhöfen, wo er als Berater und Diplomat dominierte. So reihte er sich in eine Gruppe von Gebildeten ein, die bereits einen integrierenden Bestandteil bildete und stand dem Betrieb der dynastischen Höfe des hohen Mittelalters bei.

Im Rahmen der Geistlichkeit wurde dann die Erwerbung der Bischofswürde zu seinem größten Erfolg.

Der Familienanhang, materielle Bedingungen und ein einträglicher Dienst auf den Feudalhöfen ermöglichte ihm, sich ausdrücklich an den Gründungsaktivitäten in Lausitz, Meißen und Böhmen zu beteiligen.

Übersetzt von Johana Kozlová

Martin Č a p s k ý

PROMĚNY DVORSKÉ ELITY JAKO ODRAZ POKLESU ZEMĚPANSKÉ PRESTIŽE OPAVSKÝCH PŘEMYSLOVCŮ*

Studium dvorů pozdně středověkých slezských zeměpánů, ke kterým budeme pro zjednodušení počítat i opavské Přemyslovce, stálo dlouhou dobu na okraji historického bádání.¹⁾ Snad i proto, že daleko větší pozornost historiků přitáhla doba velkých piastovských knížat třináctého věku, z nichž někteří dokonce sahalí po polské královské koruně.²⁾ Na fenomén proměny dvorských elit pozdně středo-

* Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu GAČR 404/02/1555 Vévoda Přemek Opavský a husitství.

¹⁾ Teprve v nedávné době vznikla studie I. PIETRZYK, *Otoczenie Przemyslidów opawskich do początku XV wieku*, in: *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce X–XVIII wiek*, H. GMITEREK – W. IWAŃCZAK (edd.), Lublin 2004, s. 41–50, jež však nezohledňuje proměnu dvorů jednotlivých vévodských generací. Řadu cenných postřehů ke sledované problematice přinesli D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládí*, *Časopis Slezského zemského muzea – B* 48, 1999, s. 152–192 a 193–223; TÝŽ, *Vévoda Václav I. Opavský. Příspěvek k dějinám Opavského vévodství počátkem poslední čtvrtiny 14. století*, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 3, 1997, s. 54–89 a M. WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 209–230; mezi tímto stručným výčtem by neměl chybět ani jinak nepřesnostmi zatížený příspěvek, který připravil F. CHOCHOLATÝ, *Rody Opavsky za vlády vévody Přemka Opavského. Několik poznámek k vývoji rodových držav na Opavsku v letech 1377–1434*, in: *Sborník příspěvků k VI. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 1992, s. 38–45.

²⁾ Mezi stěžejní práce věnované dějinám tohoto období se zařadily monografie, které publikovali B. ZIENTARA, *Henryk Brodaty a jego czasy*, Warszawa 1975 a T. JUREK, *Dziedzic Królestwa Polskiego Książę głogowski Henryk (1274–1309)*, Poznań 1993.

věkého období, jenž byl jedním z nejvýraznějších rysů posunů v distribuci moci a postupného oslabování splendoru zeměpanských center, upozornil až Tomasz Jurek a jeho práce se tak staly významnými podněty diskuse o strukturálních proměnách slezské společnosti lucemburského období. Pro příslušníky nejmocnějších šlechtických rodin už držba úřadů či jen pouhá přítomnost na zprovincializovaných piastovských (a také přemyslovských) dvorech 14. a 15. století přestávala být věcí rodové prestiže a možností k další kariéře. Řada z nich proto odcházela do panovníckých služeb nebo se stahovala na své domácí statky. Jejich místo pak zaujímaly rody druhé garnitury, jimž uvolněný prostor dosud skýtal možnosti k relativnímu vzestupu. Na území rozdrobených knížectví tak vedle sebe začaly vznikat paralelní struktury – vedle rodových knížat i dvory a klientské sítě nejmocnějších šlechticů. Ztráta kontroly nad proměnou dvorských elit a narušení pyramidálně vystavěné společenské hierarchie ovšem stavěly knížata před problém zajištění vlastní vládařské prestiže a přispěly rovněž k proměně mechanismů udržování zeměpanské autority.³⁾

Obecnou platnost Jurkových tezí verifikuje společný obraz postupně se tříštících piastovských a přemyslovských domén na území pozdně středověkého Slezska, resp. moravsko-slezského pomezí. Do úskalí se však dostáváme v okamžiku, kdy se pokusíme o jejich zpřesnění na případu některého ze zeměpanských rodů, v tomto případě opavských Přemyslovců. Nejde přitom o nijak samoučelné studium. Pokud chceme poznat manévrovací prostor politiky jednotlivých vévodských generací, jedním z důležitých měřítek našich úvah zůstávají předpokládané zkušenosti a rozhled zeměpánových nejbližších rádců spoluurčujících informační horizont opavského či ratibožského dvora. K rozsáhlejší prosopografické analýze přemyslovských dvořanů doby nám však schází dostatečný soubor pramenů, nemluvě již o skutečnosti, že metody výzkumu staršího období založené na identifikaci osob vystupujících ve svědečných řadách již v nových modelech delegace moci ztratily výpovědní hodnotu. Kupříkladu četnost dokladů o nejbližších spolupracovnících opavského vévody Přemka (1366–1433) se v dochovaných pramenech výrazněji neodlišuje od počtu zmínek o osobách, které se na výsluní pozornosti dostaly jen díky několika málo listinám dokumentujícím marginální kauzu převodu venkovského statku. Obtíže při studiu dvorů opavských Přemyslovců však nekončí u tradičních postesknutí nad deperditu. Dochované prameny totiž naznačují, že v prostředí „malých knížectví“ se i v pozdně středověkém období setkáváme s mnohem vlažnějším vztahem k písemné byrokratizaci správy, než tomu bylo v samotných Čechách či na Moravě.

³⁾ T. JUREK, *Rotacja elity dworskiej na Śląsku w XII–XIV w.*, in: *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, A. RADZIMIŃSKI – J. WRONISZEWSKI (edd.), Toruń 1999, s. 7–27; srov. též starší monografii téhož autora *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998.

Pro příklad můžeme sáhnout znovu na Opavsko, k jednomu ze zdejších hraničních sporů z poloviny 15. století. V dochovaných záznamech zůstaly zachyceny výpovědi svědků dokládající, že sám opavský vévoda Přemek kdysi sporné místo navštívil a potvrdil vymezení mezi štítinským a sucholazeckým panstvím. Podle slov poddaného Martina Pikúše z Komárova se vévoda dokonce postavil proti snahám svého dvořana Hartla Tunkla posouvat dříve vytyčené hranice, když prohlásil: „*Nechaj, Tunkli, toho s pokojem cožť jest Adam řádně provedl dobrými lidmi, žeť ten rybník horní nad Novosedlici i ta Huorka Dubová jest Adamova a slušie ku Suchým Lazcím.*“⁴⁾ Zdánlivě marginální příhoda i se svým „autentickým výrokem“ přitom v mnohém charakterizuje obraz zeměpanské moci opavských vévodů v době pozdního středověku. Samotné přistoupení k výslechu svědků, ke kterému bylo přikročeno po několika desítkách let, totiž ukázalo, že někdejší zeměpán své rozhodnutí nedoprovodil vydáním listiny a patrně ani jedna ze stran se podobného dokumentu nedožadovala. V nalézání práva a ve výkonu spravedlnosti se tak stále zachovávala řada patriarchálních prvků, neboť garantem obojího dosud zůstával vévoda, který řadu sporů řešil pouze ústním výrokiem. Nelze než si připustit, že pátrání po relevantních písemných pramenech dokumentujících okruh osob doprovázejících opavské Přemyslovce často zůstává marné, neboť mnohdy k vydávání písemností prostě nedocházelo.⁵⁾

⁴⁾ J. ZUKAL, Spor pánů Štítinských s pány Sucholazeckými o les a rybník nad Novosedlicemi v první polovině 15. století, Věstník Matice opavské 14, 1909, s. 55–62. Odkazy na verbální rozsudky v opavském prostředí doby pozdního středověku bychom samozřejmě mohli nalézt ve více pramenech. Například v roce 1495 projednával zemský hejtmán spor mezi komturem opavské komendy řádu německých rytířů a městem o místo kam mají žáci partikulární školy vycházet konat svou potřebu. Po předvolání pana Czapka muže *viaku dobre stareho* se ukázalo, že stejný spor už řešila generace Přemkových synů. Vévodové tehdy rozhodli, že žáci mají chodit do fforhofu řádu německých rytířů, jak jsou přivyklí, aniž by své rozhodnutí stvrdili písemně. Vztahy mezi opavskými měšťany a okolní šlechtou snad nejlépe charakterizuje následující průběh sporu, kdy se radní obrátili na hodnostáře zemského soudu – komorníka, sudího a také na ostatní šlechtice – aby sami řekli, kam jako žáci opavské školy chodili: „... (a oni) mezy nami sediece powiedieli. Ze kdyz oni do sskoly chodili okolo leth trzidczieti wysse i nize. Ze tu do jejich fforhofu chodili.“ Úsměvná marginálie tak znovu potvrzuje, že poměry malého vévodství sice vykazovaly řadu prvků formalizace správy, ale za jejich tenkou vrstvou se nacházelo husté předivo osobních vztahů, letitých přátelství i animozit postav obývajících relativně malý prostor se specifickou konektivní strukturou každodenně žitého susedství, jenž v posledku narušily i původně formálně nezúčastněný postoj zemských úředníků. Srov. SOkA Opava, fond: Archiv města Opavy, Listiny, inv. č. 30.

⁵⁾ J. ZUKAL, Spor pánů, s. 55–62. Výjimku samozřejmě tvořil postup schvalování církevních nadání, ale byrokratizace celého procesu, do něhož opavští vévodové vstupovali jako jedni z aktérů, spočívala v těchto případech v ruce olomoucké konzistoře. K byrokratizaci církevní správy blíže Z. HLEDÍKOVÁ, Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze

Při snaze o postižení skladby dvora přemyslovských vévodů a jeho role v zeměpanské politice proto nezbyvá než hledat jiné postupy, než rozbor svědečných řad. V následujících řádcích bude dán prostor třem problémovým okruhům. Nejprve relacím zeměpán=země postihujícím roli opavských zeměpánů jako garantů zemského míru a práva, následně rezidenční síti vypovídající o cíleném budování a udržování splendoru zeměpanské moci a konečně pokusu o postižení dvorského okruhu opavských vévodů. Pozornost pak bude věnována především období vlády Přemka Opavského, vnuka zakladatele legitimizované linie Přemyslovců Mikuláše I (†1318). Právě v jeho generaci došlo po smrti Mikuláše II. (†1365) v roce 1377 k rozdělení opavského vévodství na čtyři díly mezi jeho čtyři mužské potomky Jana, Mikuláše, Václava a Přemka. Nejmladšímu z nich se díky smrti starších bratrů, uvážlivé finanční politice a vysokému dožitému věku sice podařilo shromáždit ve svých rukou zhruba $\frac{3}{4}$ otcova opavského dědictví, ale s výrazně proměněnou správní strukturou. Stranou už navždy zůstalo ratibořské knížectví držené potomky Přemkova nejstaršího bratra Jana, podobně jako Bruntálsko nebo komplikovanějším vývojem procházející Krnovsko. Roztříštění rodové domény a vytrvalé dotírání věřitelů provázející zejména první období vlády vévody Přemka zároveň vyvolaly tlak na proměnu mechanismů zeměpanské politiky, s jejímiž společnými prvky bychom se pak mohli setkávat v celém průběhu 15. století a to již bez ohledu na skutečnost, že Přemyslovce vystřídali potomci Jiřího z Poděbrad, Jan Korvín a nakonec i příslušníci jagellonské dynastie.⁶⁾

Klíčovým pramenem umožňujícím sledování vazby zeměpán=země (zemská obec) jsou bezpochyby zemské desky zachycující na Opavsku držbu nejen alodních ale i manských majetků a ve zvláštní řadě i jednání zemského soudu. Bohužel nejstarší a pro nás nejcennější svazky opavských zemských desk zničil v roce 1431 rozsáhlý požár, který vedle minoritského konventu, kde byly podle mladší tradice přechovávány, zachvátil i značnou část města. Vedle zápisů umožňujících pohled na strukturu zdejší majetkové držby tak zmizely i jedinečné informace o vystupování prvních generací opavských Přemyslovců na zemských soudech a jejich způsobech nalézání práva. Z období před velkým požárem se nám tak zachovala jediná půhonná kniha, jenž byla vedena od roku 1413, ale ani její řádky nevnášejí do našeho pátrání mnoho nového světla. V neklidném čase husitských válek zemský soud často nezasedal a mezi nejstaršími zápisy zemských desk tak můžeme nalézt jediný soubor výnosů, o kterém mohl písař zemských desk uvést: „*A to giest knyze*

v pozdním středověku, in: Z pomocných věd historických, (=Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, 1999), Praha 2003, s. 9–38.

⁶⁾ Mezníkem dosavadního bádání o opavských Přemyslovcích se stalo kolektivní dílo P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, Hradý českého Slezska, Brno–Opava 2000; k tomu srov. nejnověji M. ČAPSKÝ, Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků, Brno–Opava 2005.

*Milost hlasnye przede wssiemy many i zemany przikazal.*⁷⁾ V nařízení připsaném k věčné paměti Přemek upravil způsoby uzavírání spolků (*brani na stupek*), které se sice obecně nelišilo od moravských zvyklostí zachycených později v *Knize tovačovské*, ale vévodovo rozhodnutí patrně reagovalo na některé místní precedenty.

Přemek Opavský vystupoval jako nejvyšší garant „*prawdy a rzaduow zemskych*“ a jeho pozici snad nejvýstižněji charakterizuje další zápis pocházející ze stejného období. Vévoda nařídil zanést do desk zástavu od Čeňka z Tvorkova, avšak jak sděluje stručné sdělení zemského písaře: „...*,a kdyz knyzeze Milost od desk odssiel, potom nikt o to nestal, a tak to ostalo bez psanie.*“⁸⁾ Opavská šlechta tak sice spravovala úřady formálně spojované s pokročilou zemskou samosprávou, ale jak je třeba připomenout v hodnosti komorníka, sudího a písaře nevystupovaly osoby, které by se svými zkušenostmi mohly měřit se svými protějšky z moravských úřadů. V rituálním nalézání práva („*a to giest knyzeze Milost hlasnye przede wssiemy many i zemany przikazal*“) se proto roli zeměpána nebo jeho zástupce nikdy nepodařilo zcela nahradit a tento stav, v době vlády vévody Přemka spíše tušený než pregnantně doložitelný, se plně projevil v následujících desetiletích.⁹⁾ Po ztrátě domácí dynastie v druhé polovině 15. století a nástupu Jiřího z Poděbrad a jeho synů (po rozdělení otcovského dědictví převzal opavské vévodství Viktorin) byli zástupci stavovské obce nuceni hledat jiné možnosti, jak dodávat váhu svým výrokům a začali se pro naučení obracet na moravské stavy. Ani tehdy však všechny stesky neustaly. Ještě na prahu raného novověku se k potřebě obecného zemského dobrého vrátila suplika opavského soudu. Kníže Kazimír, který držel Opavsko zástavou od českého krále, musel díky své časté nepřítomnosti čelit staronovému obvinění: „*Kníže Kazimír by měl bydleti na zámku v Opavě, ale on bydlí na zámcích svých a my k němu jezdit musíme. A toho nikdy nebývalo neb vždycky tu hejtman bydlel a toho jest potřeba zvlášť pro sirotky.*“¹⁰⁾

⁷⁾ Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského, Sv. I. Knihy přední (1413–1484), J. KAPRAS (ed.), Praha 1906, č. 157, s. 18.

⁸⁾ Pozůstatky knih I., č. 156, s. 18.

⁹⁾ Vévodova dobrá vůle například zůstávala nezbytnou součástí legitimacy nejvyšších zemských úředníků, jak dokládá i zápis na přídeští nejstaršího zachovaného svazku zemských desk: „*Actum feria quarta ante festum sancti Clementis pape in Nouo castro et ibidem fuit electus a domino duce ad consesum omnium qui inter fuerunt – terre camerarius Johannes de Benessow.*“ Záznam pocházející ze samého konce Přemkova panování bezpochyby formálně odpovídal starším zvyklostem, kdy si vévodská moc udržovala rozhodující vliv na zemskou samosprávu. Na zápis upozornil již. A. W. ŠEMBERA, *Staré desky zemské i manské w Morawě a w Opawsku*, *Časopis Českého musea* 20, 1846, s. 699–730.

¹⁰⁾ ZA v Opavě, fond: Hejtmanství opavsko-krnovské, inv. č. 41. Také Přemek Opavský vystupoval jako nejvyšší garant sirotčích záležitostí. V roce 1413 se před opavským zemským soudem řešil spor o poručnictví dětí Bavorka z Násilé. Na jedné straně vystupoval jejich strýc

Itinerář přemyslovských vévodů tedy musel do značné míry respektovat politický kalendář země a tak se snad i tímto směrem otevírá cesta k dalším úvahám nad vztahem zeměpána a zemské obce. Východiskem pro nás může být zjednodušený předpoklad, že obvyklé termíny, ve kterých se bylo možné obracet na zeměpanskou kancelář, respektovala i většina domácích prosebníků. Této představě nasvědčuje i přehled dnes známých Přemkových listin a výroků vydaných v opavských záležitostech v jednotlivých ročních obdobích. Přirozeně musíme počítat i s množstvím deperdit, ale s vědomím nutného zkreslení (!) se můžeme znovu opřít o tezi, že i jejich časové rozložení nemuselo nutně kolidovat s dochovanými prameny.

(1377–1433)	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	celkem
Opava			3	2	6	2	4		2		2	5	26
Hradec	2	1	2	1	3	1		3	1		2	3	19
Hlubčice	1					2	1*			1		1	4*
celkem**	3	1	7	3	11	5	5	3	3	1	4	9	55

* Cukmantl

** včetně listin bez místa vydání (do přehledu však nejsou zahrnuty 3 dokumenty, u nichž schází lokace i datum vydání)

Mezi dnes známými listinami jsou nejvýrazněji zastoupeny dokumenty vydané v měsících květnu a prosinci, na které připadal termín obvyklého zasedání zemského soudu konaný vždy o „suchých dnech“¹¹⁾ a kdybychom zohlednili i narušení rytmu

Vilém z Násilé a na druhé straně strýc z matčiny strany Jindřich z Fulštejna. Poručnictví bylo napříště svěřeno bratrovi zemřelého, ale s podmínkou, že bude každoročně skládat vyúčtování před vévodou Přemkem nebo jím jmenovanou komisí a bez souhlasu „přátel“ dětí a svolení zeměpána nebude jednat o jejich sňatku. Srov. Pozůstatky knih I., s. 4–5, č. 12. Po deseti letech v září 1423 se otázka zabezpečení Elišky z Násilé opět ocitla před zemským soudem a na jejím projednání se účastnil i opavský vévoda Přemek, Pozůstatky knih I., s. 14, č. 114. V září roku 1424 pak vévoda Elišku uznal způsobilou vyjít z poručenské správy; Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, F. KOPETZKY (ed.), Wien 1871, č. 448, s. 124.

¹¹⁾ K termínům opavského zemského soudu se vrátil i král Vladislav II. Podle jeho privilegia z roku 1511 se v zemi konaly dva soudy. Tzv. větší soud byl obvykle otevírán na suché dny po svatém Duchu a menší soud na suché dni po svaté Lucii. Panovník nařídil, aby napříště i prosincový soud fungoval jako větší a naopak i během jarních suchých dní mohl soud rozhodovat i menší kauzy tak, aby do budoucna mohlo být vykonáváno obojí právo. Srov. ZA v Opavě, fond: Stavovský archiv, inv. č. 92.

zeměpanského času v období husitských válek či při náhlém přebírání vlády na osiřelém Hlubčicku, vystoupil by nám ještě více do popředí i březnový termín, který opět souvisel se zemskými soudy a zároveň i s pravidelným sázením městských rad.¹²⁾

Z několika málo dochovaných dokumentů pocházejících z ledna a února nebyl ani jediný vydán ve vlastní Opavě a i když se nejedná o nikterak reprezentativní vzorek, můžeme předpokládat, že vévoda mohl většinu tohoto období trávit mimo své nově vybudované sídlo. Jako místo jeho obvyklých zimních pobytů se přirozeně nabízí hrad Hradec, kde, jak ukazují místa vydání dalších listin, strávil zeměpán značný díl svého života. Rytmus zeměpanského času tak přirozeně zahrnoval i klidnější období a pokud opět odhlédneme od dokumentů vystavených za husitských válek, kdy si zrychlený tok událostí vynucoval operativnější přístup, zastupuje období třech měsíců – srpna, září a října jediná listina vydaná ještě v roce 1378 Přemkem i jeho starším bratrem Václavem. Přitom na září připadal jeden z termínů „suchých dní“ a tudíž i zasedání zemského soudu! Mladší analogie ale dosvědčují, že podobná kolísání nebyla nijak neobvyklá. Zejména závěr léta a první měsíce podzimu bývaly obvyklým termínem aristokratických zábav, zejména lovu¹³⁾ a na první neděli po svatém Martinovi (11. XI.) byl také stanoven termín pravidelného setkávání rytířského spolku slezských knížat, jehož byl Přemek zakládajícím členem.¹⁴⁾

Hrubý přehled zeměpanských aktů zároveň dává nahlédnout na již zřetelně vyprofilovanou síť zeměpanských rezidencí, v níž, vedle dominantní Opavy a vcelku marginálních Hlubčic, stále připadalo významné postavení i tradičnímu sídelnímu hradu Hradci. Přejít od patosu výšky a vzdálenosti, vlastní výšinným či vodním hradům, jak o něm v souvislosti s proměnami rezidencí v německy mluvících oblastech říše druhé poloviny 14. století mluví Werner Paravicini, k patosu symetrického, snadno dosažitelného prostoru, tak v pozdně středověkém Opavsku vytvářel jednu ze svých nesčetných variant ovlivňovanou jak sídelní tradicí přemyslovských vévodů, tak i samotnou polohou Hradce na úpatí Jeseníků – jako příhodného výchozího místa k loveckým výpravám.¹⁵⁾

¹²⁾ K termínu obnovování konšelských sborů blíže P. LAŠTŮVKOVÁ, Vývoj opavské městské správy ve středověku, Opava 2004, Nepublikovaná magisterská diplomová práce uložena v Ústřední knihovně FPF Slezské univerzity v Opavě, s. 52.

¹³⁾ Srov. J. VERDON, Volný čas ve středověku, Praha 2003, s. 49–83.

¹⁴⁾ Podrobněji včetně edice spolkových statut H. MARKGRAF, Über eine schlesische Rittergesellschaft am Anfange des 15. Jahrhunderts, in: Kleine Schriften zur Geschichte Schlesiens und Breslaus (=Mitteilungen aus dem Stadtarchiv und der Stadtbibliothek zu Breslau 12), Breslau 1915, s. 81–95.

¹⁵⁾ Blíže W. PARAVICINI, Zeremoniell und Raum, in: Zeremoniell und Raum (=Residenzforschung 6), Sigmaringen 1997, s. 11–36; k významu prostorové mobility jako důležitého politicko-sociálního a hospodářského faktoru se vrátil také I. HLAVÁČEK, Bemerkungen und Überlegungen zu den hochadeligen böhmischen Itineraren im

I přes přetrvávající oblibu Hradce však nelze přehlédnout zřetelný posun správního centra opavského vévodství směrem k bohaté Opavě. S tímto rezidenčním trendem bychom se v prostoru pozdně středověkého Slezska mohli setkat ve více případech. Dřívější opevněná centra kastelání ztrácela v momentu rozvoje urbánní sítě řadu svých funkcí a hospodářské a nezřídka i správní těžiště drobných úředů se jednoznačně vychylovalo směrem k městským obcím. Řada knížecích rezidencí tak získávala novou podobu. Hrad ležící na okraji města a oddělený od vlastní obce příkopem dotvářel sídelní topografii řady piastovských měst. Rezidence, jež svou polohou demonstrovala zeměpánův odstup a zároveň strategickou převahu nad otevřeným městským prostorem, zároveň svým vnějším opevněním posilovala určitý úsek městských hradeb. Rozpad komorního pozemkového majetku, který lze pozorovat u všech piastovských linií, zároveň zvyšoval váhu pravidelných příjmů ze zeměpanských regálů, berní, dávek a „pomocí“ odcházejících z měst.¹⁶⁾

Podle již citovaného Wenera Paraviciniho sestávala soudobá rezidence ze čtyř základních částí – sálu, kaple, soukromých pokojů a kuchyně, navzájem komunikačně propojených pomocí galerií a schodišť.¹⁷⁾ Nejstarší popis opavského zámku pochází až z poloviny 16. století, ale ani pozdější přestavby („*Nové pokoje, které dal staviti p. Oldřich Cetrys, kamna zelená polívaná, okna sklenná ale některá kolečka od povětrí vybita,...*“),¹⁸⁾ nesetřely obraz jeho původní dispozice. Vzhledem k pozici, jakou hrad zastával ve správě země, nás přirozeně zajímají především „veřejné prostory“, které už podle zápisů v zemských deskách posloužily jako provizorní útočiště zasedání zemského soudu po velkém požáru Opavy v roce 1431. Opavská šlechta se následujícího roku setkala „*in novo castro in stuba familie*“,¹⁹⁾ kterou Dalibor Prix klade do prvního patra hradu a tu bychom zřejmě mohli ztotožnit s *velikou světnicí panskou* či *dvorskou světnicí* ze zámeckého inventáře. V obvyklých dispozicích sousedily s reprezentačním sálem privátní prostory. V opavském případě doložené místností arkýřovým prevétem, známým z pozdějších vyobrazení a funkci velkého sálu připomínalo i schodiště umožňující příchodem

Spätmittelalter, besonders zu dem des Ulrich von Rosenberg, in: Adelige Welt und familiäre Beziehungen, H. - D. HEIMANN (hrsg.), Berlin 2000, s. 43–57.

¹⁶⁾ Blíže P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, Městské hrady v českém Slezsku, *Archeologia historica* 22, 1997, s. 249–272 a H. WECZERKA, Die Residenzen der Schlesischen Piasten, in: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa, H. PATZE – W. PARAVICINI (hrsg.), Sigmaringen 1991, s. 311–347.

¹⁷⁾ W. PARAVICINI, Zeremoniell, s. 22.

¹⁸⁾ ZA v Opavě, fond: Josef Zukal, Knížetství opavské. Korespondence a akta z let 1444–1643, (1544, pondělí den sv. Matky boží početí. Inventář zámku opavského,...), inv. č. 181, nefol.

¹⁹⁾ Pozůstatky knih I., č. 147, s. 17.

přístup do prvního patra ke vstupnímu portálu.²⁰⁾ Od veřejného prostoru zůstávaly odděleny privátní části hradu, především soukromé komnaty a také gotická kaple, jež svojí existencí podtrhovala privilegované postavení opavského zeměpána, který ani při návštěvách bohoslužeb nemusel opouštět brány svého sídla.²¹⁾ K soukromé kapli se také vztahovalo papežské privilegium udělené v roce 1397 Přemkovi a jeho manželce Anně z Lucka, které jim umožňovalo svobodnou volbu jejich zpovědníka. V polovině dvacátých let vyhověl papežský stolec i další vévodově prosbě, aby byl jeho zpovědník a kaplan Michal řečený Moysen přijat do sboru papežských kaplanů.²²⁾ Odchod domácí dynastie ale nakonec poznamenal i tuto prostor. Hejtmani zastupující pozdější držitele Opavska už nemohli těžit z podobně privilegovaného postavení a odsvěcená kaple začala sloužit výlučně profánním účelům. V roce 1544 už na místě oltáře ležela jen *šípů vohnivých hromada a ještě tenkých šípův železných hromada*, jenž dokládaly, jak se někdejší rezidence opavských vévodů proměnila v místo úřední správy zámeckého panství.²³⁾

Výstavba nového sídla v těsném sousedství opavských hradeb tak sice za vlády Přemka Opavského výrazně pozměnila kvalitu zeměpanské rezidenční sítě, ale zdaleka neznamenal opuštění dosavadního sídelního hradu Hradce, který se po krátkém intermezzu v první polovině osmdesátých let 14. století opět ocitl v přemyslovských rukou. Postavení Hradce spoluurčovala tradice spojovaná se zakladatelem rodu Mikulášem I., kterou nedokázaly vyvážit ani posuny mocenského těžiště opavského vévodství. Už za života vévody Přemka vystupoval na Hradci a snad zde držel i blíže nespecifikovaná práva, jeho nejstarší syn Václav II. vystupující později jako senior rodu.²⁴⁾ Své sídlo si Václav II. udržel i po rozdělení země mezi Přemkovy potomky (r. 1434), ačkoli mu jako zbývající část otcovského dědictví připadlo geograficky vzdálenější Hlubčicko. S hradem tak byly nepochybně spojovány jiné hodnoty než pouhá hospodářská výtěžnost jeho panství a časté pobyty

²⁰⁾ Srov. P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady*, s. 288 a M. CHOROWSKA, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003.

²¹⁾ W. PARAVICINI, *Zeremoniell*, s. 24.

²²⁾ *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V/2*, K. KROFTA (ed.), Pragae 1905, s. 630, č. 1163 a *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia VII/2*, Acta Martini V. (1423–1431), J. ERŠIL (ed.), Praha 1998, č. 1507, s. 600.

²³⁾ ZA v Opavě, fond: Josef Zukal, Knížetství opavské. Korespondence a akta z let 1444–1643, (1544, pondělí den sv. Matky boží početí. Inventář zámku opavského,...), inv. č. 181, nefol.

²⁴⁾ Václavova titulatura doložená poprvé k roku 1416: „*Wir Wenczlaw von gotis gnadin herzog und erbling czu Troppaw*“, dokládala, že Přemkův syn už ve věku kolem třiceti let vystupoval jako jednoznačně stanovený dědic opavského vévodství s vymezeným údělem. Srov. AP Opole, fond: Akta miasta G³ubczyc, inv. č. 16.

opavského vévody tento předpoklad jen potvrzují.²⁵⁾ Pochopení pro rodovou, ale i zemskou symboliku ostatně Přemek osvědčil v řadě dalších případů.²⁶⁾

Vedle zdůrazňování splendoru zeměpanského rodu byli ovšem opavští vévodové nuceni používat paletu mnohem bezprostřednějších prostředků, jejichž výběr modifikovali podle společenského postavení svých partnerů. Drobná opavská šlechta přitom už díky omezením svého jednacního pole neměla jinou variantu, než respektovat autoritu opavského zeměpána. Mnohem opatrněji už museli Přemyslovci vystupovat vůči velkým šlechtickým rodům. Přemek Opavský ve svých krocích navazoval na kroky své zesnulé matky Guty, která již na konci sedmdesátých let 14. století přerušila dosavadní tradici sňatků mladých Přemysloven s knížecími či říšskými rody a po dohodě se seniorem rodu a svým nevlastním synem Janem I. Opavským a

²⁵⁾ Základní přehled na příjmy panství Hradce nabízí urbář z druhé poloviny 16. století, který zpřístupnil J. ZUKAL, Urbář panství Hradeckého z r. 1574, VMO 14, 1906, s. 1–15. Pro starší dobu však musíme počítat s určitými korektivy. Například ves Lipina, jež je připomínána jako pustá a náležící dominikánskému klášteru, vynášela v 16. století hradecké pokladně plat 9 zlatých. Ještě v roce 1494 však byla zastavena vévodou Janem Korvínem do rukou Janovi Reníčkoví z Čermník a jeho manželce ve výplatní sumě 200 zlatých. Zeměpán si navíc vymohl, že další rozšiřování a klučení pozemků se nebude týkat louky, kterou každý rok ku potřebě zámku sečou poddaní ze vsi Kylešovic. Srov. ZA v Opavě, fond: Josef Zukal, Listy a akta z l. 1438–1615, inv. č. 209, f. 12.

²⁶⁾ Po smrti svého bratra Mikuláše III. (†1394) a přebrání osiřelého Hlubčicka si Přemek Opavský nechal zhotovit obdobnou pečeť, jakou používal zesnulý bratr. Motiv sedícího lva s helmem s buvolími rohy a štítem v sobě přitom patrně zahrnoval tradiční symboliku opavských Přemyslovců (helm s buvolími rohy), opavského vévodství (půlený štít s červeným a stříbrným polem) a lva z velké pečeti města Hlubčic. Původní Mikulášova pečeť tak zřejmě vyjadřovala vládu v nově vytvořeném (po dělení r. 1377) hlubčickém dílu opavského vévodství a jejího legitimizačního významu si byl vědom i vévoda Přemek. Poprvé své nové pečeti použil už v roce 1395 v listině vystavené na prosbu právě hlubčických měšťanů. AP Opole, fond: Akta miasta G³ubczyc, inv. č. 6, 7, 8, 9 a 10. „Lví pečeti“ se zabýval již František ChochoLATÝ, který však nezohlednil starší případy jejího využití a při pokusu o vysvětlení jejího smyslu nastínil teorii o cíleném zdůrazňování nároku opavského vévody Přemka na český trůn v době bratislavských jednání mezi Zikmundem Lucemburským a husity v roce 1429. Teze postrádající oporu v pramenech však nebrala v potaz ani dlouhodobé sympatie opavského vévody vůči uherskému a římskému králi a nakonec ani skutečnost, že známe i další případy použití tohoto typu pečete ještě před zmiňovaným rokem. Srov. F. CHOCHOLATÝ, Pečeť knížete Přemka Opavského. Symbol ochrany České koruny proti Vikleřistům a husitům, in: Sborník příspěvků I. Setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1980, s. 34–35; TÝŽ, Pečeť a znak opavských Přemyslovců, Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava při Domu kultury pracujících VŽSKG 4, Ostrava 1982, s. 14–20 a A. BARCIAK – I. PIETRZYK, Ikonografia pieczęci Przemysłodów opawskich do początku XV w., in: Imago narat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich, S. ROSIK – P. WISZEWSKI (edd.), Wrocław 2002, s. 359–370.

Ratibořským svolila ke svatbě Přemkovy sestry Anny s Petrem ze Šternberka.²⁷⁾ Zabezpečení jižní hranice vévodství v nejistých časech po smrti vévody Mikuláše II. poskytlo precedens samotnému Přemkovi. Na počátku dvacátých let 15. století dohodl hned dva sňatky, kterými provázal své zájmy s mocným rozrodem vlivného rodu Kravařů. Vévoduův syn Václav se oženil s Alžbětou, dcerou Ondřeje z Tvorkova a Polské Ostravy a jeho sestra Anežka Opavská získala za manžela Jana Jičínského z Kravař.²⁸⁾ Pozici Přemkova zetě přitom výstižně charakterizuje úvodní zápis zemských desk z roku 1431, kdy se po úvodní preambuli o obnovení desk *ponesczesty ohnye a wyhorzenye mesta Opawi* objevuje mezi svědky první jméno Jana Jičínského z Kravař, za nímž následují *jeho dworzene a sluzebnyczy* a teprve po jejich výčtu *zemané a manowe oswieczeného knyezete knyzeze Przemkowy*.²⁹⁾ Vztah tchána a zetě tak spíše přibíral podobu partnerství dvou hierarchicky blízkých osob, než zeměpána a jeho poddaného a přispíval k potvrzování Kravařů a ve starších dobách i Petra ze Šternberka v rolích paralelní elity vůči opavským Přemyslovcům. Značné příjmy ze spojeného kravařského dominia ostatně relativizovaly význam případných důkazů štědrosti ze strany opavského vévody, na jehož omezené zdroje upozorňovala skladba osob tvořících jeho dvůr.³⁰⁾

Výčet svědků v jedné z prvních Přemkem samostatně vydaných listin z roku 1382 uzavírá douška *und unser uns hofgesinde*, naznačující, že vedle Mikuláše z Malenovic, Elblíka z Bravantic a Petra z Czochtendorfu pohybujících se mezi první generací osob formujících kroky mladičského zeměpána, se na vévodově rozhodnutí ve prospěch johanitského řádu podílel širší okruh osob, jejichž jména nám

²⁷⁾ Blíže M. STARÝ, Kněžna Anna ze Šternberka, ČSIM – B 51, 2002, s. 193–202, s. 193–202 a TÝŽ, Manželství opavských Přemyslovců, in: Genealogické a heraldické informace 1998, Brno 1999, s. 38–47. Akcent na lokální příbuzenské svazky s hierarchicky níže postavenými moravskými šlechtici upozorňuje na roli sňatkové politiky jako strategie vztahující se k upevnění a obnově prvků společenské dominance přemyslovského rodu v opavském vévodství; srov. J. Le GOFF a J. – C. SCHMITT, Encyklopedie, s. 546.

²⁸⁾ K tvorkovskému rodu se ve svých úvahách přiklonil už D. PRIX, Vévoda Václav II., s. 165; obecněji o sňatcích opavských Přemyslovců M. STARÝ, Manželství, s. 38–47.

²⁹⁾ Srov. Pozůstaky knih zemského práva knížetství opavského, Sv. II., Desky zemské I (1431–1536), J. KAPRAS (ed.), Praha 1908, s. 11–12.

³⁰⁾ Opakované pokusy o definování pojmu dvůr shrnul Ivan Hlaváček slovy: „...*dvůr ve vlastním slova smyslu je době a účelu přiměřeně strukturovaná skupina osob, kterou si příslušný čelný představitel vytvořil za účelem realizace svých politických a z nich odvozených prerogativ. V přeneseném slova smyslu jsou to pak příslušná zařízení, která prostřednictvím většího či menšího počtu osob zabezpečují a umožňují patřičné fungování této struktury.*“ Srov. I. HLAVÁČEK, K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě, Praha 1991, s. 11.

však zůstávají utajena.³¹⁾ Jedním dechem by se slušelo dodat, že k podobným závěrům dospějeme v okamžiku, kdy se pokusíme o vytvoření ucelenějšího přehledu osob obklopujících zeměpána i v dalších etapách jeho života. Každá snaha o podchycení jednotlivých hodnotářů vytvářejících nejzákladnější podobu společenství nazývaného také *curia* či *Haus*, tak znovu a znovu naráží na malou formalizaci správy opavského vévodství. K dispozici nemáme exklusivní prameny typu dvorských účtů ani ucelené svědečné řady umožňující vytvoření prosopografické analýzy okruhu *servi utiles archimaires* vytvářejících užší okruh dvora v podobě úřadů hofmistra, komořího, maršálka či dokonce *servi utiles vulgimaires* zahrnující drobný personál.³²⁾

Obtíže při sledování okruhu Přemkových dvořanů snad nejlépe přiblíží postava Jindřicha zvaného Glaubis připomínaného jako purkrabího hradu Edelštejna. Ačkoli se jednalo o jeden z nejvýznamnějších úřadů zeměpanské delegace moci, Jindřicha máme prameny doložené pouze jedenkrát. V roce 1409 svědčil vévodovu zplnomocnění pro veřejného notáře Matěje Janova z Petrovic, aniž by byl ještě někdy poté připomínán v Přemkově blízkosti.³³⁾

Výčet příkladů charakteristických pro chod malého vévodství s minimálním důrazem na písemnou formalizaci jeho správy bychom mohli libovolně rozšiřovat. V našem pátrání bychom tím ale daleko nepokročili a tak nezbyvá než se pokusit pohlédnout na Přemkův dvůr pod jiným zorným úhlem. Určité metodické východisko skýtá postup užívaný při výzkumu dvorů slezských knížat Tomaszem Jurkem a Iwoną Pietrzyk, kteří si dvůr definovali jako „*skupinu lidí z řad majetných nebo rytířů obklopujících knížete*“ a následně tak hovoří o „*dvorské elitě*“ či „*otoczenie ksiązqt*“, aniž by se pokoušeli o mnohdy násilné naplňování obvyklých schémat

³¹⁾ NA v Praze, fond: ŘM Listiny, inv. č. 2007. První systematictější pokus o sledování okruhu osob pohybujících se v okolí vévody Přemka podnikl až na počátku devadesátých let F. CHOCHOLATÝ, Rody Opavska za vlády vévody Přemka Opavského. Několik poznámek k vývoji rodových držav na Opavsku v letech 1377–1434, in: Sborník příspěvků k VI. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1992, s. 38–45.

³²⁾ K ideální představě dvora založené na recipování aristotelovských představ blíže G. DROSSBACH, Die „Yconomica“ des Konrads von Megenberg. Das „Haus“ als Norm für politische und soziale Strukturen, (Norm und Struktur, Band 6), Köln 1997, s. 83–113 či TÁŽ, Scientia de regimine domus regie: Der Hof zwischen Ydeal und Wirklichkeit in der „Yconomica“ Konrads von Megeburg, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, H. KRUGE – W. PARAVICINI (hrsg.), Göttingen 1999, s. 23–35; obtížně sledovatelnou šíři literatury mapující bádání o vývoji středověkých dvorů představili v nedávné době I. HLAVÁČEK, Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70 a T. BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411), Sborník archivních prací 46, 1996, s. 259–536.

³³⁾ Regesten, č. 426, s. 116–117.

dvorských úřadů. Mezi dvorskou elitu pak můžeme počítat postavy, které se často vyskytují v okruhu knížete či ještě volněji osoby, které slouží knížeti nebo se po nějaký čas zdržují na jeho dvoře a i když mohou být jejich kontakty s dvorem sporadické, uchovávají si vliv na jeho chod a uspořádání.³⁴⁾ Oba autoři se tak svým pojetím přibližují pohledům, které nedávno představil Christian Lackner při své analýze dvora habsburských vévodů. V centru jeho pozornosti se ocitl dvůr jako politický útvar, jako rozhodovací centrum a jako instrument řízení a správy.³⁵⁾

Během více jak půl století trvajících vlády opavského vévody docházelo k přirozené generační výměně jeho dvořanů, která relativizuje případné úvahy o proměně dvorské elity v jednotlivých fázích vévodova života a mocenského postavení a naše závěry by se opíraly o příliš torzovitý materiál. K těmto tezím se v nedávné době přiklonila Iwona Pietrzyk. Téměř všichni svědkové zachycení na listinách opavských Přemyslovců jsou, podle jejích slov, doloženi v dalších zeměpanských aktech jen velmi sporadicky a zároveň se vesměs jednalo o postavy pocházející z řad místní šlechty.³⁶⁾ Jak se tato skutečnost odrážela při formování Přemkovy politiky? Analýza zeměpanské administrativy a okruhu osob, které se podílely na jejím rozhodování sice představuje jen určitý výsek z funkcí vlastních dvorskému prostředí, avšak právě tímto směrem by se měly ubírat naše následující úvahy. Informační horizont daného dvora a jeho tvůrců totiž sehrával klíčovou roli v jednotlivých fázích vévodova politického vzestupu.³⁷⁾

³⁴⁾ Blíže T. JUREK, *Rotacja elity*, s. 7–27 a I. PIETRZYK, *Otoczenie Przemyslidów*, s. 41–50.

³⁵⁾ Ch. LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*, (=Mitteilungen des Institut für Österreichischen Geschichtsforschung 41), Wien 2002, s. 12–15.

³⁶⁾ Srov. I. PIETRZYK, *Otoczenie Przemyslidów*, s. 41–50. Sporné zmínky o dvorské elitě vévody Přemka navíc v sobě obsahují další nebezpečí. Jen stěžít od sebe můžeme odlišit osoby pohybující se v okolí zeměpána pouze jednorázově od postav, které sice tvořily stálý Přemkův dvůr, ale z různých důvodů není jejich přítomnost doložena častěji. Příkladem může být postava vřatislavského měšťana Iczka Sammlunga (či spíše Ytila Dominiga – srov. AP Wrocław, fond: Dokumenty miasta Wrocławia, inv. č. 792), jemuž Opava v roce 1389 prodala s vévodovým souhlasem plat 6 a 1 ½ hřiven grošů a kterého I. Pietrzyk přiřadila k Přemkovu okruhu. Vztahy tohoto měšťana k Opavsku však nikdy nepřekročily rámec finančních operací a spíše bychom jej měli počítat ke skupině věřitelů spolu s některými měšťany z Krakova, Židy z Nisy a Ratiboře apod.; srov. *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych dolnego Śląska*, Tomus VI. (1380–1391), M. CHMIELEWSKA (ed.), Wrocław 1995, č. 534, s.106.

³⁷⁾ Samozřejmě s vědomím, že vždy budeme narážet na těžko interpretovatelné rodinné, osobní i politické vazby jednotlivých účastníků jednání, které vesměs unikaly pozornosti zachovaných pramenů, srov. A. REITEMEIER, *Aussenpolitik im Spätmittelalter. Die diplomatischen Beziehungen zwischen dem Reich und England 1377–1422*, Paderborn 1999,

Poměrně dobře definovatelnou skupinu osob vytvářeli tři už výše jmenovaní svědci z listiny určené opavským johanitům (r. 1382). Krátce po Přemkově usednutí na vévodský stolec zaručovala jejich přítomnost kontinuitu zeměpanské správy a jejich výběr snad podléhal ještě vlivu vévodova nejstaršího bratra Jana I. Opavského a Ratibořského, který své o generaci mladší sourozence obklopil několika zkušenými rádci. Mikuláš z Malenovic vystupoval v okolí mladých vévodů už v roce 1378 v hodnosti komořího zemského soudu.³⁸⁾ Držitel venkovských statků Lubojaty a Bravinné se však v následujících letech z okolí vévody vytratil a podobný vývoj bychom mohli sledovat také u Elblíka z Bravantice, jehož rod držel Bravantice u Bílovce a u Jana z Dolních Životic spravujícího některé statky olomouckého biskupství, Krahují, Lublice, Kružberk a díl Svatoňovic.³⁹⁾ I když nemáme dostatek podkladů pro zhodnocení majetkového postavení všech tří zmiňovaných šlechticů v rámci alodní držby poslední třetiny 14. století, můžeme alespoň konstatovat, že jejich pozice silně zaostávala za mocí rodů pánů z Kravař a ze Šternberka vlastnicích nejrozsáhlejší šlechtické domény. Oba tyto rody, tak jako tomu bylo i u příslušníků šlechtické elity v prostředí slezských knížectví, rezignovaly na život u opavského dvora, neboť přízeň vévodů již nebyla podmínkou jejich mocenské úspěšnosti. Místo mezi dvorskou elitou však zůstávalo atraktivní pro dosud méně úspěšné rody, kterým mechanismus zeměpanské štedrosti nabízel možnost dalšího vzestupu. Výběr osob obklopujících opavského vévodu však zároveň naznačuje, že alespoň u části z nich sledoval vévoda konkrétní cíle.

Poměrně často bychom mohli v okolí vévody zaznamenat postavu Mikuláše Bulače, jenž v roce 1407 obdržel z rukou zeměpána dvůr v Kylešovicích, vsi navazující na předměstí Opavy.⁴⁰⁾ Samotní Bulačové byli panským rodem, jejichž majetkovou základnu tvořilo několik manství olomouckého biskupství nacházejících se v podobě tzv. moravských enkláv mezi statky opavského vévodství. Ještě v osmdesátých letech 14. století se Mikulášův stejnojmenný strýc účastnil útoku na krakovské kupce projíždějící za obchodem moravsko-slezské pomezí a za své činy byl zapsán do krakovských proskripčních knih. Zároveň se nejednalo o postavu

s. 25–81. V následujících řádcích je však možné připomenout pouze ty příslušníky dvorské elity, kteří, jak se zdá z dochovaných zpráv, nejtěsněji spolupracovali na vytváření splendoru opavského dvora jako mocenského centra.

³⁸⁾ „...*camerario czude nostre oppaviensis*...“. Srov. Opavský listinář, Sv. I., F. ŠIGUT (ed.), Opava 1961, č. 14, s. 34–37.

³⁹⁾ Srov. F. CHOCHOLATÝ, Rody Opavska, s. 38–45. K nejstaršímu okruhu Přemkových dvořanů bychom měli počítat i Petra z Czochtendorfu, který svědčil vévodovy listiny v roce 1379, 1382 a 1395 a také Weyspetra z Čachova, který do vévodových služeb (do funkce hejtmana opavského) přešel v polovině osmdesátých let z Ratibořska, srov. D. PRIX, Vévoda Václav II., s. 154.

⁴⁰⁾ NA v Praze, fond: Maltézští rytíři – Listiny, inv. č. 1983.

zcela nevýznamnou, neboť jej krakovský písař poznamenal i s titulem „*iudex provincialis in Lubschitz*“. Mikuláš Bulač tedy náležel k okruhu nejvýznamnějších osob hlubčického údělu a snad smíme předpokládat, že svůj rozhled dále rozšířil ve službách vévody Mikuláše III. Část dvořanů Přemkova staršího bratra jistě svého zeměpána následovala na jeho cestách do Říma či do Santiaga de Compostela a v jeho službách strávila i delší čas v Aragonsku. Jejich zkušeností hodlal využít i Přemek, když jej po smrti Mikuláše III. († 1394) a svém převzetí Hlubčicka přivedl spolu s částí dalších Mikulášových dvořanů do Opavy. O pohybu Mikuláše Bulače mezi opavskou dvorskou elitou navíc nesvědčí pouze kylešovská výsluha, ale poměrně záhadný zápis v účetní knize neznámé provenience z počátku 15. století. Rukopis nejasného původu zřejmě vznikl na území Dolního Slezska a zachycuje drobné dluhy váznoucí převážně na osobách a lokalitách z olešnického vévodství. Rościslav Žereřik, který jej připravil k tisku, klade jeho vznik do období po roce 1411. Díky pokusům o vytvoření abecedního pořádku dlužníků v jednotlivých (třech) částech rukopisu, navíc můžeme uvažovat, že šlo o sekundárně vytvářený přehled finančních závazků. Ve třetím díle se objevuje i jméno opavského vévody Přemka („*Dominus dux Przymko de Troppaw*“) a o několik řádků níže poznámka „*Item tenet 22 mr. ex parte Nicolai Panuschke et Nicolaii Bulasch de Treppaw*“, ⁴¹⁾ dokládající vznik dluhu povstaleho ve službách opavského vévody.

O vlastní roli Mikuláše Bulače však i tak nemůžeme říci nic bližšího. Častému pobytu v okolí opavského zeměpána by však mohl nasvědčovat drobný kylešovský majetek spojený s tamním fojstvím, který Bulačovi poskytoval potřebné zázemí na dohled od nově vybudovaného opavského hradu. Z pozdějšího listu z roku 1434 víme, že na kylešovských mlýnech a dvoru (vyjma fojství) měla pojištěné věno také Bulačova vdova Kateřina, jež za svého druhého manžela pojala panoše Konráda Begiara, připomínaného poprvé v roce 1413 jako purkrabího opavského hradu. Sňatkem tak došlo k opětovnému scelení někdejšího Bulačova majetku. K fojství se totiž vázala povinnost sloužit s jedním koněm a střelcem na hradě Hradci a proto bylo z vdovského zabezpečení vyňato a po Mikulášově smrti opět spadlo na zeměpána. Ale „*ponvadž jejich obapolně dobrá vuole k jejich pojetí byla*“ Přemek podle slov svých synů sňatek milostivě schválil. Za zdůrazněným souhlasem budoucích manželů se však patrně skrývala vůle zeměpána, jenž při svých omezených prostředcích předal své právo (nápad) na zboží (kylešovské fojství) bezdětného Mikuláše Bulače svému služebníkovvi Konrádu Begiarovi a jeho skrovnou doménu nakonec pomohl rozšířit i výhodným manželstvím. ⁴²⁾

⁴¹⁾ Samotný vévoda dlužil 14 a ½ polské hřivny a 1 skot; srov. Trzy źródła do dziejów społeczno-gospodarczych średniowiecznego Śląska, R. ŻERELIK (ed.), Wrocław 1995, s. 39–110, resp., č. 538 a 549, s. 67.

⁴²⁾ K osudům zboží i s opisy nejdůležitějších listin též J. ZUKAL, O svobodných dvorech a mlýnech Kylešovských, VMO 20, 1912, s. 1–19, který kladl nový sňatek Kateřiny Bulačové

Právě hodnost purkrabího opavského a hradeckého hradu (v roce 1409 doložen Mikuláš Šváb ze Stibořic⁴³⁾) zůstávala vyhrazena méně významným šlechticům, jejichž pohyb v širším Přemkově okruhu sice můžeme předpokládat, ale patrně nehráli klíčovou roli v politickém rozhodování. Tato slova bychom sice mohli zopakovat při zamyšlení nad vystupováním již připomínaného purkrabího Edelštejna Jindřicha řečeného Glaubis, jenž se nám vynořuje z pramenů jen v jednom jediném případě, ale už by neplatila pro správce hradů Vikštejna a Cvilína, kteří v rámci opavské dvorské elity zaujímali mnohem významnější postavení. Mezi politickou vahou správců jednotlivých purkrabských úřadů tak existovaly výrazné rozdíly. Jindřich Kosíř z Litultovic vystřídal v hodnosti vikštejnského purkrabího Zbyňka Hřivnáče z Hněvošic⁴⁴⁾ a na jeho samostatně vedené akce vůči husitským spojencům si dokonce stěžovali i olomoučtí měšťané. Purkrabí však pouze odušil, že nepřátele Kristovy víry bude stíhat a potírat za všech okolností.⁴⁵⁾ Cílevědomý postup byl ostatně příznačným rysem pro další Jindřichovo jednání. Rodové statky Kosířů z Litultovic sice ještě za života biskupského mana a Jindřichova otce Vavříka z Litultovic zabředly do značných dluhů a samotné manství Litultovice bylo rozděleno, ale už další generace rodu Hanuš, Zikmund a Jindřich dokázali otcovo dědictví notně rozšířit. Svoji roli zřejmě sehrála i předčasná otcova smrt a odchod dvou mladších bratrů na dvůr olomouckého biskupa Mikuláše z Riesenburka, kde často pobývali po završení své plnoletosti v polovině devadesátých let 14. století. Po smrti biskupa Mikuláše oba bratři odešli z biskupského dvora a účastnili se jen zasedání manského soudu v Kroměříži. Někdy v této době také asi vévoda Přemek získal Jindřicha Kosíře do svých služeb, přičemž za mezník *ante quem* můžeme považovat listopad 1413, kdy Jindřich dosvědčil vévodovo rozhodnutí o prodeji platu z majetku hrobnických johanitů.⁴⁶⁾ V polovině dvacátých let se Přemek dokonce

přibližně k roku 1410. Vzhledem k poslednímu zachycenému vystupování Mikuláše Bulače v dlužní knize, jež se pohybovalo kolem tohoto data, lze vzít tento přibližný předpoklad jako poměrně pravděpodobný.

⁴³⁾ Regesten, č. 426, s. 116–117.

⁴⁴⁾ Zmínky o jednotlivých purkrabích shrnuli v příslušných heslech P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, Hrad, (passim); Zbyněk Hřivnáč byl doložen v roce 1411 před moravským zemským soudem, *Libri citationum et sententiarum seu. Libri pūhonnē a nálezovē*, Tomus I/2. V. BRANDL (ed.), Brunae 1872, s. 374.

⁴⁵⁾ SOKA Olomouc, fond: Archiv města Olomouce, Listiny 1261–1793, inv. č. 114.

⁴⁶⁾ *Bohemika ve Wojewódzkim Archiwum Państwomem ve Wrocławu a Państwomem Archiwum – expozituře v Nise*, B. INDRA – E. BOUZA (edd.), Strojopis uložený v ZA v Opavě, Opava 1977, s. 76, č. 30; k osudům rodu Kosířů z Litultovic podrobně P. TESARŮ, *Nejstarší dějiny enklav moravských na Opavsku*, Díl III. Litultovice, VMO 23, 1917, s. 59–121; k dvorské elitě olomouckých biskupů příslušného období se nejnověji vrátil T. BALETKA,

obrátil na krnovský zemský soud, aby Jindřichův spor s bratrem, který jej pohnal do Krnova, nechali rozhodnout na opavském soudě za vévodovy přítomnosti.⁴⁷⁾ Skutečností, že se Jindřich Kosíř vedle pobytů na Vikštejně často zdržoval i na opavském dvoře, napovídá také zpráva z roku 1431, kdy jej zeměpán určil jako svého posla k zemským deskám⁴⁸⁾ a poté o dva roky mladší dokument dokládající purkrabího jako spolupečetitele vévodovy závěti.⁴⁹⁾ K poslední Přemkově listině z roku 1433 připojili své pečeti Jindřichův švagr Čeněk z Tvorkova, jeho nejstarší bratr Hanuš Kosíř ze Životic, samotný Jindřich Kosíř z Litultovic a Hartl Tunkl ze Štítiny, který rovněž náležel k užšímu kruhu dvora.⁵⁰⁾

K předním opavským šlechticům se mohl Jindřich Kosíř počítat rovněž po majetkové stránce. Vedle scelených biskupských Litultovic a Útěchovic v krnovském dílu získal věnem své manželky ves Násilé, dále držel vsi Kružberk a Svatoňovice, Lublice a již vícekrát zmíněné purkrabství Vikštejna.⁵¹⁾ Správu jednoho ze zeměpanských hradů si tak v tomto případě nemůžeme vykládat jako další z příkladů využívání služeb méně významného šlechtice, jako tomu bylo u purkrabích z Hradce či Opavy a snad i z Hlubčic. V Kosířově případě vévoda kladl důraz na jiné stránky fungování zeměpanského dvora. Více zohledňoval jeho integrační mechanismy a v rámci vybalancovaného umění „řádně obdarovat“⁵²⁾ nastiňoval model chování vůči majetkově silnějším zástupcům opavské šlechty, kteří sice zdaleka nedosahovali mocenské váhy panských rodů Kravařů či Šternberků, ale v rámci opavského mikrosvěta představovali výraznou autoritu. Zřetelně odlišovaná váha hlasů jednotlivých šlechtických předáků se výrazně projevila i ve výběru osob a obou městských komunit, které měly zaručit dodržení již zmiňované Přemkovy závěti. Mezi svědky se neobjevili purkrabí hradů Hradce a Opavy, jejichž role, jako správců rezidenčních sídel opavského zeměpána nepřekračovala nejzákladnější utilitární

Na dvoře olomouckých biskupů na přelomu 14. a 15. století, in: *Pater familias*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka, J. HRDINA (ed.), Praha 2002, s. 339–355.

⁴⁷⁾ ZA v Opavě, fond: Slezský stavovský archív v Opavě (1318–1850), inv. č. 423.

⁴⁸⁾ Pozůstatky knih II., č. 9, s. 15–16.

⁴⁹⁾ Vedle předáků dvorské elity dosvědčily vévodovu vůli i delegace Opavy a Hlubčic. Srov. J. KAPRAS, Testament knížete Přemka Opavského a jeho provedení, VMO 15, 1907, s. 1–7 a P. TESAŘ, Nejstarší dějiny enklav III, s. 59–121.

⁵⁰⁾ Tamtéž.

⁵¹⁾ P. TESAŘ, Nejstarší dějiny enklav III., s. 59–121.

⁵²⁾ K umění „řádně obdarovat“, které bylo důležitou součástí sociálních a mocenských vztahů, M. NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, s. 75; klasickou práci na téma daru a jeho hodnoty představil již na počátku 20. století M. MAUSS, *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha 1999.

rovinu, ale vlastními majetky zabezpečený Jindřich Kosíř a také Hartl Tunkl, který zastával úřad purkrabího hradu Cvilína. Ostatně také Hartla Tunkla získal opavský vévoda cíleně pro svůj dvůr a jeho postavení potvrdila i koupě hradu a panství Štítiny vzdálených pouhých několik kilometrů od opavských hradeb.⁵³⁾

Pokusy o rekonstrukci osob blízkých vévodově politice samozřejmě nemůžeme omezit na rozbor torzovitých zpráv o zeměpanských purkrabích. Podíl jednotlivých příslušníků dvorské elity na fungování opavského dvora jako politického a rozhodovacího centra můžeme odhadovat i podle velikosti zeměpanských majetků a manství, které se jim v průběhu Přemkovy vlády podařilo shromáždit ve svých rukou. Do vlastnictví bratří Hanuška a Herborta z Vladěnína z rozrodu Fulštejnů se v únoru roku 1410 přesunul rozsáhlý komplex statků zahrnujících ves Linhartovy i s tvrzí, městečko Opavici s týdenním trhem, s dvorem a mlýny, vsi Matyášovy a Radíkovy (Radynia), ale s výhradou zdejšího mýta, jehož příjmy i nadále plynuly do zeměpanské komory. Vévoda zdůraznil, že se tak děje podle manského práva opavského vévodství a celý akt potvrdilo několik přítomných šlechticů.⁵⁴⁾ Únorové jednání na hradě Hradci nebylo jediným důkazem příslušnosti vladěnských bratří do okruhu opavské dvorské elity. Už v roce 1407 při dohodě o dědičnosti majetků obou přemyslovských větví, ratibořské a opavské a také o dva roky později v již zmiňovaném notářském pověření Matyáše Janova z Petrovic nacházíme Hanušovo jméno mezi přítomnými svědky.⁵⁵⁾ Později též šlechtic přivěsil svoji pečeť pod zeměpánem iniciovaný prodej platu ze statků hrobnických johanitů⁵⁶⁾ a v roce 1414 poslal Přemek Hanuška a Mikuláše z Vladěnína jako své posly k zemským deskám.⁵⁷⁾ Takto torzovité zprávy sice stále poskytují malou oporu pro obhajování tezí o vý-

⁵³⁾ V roce 1420 povolil Přemek cvilínskému purkrabímu Hartlu Tunklovi, aby směnil rychtu v Úvalně za statek v Dobešově s Adamem ze Džbanců. Srov. ZA v Opavě, fond: Velkostatek Krnov, Urbář z roku 1535, inv. č. 3, f. 163r.–164 r. Za laskavé upozornění na tento dokument děkuji touto cestou dr. Daliboru Prixovi.

⁵⁴⁾ Rozpad zeměpanského majetku by byl přirozeně nejsnáze sledovatelný v zemských deskách, ale jejich trhová řada je dochována až od roku 1431. Jsme tak odkázáni na sekundárně dochované prameny, jejichž torzovitost relativizuje jakékoliv pokusy o sumarizování statků osob dvorského okruhu přelomu 14. a 15. století. Smlouva o prodeji panství kolem městečka Opavice se například zachovala z německého transumptu z Olomouce z poloviny 17. století opsaném do vratislavských repertorií, Bohemika ve Wojewódzkim Archiwum Państwomem a Archiwum Państwomem miasta Wrocławia, Sv. VI., Část soupisu bohemik v polských archivech, B. INDRA – V. SPÁČIL (edd.), Strojopis uložený v ZA v Opavě, Opava 1973, s. 58, č. 3b.

⁵⁵⁾ Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümern im Mittelalter, Bd. II., C. GRÜNHAGEN - H. MARKGRAF (edd.), Osnabrück 1965²s. 390–394, č. 11 a 12 a Regesten, s. 116–117, č. 426.

⁵⁶⁾ Bohemika – v expozituře v Nise, s. 76, č. 30.

⁵⁷⁾ Pozůstatky knih I., s. 7, č. 31.

jimečné pozici rodu z Vladěnína na opavském dvoře, ale další doklad můžeme získat i z řádových pramenů. V závěru druhého desetiletí 15. století vystupoval opavský vévoda jako jeden z mediátorů sporu mezi polsko-litevskou unií a řádem německých rytířů a vedle svojí osobní účasti udržoval s oběma stranami spojení i prostřednictvím písemného styku. Jeden z průvodních listů opavského vévody na cestu do Prus obdržel také Mikuláš z Vladěnína, u něhož tak můžeme předpokládat, že se zúčastnil předchozí vévodovy cesty a dokázal se v tamním prostředí alespoň zhruba orientovat a dorozumět.⁵⁸⁾

Zástupce všech výše uvedených rodů, jmenovitě Kosířů, Fulštejnů i Hartla Tunkla spojovalo společné majetkové zázemí na moravsko-slezském pomezí, pokud ne přímo v úzeji vymezeném Opavsku. I když lze jejich váhu alespoň z části diferencovat a některé šlechtice v určitých etapách jejich života hledat na dvoře olomouckých biskupů či okolních knížat, stále tvořili poměrně uzavřenou, vzájemně rodově provázanou skupinu, která svým politickým rozhledem výrazněji nepřekračovala hranice provinciální politiky. Předáci opavské šlechty jistě sehráli významnou roli v ranné fázi Přemkova vládnutí, kdy pomáhali překlenout nedostatek zkušeností sotva plnoletého zeměpána. V momentu vstupu vévody do zákulisních her středoevropské politiky a tím spíše ve výjimečné situaci, jakou představovala obrana před narůstajícím tlakem polních vojsk ve dvacátých letech 15. století – s jejím diplomatickým pozadím odehrávajícím se na předních středoevropských dvorech, už zřejmě jejich zkušenosti nepostačovaly.

Závěr

Pohled na šlechtické zázemí obklopující opavského vévodu tak dokládá, že Přemek musel svoji vnější politiku opírat o rady a informace získávané i z jiných zdrojů než z prostředí provinciální opavské šlechty. I zde bychom proto mohli hledat kořeny zeměpánova nového vztahu k předním měšťanům, kteří díky svým obchodním vazbám do Prahy, Krakova, Vratislavi či Olomouce dokázali mnohem intenzivněji recipovat informace a z radnic, respektive městských kanceláří vytvářeli paralelní informační centra.⁵⁹⁾ Na podporu tohoto konstatování lze uvést některé

⁵⁸⁾ Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525, Bd. I., E. JOACHIM – W. HUBATSCH (edd.), Göttingen 1948, s. 167, č. 2675. V okruhu opavské dvorské elity bychom měli zmínit i Hanuše z Češova a Nové Cerekve, který se v roce 1407, 1410 a 1413 účastnil stejných zeměpanských rozhodnutí jako Hanušek z Vladěnína nebo Konráda Stoše z Bránic ze široce rozvětveného klanu Stošů držících statky na pozdně středověkém Opavsku. Konráda připomínají svědečné řady vévodových listin v roce 1395, 1407, 1410 a 1412. O jeho dalším působení na Přemkově dvoře opět nevíme nic bližšího. Konrád Stoš zároveň budoval svoji kariéru na zemské úrovni a k roku 1431 je doložen jako zemský sudí.

⁵⁹⁾ O významu městských kanceláří v správě země blíže H. PATZE, Die Herrschaftspraxis der deutschen Landesherren während des späten Mittelalters, in: Ausgewählte Aufsätze von Hans

další dosud opomíjené zmínky vypovídající o vévodově obcházení opavské šlechty, a to včetně dvorské elity. V době Přemkova angažmá v polsko-řádovém sporu našel jeho sluchu německý řádový rytíř Jakub Cocus, kterého opavský komtur a farář městského kostela označil za nehodného člena řádu a jedním dechem v listu řádovému velmistrovovi dodal, že jej samotného vévoda vyhnal z opavské fary a na jeho místo dosadil zmíněného Jakuba. Snad to byl právě tento křižovník, který vévodovi pomáhal při orientaci v řádovém prostředí. Přemkovy pokusy o zprostředkování jednání mezi polsko-litevskou unií a pobaltským státem řádu německých rytířů v druhém decenniu 15. století ostatně vliv postavy znalé zákulisí řádové diplomacie předpokládaly.⁶⁰⁾ Pokud však u Jakuba Coca váháme s jeho definitivním zařazením do užšího kruhu vévodových rádců, u dalšího duchovního – Holand'ana Sebalda Hartfausta, můžeme mluvit téměř o jistotě. Právě Sebald vedl vyjednávání s kurií o získání vratislavského obročí pro Přemkova druhorozeného syna Mikuláše a v roce 1428 stál v čele vévodova poselstva k říšskému sněmu v Norimberku. Svým vzděláním a zkušenostmi tento duchovní výrazně překračoval lokální horizont opavského dvora a jeho klíčový význam pro formování zeměpanské politiky se projevil i v jeho zabezpečení řadou obročí.⁶¹⁾ Při našich úvahách o informačním horizontu opavského dvora bychom neměli zapomínat ani na Přemkovy písaře, kteří jej přinejmenším jako tlumočníci provázeli na cestách na uherský dvůr.⁶²⁾

Teze Tomasze Jurka o postupné proměně dvorské elity slezských knížat, odchodu nejvlivnějších rodů mimo zeměpanské dvory a nástupu „druhého sledu“ domácí šlechty bychom tak mohli rozšířit o další postřehy vycházející ze situace na moravsko-slezském pomezí. S probíhají sociální proměnou držitelů dvorských úřadů zřejmě docházelo k posouvání jejich správního významu. Přirozeně, že již z prestižních důvodů zůstávaly některé role domácí šlechty nezastupitelné, jako tomu nepochybně bylo i při vytváření družiny doprovázejí syna opavského vévody Přemka Václava na jeho putování po západoevropských dvorech. Současně však

Patze, P. JOHANEK – E. SCHUBERT – M. WERNER (hrsg.), Stuttgart 2002, s. 81–108, zvl. s. 97.

⁶⁰⁾ RHO I., č. 3062, s. 193.

⁶¹⁾ Sebald Hartfaust se nečekaně rezignaci Přemkova syna Mikuláše III. na post vratislavského kanovníka o prestižní postavení dokonce sám ucházel, srov. MVB VII/2, č. 1257 a 1258, s. 509; č. 1280, s. 518–519 a č. 1297, s. 524–525; editované registry doplňuje i další zmínka zpřístupněná v NA v Praze, fond: Sbírka prepisů z italských a vatikánských archívů 15. stol. – 1814, k. 41, sg. III G 41, inv. č. 127; k Hartfaustově cestě na říšský sněm srov. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund, Bd. IX–III (1427–1431), D. KERLER (ed.), Gotha 1887, č. 160, s. 198.

⁶²⁾ V Uhrách Přemek vystavoval některé své listiny, které sepisoval jeho písař Mikuláš. Srov. Die Lebenszeugnisse Oswald von Wolkenstein, Bd. I, A. SCHWOB a kol. (ed.), Wien–Köln–Weimar 1999, č. 91, s. 330–334.

řada dvorských úřadů obsazovaná domácími šlechtici ztrácela svůj dřívější význam pro formování vévodské politiky ve prospěch duchovních či vzdělaných měšťanů prokazujících lepší orientaci ve středoevropských poměrech, než na lokální problémy orientovaná drobná šlechta. Jestliže na úvod tohoto textu zazněla slova o slábnoucím významu rozboru svědečných řad pro rekonstrukci knížecích dvorů v období pozdního středověku, měli bychom jej tak doplnit o konstatování, že se při studiu personálního složení dvora a jeho vlivu na limity zeměpanské politiky nemůžeme spoléhat ani na často přeceňovaný význam dvorských úřadů. Mnohá rozhodování se totiž odehrávala mimo jejich struktury a pokles prestiže opavských Přemyslovců, patrný již od druhé zeměpanské generace, se zřetelně projevil i ve vzestupu vlivu postav, jež urozenost druhé garnitury domácí šlechty dokázaly překonávat svým vzděláním a větším rozhledem. Při sledování linií vévodské politiky se tak právě oni stávají klíčovou skupinou dalšího výzkumu.

Martin Čapský

**THE TRANSFORMATION OF COURT ELITE
AS A REFLECTION OF THE DECREASE
OF LANDLORD PRESTIGE OF THE OPAVA
PŘEMYSLIDS**

The transformation of elite at the court of the third generation of Opava Přemyslids (sons of Nicholas II) corresponded with the development that is discerned in the whole territory of late medieval Silesia. The prominent category of local nobility was leaving the milieu of impoverished dukes and the places of former elites were assumed by the less important families. Besides the traditional landlords thus there emerged a parallel stratum of elite that ceased to be dependant on their favour.

The research of the depth of transformation of the society of the „small dukedom“ however faces many obstacles. When reconstructing the likeness of late medieval courts we can no more rely on the lists of witnesses that lose their testimonial value. The milieu of a „small dukedom“ is also characteristic by little emphasis on bureaucratisation of the administration that thus left fewer written sources.

Historian therefore must seek alternative ways of studying the transformation of elites. The preserved sources enable to trace several levels of relations: 1) landlord – land, 2) residential network – towns, 3) landlord – new stratum of courtiers.

It seems that the less important nobility from the Moravian-Silesian borderland was at the Přemyslid court joined and often overshadowed by the courtiers from the clerical state and burghers, even if they officially did not hold the highest positions. The Transformation of court elite thus did not bring only the rise of the new local nobility, but also the change of the mechanisms of the land administration and the weakening of the role of traditional court offices.

Robert Novotný

DVORSKÁ A ZEMSKÁ HIERARCHIE V POZDNĚ STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Reprezentativní poselstvo českých pánů, které se brzy ráno 30. ledna 1527 střetlo na českomoravské hranici s dvorem designovaného krále Ferdinanda I., ne-skrývalo své roztrpčení. Příčinou byly dvě osoby, které se pohybovaly v nejtěsnější blízkosti krále: Jan III. a Petr V. z Rožmberka. Oba příslušníci jihočeského rodu, který právě procházel těžkou krizí, byli ve vleklém sporu s nejmocnějším českým politikem Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, za nímž stála i většina zemských úředníků. Protivníkům Rožmberků se nelíbilo, že by oba bratři měli mít při pohraniční přísaze a následné cestě do Prahy čestnější místo než nejvyšší zástupci zemské hierarchie. Ačkoli díky mrazivému počasí chtěli mít všichni tradiční ceremonie na hraničním mostu přes řeku Jihlavu co nejrychleji za sebou, rozhořel se spor, který se utišil až kolem poledne. Jeho průběh bohužel neznáme, výsledek ovšem ano. Ferdinand odsunul konečné rozhodnutí do Prahy a prozatím rozhodl, že rožmberští bratři mají právo pohybovat se na čestném místě v blízkosti krále, ovšem ne coby zástupci zemské hierarchie, nýbrž „*als Irer Mt. Rethen und Dienern und Irer Mt. Hofgesind*“.¹⁾

Jen zdánlivě by mohlo vypadat toto půldenní zdržení jako nešťastný prolog Ferdinandovy vlády v Českém království. Byť si panovník příjezd do země nepo-

¹⁾ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. 1526–1545, Praha 1877, s. 207, č. 155; širší okolnosti Ferdinandova příjezdu do Čech a jeho korunovace podal A. REZEK, Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále Českého (zvláštní otisk z Časopisu Musea Království českého 50, 1876 a 51, 1877), Praha 1877, s. 109–128. Popisovaná událost byla jednou z epizod tzv. „sporu o rožmberské dědictví“, vyvolaném po smrti Petra IV. (1523), jehož závěť vydělovala synovce a znamenala reálnou hrozbu zániku rožmberského dominia. Srov. J. V. ŠIMÁK, Spor o dědictví Rožmberské 1523–1528, ČMKč 70, 1896, s. 81–112, 308–322, 419–441.

chybně představoval jinak než čekání v mraze na dořešení sporů mezi českou šlechtou, zároveň s potěšením sledoval nejednotnost stavovské obce. Ferdinand si uvědomoval, že pro prosazení silné královské moci bude třeba rozlomit dosavadní mocenské struktury opřené především o vlivnou nobilitu. Když 29. ledna spatřil oba Rožmberky již při svém příjezdu do Jihlavy, oproti zvyklostem tedy ještě na moravské půdě, musel mít nepochybně radost. Okolnosti mu vehnaly do náručí momentálně oslabený, přeci však stále významný rod Rožmberků. Je paradoxem, že právě ten rod, který si již přes dvě a půl století zakládal na své nezávislosti na královské moci, rod, jenž byl vždy oporou především zemské obce.

Zdeněk Lev z Rožmitálu, který dění sledoval z povzdálí Pražského hradu, byl incidentem na hranicích rozladěn. V dopise Kryštofovi ze Švamberka správně vytyčil, že Rožmberkům tato událost poslouží k dalším nárokům: „*Nebo se naději, že před korunováním krále Jmti bude o to nějaké jednání, což se jejich místa dotýče...*“²⁾ Nejvyšší purkrabí se ve svém úsudku nemýlil. Ačkoli z titulu svého úřadu měl při korunovaci bezpochyby právě on oprávnění vložit svatováclavský diadém na Ferdinandovy skráně, o čestnou funkci se nakonec musel podělit s Janem z Rožmberka. Pohled na dva nesmiřitelné protivníky, jak společně nesou královskou korunu, byl pro současníky zajisté poutavou podívanou. Zároveň však události spojené s Ferdinandovým příjezdem a korunovací symbolizovaly nástup nové epochy, v níž se budou panovníci habsburské dynastie snažit připoutat ke svému dvoru významné šlechtice a postupně se jim podaří zatlačit zemské struktury do pozadí.

Pokud se budeme držet tradičních milníků pro vymezení pozdního středověku, úvodní expoze toto ohraničení o půl roku překročilo. Snad to není na škodu, neboť právě v období po roce 1526 začíná být koexistence zemských a dvorských struktur stále aktuálnějším tématem, jemuž se také od specialistů na raný novověk dostává zasloužené pozornosti.³⁾ To ovšem neznamená, že středověk byl tohoto soupeření prost, byť neprobíhalo v takové míře ani dynamice. V rámci ustavování mocenského dualismu se kolem obou center politického rozhodování vytvořily svébytné mocenské struktury s odlišnými principy fungování a rozdílným sociálním složením. Nelze říci, že by výzkum těchto struktur byl medievisty zanedbáván, což se týká zejména panovnického dvora; ten je však většinou sledován jako fenomén sám o sobě, přičemž jeho vztah k dalším mocenským strukturám, především zemské

²⁾ Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 10, F. DVORSKÝ (ed.), Praha 1890, č. 647, s. 154–155; Sněmy české I, č. 150, s. 200.

³⁾ Srov. výstižné shrnutí problematiky, které podává P. MAŤA, Svět české aristokracie 1500–1700, Praha 2004, s. 52–66.

obci, stojí spíše stranou zájmu.⁴⁾ Srovnání mechanismů fungujících v obou těchto centrech umožňuje vyzdvihnout aspekty, které při výzkumu vlastního dvora – či na druhé straně jen zemské obce – zůstávají v pozadí.

Pokud je chronologické vymezení *ad quem* pojato zcela tradičně s nástupem habsburské dynastie na český trůn, podobně konvenčně je zvolen i dolní mezník, jímž je období let 1306–1310. I v tomto případě jde o ohraničení plně funkční. Přestože již v přemyslovském období můžeme sledovat prvky, které budou charakterizovat pozdější vývoj, zatím je sepětí šlechtických předáků a panovnického dvora ještě pevné. Zemská obec se nedefinuje v protikladu vůči králi a přirozené spojení šlechty a panovníka zatím převažuje nad občasnými disonancemi.⁵⁾ Období po vymření přemyslovské dynastie přineslo zlom, po němž již sebevědomá šlechtická obec stojí v rivalizujícím postoji vůči panovnické moci.

V následujícím výkladu budu nejčastěji užívat termínů dvorská a zemská hierarchie, které dle mého soudu nejlépe vyjadřují princip dvou mocenských struktur založených na sociálním i funkčním zařazení jednotlivců do těchto systémů. Zmíněné termíny zároveň odkazují i na konfliktní potenciál, který přinášelo střetávání hierarchií; pokud se sešli na jednom fóru příslušníci obou struktur, bylo třeba ustavit jednu hierarchii „absolutní“. Byť tyto spory pro středověk nemáme zdaleka tak dobře doloženy jako pro období pozdější a lze i předpokládat, že pravidla v této době ještě nebyla precizována do nejmenších detailů jako v raněnovověké éře, několik zajímavých příkladů se v pramenech přesto objevuje. Je celkem pochopitelné, že ke sporům docházelo především v době silnější centrální vlády, kdy význam dvorské hierarchie stoupal a zemská byla zatlačována; naopak v období slabší centrální moci ustupovaly dvorské struktury do pozadí.

Výbušnost vztahu mezi oběma mocenskými centry vysvětluje již ze způsobu, jakým legitimovaly svoji moc. V teoretické rovině panovnická koncepce žádnou dělbu moci nepřipouštěla. Stačí odkázat na období Karla IV., který tomuto problému věnoval značnou pozornost. V žádném svém konceptu vlády přitom ani náznakem nepřipustil, že by zdrojem politické moci mohl být někdo jiný než on sám. Panovnický dvůr pak byl logickým vykonavatelem jeho vůle. Oproti tomu zemská obec za hlavního nositele moci považovala sebe. Svůj nárok odvozovala od přesvědčení, že pouze ona je garantem kontinuity státní moci. Králové přicházejí a odcházejí,

⁴⁾ Výjimkou je I. HLAVÁČEK, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, J. PALUSKI – J. WRONISZEWSKI (edd.), Toruń 2003, s. 301–316.

⁵⁾ V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců (K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století)*, *Folia Historica Bohemica* 12, 1988, zejména s. 81, 91, 94; TÝŽ, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 1, 1991, s. 13–55; L. JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 22, 256.

stejně jako přicházejí a odcházejí celé panovnické dynastie. Sebevědomí spojené s klíčovou rolí zemské obce jako nositele státnosti v krizových obdobích (především 1306–1310) ji utvrzovalo v přesvědčení o primárním postavení. Zcela zřetelně se tato tendence objevuje již u tzv. Dalimila, který považuje královskou moc za odvozenou od šlechtické.⁶⁾ Ondřej z Dubé tento postulát bere za samozřejmost i v rovině institucionální, jak vyplývá z jeho *Práv zemských českých*.⁷⁾ V nejvýstižnější zkratce vyjádřil nárok zemské obce jako garanta kontinuity státnosti později Hilarius Litoměřický: „*Této země k zachování náleží pán zemský, neb král dnes bude tento a zajtra jiný, ale rodové vždy zůstávají.*“⁸⁾

Při pohledu na oba teoretické koncepty legitimacy státní moci je až s podivem, že dokázaly vedle sebe koexistovat. Každodenní realita pochopitelně nutila ke kompromisům a přestože na teoretické rovině zůstávala mezi oběma programy nepřekonatelná propast, politickou praxi až do takové míry nedeterminovala. Byť zemská obec proklamovala postavení panovníka jako prvního mezi rovnými, zároveň chtě nechtě musela uznat i existenci královské moci na šlechtě nezávislé. Stejně tak mohl panovník vycházet z konceptu své absolutní moci, v praxi ovšem postavení zemské šlechty respektoval a zároveň i využíval. Lesk svého majestátu těžko mohl stavět jen na členech výkonné složky dvora a povolával proto při důležitých událostech či festivitech příslušníky zemských elit, stavovsky ve velké většině výše postavených. Při těchto příležitostech také dochází k možným konfliktním situacím, neboť se zde scházejí dva hierarchické systémy: dvorský, tvořený výkonným aparátem panovníka a zemský, zastoupený povětšinou příslušníky předních panských rodů. Kdo měl právo na lepší pozici v rámci tohoto společného fóra? Významní magnáti rekrutující se ze zemské šlechty, již se však na vlastní výkonné moci dvora nijak nepodíleli a patřili pouze mezi příležitostné návštěvníky, či dvorští hodnostáři, kteří sice nedosahovali takových stavovských kvalit, pro něž byl však dvůr druhým domovem?

Význam této otázky je zastíněn díky způsobu, jak se v historiografii chápe tzv. „velký dvůr“. Ten má být neproblematickým rozšířením dvora „malého“ neboli výkonné složky. Nedochozí ke střetu dvou konkurujících si struktur, ale dvořani stálí jsou doplněni dvořany příležitostnými. Je ovšem možné za dvořana považovat někoho jenom proto, že se právě pohybuje na dvoře? Domnívám se, že ne. Zajímavá

⁶⁾ Z. UHLÍŘ, Pojem zemské obce v tzv. Kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie, FHB 9, 1985, s. 11–13, 19, 21; V. VANÍČEK, Šlechta a český stát, s. 92–94.

⁷⁾ Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká, F. ČÁDA (ed.), Praha 1930, s. 124.

⁸⁾ Psaní Hilaria Litoměřického, co administratora pražského arcibiskupství, z roku 1467 ku katolíkům českým, aby krále Jiřího nebyli poslušni, in: Archiv český 6, F. PALACKÝ (ed.), Praha 1872, s. 112.

je ostatně i otázka, jak svůj pobyt na dvoře chápali členové zemské hierarchie. Nikoli jako čest prokazovanou jim králem, ale jako svůj samozřejmý nárok. Příslušníci zemské obce vycházeli z představy panovníka podřízeného jejich vůli, jehož povinností je hájit zájmy šlechty. Z tohoto chápání vycházel i postoj k panovnickému dvoru, který poté logicky musel být vnímán jako nástroj k prosazování požadavků zemské obce. Praxe pochopitelně vypadala poněkud jinak, neboť možnosti zemské šlechty podílet se na výkonu panovnické moci byly do velké míry limitovány, ale jejich pobyt na dvoře alespoň odpovídal představě, že je jim podřízen.

Konkrétní zachycení „velkého dvora“ má představovat výzdoba audienčního sálu hradu Lauf, kam dal Karel IV. vytesat 114 převážně šlechtických erbů.⁹⁾ Jak dokazuje autor zatím nejdůkladnější studie k pozoruhodnému znakovému souboru Vladimír Růžek, je zde zachycen reálný dvůr Karla IV. v období, kdy výzdoba vznikla.¹⁰⁾ Tento závěr poněkud zastiňuje důležitou skutečnost, že císař v rozvržení respektoval především zemskou hierarchii. Jen těžko by oslnil říšské špičky znaky druhořadých šlechtických rodů, byť tyto mohly hrát významnou úlohu ve výkonném panovnickém aparátu. Trefně charakterizovala výzdobu Dobroslava Menclová, podle níž se Karel snažil ukázat, „o jak mocnou a bohatě vybavenou aristokracii se může opřít, i když tento argument byl spíše přáním než výsledkem zkušeností“.¹¹⁾ Mnoho upřednostněných rodů mělo k panovníkovi přinejmenším rezervovaný postoj a Karel se na ně nemohl spolehnout jako na pilíř své moci; k její demonstraci ovšem erby těchto rodů posloužily výborně.

Většině badatelů zabývajících se znakovou galerií neušla skutečnost, že oproti výzdobě hradu Karlštejna či Pražského hradu, které zpřítomňovaly ideu Karlovy říšské vlády, v Laufu je prezentován především český stát. Dá se dokonce říci, že převážně České království, neboť nobilita slezská či moravská zde téměř chybí. Jakým způsobem spojit tezi o erbovní galerii jako odrazu císařova dvora se skutečností, že je zde vizualizován především český stát? Domněnka, že šlo o českou část Karlova dvora,¹²⁾ neobstojí, neboť ten rozhodně nebyl budován na příslušnosti

⁹⁾ K této problematice naposledy L. BOBKOVÁ, Hradý Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, M. NODL – P. SOMMER (edd.), Praha 2004, s. 141–157, kde i soupis starší literatury.

¹⁰⁾ V. RŮŽEK, Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.), Sborník archivních prací 38, 1988, s. 258–265. K této precizní a k poznání laufského znakového souboru základní studii je třeba ovšem konstatovat, že autor místy podřizuje argumentaci jednomu z cílů – totiž právě důkazu, že šlechtické erby odrážejí Karlův dvůr. Srov. u tabulky na s. 260–262, kde je vztah k panovníkově dvoru vyhodnocován podle 13 kritérií, z nichž ovšem řada nemá přílišnou relevanci.

¹¹⁾ D. MENCLOVÁ, Hrad Lauf, Umění 33, 1985, s. 308–309.

¹²⁾ F. KAVKA, Život na dvoře Karla IV., Praha 1993, s. 30.

k určitému etniku či státoprávnímu útvaru.¹³⁾ Vyčleňovat proto jednu jeho složku podle nefunkčních kritérií je problematické. To by opět nasvědčovalo spíše tomu, že hlavním programem znakové galerie bylo zpřítomnit zemskou hierarchii.¹⁴⁾

Veškeré studie zabývající se výzdobou audienčního sálu hradu Lauf připisují koncepci samotnému Karlovi, přičemž rody zde zobrazené sehrávají roli zcela pasivní. Není ovšem vyloučeno, že příslušníci české nobility do přípravy galerie také zasáhli; vybudování „Nových Čech“ podobně jako realizace dalších expanzivních plánů lucemburského vladaře bylo založeno především na daňovém zatížení českého obyvatelstva. Pokud byl Lauf zamýšlen jako hlavní rezidence nového teritoria, měla zde česká zemská reprezentace nepochybně nárok na své zpřítomnění, minimálně jako jakési symbolické odškodnění. A protože šlo o prezentaci „země“, lze nadhodit domněnku, zda její vrcholní příslušníci na koncepci díla neparticipovali. Ostatně pro jednotlivé šlechtické rody představovalo zařazení do galerie nikoli nepodstatnou otázku. Začlenění do tohoto symbolického schématu nebylo jen pouhým odrazem jejich postavení ve společnosti, nýbrž toto postavení do jisté míry samo ustavovalo a do budoucna potvrzovalo.¹⁵⁾ Přítomnost v laufském znakovém souboru byla pro jednotlivé rody o to důležitější, že zprostředkovával sociální hierarchii českých zemí pro říšské prostředí a sloužil i jako podklad pro erbovní knihy.

Otázka, koho je možné považovat za člena dvorské hierarchie, se nutně nabízí i při vyhodnocování svědeckých řad. Přítomnost na listinách vydaných panovníkem

¹³⁾ L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české IVa*, Praha–Litomyšl 2003, s. 503.

¹⁴⁾ Pokud autoři pojednávající o Laufu hovoří o dvou významových rovinách (dvůr a země), koncepci určoval dle mého především zřetel první a erby příslušníků reálného dvora (pokud jde vždy o dvořany, o čemž nejsem v mnohých případech přesvědčen, viz pozn. 10) jsou zde jen „do počtu“. Zajímavá je i skutečnost, že v rámci jednotlivých seskupení sociálně podobně postavených rodů nezajišťuje významný dvorský úřad nijakou přednost – to je případ pánů z Velhartic (pořadí 48, v rámci šlechty 28), z Pardubic (66/48) či z Vlašimi (67/49); zde je třeba podotknout, že znaky s číslem 10 a 11, patřící pražskému arcibiskupství a olomouckému biskupství, ztělesňují instituci a nikoli osoby držitelů, jak by mohla naznačovat tabulka V. RŮŽKA, *Česká znaková galérie*, s. 260. V dolním šlechtickém patru je charakteristický příklad rodu z Cirkheimu, kteří byli z nižší šlechty zachycení na Laufu patrně nejvýznamnějšími dvořany. Přesto jim to mezi nižší šlechtou v rámci galerie nezaručilo lepší postavení – patrně proto, že se v Čechách zakoupili před nedávnem a nestihli proniknout do zemských struktur.

¹⁵⁾ V obecně historické produkci je sociální funkce heraldiky stále ještě nedoceňována. O její klíčové roli pro šlechtickou společnost srov. podnětné úvahy, které přinesl W. PARAVICINI, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, O. G. OEXLE – A. von HÜLSEN–ESCH (hrsg.), Göttingen 1998 (= *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 141), s. 327–389.

bývá často chápána jako indikátor příslušnosti ke dvoru, zde je ovšem třeba velké opatrnosti. Podobně jako u výše zmiňované výzdoby král mohl upřednostňovat příslušníky zemské šlechty před svými skutečnými dvořany, a to nejen z reprezentativních důvodů, ale aby tu fungovali jako garanti příslušného aktu. Lze předpokládat, že se členové zemské hierarchie sami dožadovali participace na zhotovování důležitých listin, neboť se považovali za nositele politické moci a státnosti a tudíž chtěli být významných aktů účastni. Mnohem více napovídají relačně-konceptní poznámky, i když ani zde není úplná jistota (relátorem mohl být pán, který listinu zprostředkoval pro svého služebníka).¹⁶⁾

Problematika střetávání zemské a dvorské hierarchie v rámci „velkého dvora“ ukazuje na úskalí, se kterými je třeba při vyhodnocování vztahu obou fenoménů počítat. Nelze se v této souvislosti vyhnout ani otázce, jakým způsobem obě struktury fungovaly a jaké bylo jejich sociální zázemí. Pro zemský aparát je charakteristická kontinuita, je možno mluvit o rodech, které příslušné úřady tradičně zastávaly a právě mezigenerační předávání je jedním z klíčových atributů zemské hierarchie. Pro šlechtice byl odkaz na urozené předky, kteří v ní drželi pozice, přirozenou legitimací pro zapojení do těchto struktur. Samotné fungování zemského aparátu, zejména pak zasedání zemského soudu, zároveň přispívalo k upevňování dědičné moci úzké skupiny panských rodů.¹⁷⁾ Tato reprodukce stavovské nerovnosti na úrovni zemské hierarchie sice brzdila kariérní vzestup schopných jedinců, kteří nepatřili do nejvyšších společenských pater, na druhou stranu však zajišťovala stabilitu a kontinuitu celého systému.

Dvorská hierarchie fungovala na poněkud jiných principech. Byť tradiční šlechtické atributy jako urozenost, moc a majetek usnadňovaly přístup ke dvoru, při samotném výběru osob do výkonné složky panovnického aparátu sehrávaly spíše podružnější roli.¹⁸⁾ Mnohem větší důraz byl kladen na schopnosti a osobní zásluhy jedinců. Nižší původ přitom nebyl na závalu, naopak, panovník se v těchto případech

¹⁶⁾ K zachování pořadí zemských úředníků na listinách vydaných Janem Lucemburským Z. ŽALUD, *Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, L. BOBKOVÁ – M. HOLÁ (edd.), Praha 2005, s. 145.

¹⁷⁾ R. NOVOTNÝ, *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku*, Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, E. DOLEŽALOVÁ – R. NOVOTNÝ – P. SOUKUP (edd.), Praha 2004, s. 296–297.

¹⁸⁾ Jak ukázal H. NOFLATSCHER, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530*, Mainz 1999, Kapitel 3, zejména s. 173–181, i v klíčových pozicích získali příslušníci nižších vrstev v sledovaném období významný podíl (32 % bylo neurozených, 44 % patřilo k nižší šlechtě). Z dvanácti osob posledního lustru vlády Fridricha III. mělo osm měšťanský původ a tři se hlásili k nižší šlechtě.

mohl spolehnout na větší oddanost – větší, než u magnátské vrstvy, která se v případě kolize dvorských a zemských struktur od panovníka odkláněla. Z uvedeného srovnání vyplývá značná proměnlivost struktury dvora. Sociální mobilita uvnitř tohoto organismu byla obrovská, přičemž stavovské rozdíly se do jisté míry stíraly. K nestabilitě přispívaly pochopitelně i výměny na královském stolci. Tato nestabilita dvorského systému je důležitá pro řešení otázky, zda existovaly šlechtické rody, které by se dlouhodoběji angažovaly v dvorské hierarchii. Představa, že některé rody patřily k tradičním oporám či naopak soupeřům královské moci, je poměrně rozšířená a pro dvůr římsko-německých panovníků se jí dostalo teoretického zdůvodnění z pera Petra Morawa. Moraw ve svých podnětných analýzách dochází k závěru, že rodová kontinuita v rámci personálního složení dvora existovala, pokud zůstal zachován její dvorský a teritoriální substrát.¹⁹⁾ Toto pojetí, jež je přirozenou konsekvencí (či jedním z východisek?) dnes již zavedené Morawovy typologie říšských území jako „králi blízkých“ (*königsnähe*) a „králi vzdálených“ (*königsferne*), přináší řadu zajímavých podnětů, ovšem pro české prostředí přenositelné není. Na jakých základech se formovala příslušnost českých rodů ke dvoru a jakou kontinuitu tato součinnost vykazovala? Pochopitelně ani zde nelze vytvořit koncisní a obecně aplikovatelný model, přesto je možné několik charakteristik načrtnout.

Službu u královského dvora často vyhledávaly ty rody, které se v Českém království zakoupily nedávno. Proniknout do zemských struktur pro ně bylo podstatně složitější než získat pozice na dvoře. Právě nesvázanost s domácí šlechtou představovala výhodu i pro panovníka, který se u těchto rodů nemusel bát přílišné stavovské solidarity (myšleno v politickém, nikoli sociálním smyslu slova). Logicky ovšem nemohlo jít o trvalejší stav. Příchozí šlechta si uvědomovala, že samotná pozice u dvora je sice zpočátku výhodnou investicí, ovšem postavení jí dlouhodobě negarantuje. Pozbytí panovnické přízně či výměna na královském stolci mohla znamenat rychlou ztrátu politické moci. Pojistkou proti této vratké pozici bylo zapojení do zemských struktur, které sice probíhalo pozvolným tempem, v delším horizontu ovšem představovalo bezpečnější záruku sociálního statutu. Toto sblížování se odehrávalo v několika rovinách – jazykové, majetkové, sňatkové, ale i běžnou komunikací jak v rámci širšího dvora, tak zemských úřadů. Typickým příkladem budiž páni z Bergova, kteří v první generaci usazené v Čechách byli svázáni s dvorem Jana Lucemburského, aby – především díky obratné sňatkové politice – v třetí gene-

¹⁹⁾ P. MORAW, Räte und Kanzlei, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, F. SEIBT (hrsg.), München 1978, s. 285–292, zejména s. 286; v širších souvislostech TÝŽ, Über den Hof Kaisers Karls IV., in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, P. MORAW (hrsg.), Stuttgart 2002 (= Vorträge und Forschungen 48), s. 95–103; k tezím Morawa srov. i J. SANDER, Der Adel am Hof König Ruprechts (1400–1410), Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97–120.

raci již byli pevně zakotveni v zemských strukturách (Ota IV. z Bergova držel v letech 1388–1393 úřad nejvyššího purkrabí pražského a poté stál v čele protikrálovské jednoty).

Za jeden z prostředků k formování dvorské šlechty je považován lenní institut.²⁰⁾ Celkem logická úvaha o lenním závazku jako předpokladu dvorské služby vyvolává ovšem řadu otázek. Již linearita tohoto spojení ve směru složení přísahy coby východiska dvorské služby není rozhodně jednoznačná: Nebylo to v řadě případů přesně naopak? Na panovnickém dvoře vázaná nobilita mohla vzdát své zboží v léno, neboť na rozdíl od zemské šlechty tím neztrácela manévrovací prostor. Zatímco šlechta nezávislá na králi si lenní přísahou svazovala ruce, pro příslušníky dvora představoval tento akt potvrzení dosavadního statutu; pokud se až dosud jejich politické směřování řídilo zájmy panovníka, vzdání svého zboží v léno na tomto kursu nic nezměnilo.

Četné lenní vztahy byly ustavovány pod tlakem, někdy přímo pod pohrůzkou otevřeného násilí. Ani v těchto případech nelze považovat lenní přísahu za východisko dvorské služby. Frazeologie vydaných listin sice hovoří o dobrovolnosti aktu, tu je však třeba brát s rezervou.²¹⁾ Když v červenci 1358 podnikl Karel IV. trestnou výpravu proti pánům z Plavna, kteří následně pod vojenským nátlakem vzdali své zboží v léno, jistě to neznamenal navázání srdečných vztahů, které by znamenaly zapojení Plavenských do dvorských struktur.²²⁾ Podobně jako i v jiných případech šlo více o zabezpečení neutrality či loajality než o připoutání rodu k panovnickému dvoru.

Další motivací při uzavírání lenních slibů mohly být finanční kompenzace. Nedostatek finanční hotovosti představoval pro řadu panovníků závažný problém a postupováním lenních statků tak mohli řešit nároky věřitelů. Ti se sice stávali na panovníkovi mocensky závislími, ovšem dispozice s majetkem pro ně většinou byla lákavější než udržení samostatnosti. Ostatně šlechtici se mnohdy asi přílišné závislosti nebáli, což může demonstrovat případ pánů z Lipé. Nejmocnější rod zemské hierarchie získal hrad Žampach skrze lenní přísahu Jindřicha ml. z Lipé, jenž ovšem věděl, že v praxi jeho nezávislost zůstane zachována, neboť panovník od třetího decennia 14. století na domácí politiku v podstatě rezignoval. Není náhodou, že vytváření lenních vztahů spadá zejména do období po uzavření domažlických úmluv.

²⁰⁾ F. KAVKA, Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, *Český časopis historický* 88, 1990, s. 248.

²¹⁾ Tamtéž, s. 229.

²²⁾ K tažení L. BOBKOVÁ, České državy ve Vogtlandu a v Plíseňku za vlády prvních Lucemburků, in: *Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. Labem. Řada historická*, Praha 1985, s. 17–18.

Jak vyplývá z předchozích odstavců, lenní institut patrně nesehrál při vytváření základny dvorské šlechty takovou roli, jak se předpokládá. Avšak i kdybychom připustili, že tomu tak bylo, šlo nutně o jev časově limitovaný. Původní vazba příjemce léna – dvorský služebník se brzy rozpadla, a to nejen s personální výměnou na dvoře při střídáních na královském stolci, ale i změnou majitelů původních lén. Rozvoj lenního institutu spadá především do období Jana Lucemburského a pokud bychom v první generaci vztahů mohli hledat korelaci mezi leníky a dvořany, v třetí generaci za Václava IV. již tyto vztahy byly naprosto proměněné. Nejen dvorský substrát, ale i majetkové vztahy: leníky se např. stali ziskem Velešina i Rožmberkové, které ve středověku za dvorskou šlechtu rozhodně nelze považovat.

Zajímavou otázkou při výzkumu základny dvorské šlechty představuje problematika úřadů, které byly dědičně vyhrazeny určitým rodům. Nejasné počátky dědičného úřadu lovčího lze vystopovat již v 11. století, Kosmova zpráva o něm je však příliš ojedinělým dokladem k nějakým širším závěrům.²³⁾ V zásadě lze říci, že nejdůležitější dvorské úřady byly rozdány za vlády Jana Lucemburského: páni z Hazmburka získali roku 1326 úřad nejvyšších stolníků,²⁴⁾ patrně během dvacátých let získali hodnost dědičných maršálků páni z Lipé²⁵⁾ a konečně roku 1337 odměnil panovník, nepochybně za pomoc při tažení do Pruska, úřadem nejvyšších číšníků vartenberský rod.²⁶⁾ Král Jan těmito koncesemi řešil své aktuální mocenské vztahy s českou nobilitou, zkomplikoval tím ovšem situaci svým nástupcům, kterým se při obsazování dvorských úřadů nutně zúžil manévrovací prostor. Pro svůj atypický dvůr, jak z hlediska funkčnosti, tak i reprezentace,²⁷⁾ mohl první Lucemburk na českém trůně na určité úřady rezignovat, výchozí pozice jeho syna ovšem byla ztížena. Ze čtyř klíčových dvorských úřadů, maršálka, komorníka, stolníka a

²³⁾ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, B. BRETHOLZ – W. WEINBERGER (edd.), (=Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series 2), Berlin 1923, s. 62–63 (Lib. I, Cap. 34).

²⁴⁾ Bartoloměj PAPROCKÝ z HLOHOL, Diadochus... O stavu panském a rozmnožení jeho..., Praha 1602, s. 75.

²⁵⁾ Sem datuje získání úřadu A. SEDLÁČEK, heslo z Lipého, in: Ottův slovník naučný 16, Praha 1900, s. 68–69. Nemohlo to být před rokem 1318, kdy je maršálkem jmenován Vilém Zajíc z Valdeka. Po Jindřichovi z Lipé již kontinuálně drželi tento úřad jeho potomci, k jejich titulům srov. M. SOVADINA, Jindřich z Lipé I. První muž království (dokončení), Časopis Matice moravské 121, 2002, s. 22–24 (též zvláštní otisk, s. 54–56).

²⁶⁾ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. 1333–1346, J. EMLER (ed.), Praha 1892, s. 172–173, č. 420.

²⁷⁾ P. MORAW, Über den Hof Johans von Luxemburg und Böhmen, in: Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346, M. PAULY (hrsg.), Luxemburg 1997, s. 93–120. Z české perspektivy srov. Z. ŽALUD, Dvůr Jana Lucemburského (passim).

číšníka,²⁸⁾ měl v personálním výběru volnější ruku jen v případě komorníka. Karel IV., jehož postavení římského krále zejména v počátcích vlády nebylo úplně pevné, věnoval povznesení svého majestátu stálou pozornost a reprezentační funkce dvora v tomto úsilí hrála nezanedbatelnou roli. Dědictví po otci v případě obsazování klíčových úřadů bylo nepříjemné, byť funkční složku jejich obsahu mohl postupně zacelovat vytvářením paralelních, na držitelích trvalých hodností nezávislých úřadů.²⁹⁾

Zmiňované dědictví se ovšem ukáže méně tíživé při opačném pohledu na věc, ze strany nabyvatelů hodností vyplývajících z držby dědičných úřadů. Co vlastně jednotlivým rodům, resp. jejich příslušníkům přinášela? Nebylo to málo. Zdeděná dvorská hodnost především značila významný titulární kapitál, který usnadňoval přístup ke dvoru. Šlechtic, byť mohl v rámci zemské hierarchie držet významný úřad a požívat zde patřičný respekt, pokud chtěl proniknout na dvůr, ocital se na nejisté půdě. Jeho postavení v rámci zemských struktur mu sice zajišťovalo dobrou startovní pozici, neznačilo ovšem v sociálním prostředí dvora automatický úspěch. Držitel dědičné hodnosti tuto nejistotu neměl. Pokud se chtěl do dvorských struktur zapojit, získával okamžitě postavení na jejich špici. To může vysvětlovat i skutečnost, proč se na dvoře Karla IV. uplatnili v takové míře Vartenberkové či Hazmburkové. Jejich příslušníci zde působící nemuseli opírat své mocenské ambice i sociální prestiž o postavení v rámci zemských struktur, neboť se jim díky jejich automatickému přístupu ke dvoru nabízely exkluzivní možnosti právě v okolí panovníka.

Ani symbolický kapitál, jež přinášely dědičné dvorské úřady, nebyl zanedbatelný. Páni z Ústí získali po polovině 15. století od Ladislava Pohrobka dědičný titul kraječe. Ačkoli ceremoniálních příležitostí, při nichž mohli příslušníci zchudlé větve vítkovského rodu využít symbolického potenciálu své hodnosti, se nenašly mnoho (šlo zejména o korunovace), přesto ani ty nebyly bez významu, jak ostatně dokazuje i příběh zmiňovaný v expozé tohoto článku. Sezema z Ústí asistoval u korunovace Ferdinanda I., čehož využil v budování své kariéry a jako jediný z členů rodu této doby dokázal vystoupit z politického suterénu. Význam dědičného úřadu pro Vartenberky dosvědčuje i počet konfirmací, jimiž si tento rod nechal svoji hodnost pojistit. V druhé polovině 16. století jich bylo známo šest a četné další

²⁸⁾ Tyto čtyři hodnosti jako základní charakteristiku plně reprezentativního dvora uvádí W. RÖSENER, Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989, s. 491, 495 aj.

²⁹⁾ Z. FIALA, Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků, Praha 1968, s. 186; k dědičným úřadům v rakouských zemích a k vytváření paralelních úřadů P. - J. HEINIG, Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik II, Köln–Wien–Weimar 1997 (= Forschungen z. Kaiser- und Papstgeschichte. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, 17/II), s. 52.

patrně shořely při požáru Pražského hradu 1541. Tvrdé střety mezi jednotlivými příslušníky vartenberského rodu z let 1562, 1580 a 1589 o držbu úřadu, jakož i o samotné listiny potvrzující dědičné číšnictví, svědčí o významu, který Vartenberkové své hodnosti přikládali.³⁰⁾

Soupeření zemské a dvorské hierarchie o získání mocenské převahy se odrazilo v nejrůznějších strategiích, jichž obě strany využívaly k posílení své pozice. Aktivity zde byla především na straně dvora. První taktikou využívanou panovníky bylo ustavování nových dvorských institucí, které měly omezit moc úřadů zemských. Spolu s těmito pokusy lze zároveň sledovat úspěšnou snahu zemské hierarchie tyto instituce eliminovat, a to buď jejich marginalizací nebo ovládnutím. Jako typický příklad může posloužit dvorský soud založený Karlem IV., který se již za vlády jeho nástupce plně postavovštil.³¹⁾ Analogický pokus podnikl zřejmě i Jiří z Poděbrad se soudem komorním, jenž měl až do šedesátých let 15. století formu víceméně příležitostných rozsudků. K ustavení komorního soudu jako instituce došlo patrně po roce 1467, kdy přestaly fungovat zemský a dvorský soud. Jiřík se pokusil využít právního vakua a strhnout pravomoci na nově ustavenou instituci. I tato snaha o posílení centrální vlády však brzy ztroskotala a po roce 1471 se komorního soudu zmocnila zemská šlechta.³²⁾

³⁰⁾ S. KASÍK, Nejvyšší číšník Království českého v rodě pánů z Vartenberka, Heraldická ročenka 1999–2000, zejména s. 67–69.

³¹⁾ J. KEJŘ, Počátky dvorského soudu (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 66/4), Praha 1956. K precizním autorovým výkladům je třeba přičinit jednu poznámku, která má pro sledovanou problematiku zásadní význam. J. Kejř uvádí, že „*již r. 1340 zasedá jistě pravidelně soud dvorský obsazovaný pány*“ (s. 36–37). Důkazem má být dvorskému sudímu Jenci z Grunberga delegovaná pravomoc k řízení sporu mezi milevským klášterem a Pelhřimem a Přibyslavem z Ješkovic. Nesrovnalost, že se zápis o sporu zachoval v deskách zemských, vysvětluje autor tím, „*že se jednalo o změnu ve vlastnictví svobodného statku, která byla intabulována na základě rozhodnutí soudu dvorského*“. Pravděpodobnější bude ale vysvětlení, že šlo o běžné jednání před soudem zemským a dvorský soud jako instituce (pravidelně se scházející a obsazována pány) tehdy ještě neexistoval! Důkazem budiž jména přísedících, která se vesměs kryjí s přísedícími zemského soudu v kauzách předešlých i následujících (srv. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I, J. EMLER (ed.), Praha 1870, s. 408–410). Pokud se „*panovník snažil na úkor soudu zemského, ovládaného šlechtou, pozvednout moc soudu dvorského*“ (s. 29), s čímž jako domněnkou nelze než souhlasit, těžko by tak činil ve stejném personálním složení, které ovládalo zemský soud. Zbývá ještě vysvětlit úlohu dvorského sudího v počátcích tohoto úřadu: šlo patrně o obhájce zájmů panovníka u zemského soudu (analogicky k pozdější funkci prokurátora), který se účastnil jednání, pokud jedna ze sporných stran spadala pod královskou komoru.

³²⁾ Novou interpretaci počátků komorního soudu přinesli M. DRAGON – P. MAŤA, Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471–1488), SAP 47, 1997, s. 256–257.

Vedle nových orgánů soudních se panovníci snažili zřizovat i nové orgány správní. Poukázat je možno na dosud jen málo známý pokus Václava IV. o ustavení krajských hejtmanů, kterým reagoval na uzurpaci úřadu popravců zemskými pány. Obdobnou snahu vyvinul i jeho bratr Zikmund Lucemburský. Ve zmatcích prvních revolučních let se nesnažil o obnovu tradičního krajského zřízení s institucí popravců, při jejichž obsazení by musel respektovat hlas magnátské vrstvy, ale navázal na předchozí Václavovy snahy o ustavení hejtmanů.³³⁾ Ve všech případech se panovníci snažili o zřízení takových institucí, které by zvyšovaly centrální moc a zároveň by jejich obsazování nepodléhalo svolení zemské šlechty. Veškeré nové úřady se ale nakonec stejně dostaly do mocenského područí zemské hierarchie.

Neúspěšná strategie vytváření nových institucí s přesně vymezenými kompetencemi vedla i ke snahám opačným, totiž udržovat důležité výkonné orgány v neformální rovině. Jen tak mohl panovník zabránit vnějším zásahům. Pokud byla pravidla hry definována vágně, veškeré nároky ze strany zemské šlechty ovlivňovat tyto orgány narážely na skutečnost, že jejich kompetence nebyla vyjasněna. Typickým příkladem zde budiž královská rada. Úpornost snah zemské šlechty o její institucionalizaci se ukázala v době odboje proti Václavu IV., kdy obsazování královské rady patřilo k hlavním požadavkům panské jednoty. Podobné snahy zemské šlechty odkazují k obecnějšímu problému, který byl již naznačen výše: Struktura dvorské hierarchie byla mnohem hůře čitelná než hierarchie zemská, jejíž pravidla sociálního pohybu podléhaly jasně definovaným stavovským kritériím. V rámci dvora byly naopak možné rychlé kariérní vzestupy, nesvazované tolik stavovskými přehradami. Zemské šlechtě především vadilo, že se zde vytváří mocenské centrum, jehož mechanismy fungování – a výběru členů – jsou odlišné od jejích vlastních. I když výhrady směřovaly vůči konkrétním povýšencům, za čímž se skrýval i středověký mentální stereotyp opovrhování *homines novi*, vlastní podstatou bylo podřízení dvorské struktury mechanismům, které fungovaly v hierarchii zemské. To potvrzují i stále opakované výtky na adresu většiny králů, že se obklopují „lehčími lidmi“ a nerespektují tradiční magnátské rody. Nešlo přitom však jen o to, že by konkrétní rody či konkrétní jednotlivci ztráceli mocenské pozice, jak je většinou vykládáno; personální obsazování dvora zpochybňovalo principy respektované v zemské hierarchii, a tím ji ohrožovalo jako celek.

Další ze strategií, kterými se panovník snažil zvýhodnit členy dvorské hierarchie, byly nejrůznější koncese a privilegia. Velmi účinný prostředek představovala exempce majetku jeho dvořanů od zemských úřadů. Tímto způsobem se nejenom upevňovala moc králových věrných, ale zároveň se narušoval univerzální nárok zemského soudu na jurisdikci nad šlechtickým majetkem. Nejvýznamnějším

³³⁾ K Václavovu i Zikmundovu pokusu o ustavení úřadu hejtmanů více R. NOVOTNÝ, Staročeské slovo hejtman. Sémantická analýza, in: Marginalia Historica IV, Praha–Litomyšl 2001, s. 90–91.

zvýhodněním dvořanů však byly nobilitace.³⁴⁾ Šlo o akt oboustranně výhodný. Král jím odměňoval svého věrného, zajišťoval si jeho loajalitu a zároveň posiloval dvořanovu sociální prestiž, což znamenalo i zvýšení lesku dvora. V neposlední řadě ale nobilitace otevírala povýšenci dveře do struktur, kde byla nezbytná stavovská kvalifikace, tedy především do zemské hierarchie. K využívání nobilitací pro posílení vlastní dvorské strany sahal zejména Jiří z Poděbrad a právě v této době se objevily i snahy zemské šlechty o jejich regulaci, resp. podřízení. Přestože nobilitace patřily k panovnickým prerogativům, jednalo se zároveň o zásah do řad panstva, jež si svoji uzavřenou societu bedlivě hlídalo. Z nastalého soupeření nakonec vyšla vítězně vyšší šlechta, když pro královny kandidáty prosadila podmínku svého souhlasu.

Zemská hierarchie se pochopitelně přílivu jedinců, jejichž kvalifikací byla dvorská hodnost, bránila. Viktorin Kornel ze Všehrd při líčení zasedacího pořádku na zemském soudu výslovně u dvorských hodnostářů zdůrazňuje, že z jejich úřadu nevyplývá žádné přednostní postavení.³⁵⁾ Vzhledem k precedenčnímu charakteru středověkého práva lze předpokládat, že nešlo jen o jakýsi preventivní krok, ale že skutečně docházelo ke snahám o využívání dvorských titulů k vylepšení pozice i na zemském fóru. Přísné střežení zemské hierarchie dokazuje postavení dvorského sudího, který ačkoli patřil v absolutním měřítku mezi nejvýznamnější hodnostáře, v protokolech ze zasedání zemského soudu se objevuje vždy až na posledních místech.³⁶⁾ Z toho je zřejmé, že zemská šlechta v rámci své hierarchie neuznávala jeho postavení vyplývající z držby prestižního dvorského úřadu.

Zatímco soupeření zemské a dvorské hierarchie v rámci širšího panovnického dvora či zemského soudu lze sledovat jen s obtížemi, poměrně dobře můžeme tento zápas dokumentovat na příkladě královské rady, která se stala průsečíkem obou struktur. Byť si panovník budoval svůj poradní orgán především k obrazu svému, ze strany zemské šlechty neustále docházelo ke snahám královskou radu ovládnout. Jako výstižnou alegorii zasedání královské rady je možno chápat i tzv. *Novou radu Smila Flašky z Pardubic*.³⁷⁾ Na jedné straně stojí rádci špatní, za nimiž je třeba hledat královny dvořany, na straně druhé pak příslušníci zemské šlechty, již panovníka poučují dobře. Smilovo bipolární vnímání královské rady se výtečně doplňuje s oficiálními dokumenty vzešlými od panské jednoty, kde dvorskou stranu

³⁴⁾ R. NOVOTNÝ, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací, s. 300–304.

³⁵⁾ M. Viktorina ze Všehrd O právích Země české knihy devatery, H. JIREČEK (ed.), Praha 1874, s. 33.

³⁶⁾ J. KEJŘ, Počátky dvorského soudu, s. 32.

³⁷⁾ Smil Flaška z Pardubic. Nová rada, J. DAŇHELKA (ed.), Praha 1950; ke skladbě naposledy M. NEJEDLÝ, Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku, Praha 2003, s. 389–399.

charakterizuje sobectví, povýšenectví a neschopnost vládnout, zatímco se zemskou šlechtou jsou spojeny zájem o obecné dobro, urozenost a predispozice k výkonu moci. Pokud byla rovnováha v královské radě narušena, zemská šlechta si vynucovala obnovu svého vlivu, jak dokládá i smírčí výrok z dubna 1396. Když ovšem panovník toto ujednání nerespektoval a v královské radě opět převážili dvorští exponenti, neváhali jednotníci sáhnout k prostředku nejdrastičtějšímu. Karlštejnské vraždy z června 1397, byť na jejich pozadí existují různé teorie, byly patrně ukázkou nejradikálnějšího řešení konfliktu zemské a dvorské hierarchie.³⁸⁾

K podobným zápasům o ovládnutí královské rady jako za Václava IV. docházelo i v době Jiřího z Poděbrad, kdy jeho panští odpůrci kladli ve výčtu 12 králových prohřešků na první místo právě obsazování královské rady (ne náhodou využili znalosti dokumentů z boje Václava s panskou jednotou).³⁹⁾ Opět může k vykreslení obrazu královské rady posloužit literární památka, jíž je tentokrát *Spravovna* Pavla Žídka. Katolický spisovatel „*viděl pana Roznberského v radě pod pana Zdeňka Kostkú sediecieho daleko, a pan Kostka, an řidie a páni vyšší amen riekať, potíce se na své tváři*“.⁴⁰⁾ Žídkova kritika poukazuje vedle popisu dvorského povýšence i na další symbolické roviny nerovnováhy mezi ním a zemskými pány; nepoměr je zdůrazněn prostorově tím, že Kostka sedí nad pány, tedy vertikálně výš, a zemští magnáti jsou zároveň vzdáleni samotnému centru dění. K návrhům se navíc vyjadřují až na závěr, což při středověkém způsobu „nalézání“ konsensu značilo jen malou možnost jeho ovlivnění.

Závěr

Po celý pozdní středověk existovalo soupeření mezi dvorskou a zemskou hierarchií, ta druhá však tahala za delší konec provazu. Přestože iniciativa byla většinou na straně panovnického dvora, který neustále hledal nové a nové cesty k posílení svých struktur, zemské šlechtě se vždy podařilo tyto pokusy eliminovat, případně obrátit ve svůj prospěch. Důvodem byla zejména proměnlivost dvora a časté střídání panovnických dynastií (jen v 15. století jich bylo pět). Při této absenci kontinuity získávala zemská hierarchie navrch. Vhodné podmínky pro systematické a dlouhodobé budování dvorské hierarchie nastalo až po první čtvrtině 16. století za vlády habsburské dynastie.

³⁸⁾ K těmto událostem nejpodrobněji, ovšem místy velmi spekulativně V. ŠTĚPÁN, *Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397*, ČČH 92, 1994, s. 24–44.

³⁹⁾ Širší souvislosti podává J. BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992, s. 85–97.

⁴⁰⁾ M. Pavla Žídka *Spravovna*, Z. V. TOBOLKA (ed.), Praha 1908, s. 12.

Právě v této době se ukázaly naplno slabiny zemské šlechty, která své nároky na mocenské postavení odvozovala především z tradice. Byť i ona byla otevřena částečným změnám a dokázala určité novinky, pokud jí přinášely prospěch, ihned začlenit mezi „starodávná práva“, šlo většinou jen o jednotlivosti, nikoli o systémové změny. O ty usilovali panovníci, kteří ostatně přílišným sentimentem netrpěli. Ferdinand I. i jeho nástupci dokázali upevňováním nových dvorských úřadů neustále zatlačovat zemskou šlechtu do defenzívy, především ale mnohem pružněji reagovali na změny ve vývoji situace. Pokud jimi zřízené instituce neplnily svůj účel (např. dvorská rada), netrvali Habsburci dogmaticky na uskutečnění původních záměrů. A naopak, pokud některá instituce prokázala svoji životaschopnost (tajná rada), využil vládnoucí rod jejího potencialu a přiřadil jí klíčové místo ve svých mocenských strukturách. Tato pružnost zemské hierarchii chyběla a navíc svého konkurenta asi i podcenila, když se možnosti podílet se na vytváření nových úřadů sama netakticky zříkala.⁴¹⁾ Jestliže během středověku dokázala spíše diskontinuitní pokusy dvora o získání převahy odrážet, po roce 1526 svoji pozici postupně ztratila.

⁴¹⁾ Např. snahu o úpravu poměrů v královské komoře stavovské orgány ignorovaly. Novou instituci, dvorskou komoru, si tak Ferdinand zřídil zcela k obrazu svému. V. PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, Praha 1930 (= *Sborník Archivu Ministerstva vnitra III*), s. 17–18.

Robert Novotný

HIERARCHIES OF THE COURT AND “LAND NOBILITY” IN THE LATE MIDDLE AGES

As part of the establishment of the medieval division of power between the ruler and the “land nobility” (“zemská šlechta”, nobles who primarily exercised their political ambitions apart from the court), unique power structures were created around each. This article explores the relationship between these structures, their different principles of operation and their different social structures. Many conflicts arose between the two groups; their causes, their courses and the way in which they were resolved is analyzed in detail here. Of the places in which these conflicts took place, most attention is given to the royal council and the “extended” court.

The competition between the court and “land nobility” for power was also reflected in various strategies that both sides tried to use to strengthen their positions. Most of the activity was on the side of the court. Rulers tried to form new court institutions that would limit the power of the “land nobility”, who, however, were successful in eliminating these institutions or turning them to their own benefit. The reasons for this were that the court was unstable and that there was a high degree of change in the ruling houses. The failure of this strategy led to efforts in the opposite direction; keeping important executive organs at an informal level, which would then prevent penetration from the landed nobility. If powers were only vaguely defined, the nobility’s demands would not have a foundation. However, even in this case the “land nobility” was able to gain an advantage. Advantageous conditions for building a court hierarchy over the long term only arrived after the first quarter of the 16th century during the rule of the Habsburgs.

Mlada Holá

POBYTY KARLA IV. A JEHO DVORA VE VRATISLAVI V LETECH 1348–1372*

Vratislavské knížectví získal na sklonku roku 1335 český panovník Jan Lucemburský (†1346) na základě nástupnických dohod uzavřených o osm let dříve s tamějším vládcem Jindřichem VI. (†1335) do své bezprostřední držby. Krále Jana přiváděly od roku 1327 do Vratislavi opakovaně výpravy na Litvu, vojenská střetnutí s polským králem i různorodá politická jednání. Od poloviny třicátých let 14. století tam často pobýval i markrabí Karel (†1378). Oba Lucemburkové se ve slezské metropoli zdržovali po různě dlouhou dobu a neprováděli tam vždy nutně správní nebo politickou činnost. Zvláště pokud se jednalo o pouhé přenocování, nemusíme mít o něm žádné pramenné doklady. Naopak při delších pobytech, trvajících mnohdy několik týdnů, máme bližší údaje o královském doprovodu, mezi jehož členy jsou často doloženi čeští a moravští šlechtici, včetně slezských knížat přibyvších do města apod.¹⁾ Důležitost, účel i délka pobytu Lucemburků ve

* Tento příspěvek byl zpracován v rámci plnění grantového úkolu GAUK 333/2006 A HN „Význam Slezska ve správní a územní politice českých králů v pozdním středověku“.

¹⁾ K itineráři Jana Lucemburského viz zejm. I. HLAVÁČEK, Verwaltungsgeschichtliche Bemerkungen zum Itinerar Johans von Luxemburg, in: Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen, M. PAULY (ed.), Luxemburg 1997, s. 121–124; Un itinéraire européen. Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg et roi de Bohême 1296–1346, M. MARGUE (ed.), Publication du CLUDEM 12, Bruxelles 1996, zejm. s. 16; J. MEZNÍK, Pobyty Jana Lucemburského, Časopis Matice moravské 116, 1997, s. 93–98. K cestám Karla IV. za jeho samostatné vlády zejm. W. EBERHARD, Herrschaft und Raum. Zum Itinerar Karls IV., in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, F. SEIBT (ed.), München 1978, s. 101–108 a L. BOBKOVÁ, Cestování, součást politické praxe. Cesty Karla IV. po korunních zemích, in: Cesty a cestování v životě společnosti, L. BOBKOVÁ – M. NEUDERTOVIÁ (edd.), Ústí nad Labem 1997, s. 63–69.

Vratislavi se odrážela i v průběhu slavností, které se ve městě případně odehrávaly.²⁾ Mnohdy je možné upozornit na konkrétní den či dny církevního roku, u kterých lze předpokládat, že byly panovníkem při jeho setrvání ve městě reflektovány. Český panovník se ovšem ve Vratislavi nevěnoval výhradně slavnostním jednáním a aktům – zasahoval rovněž do správy knížectví, potvrzoval převody majetkových práv atd. Pro roky 1348 a 1351/1352 přinášejí účty městské rady zajímavé údaje o tom, jakým způsobem reagovali na vratislavské pobyty krále Karla IV., jeho doprovodu a hostů tamější konšelé.³⁾

První doklad o pobytu Karla Lucemburského ve Vratislavi je zachycen ve Zbraslavské kronice, podle níž měl po smrti Jindřicha VI. Vratislavského převzít jeho knížectví jménem krále Jana.⁴⁾ Mladý Lucemburk město opakovaně navštěvoval i v následujících letech v otcově doprovodu.⁵⁾ Výraznou změnu v postavení markrabího přinesl rok 1341, kdy se stal oficiálním následníkem českého trůnu, což mu umožnilo i přijetí slibu věrnosti od Vratislavi 24. září 1341 *in eventu*.⁶⁾ Do

²⁾ K tomu zejm. L. BOBKOVÁ, *Prezentace královského majestátu v korunních zemích za vlády králů Jana a Karla*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, L. BOBKOVÁ – M. HOLÁ (edd.), Praha–Litomyšl 2005, s. 61–79.

³⁾ Srov. *Codex diplomaticus Silesiae III (Henricus Pauper – Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358, nebst zwei Rationen von 1386 und 1397, dem Liber Imperatoris vom Jahre 1377 und den ältesten Breslauer Statuten)*, C. GRÜNHAGEN (ed.), Breslau 1860. K půjčkám poskytnutým Vratislavskými panovníkovi viz níže v textu.

⁴⁾ Petra Žitavského kronika zbraslavská, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, J. EMLER (ed.), Praha 1884, s. 330: „*Quo mortuo mox Johannes, rex Boemie, Karolum, filium suum, misit, qui se patris nomine de civitate Wratislaviensis ... intromisit ...*“.

⁵⁾ Srov. zejm. E. FINK, *Geschichte der landesherrlichen Besuche in Breslau*, *Mittheilungen aus dem Stadtarchiv Breslau III*, Breslau 1897, s. 5–14; J. SPĚVÁČEK, *Das Itinerar Karls IV. als Markgrafen von Mähren*, *Historická geografie* 5, 1970, s. 105–140; I. HLAVÁČEK, *Zum Itinerar Karls IV. vor der Erlangung der Königswürde*, *Historická geografie* 8, 1972, s. 115–121; R. GŁADKIEWICZ, *Karol Luksemburski jako margrabia Moraw a Polska*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 195, *Historia* 22, 1974, s. 87–112; I. HLAVÁČEK, *Vratislav jako místo pobytu Karla IV. a Václava IV. K interpretaci pozdněstředověkých panovnických itinerářů*, in: *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, K. BOBOWSKI (ed.), Wrocław 1989, s. 165–174; M. HOLÁ, *Pobyty Jana Lucemburského a jeho syna Karla ve Vratislavi v letech 1327–1345*, v tisku (*Sborník příspěvků z prvního polsko-českého fóra mladých medievistů*, 27.–29. září 2005, Hnězdno).

⁶⁾ *Breslauer Urkundenbuch*, G. KORN (ed.), Breslau 1870, č. 167, s. 151n.; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV (1333–1346)*, J. EMLER (ed.), Praha 1892, č. 1010, s. 402n. Vyslanci Vratislavských byli ostatně přítomni i slibu věrnosti staroměstské rady markrabímu v Praze dne 11. června 1341; *Codex diplomaticus et*

otcovy smrti se Karel Lucemburský zdržoval ve slezské metropoli několikrát spolu s ním, a navíc tam pětkrát pobýval samostatně jako jeho zástupce a opakovaně se tak zabýval řešením problémů slezské i polské politiky.⁷⁾

Za své samostatné vlády zavítal Karel IV. do Vratislavi poprvé až v listopadu roku 1348. Stalo se tak cestou do Namyslova, kde byla 22. listopadu uzavřena mírová dohoda s polským panovníkem. Listinně máme Karlův pobyt ve Vratislavi doložen pro období od 11. do 21. listopadu roku 1348.⁸⁾ Na organizaci králova uvítání se snad podíleli jeho maršálek a sekretář Hubardus de Altari a probošt kaple Všech svatých na Pražském hradě Jan, kteří jsou ve městě doloženi pro 28. říjen 1348.⁹⁾ Podle jedné ze slezských kronik český panovník přijel do slezské metropole již 7. listopadu, kdy jej mělo přivítat svátečně vyzdobené město s vlajícími praporci. Uvítací poselstvo tehdy údajně Karlovi vyjelo v ústrety, špalíry měšťanů lemovaly cesty, kterými se ve městě průvod ubíral – od Mikulášské brány na západě přes náměstí k dómu, kde před katedrálou sv. Jana Křtitele panovníka očekávalo množství duchovních. Vratislavský biskup Přeclav z Pohořelce (†1376) měl českému a římskému králi vyjít v ústrety a přivítat jej latinským proslovem. Následně byla v katedrále sloužena slavnostní mše se zpěvem *Te deum laudamus*.¹⁰⁾ Vzhledem k tomu, že je ale líčení příjezdu Karla IV. obsaženo v kronice sepsané až v 16. století, nelze určit, nakolik bylo případně ovlivněno mladšími vzory. Slavnostní vjezd panovníka do měst, jenž představuje jeden z ceremoniálů prezentujících majestát vládce a jeho moc (a jako takový se vyvíjel od dob římského císařství), nabýval ve středověku ritualizované podoby s řadou opakujících se prvků – setkání královského průvodu s uvítacím poselstvem, přivítání panovníka zástupci města

epistolaris Moraviae VII (1334–1349), P. von CHLUMECKY – J. CHYTIL (edd.), Brno 1858, č. 327, s. 235n.

⁷⁾ Viz práce uvedené v pozn. 5.

⁸⁾ Regesta Imperii VIII, A. HUBER (ed.), Innsbruck 1877, č. 776–779, s. 65; RBM V/2 (1348–1350), J. SPĚVÁČEK (ed.), Praha 1960, č. 508, s. 257n.; Regesty Śląskie 1 (1343–1348), K. BOBOWSKI a kol. (ed.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, č. 826, s. 293.

⁹⁾ RBM V/2, č. 498, s. 254.

¹⁰⁾ RI VIII, č. 775a, s. 64; H. HOFFMANN, Die Chronica des Breslauer Domherrn Stanislaus Sauer (1535), Münchener Theologische Zeitschrift 4, 1953, s. 109; k tomu i E. FINK, Geschichte der landesherrlichen Besuche, s. 15; S. B. KLOSE, Von Breslau. Dokumentierte Geschichte und Beschreibung in Briefen II. 1, Breslau 1781, s. 181; E. WALTER, Zum Kaiserchor des Breslauer Domes, Archiv für schlesische Kirchengeschichte XXV, 1967, s. 132; ve starších narativních pramenech je líčení jeho příjezdu velmi stručné, viz např. Geschichtschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts (Scriptores rerum Silesiacarum 12), F. WACHTER (ed.), Breslau 1883, s. 39: „*Carolus Romanorum rex instravit Wratislaviam et fuit honorifice susceptus per episcopum Wratislaviensem*“.

před branami, jeho uvítání církevními představiteli a klérem, následující slavnostní průvod i mše a nakonec ubytování.¹¹⁾

Zajímavý pohled na význam prvního příjezdu krále do čtyř z tehdy nejvýznamnějších měst České koruny – Prahy, Vratislavi, Budyšina a Kutné Hory – přináší návrh zákoníku tradičně zvaného *Majestas Carolina*. Obsahoval ustanovení, podle nichž měla být podobně jako např. při královské korunovaci i při vjezdu nového vládce do jmenovaných měst zaručena nezczitelnost královského majetku. Panovníkovi měli vyjít v ústrety měšťané s klíči od městských bran a král měl být povinen před svým vstupem do města sesednout z koně a vykonat přísahu na bibli, že bude zachovávat práva a ustanovení učiněná Karlem IV. týkající se jednoty zemí Koruny české. Teprve po té měli měšťané příchozího vládce „*cum jubilo exultacionis caritatis et tripudiis mente devota et obediencia subiectiva*“ přijmout a uvést do města.¹²⁾

Vraťme se ale ke Karlovu pobytu ve Vratislavi v listopadu roku 1348. Český král tehdy rozšířil své držby ve Slezsku, když mu 12. listopadu odstoupil bývalý vratislavský hejtman Jindřich z Haugvic Frankenštejnsko (Ząbkowice Śląskie), které tento rytíř držel po dva roky jako zástavu.¹³⁾ O dva dny později Karlovi IV. fran-

¹¹⁾ Srov. především hesla *Festaufzug*, *Festeinzug* (R. ROY – F. KOBLER), in: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte* 8, Stuttgart 1987, sl. 1417–1510 a *Adventus regis* (T. KÖLZER), in: *Lexikon des Mittelalters* I, München–Zürich 1980, s. 170n., a dále práce A. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter* (=Wiener Dissertationen aus dem Gebiet der Geschichte 3), Wien 1964; B. GUENÉE – F. LEHOUX, *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968; W. DOTZAUER, *Der fürstliche „Einzug“ in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*, *Archiv für Kulturgeschichte* 55, 1973, s. 245–288; K. TENFELDE, *Adventus. Zur historischen Ikonologie des Festzugs*, *Historische Zeitschrift* 233, 1982, s. 45–84; TÝŽ, *Adventus. Die fürstliche Einholung als städtisches Fest*, in: *Stadt und Fest. Zu Geschichte und Gegenwart europäischer Festkultur*, P. HUGGER – W. BURKERT – E. LICHTENHAHN (hrsg.), *Unterägeri* 1987, s. 45–60 a zejm. G. J. SCHENK, *Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich*, Köln–Weimar–Wien 2003. Příjezdy vládce do konkrétního města se zabývali např. H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs im mittelalterlichen Zürich*, in: *Archivalia et Historica. Arbeiten aus dem Gebiet der Geschichte und des Archivwesens. Festschrift für Prof. Dr. Anton Largiadèr*, D. SCHWARZ – W. SCHNYDER (edd.), Zürich 1958, s. 219–233 a T. BOROVSÝ – R. ANTONÍN, *Venit rex! Panovnícké vjezdy do středověkého Brna, Brno v minulosti a dnes* 18, 2005, s. 57–93.

¹²⁾ *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355* (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 74), B. U. HERGEMÖLLER (ed.), München 1995, s. 58; *Archiv Český* III, F. PALACKÝ (ed.), Praha 1844, s. 89n.

¹³⁾ *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* II, C. GRÜNHAGEN – H. MARKGRAF (edd.), Leipzig 1883, č. 16, s. 140n.; *CDS I X* (Urkunden des Klosters Kamenz), P. PFOTENHAUER (ed.), Breslau 1881, č. 209, s. 166; *RBM V/2*, č. 503, s. 256; *RŠ I*, č. 816, s. 290; P. SEDLÁČEK, *Pečeť frankenštejnského*

kenštejnští radní přislíbili ve slezské metropoli poslušnost jako zástavnímu pánovi.¹⁴⁾ Téhož dne, 14. listopadu, český panovník potvrdil všechna práva krajům a městům Vratislav a Frankenštejn.¹⁵⁾ Ve městě se za Karlova pobytu zdržovali i saský vévoda Rudolf I. (†1356), Václav I. Lehnický (†1364) a kníže Jindřich Zaháňsko-Hlohovský (†1369).¹⁶⁾

Na zpáteční cestě z jednání s Kazimírem Velikým (†1370) český král ve Vratislavi pravděpodobně pouze přenocoval, jeho pobyt dokládají čtyři listiny z 24. listopadu.¹⁷⁾ Jednou z nich určil knížete Václava I. Lehnického a svého protonotáře, vratislavského kanovníka a kancléře Otu z Donína za rozhodčí sporu mezi vratislavským biskupem a kapitulou na jedné a několika šlechtici a vratislavskými měšťany na straně druhé.¹⁸⁾

Na uctění českého krále, saského vévody, jejich písařů, slezských knížat, vratislavského a lebušského biskupa i vratislavských radních vydalo město roku 1348 částku přesahující 372 hřiven.¹⁹⁾ Finanční náročnosti jednání s polským králem by nasvědčovala i zajímavá skutečnost – tzv. poklad ze Středy. Kromě množství mincí obsahoval i soubor klenotů, z nichž vyniká zejména koruna, považovaná za italskou práci.²⁰⁾ Šperky částečně odpovídají popisu darů, jež věnoval francouzský král Blance z Valois (†1348) u příležitosti jejího sňatku s mladým Karlem Lucemburským. Účetní záznamy dokládají, že princezna tehdy obdržela

hejtmanství, *Paginae Historiae* 5, 1997, s. 26nn.; TÝŽ, *Vztahy mezi Kladskem a Frankenštejnskem ve 14. a 15. století*, *Kladský sborník* 2, 1998, s. 117–123.

¹⁴⁾ LBUS II, č. 18 a 19, s. 141n.; RBM V/2, č. 504, s. 256; CDM VII, č. 867, s. 621; RŠ I, č. 817, s. 290.

¹⁵⁾ LBUS II, č. 17, s. 141; CDS I X, č. 210, s. 166n.; RBM V/2, č. 505, s. 256; RI VIII, č. 777, s. 65; RŠ I, č. 818 a 819, s. 291.

¹⁶⁾ Srov. RŠ I, č. 828, s. 294 a č. 831, s. 295; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Księstwo Wrocławskie, sign. 827, fol. 36^v (v RŠ I, č. 843, s. 299n. datováno chybně k 15. 12. 1348).

¹⁷⁾ O den později Karel IV. jednal v Lehnici s Boleslavem II. Svídnickým o uzavření příměří; *Archivum Coronae regni Bohemiae* II, V. HRUBÝ (ed.), Praha 1928, č. 85, s. 96n.

¹⁸⁾ *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, G. A. STENZEL (ed.), Breslau 1845, č. 278, s. 305n.; RŠ I, č. 831, s. 295; *Erstes Ergänzungsheft zu den Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378*, A. HUBER (ed.), Innsbruck 1889, č. 6550, s. 693 (RI VIII suppl.); APW, KW, sign. 828, fol. 33^f.

¹⁹⁾ CDS I III, s. 76.

²⁰⁾ Srov. J. PIETRUSIŃSKI – J. WITKOWSKI, *Klejnoty monarsze. Skarb ze Środy Śląskiej*, Wrocław 1996; I. HLAVÁČEK, *Královský poklad ve Slezské Středě*, ČCH 95, 1997, s. 448–459.

mj. i korunu, zlatý prsten a zlatý pás, vše zdobené drahými kameny.²¹⁾ Klenoty, kterými po smrti své první ženy (1. srpna 1348) se vši pravděpodobností Karel volně disponoval, posloužily patrně jako zástava jednomu z jeho věřitelů, snad některému z vratislavských Židů. Dne 24. listopadu 1348 pak panovník přenechal na tři roky městské radě příjmy od Židů za půjčku 500 hřiven na nákup Frankenštejnska.²²⁾ Město rovněž poskytlo panovníkovi zřejmě na stejnou zástavu částku 1100 hřiven.²³⁾

Znovu zavítal Karel IV. do Vratislavi na podzim roku 1351. Do města přijel z Pirny nejpozději 7. října a setrval tam po více než dva měsíce.²⁴⁾ Se vši pravděpodobností panovnícký dvůr ve slezské metropoli po krátké zajíždce do Frankenštejna²⁵⁾ trávil Vánoce.²⁶⁾ Ve Vratislavi pobývali na sklonku roku 1351 i Karlova druhá manželka Anna Falcká (†1353)²⁷⁾ a jeho bratr Jan Jindřich (†1375).²⁸⁾ Účty vratislavské městské rady nám objasňují příčinu dlouhodobého setrvání panovníckého dvora ve městě – příjezd polského krále Kazimíra a hnězdenského arcibiskupa Jaroslava (1342–1371), se kterými Karel IV. zřejmě jednal o přičlenění vratislavské diecéze k pražskému arcibiskupství.²⁹⁾

Od začátku císařova pobytu se ve městě zdržovala četná slezská knížata a rytíři. Dne 28. října 1351 uzavřel Karel IV. landfrýd s vratislavským biskupem Přeclavem a s mnoha slezskými vládci – jmenovitě to byli Boleslav II. Svídnický (†1368), Boleslav III. Břežský (†1352), Konrád I. Olešnický (†1366), Boleslav II. Bytomský (†1355), Mikuláš II. Opavsko-Ratibořský (†1365), Boleslav II. Opolský (†1356), Boleslav I. Falkenberský (či Nemodlínský; †1362/1365), Albrecht Střelíčský

²¹⁾ Les Journaux du Trésor de Charles IV le Bel, J. VIARD (ed.), Paris 1940, sl. 580 a 582.

²²⁾ BU, č. 192, s. 174; CDM VII, č. 870, s. 623.

²³⁾ CDSI III, s. 76.

²⁴⁾ Srov. CDSI VIII (Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400), G. KORN (ed.), Breslau 1867, č. 25, s. 34–36; RI VIII, č. 1423, s. 113.

²⁵⁾ Dle APW, KW, sign. 828, fol. 77^v tam pobýval 13. 12.; RI VIII suppl., č. 6678, s. 703.

²⁶⁾ APW, KW, sign. 828, fol. 21^v a fol. 72^v; RI VIII suppl., č. 6680, s. 703n. Karlovy listiny jistě vydané v Praze jsou z 13. 12.; RBM V/3, (1350–1352), J. ZACHOVÁ (ed.), Praha 2000, č. 1196–1198, s. 573–575; L. BOBKOVÁ, Cestování, součást politické praxe, s. 66, se přiklání k tomu, že Karel IV. Vánoce roku 1351 strávil v Praze.

²⁷⁾ V listině z 3. prosince byla císařovna uvedena jako přímluvkyně jednoho z měšťanů; APW, KW, sign. 828, fol. 79^f; RI III suppl., č. 6675, s. 703.

²⁸⁾ RBM V/3, č. 1157, s. 559; CDM VII, č. 123, s. 90; RI VIII, č. 1426, s. 114 (17. 10.). Markrabí je od 11. 11. 1351 doložen v Brně; RBM V/3, č. 1176, s. 564.

²⁹⁾ CDSI III, s. 80; k jednání o vratislavské biskupství viz níže v textu.

(†1366/1375), Boleslav Těšínský (†1356),³⁰⁾ Jan I. Osvětimský (†1370/1372), Václav I. a Ludvík I. (†1398) Lehničtí, Jan Stinavský (†1361/1364) a Mikuláš Münsterberský (†1358).³¹⁾ Kromě výše jmenovaných zavítali do města i Kazimír I. Těšínský (†1358),³²⁾ Vladislav Bytomský (†1351/1352),³³⁾ z českých šlechticů jmenujme hofmistra Bernarda z Cimburka, Buška ml. z Velhartic, komořího Haška ze Zvířetic a nejvyššího číšníka Bočka z Kunštátu.³⁴⁾

V průběhu listopadu Karel IV. opakovaně jednal s vratislavským biskupem Přeclavem. Důvodem byla se vši pravděpodobností panovníkova předchozí snaha o přičlenění vratislavské diecéze k pražskému arcibiskupství. Proti tomu se samozřejmě postavil polský král Kazimír i hnězdenský arcibiskup Jaroslav, takže papež musel po vyslechnutí jejich stížností 5. února 1350 Karlovu žádost prozatím zamítnout.³⁵⁾ Karel IV. se ve Vratislavi 15. listopadu 1351 zavázal, že v budoucnu nebude usilovat o rozdělení vratislavského biskupství.³⁶⁾ O šest dní později potvrdil Přeclavovi z Pohořelce a kapitule držbu jejich majetků.³⁷⁾

Karel IV. fundoval během svého dvouměsíčního podzimního pobytu roku 1351 ve Vratislavi kostel a konvent augustiniánů-kanovníků. Stalo se tak 24. listopadu, v předvečer svátku jeho oblíbené světice Kateřiny Alexandrijské. Pro kanonii určil navýsost reprezentativní pozemky za Svídnickou bránou, kterou se vstupovalo

³⁰⁾ Boleslav Těšínský byl panovníkovým kaplanem, snad měl být uveden jeho starší bratr Vladislav (†1355), který tehdy ve Vratislavi rovněž pobýval; viz pozn. 43.

³¹⁾ RBM V/3, č. 1165, s. 561.

³²⁾ Např. RŠ II, č. 558, s. 199n.

³³⁾ CDSI VI (Registrum st. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johans von Oppeln und Ratibor in Auszügen mitgetheilt), W. WATTENBACH – C. GRÜNHAGEN (edd.), Breslau 1865, č. VI, s. 186; RŠ I, č. 558, s. 199n.

³⁴⁾ RŠ II (1349–1354), K. BOBOWSKI a kol. (ed.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, č. 558, s. 199n.

³⁵⁾ Ke Karlovu vztahu s vratislavským biskupem podrobně C. GRÜNHAGEN, Karl IV. in seinem Verhältnisse zur Breslauer Domgeistlichkeit, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 39, 1868, s. 223–247.

³⁶⁾ UGBB, č. 280, s. 308n.; RI VIII, č. 1429, s. 114; LBUS II, č. 23, s. 216n.; RBM V/3, č. 1180, s. 566; RŠ IV (1358–1359), J. GILEWSKA–DUBIS – K. BOBOWSKI (edd.), Wrocław–Warszawa, s. d., č. 39, s. 17.

³⁷⁾ LBUS II, č. 23, s. 216; ACRB II, č. 211, s. 253n.; RBM V/3, č. 1172, s. 562. Dne 16. 11. 1351 vzal Karel IV. radní a měšťany Nisy pod královskou ochranu; RI VIII, č. 6063, s. 610. Ti mu předtím listinou vydanou v Nise 1. 11. 1351 přislíbili, že do města nevpustí žádného jeho nepřítele; LBUS II, č. 22, s. 214–216.

do města od jihu.³⁸⁾ Když papež Inocenc VI. (1352–1362) o tři roky později fundaci potvrdil, uváděl jako spoluzakladatelku i Annu Falckou.³⁹⁾ V téže listině poprvé nacházíme údaj, že kostel s klášterem mají být pod vezváním sv. Václava, sv. Stanislava a sv. Doroty. Karel IV. v Norimberku roku 1361 při druhém potvrzení založení objektu uvedl, že klášter má být „*sub nomine et titulo gloriosi martiris sancti Wenzeslai patroni regni nostri Boemie*“.⁴⁰⁾ Vzhledem k nejvýznamnější relikvii, která zde byla chována – relikviáře v podobě busty svaté Doroty, se od osmdesátých let 14. století v pramenech setkáváme převážně s označením kostela jménem této světice.⁴¹⁾

Během svého vratislavského pobytu roku 1351 Karel IV. vydal nejen četné listiny zabývající se slezskými záležitostmi,⁴²⁾ ale dosáhl i toho, že mu v přítomnosti knížat Boleslava II. Svídnického, Konráda I. Olešnického, Vladislava Těšínského (†1355) a Matouše Trenčanského prodal Mikuláš Münsterberský 9. listopadu 1351 Frankenštejnsko včetně cisterciáckého kláštera Kamenec (Kameniec Żąbkowicki).⁴³⁾ Ve Vratislavi Karel IV. potvrdil 17. listopadu 1351 všechna

³⁸⁾ Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, Breslau 1908, Beilage 1, s. 379n.: „... aream illam, que olim fuit Johannis dicti Stille civis Wratislaviensis, sitam inter duos muros et duas valvas civitatis Wratislaviensis in latere dextro, dum in via versus ecclesiam Corporis Christi proceditur, prope flumen Olaviam...“. K tomu i RI VIII, č. 1434, s. 114; srov. i W. MARSCHALL, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, Köln–Graz 1996, s. 230n.; J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau. Aus Urkunden, Aktenstücken, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern 1, Denkwürdigkeiten aus der Kirchen- und Diözesan-Geschichte Schlesiens von der Einführung des Christentums in Schlesien bis zur böhmischen Oberherrschaft über dieses Land (966–1355)*, 1969 (Neudr. d. Ausg. Breslau 1860), s. 853n.

³⁹⁾ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maxiam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita I (1217–1409)*, A. THEINER (ed.), Rom 1860, repr. Osnabrück 1969, č. DCCXXXIV, s. 554n.

⁴⁰⁾ Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea*, Beilage 3, s. 381–383.

⁴¹⁾ *Atlas architektury Wrocławia 1*, J. HARASIMOWICZ (ed.), Wrocław 1997, s. 35; K. ZALEWSKA–LORKIEWICZ, *Kościół św. Doroty, Stanisława i Waclawa*, Wrocław 1999; R. KACZMAREK, *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 153–159.

⁴²⁾ Např. RI VIII suppl., č. 6672, s. 703; RI VIII, č. 1430, s. 114; CDS I VI, č. VI, s. 186n.; RI VIII suppl., č. 6676, s. 703.

⁴³⁾ ACRB II, č. 212, s. 255n.; LBUS II, č. 20, s. 142; RBM V/3, č. 1176, s. 564; CDS I X, č. 225, s. 181n.

privilegia jmenovaného kláštera⁴⁴⁾ a před polovinou prosince se pravděpodobně vypravil do Frankenštejna.⁴⁵⁾

Městská pokladnice roku 1351 opět pocítila finanční náročnost panovnického pobytu. Značná částka byla vydána za dary pro krále a významné osoby z jeho doprovodu. Radní věnovali panovníkovi pohár na víno a královně vzácnou pokrývku. Drahocenné látky dali i paní z Nassau,⁴⁶⁾ Těmovi z Koldic, Dětmarovi z Meckbachu⁴⁷⁾ a Janovi ze Středy (†1380). Z městských prostředků byl hrazen i oves pro koně. Výdaje města tak překročily částku 209 hřiven.⁴⁸⁾ Radní panovníkovi dále zaplatili více než 1847 hřiven.⁴⁹⁾ Měšťané rovněž uctili vínem markrabího Jana Jindřicha, polského krále Kazimíra, hnězdenského arcibiskupa Jaroslava (1342–1371), knížete svídnického a lehnického, což je stálo více než 51 hřiven.⁵⁰⁾ Krátce po svém příjezdu do slezské metropole, 9. listopadu 1351, přenechal Karel IV. za svůj dluh 1350 hřiven městské radě své příjmy v krajích Vratislav, Středa, Kladsko a Frankenštejn.⁵¹⁾

Do Vratislavi přivedl císaře roku 1358 příslib pohanského litevského velkoknížete, že tam přijme o Vánocích toho roku křest.⁵²⁾ Karel IV., doprovázený svou třetí manželkou Annou Svídnickou (†1362),⁵³⁾ tentokrát zůstal ve městě velmi dlouho, od 22. listopadu 1358⁵⁴⁾ až do 19. února příštího roku.⁵⁵⁾ Karel IV. tak

⁴⁴⁾ CDSI X, č. 226, s. 182.

⁴⁵⁾ APW, KW, sign. 828, fol. 77^v. Dne 6. 12. 1351 králi frankenštejnští radní vykonali slib věrnosti; ACRB II, č. 215, s. 258; RBM V/3, č. 1189, s. 570.

⁴⁶⁾ Zřejmě se jednalo o Adelheidu z Nassau, vdovu po hraběti Ottovi; RI VIII, č. 6203, s. 621.

⁴⁷⁾ Dětmar se stal novým kancléřem Vratislavského knížectví.

⁴⁸⁾ CDSI III, s. 79n.: „... ad honores domini regi pro uno vase vini, avena, domine regine pro coopertorio, domine de Nassau, magistro Thome, domino Dithmaro, Johani de Novoforo et aliis pro vestibus et omni familie domini regis et regine 209 m. 16 scot. ...“.

⁴⁹⁾ Tamtéž.

⁵⁰⁾ CDSI III, s. 80.

⁵¹⁾ BU, č. 202, s. 179n.; RI VIII, č. 1425, s. 114; APW, DMW, č. 297.

⁵²⁾ RI VIII, č. 2810a, s. 229n. K tomu alespoň B. JÄHNIG, *Der deutsche Orden und Karl IV.*, in: *Kaiser Karl IV.*, H. PATZE (ed.), Göttingen 1978, s. 133–135.

⁵³⁾ Anna Svídnická vystupuje v listinách z 21. 1. 1359 a 11. 2. 1359; RŠ IV, č. 363, s. 144 a č. 401, s. 158.

⁵⁴⁾ RBM VII/1 (1358–1359), B. MENDL – M. LINHARTOVÁ (edd.), Praha 1954, č. 45, s. 37; RI VIII, č. 2866, s. 234. Listina z 4. 11. 1358 je zřejmě falzum, RI VIII suppl., č. 6967, s. 728.

znovu strávil ve slezské metropoli vánoční svátky. Zřejmě do souvislosti s tímto jeho pobytem lze klást fundaci náhrobku knížete Jindřicha VI. Vratislavského, jenž byl pohřben v kostele sv. Kláry ve Vratislavi. Do dnešních dnů se z něj dochovala pouze náhrobní deska – socha znázorňující posledního vratislavského vládce – a část podstavce, na němž je uvedeno datum smrti Jindřicha VI. a nápis, že své knížectví odkázal českým králům.⁵⁶⁾ Panovníkovu podílu na fundaci náhrobku by odpovídalo i to, že jeho dceři Markétě, abatyši v klášteře klarisek, přislíbil vyplatit 300 hřiven, jak vyplývalo z dohod uzavřených mezi jejím otcem a Janem Lucemburským,⁵⁷⁾ a odkaz Jindřicha VI. Vratislavského ve prospěch českých králů se opakovaně objevil v listinách vydaných za tohoto pobytu Karla IV. ve Vratislavi,⁵⁸⁾ během něhož usiloval zejména o uznání nástupnictví svého mladšího bratra.

V průběhu dlouhého setrvání dvora ve městě je listinně doložena přítomnost mnoha významných osob. Z církevních hodnostářů do Vratislavi přijeli pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (†1364), jenž neuspěl se svým poselstvím k litevskému knížeti,⁵⁹⁾ olomoucký biskup Jan Očko z Vlašimi (†1380), Albert ze Sternberka, biskup ve Zvěříně (Schwerin; †1380), Dětrich z Portic, biskup v Mindenu († po 1367), Maurus, biskup z Korbavije, Jindřich, biskup v Lebus, kancléř Jan ze Středy, biskup v Litomyšli (1353–1364).⁶⁰⁾ Do města se sjel i výkvět slezských knížat – Boleslav II. Svídnický, bratři Václav I. a Ludvík I. Lehničtí, Konrád I. Olešnický, Jindřich Zaháňsko-Hlohovský, Boleslav III. Opolský (†1382), Jan I. Osvětimský, Boleslav I. Falkenberský, Přemysl I. Těšínský (†1409) a Albrecht Střelíčský.⁶¹⁾ Do slezské metropole zavítaly i významné osobnosti z říše⁶²⁾ a četní čeští šlechtici, z nichž jsou doloženi nejvyšší komoří Zbyněk Zajíc z Házmburka, Jošt a Jan

⁵⁵⁾ RBM VII/1, č. 136, s. 94n.; RŠ IV, č. 417, s. 165; RI VIII, č. 6202, s. 621.

⁵⁶⁾ J. KĘBLOWSKI, *Pomniki Piastów Śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 91–96.

⁵⁷⁾ RBM VII/1, č. 136, s. 94n.; RŠ IV, č. 417, s. 165; RI VIII, č. 6202, s. 621; srov. i RI VIII, č. 2907, s. 237.

⁵⁸⁾ Např. RBM VII/1, č. 51, s. 41n. a č. 60, s. 48–50.

⁵⁹⁾ B. JÄHNIG, *Der deutsche Orden*, s. 135n.; F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství I (1355–1378)*, Praha 1993, s. 128n.

⁶⁰⁾ Srov. např. RBM VII/1, č. 59, s. 47n.; č. 72, s. 58n. a č. 86, s. 67; RI VIII, č. 2869, s. 234 a č. 2879, s. 235; BU, č. 215, s. 189n. Do Vratislavi Karla IV. provázal i pražský scholastik a králův kaplan Plichta; RBM VII/1, č. 49, s. 39.

⁶¹⁾ Např. RBM VII/1, č. 86, s. 67; RI VIII, č. 2888, s. 236.

⁶²⁾ Např. míšeňský markrabí Vilém I., Oldřich, lantkrabí z Leuchtenberka, magdeburští purkrabí bratři Burghard a Jan z Retzu; srov. např. RBM VII/1, č. 59, s. 47n. a č. 67, s. 86.

z Rožmberka, Boček z Kunštátu, Oldřich z Hradce, dvorský sudí Zdeněk ze Šternberka a komoří Hašek ze Zvířetic.⁶³⁾

Při svém tříměsíčním pobytu ve Vratislavi Karel IV. usiloval především o uznání nástupnických práv svého bratra Jana Jindřicha. Potvrzení jeho nároků vratislavským biskupem a kapitulou předcházela složitá jednání. Přeclav z Pohořelce a zástupci vratislavské kapituly již 29. listopadu přislíbili plnit panovníkovi všechny lenní povinnosti spojené s panstvím Grotków.⁶⁴⁾ Druhého dne biskup znovu uznal českého krále za patrona biskupství.⁶⁵⁾ Dne 13. prosince 1358 pak Karel IV. v přítomnosti mnoha urozených hostí vydal několik privilegií ve prospěch biskupa a kapituly. Zejména znovu potvrdil práva a privilegia vratislavského biskupství a zavázal se, že je bude ochraňovat.⁶⁶⁾ Z textu jedné z listin pak vyplývá, že v přítomnosti vratislavského biskupa a kanovníků slezská knížata veřejně prohlásila svůj lenní vztah k českému králi a Koruně.⁶⁷⁾ Dne 8. února pak biskup i kapitula uznali nástupnictví Karlova mladšího bratra a zavázali se mu za své statky, jež se nalézají či budou náležet pod bezprostřední svrchovanost českého krále, složit hold.⁶⁸⁾ Jan Jindřich následně přislíbil zachovávat práva vratislavského biskupství.⁶⁹⁾

Proklamaci o nástupnictví Jana Jindřicha učiněné Vratislaví předcházelo vydání mnoha hospodářských výsad ve prospěch města.⁷⁰⁾ Pobytu krále radní využili

⁶³⁾ Např. RBM VII/1, č. 59, s. 47n.; č. 85, s. 66a a č. 122, s. 87n.

⁶⁴⁾ LBUS II, č. 27, s. 223–225; RBM VII/1, č. 50, s. 40; RŠ IV, č. 288, s. 112; srov. F. KAVKA, *Vláda Karla IV. I*, s. 129. Poprvé vykonal biskup manskou přísahu za Grotków již 23. listopadu 1344; LBUS II, č. 15, s. 209n.; RBM IV, č. 1470, s. 595n., č. 1475 a 1476, s. 597. Vratislavská kapitula obnovila 24. září 1355 lenní revers na jmenované panství; LBUS II, č. 24, s. 217n.; RBM VI, č. 121, s. 67n.

⁶⁵⁾ LBUS I, C. GRÜNHAGEN – H. MARKGRAF (edd.), Leipzig 1881, č. 6, s. 14–17; RBM VII/1, č. 51, s. 41n. Dne 5. 2. 1359 členové kapituly zvolili dva zplnomocněnce k vykonání lenního slibu za Grotków, kteří měli dle císařovy vůle složit Janu Jindřichovi v případě Karlovy smrti; RBM VII/1, č. 108, s. 80; RŠ IV, č. 383, s. 151.

⁶⁶⁾ LBUS I, č. 7, s. 17; LBUS II, č. 28, s. 225n.; RBM VII/1, č. 59–62, s. 47–53; UGBB, č. 281–284, s. 309–320; RI VIII, č. 2869–2872, s. 234; RŠ IV, č. 310, s. 122n.

⁶⁷⁾ RBM VII/1, č. 60, s. 48–50.

⁶⁸⁾ LBUS II, č. 29, s. 226n.; CDM IX (1356–1366), V. BRANDL (ed.), Brno 1875, č. 119, s. 92n.; RBM VII/1, č. 111, s. 81n.; RŠ IV, č. 389, s. 154.

⁶⁹⁾ RBM VII/1, č. 115, s. 84n.; RŠ IV, č. 394, s. 156.

⁷⁰⁾ BU, č. 215–218, s. 189–193; RBM VII/1, č. 86 a 87, s. 67n., č. 92, s. 70n.; RI VIII, č. 2889 a 2890, s. 236; APW, DMW, č. 339–341 a další.

i k stížnostem na vratislavského hejtmana.⁷¹⁾ Zřejmě i tyto námitky proti královi zástupci, stejně jako rostoucí dluhy panovníka u konšelů,⁷²⁾ vedly k obsazení místo-hejtmanského úřadu městskou radou.⁷³⁾ Dne 25. ledna 1359 se pak Karel IV. zavázal neoddělovat žádné majetky ani příjmy, jež k Vratislavskému knížectví náležejí.⁷⁴⁾ Stejněho dne jako vratislavský biskup a kapitula (8. 2.) pak Vratislavští vydali listinu o nástupnictví Jana Jindřicha,⁷⁵⁾ který 10. února potvrdil městu všechna privilegia.⁷⁶⁾ Karel IV. druhého dne ještě zvláštní listinou Vratislavi rozkázal, že má v případě jeho smrti holdovat bratru.⁷⁷⁾

Lucemburkové jednali o uznání nástupnictví Jana Jindřicha se vši pravděpodobností i s přítomnými slezskými knížaty, s nimiž řešil Karel IV. i různé další záležitosti. Jednalo se např. o konfirmaci dohod Konráda I. Olešnického a Přemysla I. Těšínského,⁷⁸⁾ o prohlášení Boleslava I. Falkenberského, jenž 29. prosince 1358 přislíbil být věren jen českému králi,⁷⁹⁾ nebo o jednání s Boleslavem II. Svídnickým.⁸⁰⁾ Dne 10. února 1359 Jan Jindřich pro případ bratrovy smrti potvrdil Konrádovi I. Olešnickému všechna privilegia.⁸¹⁾ Dochoval se i příkaz z následujícího

⁷¹⁾ T. GÖRLITZ, *Verfassung, Verwaltung und Recht der Stadt Breslau 1*, Würzburg 1962, s. 77; APW, fond Archiwum miasta Wrocławia, sign. G 3, fol. 11^r.

⁷²⁾ Např. 11. 2. 1359 se město zavázalo převzít dluh u králova stálého věřitele, kladského hejtmana Albrechta z Křenovic, jemuž mělo z královských příjmů ve Vratislavi a Vratislavském knížectví zaplatit během tří let 3000 hřiven pražských grošů, BU, č. 223, s. 196; RBM VII/1, č. 120, s. 86n.; RŠ IV, č. 398, s. 157n.; APW, fond DMW, č. 346.

⁷³⁾ Na konci prosince 1359 a v lednu následujícího roku radní vystupují jako zástupci hejtmana; APW, KW, sign. 829, fol. 43^v. Další listina Konráda z Falkenhainu pochází až z 26. 2. 1360; APW, fond DMW, č. 358.

⁷⁴⁾ BU, č. 218, s. 192n.; RBM VII/1, č. 92, s. 70n.; APW, DMW, č. 343.

⁷⁵⁾ BU, č. 219, s. 193n.; LBUS I, č. 18 a 19, s. 72–74; RBM VII/1, č. 110, s. 81; RŠ IV, č. 390, s. 155.

⁷⁶⁾ RBM VII/1, č. 114, s. 84; BU, č. 220, s. 194; RŠ IV, č. 395, s. 156n.

⁷⁷⁾ LBUS I, č. 19, s. 73n.; RBM VII/1, č. 119, s. 86; RŠ IV, č. 396, s. 157; BU, č. 221, s. 195; RI VIII, č. 2904, s. 237.

⁷⁸⁾ LBUS II, č. 21, s. 431n.; RBM VII/1, č. 64 a 65, s. 54; CDSI VI, č. 26, s. 6; viz i I. PANIC, *Uwagi o rzekomym pobycie Karola IV. na Śląsku w grudniu 1357 r.*, Sobótka 44, 1989, s. 475–479.

⁷⁹⁾ LBUS II, č. 11, s. 306n.

⁸⁰⁾ RBM VII/1, č. 79, s. 63 a č. 81, s. 64; LBUS II, č. 22, s. 143n.

⁸¹⁾ LBUS II, č. 35, s. 37n.; RBM VII/1, č. 116, s. 85; RŠ IV, č. 393, s. 156.

dne, jímž Karel IV. rozkázal Václavovi I.⁸²⁾ a Ludvíkovi I.⁸³⁾ Lehnickým v případě své smrti bez mužských potomků přijmout jeho mladšího bratra za nástupce. Podobnou výzvu zřejmě obdržela i ostatní slezská knížata.⁸⁴⁾

Druhým zájmem Karla IV. za jeho pobytu ve Vratislavi v zimě 1358/1359 bylo zajistit trvalé připojení Svídnicko-Javorska k České koruně. Podle platných úmluv s Boleslavem II. Svídnickým mělo knížectví připadnout po smrti stávajícího majitele a jeho manželky Karlovým dětem z manželství s Annou Svídnickou, Boleslavovou neteří.⁸⁵⁾ Královský pár se však od uzavření sňatku roku 1353 nedočkal mužských potomků. Narození princezny Elišky (†1373) 19. března roku 1358 ale otevřelo možnost pozměnění dědických úmluv tak, aby Svídnicko-Javorské knížectví zůstalo v rukou českého krále. Dohoda uzavřená ve Vratislavi 14. února 1359 mezi Karlem IV., Janem Jindřichem a Boleslavem II. Svídnickým stanovila, že se manžel Elišky, kterým má být syn markrabího, v případě neexistence císařových mužských následníků a pokud by zemřel Jan Jindřich, stane dědicem českého trůnu. Tím byl v nástupnictví opominut prvorozený syn Jana Jindřicha Jošt (†1411), který se měl oženit s Alžbětou Uherskou.⁸⁶⁾

Karel IV. rovněž využil svého vratislavského pobytu k rozšíření svých bezprostředních držav ve Slezsku. Tentokrát se jednalo o Namyslovsko, kde je doložen pobyt panovníka pro 30. leden.⁸⁷⁾ Část tohoto knížectví koupil Karel IV. před 1. květnem 1353.⁸⁸⁾ Právě roku 1359 český král od Václava I. Lehnického získal zbylý díl Namyslovska a dne 2. února 1359 bylo toto území ve Vratislavi slavnostně inkorporováno k České koruně.⁸⁹⁾

Vratislav navštívil císař znovu na konci května 1363 při návratu z Krakova, kde se oženil s Eliškou (či Alžbětou; †1393), sestrou Kazimíra z Pomořan-Wolgastu (†1372), jenž novomanželku doprovázel do Prahy. Z Krakova se do Čech vracel i Jan Jindřich a manžele provázel i Boleslav II. Svídnický. Do slezské metropole přijeli přes Břeh, kde bylo na jejich popud v sobotu 27. května osvobozeno pět

⁸²⁾ LBUS I, č. 36, s. 336n.; RBM VII/1, č. 118, s. 85n.; RI VIII, č. 2908, s. 237; RŠ IV, č. 399, s. 158.

⁸³⁾ RŠ IV, č. 400, s. 158.

⁸⁴⁾ Srov. F. KAVKA, *Vláda Karla IV. I*, s. 130.

⁸⁵⁾ LBUS I, č. 12, s. 497–499.

⁸⁶⁾ LBUS II, č. 6, s. 645–647; RBM VII/1, č. 128, s. 89–92; CDM IX, č. 121, s. 95–99; RŠ IV, č. 407, s. 161. Srov. F. KAVKA, *Vláda Karla IV. I*, s. 130n.

⁸⁷⁾ RBM VII/1, č. 101–103, s. 76n.

⁸⁸⁾ LBUS I, č. 16, s. 71.

⁸⁹⁾ LBUS I, č. 17, s. 71n.; RBM VII/1, č. 105, s. 78n.; RŠ IV, č. 382, s. 151.

mužů obviněných z vraždy Žida.⁹⁰⁾ Ve Vratislavi je doložen pobyt císaře až pro poslední květnový den.⁹¹⁾ Karel IV. se ve Vratislavi zdržel pouze krátce, zřejmě odjel již po 1. červnu, tedy po svátku Božího těla.⁹²⁾ Nejpozději 10. června dorazil císařský pár do Prahy, kde byl o pět dní později, v den sv. Víta, korunován Karlův syn Václav českým králem.⁹³⁾

Následující pobyt Karla IV. ve Vratislavi byl nejspíše technickou zastávkou. Přes Dolní Slezsko protáhla vojska směřující do Branibor na začátku července 1363.⁹⁴⁾ V září téhož roku vykonal královský pár cestu po východočeských věnných městech, která Elišce Pomořanské přislíbila vykonat slib věrnosti,⁹⁵⁾ 23. září měl Karel IV. pobývat ve Břehu⁹⁶⁾ a pro 4. říjen je listinně doložen ve Vratislavi,⁹⁷⁾ kde zůstal přinejmenším do 10. října.⁹⁸⁾

Znovu zavítal Karel IV. do slezské metropole na konci května 1364. K zájždce při jeho návratu z Budyšína do Čech jej tentokrát vedl neobvyklý důvod – odhalení padělání několika slezských pečetí, mezi nimi i vratislavského hejtmanství. Panovník do Vratislavi dorazil až po skončení procesu, který probíhal ve dnech 17. až 21. května 1364 na vratislavské radnici. Karel IV. měl 27. května 1364

⁹⁰⁾ C. GRÜNHAGEN – HÄUSLER – W. WATTENBACH, *Bemerkungen, Ergänzungen und Berichtigungen zu neueren Schriften auf dem Gebiete der schlesischen Geschichte nach urkundlichen Beilagen*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 6, 1864, s. 377.

⁹¹⁾ Tehdy se Karel IV. zřekl ve prospěch Namyslova příjmů ze všech daní v tomto městě za podmínky, že v městě bude vystavěno opevnění; RI VIII suppl., č. 7105, s. 741; RBM VII/5, B. MENDL – M. LINHARTOVÁ (edd.), Praha 1963, č. 1419, s. 860n.

⁹²⁾ RBM VII/5, č. 1421, s. 861n.; RI VIII, č. 3955, s. 321; RI VIII suppl., č. 7106, s. 741.

⁹³⁾ Eliška Pomořanská byla korunována v neděli 18. 6. 1363.

⁹⁴⁾ RI VIII, č. 3964, s. 321; srov. F. KAVKA, *Vláda Karla IV. I*, s. 201.

⁹⁵⁾ Pro 21. 9. 1363 jsou doloženi v Chrudimi; RBM VII/5, č. 1499, s. 902.

⁹⁶⁾ RBM VII/5, č. 1500, s. 903; RI VIII, 3989, s. 323 (A. Huber připouští, že listina mohla být vydána ve Vratislavi).

⁹⁷⁾ BU, č. 239, s. 207n.; RBM VII/5, č. 1506, s. 907; RI VIII, č. 3990, s. 323.

⁹⁸⁾ RI VIII, č. 6246, s. 625. Karel IV. se snad zdržel ve Vratislavi až do 12. října a patrně zde jednal s Boleslavem II. Svidnickým o budoucím smírčím řízení v Krakově. K jednání o Uraz i LBUS I, č. 20, s. 74; RBM VII/5, č. 1509, s. 908n. Dne 15. 10. 1363 je již Karel IV. doložen v Kladsku; RBM VII/5, č. 1511, s. 909; mezitím 11. 10. v Borowě; RI VIII, č. 3991, s. 323.

potvrdit, že se seznámil s některými z padělaných pečetí.⁹⁹⁾ Kromě Boleslava II. Svídnického, jehož pečeť byla rovněž zneužita, je ve Vratislavi doložena přítomnost biskupa olomouckého a vratislavského, knížat Kazimíra Pomořanského, Jindřicha VIII. Lehnického, Boleslava Falkenberského, Boleslava III. Opolského, šlechticů Boreše z Rýzmburka, mistra komory Viléma z Hazmburku a mistra kuchyně Jindřicha z Ziegelheimu.¹⁰⁰⁾ Posledního květnového dne měl být Karel IV. přítomen slibu vratislavských radních, kteří se zavázali zaplatit Ludvíkovi I. Břežskému a jeho synu 2400 hřiven pražských grošů (zřejmě se opět jednalo o závazek splatit panovnickovy dluhy).¹⁰¹⁾ Panovník se ve Vratislavi zdržel zřejmě až do 9. června.¹⁰²⁾

Přes Vratislav směřoval Karel IV. do Krakova v září roku 1364. Ve slezské metropoli vydal 11. září privilegium pro Svídnicko-Javorsko, kterým slíbil dodržovat všechna práva a výsady tohoto knížectví, až případně po smrti Boleslava II. Svídnického jeho synovi Václavovi (†1419).¹⁰³⁾ O dva dny později se znovu vyjádřil k padělání pečeti Vratislavského knížectví – tamější městskou radu osvobodil od případné odpovědnosti za zneužití typáře, vybídl ji k dopadení zločince a přikázal konšelům zcela zničit staré pečetidlo a nechat vyrýt nové.¹⁰⁴⁾ Ve Vratislavi je pobyt Karla IV. doložen ještě pro 14. září.¹⁰⁵⁾ Pobyt císaře ve Slezsku a v Polsku zachytil Guillaume de Machaut (†1377) ve svém díle věnovaném Petrovi I. Lusignanskému, králi cyperskému (1359–1369). Ten se měl vydat s císařem z Prahy přes Vratislav

⁹⁹⁾ Dle S. B. KLOSE, *Von Breslau II.* 1, s. 223; s odkazem na jmenovanou publikaci i RI VIII, č. 4049, s. 329n. Tuto listinu jmenuje R. ŻERELIK, *Jan de Schellendorf. Z dziejów fałszerstw na średniowiecznym Śląsku*, Sobótka 44, 1989, pozn. 78 s tím, že má být v APW, DMW, kde však v lístkovém katalogu zachycena není. Podobně chybí i v edici *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska IV*, R. STELMACH (ed.), Wrocław 1991; dle RŠ IV, č. 652, s. 652, se měl Karel IV. k padělání pečetí vyjádřit až 13. 11. 1364. Dne 28. 5. 1364 vydal Karel IV. ve Vratislavi privilegium pro Javor; srov. A. HAAS, *Archiv České koruny 1158–1935. Inventář*, Praha 1961, č. 927, s. 94.

¹⁰⁰⁾ RI VIII, č. 4050, s. 330. Zajímavé srovnání svědečných řad listin vydaných v Budyšině, ve Vratislavi a v Českých Budějovicích přinesl I. HLAVÁČEK, *Vratislav jako místo pobytu*, s. 171n.

¹⁰¹⁾ RI VIII, č. 6248a, s. 625.

¹⁰²⁾ Dokládají to listiny z 8. 6. (RI VIII, č. 4051, s. 330) a 9. 6. (RI VIII suppl., č. 7121, s. 742).

¹⁰³⁾ LBUS I, č. 21, s. 511; RI VIII suppl., č. 6128, s. 743.

¹⁰⁴⁾ RI VIII č. 7129, s. 743; APW, fond DMW, č. 411. V edici KD IV, č. 652, s. 148, je listina přiřazena k 13. 11. 1364.

¹⁰⁵⁾ RI VIII suppl., č. 7130, s. 743.

a jiná města do Krakova,¹⁰⁶⁾ kde s Ludvíkem Uherským (†1382), Kazimírem III. Polským, Waldemarem IV. Dánským (†1375) a dalšími jednali o uskutečnění křížové výpravy.¹⁰⁷⁾ V Machautově líčení jsou ovšem zcela patrné reminiscence na litevskou výpravu, jíž se zúčastnil s Janem Lucemburským. Z jednání v Krakově se císař Karel IV. vracel do Čech přes Vratislav. Jeho přítomnost ve městě je doložena od 7. do 11. října.¹⁰⁸⁾

Karel IV. se ve Vratislavi zastavil při cestě ze Zhořelce do Prahy v srpnu 1367. Opět musel řešit jeden z dalších sporů mezi vratislavskou kapitulou a radními, během něžž byl nad městem vyhlášen interdikt,¹⁰⁹⁾ který byl ovšem po zprávě o příchodu císaře Přeclavem z Pohořelce dočasně odvolán. Pobyt Karla IV. je doložen již pro 8. srpen.¹¹⁰⁾ O čtyři dny později se měl k vratislavskému biskupovi dostavit lebušský probošt, který mu oznámil, že zakrátko dorazí poselstvo od císaře. Zmocněnci panovníka, Burchard z Hardeggu a Retzu a Těma z Koldic, na Přeclavovi požadovali vydání dokumentu, v němž by se biskup i kapitula zřekli světské vlády nad městem a knížectvím, která náleží výhradně českým králům.¹¹¹⁾ Přes počáteční protesty Přeclav, probošt, děkan, scholastik i celá kapitula 17. srpna 1367 veřejně prohlásili, že nemají žádné listiny prokazující jejich práva na město Vratislav a téhož dne potvrdili nároky českých panovníků na Vratislavské knížectví.¹¹²⁾ Panovník je listinně doložen ve městě až do 19. srpna 1367, kdy měl mj.

¹⁰⁶⁾ K. HERQUET, Beitrage zum Itinerar Karls IV. und zu seinem Aufenthalt in Schlesien mit dem Koenig von Cyppern im Jahre 1364, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 14/2, 1878, s. 521–527.

¹⁰⁷⁾ Viz např. R. GRODECKI, Kongres krakowski w roku 1364, Warszawa 1939; F. KAVKA, Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378) II, Praha 1993, s. 13; J. ŚLIWIŃSKI, Kongres monarchów w Krakowie z września 1364 r., Olsztyn 1997.

¹⁰⁸⁾ RI VIII, č. 6250, s. 625; RI VIII suppl., č. 7131 a 7132, s. 743. K tomu F. KAVKA, Vláda Karla IV. II, s. 14.

¹⁰⁹⁾ C. GRÜNHAGEN, Karl IV. in seinem Verhältnisse zur Breslauer Domgeistlichkeit, s. 233, uvádí, že již na začátku června věděli Vratislavští o plánované návštěvě císaře.

¹¹⁰⁾ RI VIII, č. 4544, s. 370.

¹¹¹⁾ UGBB, č. 296, s. 336–339; LBUS II, č. 8, s. 648n. K tomu i C. GRÜNHAGEN, Karl IV. in seinem Verhältnisse zur Breslauer Domgeistlichkeit, s. 233n.

¹¹²⁾ LBUS I, č. 21 a 22, s. 74n.; AČK, č. 992 a 993, s. 101; Korunní archiv český. Sběrka státních listin Koruny české z doby od roku 1306 do roku 1378, H. JIREČEK (ed.), Praha 1896, č. 582 a 583, s. 554–557.

uzavřít spojení s mohučským arcibiskupem Gerlachem (†1371) a würzburgským biskupem Albrechtem II. z Hohenlohe.¹¹³⁾

Ve slezské metropoli Karel IV. znovu pobýval v poslední dekádě září 1369.¹¹⁴⁾ Hlavním cílem jeho cesty byla ale Svídnice, kam se král odebral po zprávě o smrti Boleslava II. Svídnického po návratu ze své římské cesty. Přes Vratislav se do Svídnice ubíraly se vši pravděpodobností i jeho děti z manželství s Annou Svídnickou. Karel IV. ve Svídnici nejprve 11. října zplnoletil svého syna,¹¹⁵⁾ takže ten mohl přijmout hold *in eventu* a disponovat Svídnicko-Javorskem a odkázat ho pro případ své smrti druhého dne otci.¹¹⁶⁾ Karlova dcera Eliška, provdaná za Albrechta Rakouského, se současně vzdala všech svých nároků na dědictví po matce.¹¹⁷⁾ Roku 1369, zřejmě za Karlovy návštěvy, došlo k ukončení zastávání hejtmanského úřadu vratislavskou městskou radou.

Znovu zavítal Karel IV. do Vratislavi na sklonku roku 1370, jeho pobyt je doložen od 23. prosince.¹¹⁸⁾ Účelem jeho cesty snad byla schůzka s novým polským králem, na kterého byl 17. listopadu korunován v Krakově Ludvík Uherský. Ve městě se zdržel panovník až do poloviny měsíce ledna 1371.¹¹⁹⁾ Ve slezské metropoli 9. ledna 1371 český král dosvědčil, že dluží městu ještě 1850 hřiven, které mají být uhrazeny do příští Popeleční středy.¹²⁰⁾

Ve Vratislavi se konala část jednání vedených úsilím rozvrátit anjouovsko-wittelsbašskou koalici na začátku roku 1372.¹²¹⁾ Pobyt Karla IV. je doložen od 9. ledna.¹²²⁾ Do města opět přijela řada významných osobností, která se neustále

¹¹³⁾ Tehdy Karel IV. potvrdil dohodu uzavřenou díky jeho zplnomocněncům Janovi ze Středy a vyšehradskému proboštu Burchardovi mezi městem Vratislaví a klášteřem sv. Vincence; RI VIII, č. 4545, s. 370; srov. i RI VIII, č. 6264, s. 626 a č. 4547, s. 371.

¹¹⁴⁾ Ve Vratislavi je doložen císařův pobyt i pro 21. a 25. 9.; RI VIII, č. 4783 a 4784, s. 397.

¹¹⁵⁾ LBUS I, č. 22, s. 511n.

¹¹⁶⁾ LBUS I, č. 25, s. 515.

¹¹⁷⁾ LBUS I, č. 24, s. 514n.; D. VELDTRUP, Zwischen Eherecht und Familienpolitik, Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV. Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Warendorf 1988, s. 343n.

¹¹⁸⁾ RI VIII, č. 4923, s. 408.

¹¹⁹⁾ 22. 1. 1371 pobýval Karel IV. ve Zhořelci; RI VIII, č. 4932, s. 409.

¹²⁰⁾ BU, č. 266, s. 223n.; RI VIII, č. 4931, s. 409.

¹²¹⁾ K tomu podrobně F. KAVKA, Karel IV. a anjouovsko-piastovské dědictví, Sborník historický 36, 1989, s. 5–63.

¹²²⁾ RI VIII, č. 5015, s. 416.

rozšiřovala. V poslední listině vydané Karlem IV. ve Vratislavi 17. března 1372, kdy konfirmoval privilegium svého otce pro klášter sv. Ducha, figuroval mezi svědky z církevních hodnostářů např. říšský arcikancléř Jan, arcibiskup mohučský (†1373), pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi, kancléř Jan ze Středy, biskup olomoucký (1364–1380). Ze slezských knížat byli jmenováni Ludvík I. Břežský, Přemysl I. Těšínský, Jindřich Falkenberský (†1382), Konrád II. Olešnický (†1403), Boleslav III. Opolský, Ruprecht Lehnický (†1409), Jindřich Münsterberský († po 1372).¹²³⁾ Dále je doložena během dlouhodobého setrvání dvora ve Vratislavi i přítomnost naumburského a špýrského biskupa, hofmistra Petra z Vartemberka, Těmy z Koldic a Půty z Častolovic.¹²⁴⁾

Před příchodem uherského poselstva měla být upevněna jednota českých a moravských Lucemburků, kteří rovněž do Vratislavi přijeli. V sobotu 8. února 1372 tak přislíbil císařův bratr Jan Jindřich se svým prvorozeným synem Joštem Karlovi IV., jeho synu Václavovi a jejich dědicům, králům českým, že je plně podpoří v případě útoku Ludvíka Uherského a s uherským panovníkem nikdy neuzavřou spolek a podobný závazek učinil císař se svým synem vůči moravským Lucemburkům.¹²⁵⁾ O dva dny později, v předvečer Popeleční středy, naopak vydali Karel IV. a Václav listiny pro moravská markrabí, jimiž měly být vyřešeny některé sporné záležitosti, jako užívání titulu moravského markrabí Joštem.¹²⁶⁾ Jošt rovněž uznal veškeré nástupnické dohody uzavřené jeho otcem a strýcem.¹²⁷⁾

Na začátku března dorazilo do Vratislavi spolu s Karlovým vyslancem, knížetem těšínským, poselstvo Ludvíka z Anjou. K jednání o sňatku císařova syna s dcerou uherského a polského vládce byli zplnomocněni uherský palatin Vladislav Opolský (†1401) a ostrihomský arcibiskup Tomáš (†1375).¹²⁸⁾ V neděli 14. března se Karel IV. slavnostně zavázal prohlášením učiněným v přítomnosti papežského

¹²³⁾ APW, DMW, č. 535. Za Karlova pobytu byly opět řešeny spory a záležitosti slezských knížat. Např. LBUS II, č. 16, s. 309; CDS I VI, č. XIII, s. 194n.; RI VIII, č. 5019, s. 416n. Z dalších srov. např. RI VIII suppl., 7341, s. 763 či LBUS II, č. 17, s. 309n. (udělení nároku na polovinu země, jíž držel Jindřich Falkenberský 15. 3. 1372 Vladislavu Opolskému).

¹²⁴⁾ RI VIII, č. 5023, s. 417.

¹²⁵⁾ AČK, č. 1068, s. 108; CDM X (1367–1375), V. BRANDL (ed.), Brunn 1878, č. 149, s. 174n.; RI VIII, č. 542, s. 589.

¹²⁶⁾ RI VIII suppl., č. 7339, s. 763 a CDM X, č. 150–151, s. 175n.; AČK, č. 1069–1070, s. 108; Korunní archiv český, č. 626, s. 581. Téhož dne Karel IV. rozhodl společně s pražským arcibiskupem Janem spor mezi rytíři, many a zemany z Budyšína s tamějšími měšťany; RI VIII, č. 5020, s. 417.

¹²⁷⁾ CDM X, č. 152, s. 176n.; AČK, č. 1069, s. 108.

¹²⁸⁾ RI VIII, č. 543, s. 589 a č. 5025, s. 417.

legáta Jana, alexandrijského patriarchy (1371–1382), za sebe, manželku Elišku, syna Václava, bratra Jana i jeho prvorozeného syna Jošta, že si nebudou nic nárokovat z majetků Ludvíka z Anjou, tj. z Uher, Polska a Dalmácie.¹²⁹⁾ Z textu obdobné přísahy, kterou učinil uherský a polský panovník a zřekl se tak za sebe i svou manželku nároků na Slezsko 23. května 1372, lze usuzovat, že rovněž Karel IV. ve Vratislavi přísahal slavnostně „*super lignum vivifice crucis et super sancta Dei evangelia*“.¹³⁰⁾ V listu poslaném Štrasburku Karel IV. uvedl, že jak on spolu s bratrem Janem Jindřichem, tak i vyslanci uherského krále stvrdili 14. února plánovaný sňatek královských potomků slavnostní přísahou.¹³¹⁾

Několikaměsíční setrvání dvora ve Vratislavi s sebou opět přineslo zadlužování panovníka u města. Karel IV. v březnu potvrdil svůj dluh ve výši 1317 hřiven, za což radním přenechal své veškeré příjmy ve Vratislavsku až do splacení dlužné částky.¹³²⁾ Dalších 633 hřiven se zavázal splatit do 9. dubna téhož roku.¹³³⁾ Navíc slíbil vratislavské radě jako ručiteli za 1000 hřiven, jež mu půjčil biskup Přeclav, že vše včas zaplatí.¹³⁴⁾ Z Vratislavi směřoval císař i jeho dvůr po polovině března 1372 do Prahy, aby tam strávil velikonoční svátky a poprvé spatřil syna narozeného Elišce Pomořanské. Dlouhodobý pobyt Karla IV. ve slezské metropoli na začátku roku 1372 pak představuje jeho poslední návštěvu v tomto městě.

Závěr

Spolu s celým Vratislavským knížectvím získal Jan Lucemburský i knížecí sídlo ve Vratislavi, jež se nacházelo v severní části města – na západní straně dnešního Univerzitního náměstí, v místech, kde stojí barokní budova univerzity. Na západě na ně navazovaly královské stáje, vedle nichž se nalézala brána, nazývaná v pramenech královská, po polovině padesátých let 14. století pak císařská. Podobně bylo následně převážně užíváno označení pro sídlo „*curia imperialis*“.¹³⁵⁾

¹²⁹⁾ RI VIII, č. 5024, s. 417.

¹³⁰⁾ Korunní archiv, č. 629, s. 582–584; LBUS I, č. 8, s. 17n.

¹³¹⁾ RI VIII, č. 5025, s. 417.

¹³²⁾ BU, č. 269, s. 225; RI VIII, č. 5026, s. 417.

¹³³⁾ BU, č. 271, s. 226n.; RI VIII, č. 5027, s. 417.

¹³⁴⁾ BU, č. 270, s. 225n.; RI VIII, č. 5028, s. 417.

¹³⁵⁾ Původní knížecí hrad se nalézal na pravém břehu Odry, na takzvaném dómském ostrově a po založení nové rezidence na druhé straně řeky na konci 13. století připadl kapitule; E. MAŁACHOWICZ, Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie, Wrocław 1994. Dosavadní bádání o mladším vratislavském sídle shrnul R. EYSYMONT,

Konala se v něm pravidelná zasedání dvorského soudu a sídlil tam úřadující hejtman i hejtmanská kancelář.¹³⁶⁾

I když se v literatuře používá pro vratislavské královské sídlo pojem hrad, bylo by příhodnější hovořit o „dvoře“ či snad „městském paláci“. Odpovídají tomu i dochované dobové názvy z první poloviny 14. století v lokalizacích listin Jana Lucemburského jako „*in curia nostra*“ (1345)¹³⁷⁾ či „*in domo regali*“ (1337).¹³⁸⁾ Pouze králova konfirmace právního ujednání dvou vratislavských měšťanů z 9. srpna 1345 uvádí, že se jednání konané v přítomnosti knížete Jana Stinavského událo „*v zahradě našeho hradu*“.¹³⁹⁾

V knize účtů města Vratislavi nalezneme u vyúčtování z roku 1347 kromě výloh na pohoštění slezských knížat, biskupa, písařů a královských poslů i náklad spojený s pohřbem Jana Lucemburského a výstavbou jeho dvora (*et ad edificia curie ipsius domini*).¹⁴⁰⁾ Snad se radní rozhodli upravit sídlo, aby bylo důstojné nového krále (nejednalo se přitom o nijak vysokou částku). Ludwig Burgemeister předpokládá, že pravděpodobně kolem roku 1359 byla zahájena rozsáhlá přestavba komplexu. Výdaje města měly o dva roky později dosáhnout výše 1203 hřiven, císař investoval 200 hřiven.¹⁴¹⁾ Stavební úpravy probíhaly i v sedmdesátých letech 14. století. Karel IV. radní 10. září 1372 z Prahy napomenul, že nemají otálet s pokračováním stavby jeho sídla a obstarat potřebné vápno.¹⁴²⁾ O tři roky později je opětovně vyrozuměl, aby upřednostnili nutné stavební úpravy na „*gebewde vnsirs hawses zu Breslau*“, které mají hradit z jeho příjmů.¹⁴³⁾ Podrobné vyúčtování prací provedených na císařském dvoře se dochovalo z roku 1377 (*super edificiis castr*

Plac Uniwersytecki – niektóre aspekty rozplanowania zabudowy w okresie średniowiecza, renesancu i baroku, in: Architektura Wrocławia 2, red. Jerzy Rozpędowski, Wrocław 1997, s. 87–105; srov. zejm. H. LUCHS, Über die ehemalige kaiserliche Burg in Breslau, Programm der höheren Töchterschule St. Maria Magdalena, Breslau 1863; L. BURGEMEISTER, Die ehemalige kaiserliche Burg zu Breslau, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 36, 1902, s. 271–317; K. BIMLER, Die ehemalige Kaiserburg in Breslau, Breslau 1933; E. MAŁACHOWICZ, Książęce rezydencje, fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu, Wrocław 1994.

¹³⁶⁾ APW, fond KW, sign. 827, fol. 44^v, 55^r a 77^r.

¹³⁷⁾ UGBB, č. 275, s. 302; RBM IV, č. 1593, s. 637.

¹³⁸⁾ LBUS I, č. 23, s. 145–147; RBM IV, č. 405, s. 163n.

¹³⁹⁾ RBM IV, č. 1584, s. 634.

¹⁴⁰⁾ CDSI III, s. 73.

¹⁴¹⁾ L. BURGEMEISTER, Die ehemalige kaiserliche Burg zu Breslau, s. 277.

¹⁴²⁾ BU, č. 276, s. 231.

¹⁴³⁾ BU, č. 297, s. 244.

sive curie imperialis Wratislaviensis). Výše částky (necelých 17,5 hřivny) by nasvědčovala spíše běžným provozním úpravám.¹⁴⁴⁾ Značná část připadla na nákup dřeva, z čehož snad lze usuzovat na opravu střechy¹⁴⁵⁾ či na stavbu dřevěného ambitu, menší částky byly určeny pro zedníky, za cihly, cement apod. Objekt byl přestavován i během vlády dalších českých králů. Císař Leopold I. jej věnoval roku 1659 jezuitům, kteří zde zřídili univerzitu. Z téhož roku se dochoval i podrobný nákres půdorysu stavebního komplexu. Výše zmíněné úpravy však neumožňují poznat stav sídla ve 14. století.

Za Karlovy samostatné vlády máme doloženo celkem čtrnáct pobytů panovníka a jeho dvora ve Vratislavi. První dva se uskutečnily v souvislosti s uzavřením mírové smlouvy s polským králem v Namyslově 22. listopadu 1348. Následovala dvojice dlouhodobých setrvání Karla IV. ve městě – od října do prosince 1351 a od listopadu 1358 do února následujícího roku. V obou případech provázela panovníka jeho choť, doložena je i přítomnost jeho mladšího bratra Jana Jindřicha, četných slezských knížat, církevních hodnostářů i šlechticů z Českého království. Karel IV. se ve Vratislavi věnoval jednáním se slezskými vládci i vratislavským biskupem Přeclavem, usiloval o rozšíření svých bezprostředních držav ve Slezsku a opakovaně zasahoval do místních záležitostí. Složitě vyjednávané předcházelo zejména uznání nástupnictví Jana Jindřicha slezskými městy a leníky v únoru 1359. V šedesátých letech 14. století máme sice doloženo celkem osm setrvání panovníka a jeho dvora ve Vratislavi, ale jednalo se výhradně o krátkodobé pobyty. Následoval zřejmě několikátýdenní pobyt Karla IV. v prosinci 1370 a v lednu následujícího roku, o němž máme bohužel dochováno málo informací a poslední setrvání panovníka ve městě od ledna do března 1372. Svědečné řady listin opět dokládají přítomnost řady významných osob. Můžeme znovu sledovat teritoriální a dynastické zájmy, které byly důvodem cesty do Vratislavi – jednání s moravskými Lucemburky a s poselstvem uherského a polského vládce, s nímž byl dohodnut sňatek císařova syna s dcerou Ludvíka z Anjou.

Nabízí se srovnání vratislavských pobytů za Janovy a Karlovy vlády. Za panování prvního Lucemburka na českém trůně byly převažujícím důvodem jeho cest do Slezska litevská tažení a války s Kazimírem III. Velikým, jejichž důsledkem bylo i královo setrvání ve Vratislavi. Samozřejmě i za Karlovy samostatné vlády představovala Vratislav v některých případech pouze místo krátkodobého zastavení českého panovníka, ale máme doloženy i několikaměsíční pobyty krále a jeho dvora ve slezské metropoli, které jasně odrážejí Karlovy územně-dynastické plány. Tuto

¹⁴⁴⁾ CDSI III, s. 109n.; R. KACZMAREK, *Rzeźba architektoniczna*, s. 222n., dovozuje na základě sochařské výzdoby, že k ubytování českých vládců ve městě ve 14. století mohl sloužit dům na náměstí (tzv. stará radnice). Citované účty však dokládají, že panovníci užívali původní knížecí sídlo.

¹⁴⁵⁾ L. BURGEMEISTER, *Die ehemalige kaiserliche Burg zu Breslau*, s. 279.

skutečnost dokládá i zvýšená frekvence vratislavských setrvání panovníka jak v šedesátých letech 14. století, v souvislosti se snahami o získání Svídnicko-Javorského knížectví, Dolní Lužice i Braniborska, tak i na začátku následujícího desetiletí, kdy lze sledovat císařův zájem o anjouovsko-piastovské dědictví. Vratislav se tak jistě stávala místem bohatého dvorského života, i když vzhledem k charakteru dochovaných pramenů – listin, účtů a poměrně strohých zmínek kronik či análů – nemůžeme sledovat světské slavnosti, které se bezpochyby v případě dlouhodobých reprezentativních pobytů českých králů v tomto slezském městě konaly. Výjimku představuje pouze vyličení slavnostního vjezdu Karla IV. do Vratislavi v listopadu roku 1348, které ovšem obsahuje kronika sepsaná až v 16. století, takže nelze určit, nakolik mohla být případně ovlivněna mladšími vzory. Svědečné řady listin nám ovšem přinášejí cenné údaje o královském doprovodu a o účastnících diplomatických jednání. Účty vratislavské městské rady pak obsahují výdaje za pohoštění a dary pro Karla IV., jeho dvořany a hosty, jež radní vydali v souvislosti s pobyty českého krále ve městě roku 1348 a 1351/1352. Vratislavští ostatně panovníkovi opakovaně poskytovali půjčky, na jejichž splacení jim Karel IV. přenechával své příjmy, které mu plynuly ze slezských bezprostředních držav. Jejich správu měli radní nejpозději od padesátých let 14. století na starosti a byli tak zodpovědní i za stavební úpravy prováděné na původním knížecím sídle, pro něž bylo po polovině padesátých let 14. století užíváno označení „*curia imperialis*“, a které panovník za svých pobytů ve Vratislavi využíval.

Obr. č. 1. Pohled na Vratislav, Schedelova kronika (1493).

Obr. č. 2. Náhrobní deska knížete Jindřicha VI. Vratislavského, Vratislav,
někdejší klášter klarisek (50. léta 14. století).

Obr. č. 3. Královské sídlo ve Vratislavi na Weyhnerově plánu města (1587).

Obr. č. 4. Kostel a klášter sv. Doroty ve Vratislavi (pol. 18. století).

Obr. č. 5. Zbytek západního křídla císařského dvora ve Vratislavi.

Mlada Holá

DIE AUFENTHALTE KARLS IV. UND SEINES HOFES IN Breslau IN DEN JAHREN 1348–1372

Während der selbständigen Regierung Karls sind insgesamt 14 Aufenthalte des Herrschers und seines Hofes in Breslau belegt. Die beiden ersten fanden im Zusammenhang mit dem Abschluss des Friedensvertrages mit dem polnischen König am 22. November 1348 in Namslau statt. Danach folgten zwei langfristige Aufenthalte Karls IV. in Breslau – von Oktober bis Dezember 1351 sowie von November 1358 bis Februar des folgenden Jahres. In beiden Fällen wurde der Herrscher auch von seiner Gattin begleitet, auch die Anwesenheit seines jüngeren Bruders Johann Heinrich, zahlreicher schlesischer Fürsten, geistlicher Würdenträger und Adliger aus dem Königreich Böhmen ist belegt. Karl IV. führte in Breslau Verhandlungen mit schlesischen Herrschern sowie mit dem Breslauer Bischof Preczislaw, strebte die Erweiterung seiner unmittelbaren Besitzungen in Schlesien an und griff wiederholt in lokale Angelegenheiten ein. Komplizierte Verhandlungen gingen vor allem der Anerkennung des Nachfolgerechtes von Johann Heinrich durch die schlesischen Städte und Lehensleute im Februar 1359 voran. Aus den 60er Jahren des 14. Jahrhunderts sind zwar insgesamt acht Aufenthalte des Herrschers und seines Hofes in Breslau belegt, es handelte sich jedoch ausschließlich um kurzfristige Aufenthalte. Es folgte ein offensichtlich mehrere Wochen dauernder Aufenthalt Karls IV. zu Beginn des Jahres 1371, über den sich leider nur wenige Informationen erhalten haben, sowie der letzte Aufenthalt des Herrschers in der Stadt vom Januar bis März 1372. Die Zeugenreihen in den Urkunden belegen auch jetzt die Anwesenheit von zahlreichen bedeutenden Persönlichkeiten. Der Grund dieser Reise nach Breslau waren wiederum territoriale und dynastische Interessen – Verhandlungen mit den mährischen Luxemburgern sowie mit den Gesandtschaften des ungarischen und polnischen Herrschers, wobei die Heirat eines Sohnes des Kaisers mit einer Tochter Ludwigs von Anjou vereinbart wurde.

Es bietet sich ein Vergleich der Breslauer Aufenthalte unter der Regierung Johanns von Luxemburg und Karls IV. an. Während der Regierungszeit des ersten Luxemburgers auf dem böhmischen Thron waren der häufigste Grund seiner Reisen nach Schlesien die Heereszüge nach Litauen sowie die Kriege gegen Kasimir III. den Großen, was auch zu den Aufenthalten Johanns und seines Hofes in Breslau führte. Natürlich, auch in der Zeit der selbständigen Regierung Karls war die

schlesische Metropole in einigen Fällen lediglich eine kurzfristige Station des böhmischen Herrschers, aber es sind ja auch mehrere Monate dauernde Aufenthalte des Herrschers und seines Hofes in Breslau bezeugt, die Karls territorial-dynastische Pläne klar widerspiegeln. Diese Tatsache wird auch durch die erhöhte Frequenz der Breslauer Aufenthalte des Herrschers belegt, sowohl in den 60er Jahren des 14. Jahrhunderts im Zusammenhang mit den Bestrebungen nach dem Erwerb des Fürstentums Schweidnitz-Jauer, der Niederlausitz und Brandenburgs, als auch zu Beginn des folgenden Jahrzehnts, wo das Interesse des Kaisers an der Beerbung der Dynastie der Anjou-Piasten verfolgt werden kann. Breslau wurde deshalb sicherlich ein Ort reichen höfischen Lebens, auch wenn man angesichts des Charakters der erhaltenen Quellen – Urkunden, Rechnungen sowie relativ karge Erwähnungen in Chroniken und Annalen – die weltlichen Festivitäten nicht verfolgen kann, die im Falle der langfristigen repräsentativen Aufenthalte der böhmischen Herrscher in Breslau zweifellos stattgefunden haben. Eine Ausnahme bildet nur die Schilderung des feierlichen Einzugs Karls IV. im November 1348 in Breslau, die jedoch in einer erst im 16. Jahrhundert verfassten Chronik enthalten ist, so dass man nicht feststellen kann, inwieweit sie eventuell durch jüngere Vorbilder beeinflusst werden konnte. Die Zeugenreihen in den Urkunden bringen allerdings wertvolle Angaben über die Begleitung des Königs sowie über die an diplomatischen Verhandlungen beteiligten Personen. Die Rechnungen des Breslauer Stadtrates enthalten Ausgaben für die Bewirtung und Geschenke an Karl IV., an seine Hofleute und Gäste, für die die Ratsherren im Zusammenhang mit den Aufenthalten des böhmischen Königs im Jahre 1348 und 1351/1352 aufkommen mussten. Die Breslauer haben übrigens dem Herrscher wiederholt Darlehen geboten, zu deren Bezahlung ihnen Karl IV. seine Einkünfte überließ, die für ihn aus seinen unmittelbaren schlesischen Besitzungen flossen. Mit ihrer Verwaltung waren die Breslauer Ratsherren spätestens seit den 50er Jahren des 14. Jahrhunderts beauftragt, und somit waren sie auch für die Baumaßnahmen an dem ursprünglichen Fürstensitz verantwortlich, für den nach der Mitte der 50er Jahre des 14. Jahrhunderts die Bezeichnung „curia imperialis“ verwendet wurde und den der Herrscher während seiner Breslauer Aufenthalte nutzte. Der Hof befand sich im nördlichen Teil der Stadt, an der Westseite des heutigen Universitätsplatzes. Besonders in den 70er Jahren des 14. Jahrhunderts wurden hier mehrere Bauarbeiten realisiert.

Übersetzt von Eliška Boková

Richard Němec

**K POJMU REZIDENCE: FORMÁLNÍ ATRIBUTY
JAKO KRITÉRIUM DEFINICE SÍDEL KARLA IV.
LAUF – MILÍN – OJVÍN¹⁾**

Okruh problému, metodická východiska

Jednu ze základních složek zajišťujících získaná území ve středověku tvořily i mocenské opory v nich budované. Definování jejich statusu však naráží v dosavadní literatuře na zjevné potíže. V neposlední řadě i z důvodu rozdílného kontextu vzniku, variabilitě prokazatelných funkcí, stejně jako terminologického kolísání v dostupných pramenech. Nejasnosti provází ostatně již studium profánních královských a císařských staveb 12. a 13. století, jež vycházely především z potřeb tzv. „*Reiseherrschaft*“. Pro ně se sice vžilo označení *falc*, v recentní literatuře se však objevují zásadní a nutno říci z části oprávněné pochybnosti o jeho platnosti. Alexander Thon označil dokonce pokusy o analýzu této problematiky za „*Debakel der Burgenforschung*“. Vzhledem ke skutečnosti, že dobové prameny nevykazují jednotný úzus, se proto prý nedá *per se* vymezit jednoznačně platná definice. Měřítkem byla A. Thonovi především nomenklatura vyskytující se jak v pramenech narativní, tak i správní povahy. Došel k závěru, že např. norimberský císařský hrad

¹⁾ Ve studii jsou předloženy vybrané aspekty autorovy disertační práce vedené Prof. Dr. Wilhelmem Schlinkem (Freiburg im Breisgau) a podporované stipendiem DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst). Cílem příspěvku je předložit k diskusi základní teze bez nároků na absolutní zpracování stavu bádání, historických či kulturně historických souvislostí k jednotlivým objektům. Poděkování za četné impulsy patří diskutantům kolokvia organizovaného Danou Dvořáčkovou-Malou na půdě HIÚ AV ČR. Ewaldu Glückertovi z městského archivu Lauf an der Pegnitz, Andreasi Raithelovi (Museum Mylau) a Elke Manke (Fremdenverkehrsbetrieb Oybin) jsem zavázán za zpřístupnění objektů.

byl v 79 % jmenován jako *castrum*, k tomu se dále užívalo označení *burgus* (4 %), *burch* (4 %) *locus* (4 %) a pouze v 8 % je doloženo pojmenování *palacium*, tedy vžitý *terminus technicus* *falc*, který autor odmítl.²⁾ Nutno však upozornit na značnou problematičnost zdánlivě absolutních závěrů A. Thona, jež jsou sice z pohledu relevance písemných pramenů a vymezení faktických funkcí objektů správné, v celkovém kontextu však velmi kontroverzní, neboť pokrývají pouze dílčí aspekt dané problematiky. Opomenuty zůstaly např. roviny symbolické, reprezentativní či propagandistické, jež byly vyjádřeny ve specifických architektonických typech a výzdobě jednotlivých objektů. Tyto aspekty Thonem exkribované prameny samozřejmě neobsahují. Z daného pohledu se jeví sporné např. i kategorické odmítní typologie Günthera Bindinga, jež se fenoménem *falcí* zabýval právě z hlediska architektonického.³⁾

Pro studium mladších správních center se etablovalo celé vědní odvětví – „Residenzenforschung“, jehož iniciátorem byl především Hans Patze a Werner Paravicini.⁴⁾ Poměrně záhy se však ozval kritický hlas Petera Morawa, jež zpochybnil samotný předmět bádání. Autor doporučoval, spíše než studiem rezidencí, zabývat se dvorem a jeho systémem.⁵⁾ Reakcí na tyto podnětné impulsy bylo několik setkání věnovaných výhradně „Hofforschung“.⁶⁾ Zásadním přínosem pro-

²⁾ A. THON, Studien zu Relevanz und Gültigkeit des Begriffes „Pfalz“ für die Erforschung von Profanbauwerken des 12. und 13. Jahrhunderts, in: Burgenbau im 13. Jahrhunderts (Forschungen zu Burgen und Schlössern 7), hrsg. v. d. Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern in Verbindung mit dem Germanischen Nationalmuseum, München–Berlin 2002, s. 45–72. Vlastní označení *falc* navrhl ztotožnit s funkční jednotkou hradu s funkcí „Herberge“, ibidem s. 58n.

³⁾ G. BINDING, Deutsche Königspfalzen. Von Karl dem Großen bis Friedrich II. (765–1240), Darmstadt 1996, (srov. kap. Bezeichnungen: *paladium* – *curtis* – *villa* – *castrum*, s. 21–26); srov. metodiku in: F. ARENS, Die Datierung staufischer Pfalzen und Burgen am Mittelrhein mit Hilfe des Stilvergleichs, in: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I. (Vorträge und Forschungen 19), H. PATZE (ed.), Sigmaringen 1976, s. 181–196.

⁴⁾ H. PATZE, Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts, in: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2), im Auftrag des Österreichischen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, W. RAUSCH (ed.), Linz–Donau 1972, s. 1–54; H. PATZE – G. STREICH, Die landesherrlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Deutschen Reich, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 118, 1982, s. 205–220; Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa, H. PATZE – W. PARAVICINI (edd.), Sigmaringen 1991.

⁵⁾ P. MORAW, Was ist eine Residenz im deutschen Spätmittelalter, in: Zeitschrift für historische Forschung 18, 1991, s. 461–468.

⁶⁾ Alltag bei Hofe. 3. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Ansbach, 28. 02.–1. 03. 1992, Residenzenforschung 5, W. PARAVICINI

hloubené diskuse bylo zjištění, že se správní sídla s výkonnými institucemi konsolidovala teprve v pozdním středověku a jejich tvorba byla spjata, oproti době starší, zejména s „teritorializací“ konkrétních území.⁷⁾ V pramenech se vyskytující termíny *residentia* označovaly především místa dočasného pobytu dané osoby,⁸⁾ přičemž dle Dietera Kerbera lze definovat i tzv. zeměpanské rezidenční hrady.⁹⁾

Shrnu-li dosavadní historické bádání, bylo měřítkem definování rezidencí, míněno jako instituce, množství faktických správních, výkonných a exekučních funkcí, doložitelných především v pramenech správní a diplomatické povahy. Předkládaná studii reaguje v neposlední řadě i na probíhající terminologickou diskusi dovedenou *ad absurdum* Dieterem Kerberem, jenž odmítl pojem rezidence a pokusil se ho nahradit prý neutrálním termínem „*Herrschaftsmittelpunkt*“. V těchto

(ed.), Sigmaringen 1995; Höfe und Hofordnungen 1200–1600. 5. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 5. 10.–8. 10. 1996, Residenzenforschung 5, H. KRAUSE – W. PARAVICINI (edd.), Stuttgart 1999.

⁷⁾ Srov. A. SCHULTE, Anläufe zu einer festeren Residenz der deutschen Könige im Hochmittelalter, in: Historisches Jahrbuch 55, 1935, s. 131–142; H. KOLLER, Die Residenz im Mittelalter, in: Jahrbuch für Geschichte der oberdeutschen Reichsstädte (Esslinger Studien 12/13), 1966/67, s. 9–39; B. STREICH, Zwischen Reiseherrschaft und Residenzbildung: Der wettinische Hof im späten Mittelalter, Köln–Wien 1989 (Mitteldeutsche Forschungen), s. 1–3; I. HLAVÁČEK, Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně Lucemburské (Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346), in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), Česká Budějovice 1999, s. 29–70.

⁸⁾ K tomu K. NEITMANN, Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Forschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung, in: Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage (Residenzenforschung 1), P. JOHANEK (ed.), Sigmaringen 1990, s. 11–43; K. H. AHRENS, Residenz und Herrschaft. Studien zu Herrschaftsorganisation, Herrschaftspraxis und Residenzbildung der Markgrafen von Brandenburg im späten Mittelalter, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1990, s. 13n. Příklady jmenuje i D. KERBER, Herrschaftsmittelpunkte im Erzstift Trier. Hof und Residenzen im späten Mittelalter, (Residenzenforschung 4), hrsg. v. d. Residenzen-Kommission d. Göttinger Akademi d. Wiss., Sigmaringen 1995, s. 12n. (srov. definici rezidence in: *Maiestas Carolina*. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74), B. U. HERGEMÖLLER (ed.), München 1995, čl. 24).

⁹⁾ D. KERBER, Landesherrliche Residenzburgen im späten Mittelalter, in: Die Burg- ein kulturgeschichtliches Phänomen (Veröffentlichung der deutschen Burgenvereinigung e. V., Reihe B Schriften), H. HOFRICHTER (ed.), Marksburg–Braubach 1994, s. 60; srov. H. EBNER, Die Burg als Forschungsproblem mittelalterlicher Verfassungsgeschichte, in: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I (Vorträge und Forschungen 19), H. PATZE (ed.), Sigmaringen 1976, s. 11–84, zejména kap. Burg und Territorialstaat, s. 57–67.

centrech daného teritoria se pak měly soustředit relevantní správní instituce.¹⁰⁾ Je zřejmé, že jasnější definice rezidence snad ani nemohla být vyřčena. Právem lze namítnout, že správní a výkonný aspekt tvořil pouze jednu fasetu složitého organismu rezidence. Tímto se dostávám k centrálnímu problému mého příspěvku.

Zatím nedostatečně zhodnocenou, ač již diskutovanou otázkou totiž zůstává,¹¹⁾ zda se za rezidence dají označit i zástavby, jež vykazují „pouze“ formální atributy rezidence, tj. byly vyhraněným reprezentativním architektonickým typem se specifickým uspořádáním budov a výzdobou.¹²⁾ Vzhledem ke skutečnosti, že dostupné písemné prameny poskytují pouze neúplný obraz, představuje analýza formálních atributů jednotlivých zástaveb zásadní, mnohdy jediný pramen poznání.¹³⁾ Jak poznamenal Josef Žemlička, sice k době starší, obecně však platné i pro pozdní středověk, poznatky archeologie by měli tvořit „*korigující pendant*“ historického a právně historického bádání.¹⁴⁾ Premisou zůstává, že výstavba sídel nebyla jen výsledkem autonomních vývojových zákonů, nýbrž, že se vážala na konkrétní historické události, byla výsledkem koncepce; předešlu-li, stala se vizualizací cílených panovnických představ a nároků. Situování, stejně jako vlastní dispozice, podoba a výzdoba staveb proto nebyly bezúčelné.

¹⁰⁾ D. KERBER, *Herrschaftsmittelpunkte*, s. 12n, dále s. 297–300; srov. recenzi H. von SEGGERN - D. KERBER, *Herrschaftsmittelpunkte im Erzstift Trier. Hof und Residenzen im späten Mittelalter*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 2, 6/1996, s. 44–52.

¹¹⁾ Srov. V. HIRSCH, *Was war eine Residenz im späten Mittelalter*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 1, 13/2003, s. 17; na konkrétním případě B. SCHOCK–WERNER, *Die Burg Kaiser Karls IV. in Lauf: Residenz eines geplanten neuen Territoriums?* in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 39/2, München 1998, s. 261; G. MELVILLE, *Herrschaft und Residenzen in Grenzräumen mittelalterlicher Wirklichkeit*, in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, H. PATZE – W. PARAVICINI (edd.), Sigmaringen 1991, s. 9–73.

¹²⁾ Před odborným problémem stálo umělecko-historické bádání v souvislosti s definováním pojmu „katedrála“, jehož definice se ustálila ve dvou významových rovinách. Jestliže je každý biskupský kostel z faktického hlediska katedrálou, nemusí tomu tak být z hlediska architektonického. A naopak, za katedrálu z architektonického hlediska je možno prohlásit každou stavbu s chórovým ochozem, věncem kaplí a opěrným systémem atd., aniž by musela být sídlem biskupa.

¹³⁾ Metodika byla zevrubně vypracována zejména „tradiční“ archeologickou francouzskou školou, přičemž oblast archeologie je chápána šířeji. Srov. řadu studií v ročnících *Congrès Archéologique de France, Société Française d'Archéologie. Musée des Monuments Français*; dále řadu *Castrum. Archeologie des espaces agraires méditerranéens au Moyen Âge*, (od roku 1934).

¹⁴⁾ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských, 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 24.

S tím úzce souvisí i další naznačená rovina a sice symbolický význam těchto sídel. Mohla konkrétní obsahová sdělení, tedy byla-li v objektu skutečně obsažena, dokládat např. stálou přítomnost zeměpána Karla IV. v jeho nepřítomnosti a vyjadřovat tak rezidenční funkci stavba? Byla tato sídla, vizualizovaná specifickými architektonickými syntaxemi a tvaroslovím, zamýšlena jako kontrolní orgán daného teritoria?

Sledování fenoménů souvisejících s politicko-propagandistickými intencemi zadavatele, sociologií staveb a sémantikou architektury se stalo předmětem intenzivního studia zejména posledních let. Vyložit „skryté“ roviny studovaného objektu však předpokládá, slovy Persy Ernsta Schramma, rozeznat „metaforický“ význam objektu, který byl napojen do panovnické koncepce středověkého vladaře.¹⁵⁾ Předpokládá rozeznat nejen významové roviny obsažené v samotném díle, jak se o to přesvědčivě pokusil před více než padesáti lety Richard Krautheimer,¹⁶⁾ nýbrž i specifické systémové sociologické aspekty¹⁷⁾ a kulturněhistorické konotace.¹⁸⁾ Zohledněn musí být i mocenskopolitický kontext, aktuální spory či další i latentní determinanty, jež společně podmiňovaly vznik daného díla.¹⁹⁾

Po ikonologické lekci Güntera Bandmanna není pochyb, že středověká monumentální architektura byla nositelkou významových sdělení zakódovaných především v architektonických typech. Vyjadřovala nároky objednavatele a odpovídala

¹⁵⁾ P. E. SCHRAMM, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik III, Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 13/3), Stuttgart 1956, s. 1065n; dále TÝŽ, Kaiser Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters 4/2, (Beiträge zur allgemeinen Geschichte), Stuttgart 1971, s. 683n.

¹⁶⁾ R. KRAUTHEIMER, Introduction to an ‘Iconography of Medieval Architecture’, in: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 5, 1942, s. 1–33; TÝŽ, The carolingian revival of early christian architecture, in: The Art Bulletin 24, 1942, s. 1–38.

¹⁷⁾ K. von BEYME, Politische Ikonologie der Architektur, in: Architektur als politische Kultur, H. HIPPEL – E. SEIDL (edd.), Berlin 1996, s. 19–34; N. ELIAS, Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie, Frankfurt am Main 1983.

¹⁸⁾ Nově k problematice statě in: Begegnungen mit Jacob Burckhardt (Encounters with Jacob Burckhardt). Vorträge in Basel und Princeton zum hundertsten Todestag, A. CESANA – L. GOSSMAN (edd.), Basel–München 2004; N. LUHMANN, Die Wissenschaft der Gesellschaft, Frankfurt am Main 1994; TÝŽ, Macht, Stuttgart 1988.

¹⁹⁾ K tomu O. BRUNNER, Land und Herrschaft I. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschland im Mittelalter, Baden bei Wien 1939, (např. kap. Landesherr und Hausherr, dále kap. Friede und Fehde), s. 9–131.

jeho sebevědomí.²⁰⁾ Martin Warnke šel ještě dále, přičemž doporučoval architekturu nahlížet prizmatem „vzdorostaveb“, či „protistaveb“ profilující konkrétního stavebníka před jeho konkurenty.²¹⁾ V případě zde diskutovaných staveb šlo o císařské zakázky; jejich propagandisticko-reprezentativní náboj byl tedy dán již samotnou faktickou podstatou, vycházející ze suverénního postavení zadavatele. Nahlížet *castrum* jako panovnický instrument ovšem není novum.²²⁾ S ohledem k aktuálním umělecko-historickým diskursům proto musí být zohledněny další aspekty. Bylo architektonické dílo katalyzátorem dalších uměleckých procesů? Jaké estetické normy a architektonické syntaxi byly determinující? Jaké obrazy měly být zprostředkovány a jak byly recipovány?²³⁾

V následující části příspěvku budou představeny vybrané stavby, budované římským císařem a českým králem Karlem IV. mimo jádro Koruny. Dle výše naznačeného metodického hlediska bude definován jejich status a analyzována architektonická podoba. Rovněž rozbor specifických dispozic a dalších výrazových prostředků vizuální povahy, např. sochařské výzdoby s prokazatelně demonstračním a symbolickým nábojem, je předmětem této studie. K diskuzi bude předložena i teze, zda se dají tyto „zmaterializované obrazy“, zdůrazňující sociální postavení, hodnost a příslušnost stavitele, sledovat jako nástroj medializace formující se státotvorné identity v nově získaných teritoriích Koruny české (obr. 1).²⁴⁾

²⁰⁾ G. BANDMANN, *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*, Berlin 1951; TÝŽ, *Ikonologie der Architektur*, in: *Jahrbuch für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* 1951, s. 67–109.

²¹⁾ M. WARNKE, *Bau und Gegenbau*, in: *Architektur als politische Kultur*, H. HIPPEL – E. SEIDL (edd.), Berlin 1996, s. 11–18; TÝŽ, *Politische Architektur in Europa vom Mittelalter bis heute – Repräsentation und Gemeinschaft*, Köln 1984, s. 9; TÝŽ, *Bau und Überbau. Soziologie der mittelalterlichen Architektur nach den Schriftquellen*, Frankfurt am Main 1984.

²²⁾ Explicitně J. ZEUNE, *Burgen – Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg*, Regensburg 1997.

²³⁾ Srov. studie in: *Architektur als politische Kultur*, H. HIPPEL – E. SEIDL (edd.), Berlin 1996.

²⁴⁾ Srov. v bádání již rozpoznáný determinující charakter zámecké architektury raného novověku a absolutismu in: M. MÜLLER, *Das Schloß als Bild des Fürsten. Herrschaftliche Metaphorik in der Residenzarchitektur des Alten Reiches (1470–1618)*, Göttingen 2004; dále statě in: *Principes. Dynastien und Höfe im spätmittelalterlichen Reich (Residenzforschung 14)*, C. NOLTE (ed.), Sigmaringen 2002.

Lauf na Pegnici: Hraniční kámen v nově získaných územích Horní Falce

Původně štaufovský hrad Lauf na Pegnici (něm. a. d. Pegnitz) ležel na západní hranici nově získaných území českého království, později nazývaných Horní či Česká Falc. Od konce 18. století jmenované v odborné literatuře jako „Neuböhmen“. Teritorium, jehož nabytím vyvrcholilo několikaleté úsilí Karla IV. o proniknutí do středu Říše a upevnování pozice lucembursko-přemyslovské dynastie, bylo nazýváno jednou jako „*Bavaria trans silvam Boemicalem*“,²⁵⁾ podruhé jako „*des keisers herschaft zu Beyrn*“,²⁶⁾ či kraj „*yenseit des Behemischen waldes*“.²⁷⁾ Druhé používané označení „*terris Sulczbach*“,²⁸⁾ též „*lande zu Sulczbach*“²⁹⁾ se vztahovalo na správní funkci města Sulzbachu pro tzv. Nové Čechy.³⁰⁾ Na teritoriální rozměr těchto území v panovnické koncepci Karla IV. upozorňovali Siegfried Grotefend, Franz-Xaver Lommer a v četných studiích Lenka Bobková.³¹⁾

První statky v Horní Falci získal Karel IV. od falcké větve Wittelsbachů v roce 1353. Dne 29. října 1353 od Rupprechta staršího odkoupil mezi jinými „*munitiones, civitates et opida*“ také zboží „*Lauffen*“.³²⁾ Na důležitost osady Lauf

²⁵⁾ Regesta diplomatica nec non epistolaris regni Bohemiae et Moraviae IV., J. EMLER (ed.), Praha 1882, č. 603, 4. července 1357.

²⁶⁾ RBM VII, B. MENDL – M. LINHARTOVÁ (edd.), Praha 1955, 1958, č. 456, 11. března 1360.

²⁷⁾ RBM VII, č. 1527, 22. listopadu 1363.

²⁸⁾ RBM VII, č. 728, 13. prosince 1360.

²⁹⁾ RBM VII, č. 1527, 22. listopadu 1363.

³⁰⁾ Srov. F. SCHNELBÖGL, Das Böhmisches Salbüchlein Kaiser Karls IV. über die nördliche Oberpfalz 1366/68 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 27), München–Wien 1973, s. 36n.; dále W. SCHWEMMER, Kaiser Karl IV. und das Nürnberger Land, in: Altnürnberger Landschaft e. V 27, Heft 1/2, 1978, s. 5n.; G. DEHIO, Heslo Sulzbach-Rosenberg, Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Bayern V. Regensburg und die Oberpfalz, J. DREXLER – A. HUBEL (edd.), Darmstadt 1991, s. 707.

³¹⁾ S. GROTEFEND, Die Erwerbungspolitik Kaiser Karls IV. Zugleich ein Beitrag zur politischen Geographie des deutschen Reiches im 14. Jahrhundert (Historische Studien 66), Berlin 1909, s. 21–64; též F. X. LOMMER, Die böhmischen Lehen in der Oberpfalz I–II, Amberg 1907–1908/1909; L. BOBKOVÁ, Soupis českých držav v Horní Falci a ve Francích za vlády Karla IV., in: Sborník archivních prací 30, Praha 1980, s. 174–192; TÁŽ, Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně (Studia historica monographiae I), Ústí nad Labem 1993, s. 64–82, 261–264.

³²⁾ Archivum Coronae regni Bohemiae II, V. HRUBÝ (ed.), Praha 1928, č. 282, s. 344–351: „*Nos Rupertus [...], domino Karolo Romanorum [...], pro duodecim milibus marcarum puri argenti, [...] infrascriptas municiones Newenstat, Stornstein, Hyrssow et Lichtenstein et*

poukazuje především skutečnost, že byla zmiňována v narratiu latinské inkorporační listiny pro Horní Falc, která byla datována k 5. dubnu 1355, tedy na den císařské korunovace Karla IV.³³⁾ Rovněž povýšení Laufu na město dne 23. srpna 1355 znamenalo zásadní změnu v jeho právním, strategickém a hospodářském statusu.³⁴⁾ V majetku císaře zůstalo město Lauf jako součást jižních „Nových Čech“ až do 18. srpna 1373, kdy byly postoupeny společně s jinými statky bavorskému vévodovi Ottu Wittelsbachovi.³⁵⁾

Kromě dalších stavebních projektů v Horní Falci, dal zemský pán, český král Karel IV., přestavět i hrad Lauf a umožnil mu vybírat clo a právo tzv. „gleitu“ – provodu.³⁶⁾ Hrad Lauf byl Karlem IV. přestavěn pravděpodobně v letech 1357–1360. Přímé zprávy chybí, možno tak soudit z jeho tamějších pobytů.³⁷⁾ Císař na Laufu prodléval minimálně 10x a sice mezi lety 1360–1371, tedy prakticky po celou dobu držení Horní Falce. Vystavoval zde také listiny, což ukazuje na přítomnost kanceláře.³⁸⁾ Lauf se tedy stal rezidenčním hradem sloužícím k občasnému pobytu zeměpána, parafrázuji-li uvedenou diskusi věnovanou nomenklatuře rezidencí. Vzhledem k tomu, že jeho výstavba byla spjata již s cílenou teritorializací Horní

demum pro viginti milibus marcarum puri argenti, [...] infrascriptas municiones, civitates et opida Sultzpach, Rosemberg, Hertenstein, Nyetstein, Turrendorff, Hyetpoltstein, Hoenstein, Lichtenecke, Frankenberg, Lauffen, Eschembach, Herssbrucke, Aurbach, Velden, Begnitz et Blech [...] vendidimus [...]“.

³³⁾ Regesta diplomatica nec non epistolaris regni Bohemiae et Moraviae VI/I, B. MENDL (ed.), Praha 1928, č. 2, s. 1–6.

³⁴⁾ RBM VII, č. 97; A. HUBER, Regesta imperii VIII, Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. (1346–1378), Innsbruck 1877, 1879, č. 2230, s. 180.

³⁵⁾ RI VIII, č. 5222, s. 434.

³⁶⁾ F. SCHNELBÖGL, Das Böhmisches Salbüchlein Kaiser Karls IV. über die nördliche Oberpfalz 1366/68 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 27), München–Wien 1973, s. 67, 20: XXVIII – „*das geleite, wie man daz von Nür(nberg) gen Prag nemen sol [...]“*; ibidem s. 83, 46: LV – „*So hat man in daz geleite zu Lauffe gelazzen in ir commun [...]“*; ibidem s. 92, 61: LXX – „*It. wie man daz geleite zu Lauff nemen soll [...]“*; ibidem s. 99, 75: LXXXIII – „*Man sol wissen, waz geleits vom Rein gen Beheim get, daz sol ein pfleger zu Lawffe nemen in dem pache zu Erleinstegen und sol daz beleitten biz an die pruk an der Pegnitz zu Hohenstat [...]“*; ibidem s. 122, 109: CXVIII – „*Lauffe, daz geleyte [...]“*.

³⁷⁾ RI VIII, č. 3850–3861, s. 312–313; srov. W. KRAFT – W. SCHWEMMER, Kaiser Karls IV, s. 5n.; k itineráři Karla IV. od srpna 1353 až do února 1356: V. KOTRBA, Kdy přišel Petr Parléř do Prahy, Umění 19, 1971, s. 126–128.

³⁸⁾ RI VIII, č. 3408, s. 278; č. 3499–3502, s. 285; č. 3616–3617, s. 294; č. 3683–3684, s. 299; č. 3757–3761, 3765, s. 305; č. 3850, 3861, s. 312; č. 3913, s. 317; č. 4459–4460, s. 364.

Falce i vzhledem k jeho době vzniku je nutné odmítnou vyskytnuvší se označení falc, jež ostatně zpochybnil svého času Fritz Schnelbögl.³⁹⁾

Obrys ostrova, stejně jako původní rudimentární štaufovská zástavba podmínily základní nepravidelnou dispozici karlovského hradu (obr. 2). Hrad se skládal ze severních a východních tří či čtyřpatrových křídel (předpokládané západní křídlo se nezachovalo), z věže na hrotu hradního areálu a brány integrované do hradební zdi.⁴⁰⁾ Dispoziční řešení hradu Lauf upomíná na některé hrady Balduina z Trevíru, s jehož „hradní politikou“ byl Karel IV. dobře obeznámen.⁴¹⁾ Koncepční shody jsou zřetelné zejména s vodním hradem Baldenau (1315) o rozměrech cca 52 x 20 m. Užít byl pro Balduina „typický“ prvek a sice obytná budova na příčné straně areálu, dochovaná dnes v torzálním stavu. Jako podstatná se v daném kontextu jeví skutečnost, že hradu na protější straně, tj. na jižní špici pozemku dominuje věž kruhovitého půdorysu. Koncepční (nikoli typologické) schéma modifikované i na Laufu.⁴²⁾

Demonstrativní rozměr hradní zástavby Laufu je patrný zejména v orientaci vstupního křídla. Vstupní věžní brána hradní zástavby se obrací nikoli k městu, ale k přichozímu do města Laufu, přičemž zásadně akcentovány zde byly zeměpanské

³⁹⁾ F. SCHNELBÖGL, Die „Pfalz“ Lauf, in: Jahrbuch für fränkische Landesgeschichte 19, 1959, s. 389–393.

⁴⁰⁾ Problematika diskutovaná na mezinárodní konferenci „Lauf und die Burg Karls IV“, konaná ve dnech 17.–19.10. 2003 a pořádaná Městským archivem v Laufu a. d. Pegnitz ve spolupráci s Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern. Srov. Burg Lauf a. d. Pegnitz. Ein Bauwerk Kaiser Karls IV. (Forschungen zu Burgen und Schlössern, Sonderband 2 zugleich Schriften des Deutschen Burgenmuseums), Auftrag d. Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern e. V. von G. ULRICH – H. H. HÄFFNER – D. BURGER (edd.), Regensburg 2006.

⁴¹⁾ K tomu srov. R. NĚMEC, Ojvín – Mons imperialis? Architektura jako prostředek reprezentace politické moci, in: Korunní země v dějinách českého státu II. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 17. století, L. BOBKOVÁ – J. KONVIČNÁ (edd.), Praha 2005, s. 333–374.

⁴²⁾ K podobě hradu včetně půdorysu H. URBAN, Burgen Kurfürst Balduins von Luxemburg im Raum Koblenz, in: Burgen im späten Mittelalter (Forschungen zu Burgen und Schlössern 2), hrsg. von Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern, München–Berlin 1996, s. 61–73, obr. 6; srov. W. R. BERNS, Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307–1354), (Vorträge – Forschung, Sonderband 27), Sigmaringen 1980.

symbols. Stejně jako v interiéru, tak i na vstupní věži byly osazeny figury českého lva a pravděpodobně sv. Václava (obr. 3).⁴³⁾

Dá se předpokládat, že silné akcentování zeměpanských symbolů souvisí se samotnou lokací císařského sídla, o jejíž záměrné volbě není pochyb.⁴⁴⁾ Již Hanns Hubert Hofmann prokázal, že Lauf byl jedním ze strategických „politických mostů“ v Horní Falci.⁴⁵⁾ Hrad byl budován na důležité východozápadní obchodní cestě, na bezprostřední hranici s Říší. Tvořil poslední zastávku na českém území před říšským městem Norimberkem. Z perspektivy příchozího od říšského města Norimberka byl však zastávkou první a demonstroval zřetelně tehdejší politické elitě význam římského císaře a českého krále Karla IV. Tuto skutečnost, zásadní pro další interpretaci, je nutné sledovat především na pozadí neúprosně si konkurujících evropských dynastií usilujících o říšskou korunu. Lze předpokládat, že právě dynastický rozměr měl zásadní vliv na demonstrativní podobou sídla. Architektonická kvalita, orientace pohledové strany, v neposlední řadě i ikonografický program výzdoby hradu dokládají tyto intence.

Norimberk byl od dob Konráda III. místem pobytů panovníků, konání sněmů a audiencí. Stal se pozvolna centrem s řadou reprezentativních funkcí. Že si byl Karel IV. významu města i jeho politického růstu vědom, potvrzuje ostatně jeho ustanovení ve Zlaté Bulle z 1356, podle které zde měl každý nově zvolený král uskutečnit první říšský sněm.⁴⁶⁾ Z Norimberka se tak stalo vedle Frankfurtu nad

⁴³⁾ Zevrubná analýza tohoto sochařského souboru v kontextu dalších karlovských sídel zatím provedena nebyla. Této problematice bude věnována kapitola v autorově připravované disertační práci.

⁴⁴⁾ Obecně k problematice výběru lokací A. REINLE, *Zeichensprache der Architektur. Symbol, Darstellung und Brauch in der Baukunst des Mittelalters und der Neuzeit*, Zürich–München 1976, s. 8n.

⁴⁵⁾ H. H. HOFMANN, *Karl IV. und die politische Landbrücke von Prag nach Frankfurt am Main*, in: *Zwischen Frankfurt und Prag*, hrsg. von Collegium Carolinum, München 1963, s. 67.

⁴⁶⁾ *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 11* (Monumenta Germaniae Historica Leges, sect. 4), s. 626–628 (latinská mutace): „*Invenimus eciam ex clarissimis relatibus et tradicionibus antiquorum, illud a tempore, cuius contrarii iam non habetur memoria, per eos, qui nos precesserunt feliciter, esse iugiter observatum, ut regis Romanorum futuri imperatoris in civitate Frankenfordie celebraretur electio et prima coronacio Aquisgrani et in opido Nuremberg prima sua regalis curia haberetur.*“ Ibidem, s. 627–29 (německá mutace): „*wir han daz auch fundin von warir sage und gesetze der altin, vond er zit itzunt nieman andirs gedenckit, daz von unsirn seligin furfatrin fließelich gahalten ist, daz eins Romischin konigis kure zû Frankinfurd in der stat geschehin sal, zû Ache gecronit werdin, sin irsten hof zû Nurmberg haltin*“. Srov. R. SEYBOTH, *Reichsstadt und Reichstag, Nürnberg als Schauplatz von Reichsversammlungen im späten Mittelalter*, in: *Festschrift Alfred Wendehorst* (Jahrbuch für fränkische Landesforschung 52/1), J. SCHNEIDER – G. RECHTER (edd.), Neustadt (Aisch) 1992, s. 209–221.

Mohanem jako místa volby a Cách jako města korunovačního jedno ze zásadních strategických měst říše.⁴⁷⁾ Stavba rezidenčního hradu v Laufu, na západní hranici Horní Falce, se dá nahlížet jako jeden z projektů se silným propagandistickým aspektem.

Z architektonického hlediska představuje sídlo v Laufu v kontextu ostatních karlovských hradů unikát. Nejen uspořádání vnitřního dvora s převýšenými, původně patrně otevřenými arkádami; nešlo tedy jen o pouhé vyzdění odlehčovací oblouky, avšak ani o skutečně arkádový dvůr.⁴⁸⁾ Vysoké nároky dokládá především specifické uspořádání vnitřních dispozic a řešení interiéru s náročnými architektonickými detaily. V přízemí severního křídla se pravděpodobně nacházela kaple sv. Václava, sklenutá na sloup a pokrokové protínavé konzoly, v prvním patře pak tzv. císařský sál poměrně velkých rozměrů (cca 26 x 6,5 m) (obr. 2). Zaklenut byl čtyřmi poli křížových žebrových kleneb a v místech napojení s východním palácem a přiléhající chodbou závěrem o pěti klenebních polích. Z nádvoří strany byl sál osvětlen třemi okny, ze severní strany okny čtyřmi. Mezi nimi byl pětiboký arkýř kaple, stržený v polovině 19. století. Jeho podoba je zachycena na akvarelu z roku 1805.⁴⁹⁾ K císařskému sálu se západně připojovala táflovaná tj. vydřevněná místnost, stavební prvek typologicky sledovatelný i na dalších karlovských hradech.⁵⁰⁾ Východně přiléhá k velkému sálu další prostora o jehož funkci se v literatuře vedou spory. Domnívám se v souladu s Dobroslavou Menclovou, že šlo o císařovu ložnici.⁵¹⁾ Zdá se totiž, že dispoziční uspořádání tohoto sídla dokládá existenci tzv. „appartementu“, tedy

⁴⁷⁾ Reprezentativní tradice hrála bezpochyby roli i při volbě místa pro uchovávání říšských klenotů v roce 1423/24 z příkazu krále Zikmunda (1410/11–1437, císař 1433), srov. Norenberc – Nürnberg 1050 bis 1806 (Ausstell. Kat. der Staatlichen Archive Bayerns), P. FLEISCHMANN (ed.), München 2000, kat. č. 41; srov. J. SCHNELBÖGL, Die Reichsklenodien in Nürnberg 1424–1523, in: Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Stadt Nürnberg 51, 1962, s. 78–159; k Zikmundovi J. K. HOENSCH, Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437, München 1996, (k Norimberku s. 309n.).

⁴⁸⁾ Obecně k typologii E. PLONNER, Arkadenhöfe nördlich der Alpen. Zur Entwicklungsgeschichte eines Typus in der Profanarchitektur, München 1989, zejména oddíl 5, s. 39–58. Hrad Lauf autorka nereflektuje.

⁴⁹⁾ Vyobrazení in: W. SCHWEMMER, Die Burg zu Lauf an der Pegnitz, in: Der Burgwart, Jahrbuch der Vereinigung zur Erhaltung deutscher Burgen 42, Braubach am Rhein 1941, s. 25; přesné rozměry zbytků arkýře jsou zachyceny na plánech, vyhotovených v letech 1987–1991 W. ALBERTEM, uchovávaných in: Staatlicher Hochbauamt Nürnberg I, (Bucher Straße 30), složka Lauf an der Pegnitz.

⁵⁰⁾ Srov. příspěvek ke stavební podobě hradu, stejně jako příslušné pasáže ke karlovským hradům D. MENCLOVÁ, České hrady II, Praha 1972.

⁵¹⁾ D. MENCLOVÁ, Hrad Lauf, Umění 33, 1985, s. 296; D. BURGER – M. RYKL, Die Raumstruktur der Burg Karls IV. in Lauf, in: Burg Lauf a. d. Pegnitz, s. 35–66.

antropologicky výhodného schématu sdružení několika funkčních jednotek, jejichž význam na mladších příkladech prokázal Stephan Hoppe.⁵²⁾ Tato ložnice byla průchozí do erbovní – pravděpodobně audienční síně.⁵³⁾ Hrad tak poskytoval dostatečné množství prostoru nejen císaři, ale i družině, doprovodu, delegacím stále posádce a čeledi. Vzhledem ke skutečnosti, že např. Karlštejn, Kašperk, Radyně, Hrádek u Purkarce neměly nikde, ať už v přízemí či v patře, takto náročně řešené, tedy klenuté sály,⁵⁴⁾ je zřejmé, že šlo o ojedinelou zakázku. Na Karlštejně, rezidenci *par excellence*, byly například klenuty převážně prostory kaplí. Vedle přestavby Sulzbachu jako správního centra a dnes zcela zničeného hradu Rothenbergu jako vojenské základny,⁵⁵⁾ představovala výstavba hradu Lauf na Pegnici jeden ze zásadních architektonických počinů císaře Karla IV. v tzv. Nových Čechách. Nikoli neprávem označil svého času Wilhelm Schwemmer a Werner Meyer hrad Lauf jako „*Kabinetstück des spätmittelalterlichen Wehrbaus*“.⁵⁶⁾ I po téměř čtyřiceti letech se s tímto názorem dá než souhlasit. Je však nutné doplnit, že tento „kabinetní kousek“, na jehož výstavbě se pravděpodobně podílel mistr činný v pražském sv. Vítu,⁵⁷⁾ je definován silnou propagandistickou ideou, jež v důsledku podmínila i

⁵²⁾ S. HOPPE, Die funktionale und räumliche Struktur des frühen Schloßbaus im Mitteldeutschland, untersucht an Beispielen landesherrlicher Bauten der Zeit zwischen 1470–1570, Köln 1996, zejména s. 35 a následující; TÝŽ, Bauliche Gestalt von Frauenwohnräumen in deutschen Residenzschlössern des späten 15. und des 16. Jahrhunderts, in: Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit (Residenzenforschung 11), 6. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, J. HIRSCHBIEGEL – W. PARAVICINI (edd.), Stuttgart 2000, s. 151–174.

⁵³⁾ K problematice naposledy B. SCHOCK – WERNER, Die Burg Kaiser Karls IV. in Lauf: Residenz eines geplanten neuen Territoriums? in: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 39/2, München 1998, s. 256–257.

⁵⁴⁾ T. DURDÍK, České hrady, Praha 1984; TÝŽ, Encyklopedie českých hradů, Praha 1997, zde jednotlivá hesla. Snad jedině s výjimkou Ojvína, kde byl v patře situován sál, klenutý pravděpodobně na sloupy, srov. dále.

⁵⁵⁾ Srov. H. STURM, Des Kaisers Land in Bayern, in: Kaiser Karl IV. – Staatsmann und Mäzen, F. SEIBT (ed.), München 1978, s. 210; dále M. R. SAGSTETTER, Sulzbach im „neuböhmsichen“ Teritorium Kaiser Karls IV., in: Eisenerz und Morgenglanz. Geschichte der Stadt Sulzbach – Rosenberg I, J. J. HARTMANN – E. VOGL (edd.), Amberg 1999, s. 61–82; ke stavební podobě příslušné heslo in: Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern. Oberpfalz und Regensburg II, XIX. Bez. Amt Sulzbach, G. HAGEN (ed.), München 1910, s. 76–124.

⁵⁶⁾ W. MEYER – W. SCHWEMMER, Landkreis Lauf an der Pegnitz, in: Die Kunstdenkmäler von Mittelfranken 11, München 1966, s. 238.

⁵⁷⁾ K tomu R. NĚMEC, Die Residenzburg Lauf und ihre Beziehung zum Prager Veitsdom. Beobachtungen zu den gewölbten Räumen und zur Frage der Burgkapelle, in: Burg Lauf a. d. Pegnitz, 2006, s. 81–98.

vzevření stavby. Architektura tak vytvořila vhodný rámec pro demonstrativní program Karla IV., ve kterém podstatnou roli zaujímal výzdoba erbovní síně.⁵⁸⁾

Ikonografický program znakového sálu není jednovrstvý, přesto je dobře čitelný. Byly do něho vkomponovány nejen české zemské symboly (sv. Václav, český lev). Tematizován zde byl i Karlem IV. cíleně budovaný komplex českého soustátí (markrabství budyšínské, Opol, Slezsko, Svidnice, Morava, Opava, Plavno, Sulzbach). Několik znaků náleželo církevním institucím (proboštství vyšehradské – Dětrich z Portic, arcibiskupství pražské – Arnošt z Pardubic, biskupství olomoucké – Jan Očko, biskupství vratislavské – Přeclav z Pogarely, biskupství litomyšlské – Jan ze Středy) a městům (Město pražské – Praha, Město vratislavské – Vratislav, Kutná Hora). Zásadně zde byla akcentovaná i zemská hierarchie s více než sto hierarchicky uspořádanými znaky českých rodů. Výčet počíná v horní řadě znakem mocných Pánů z Ronova s titulem domini. Vladimír Růžek zhodnotil naposledy znakový soubor z hlediska epigrafického, heraldického a prosopografického. Charakterizoval, že na Laufu byla prezentovaná panovníkova dvorská společnost, rozvětvená do oblastí soukromých dvorů a družin vysokých feudálů. Byla představena ve své hierarchické vertikální, ale i horizontální struktuře.⁵⁹⁾ Na Laufu byl však prezentován především celek Koruny české s jejími jednotlivými suverénními subjekty. Právě tato skutečnost se jeví jako zásadní, neboť tím bylo demonstrováno pevné místo českého krále v ekonomicky a politicky největším „soustátí“ římské říše.

Dosavadní bádání poukázalo velmi přesvědčivě na některé složky panovnícké koncepce Lucemburků a úsilí, resp. nutnost profilovat se jako jedna z dynastií na nelítostné politické scéně střední Evropy.⁶⁰⁾ Po strmém výstupu a ještě strmějším

⁵⁸⁾ O heraldickém vlysu poprvé A. REBMANN, Vom Rittersaal im Wenzelschloß zu Lauf, in: Die Fundgrube 10, č. 4, 1934, s. 13–14; TÝŽ, Der Wappensaal in Lauf, in: Altnürnberger Landschaft. Mitteilungen 8 (März 1959), Heft 1, s. 1–10; srov J. PILNÁČEK, České heraldické památky na hradě Laufu u Norimberka, in: Časopis společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 65n.; R. KLIER, Neues über die Wappen des Laufer Schlosses, in: Altnürnberger Landschaft. Mitteilungen 11 (Dezember 1962), Heft 3, s. 57–63; W. KRAFT – W. SCHWEMMER, Kaiser Karls IV. Burg und Wappensaal zu Lauf (Schriftenreihe der Altnürnberger Landschaft 7), Nürnberg 1960; W. MEYER – W. SCHWEMMER, Die Kunstdenkmäler von Mittelfranken 11, Landkreis Lauf an der Pegnitz, München 1966, s. 204–238.

⁵⁹⁾ V. RŮŽEK, Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361 (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.), in: SAP 38, 1988, s. 264.

⁶⁰⁾ Např. J. SPĚVÁČEK, Neznámé souvislosti boje markraběte Karla o římskou korunu, in: Český časopis historický 16, 1968, s. 645–668; TÝŽ, Konsolidační úsilí Lucemburků ve střední Evropě, in: ČČH 36, 1988, s. 71–100; TÝŽ, Rozmach české státnosti za vlády Lucemburků v souvislostech evropské politiky, Rozpravy ČSAV, SV 97/4, Praha 1987; F. SEIBT, Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346 bis 1378, München, 1994; J. K. HOENSCH, Die Luxemburger. Eine spätmittelalterliche Dynastie gesamteuropäischer Bedeutung 1308–1437, Stuttgart 2000.

pádu Jindřicha VII. teprve Jan začal programově stabilizovat pozici dynastie, jež pochopitelně nemohla spočívat na pouhém titulu lucemburského hrabství. Jan si byl vědom, že jen s pevnou mocenskou základnou, jakou mu poskytovaly dědičné Čechy, se dají efektivně rozvinout plány k získání římské koruny. Také Karel věnoval z tohoto důvodu Čechám zvýšenou pozornost. To však předpokládalo stabilizovat samotnou pozici Lucemburků v Čechách, kde zásadní roli hrála šlechta. Bylo proto zapotřebí podniknout kroky, jež měly legalizovat jak nástupnictví lucemburské dynastie, tak samotný korunovační akt. V opačném případě by byla ohrožena politická stabilita v Čechách, potažmo veškeré dynastické plány. Mocnou ruku domácí šlechty ostatně pocítil již Jan, což v konečném důsledku vedlo k jeho jisté rezignaci na vnitřní politiku. Karel se z těchto lapsů poučil. Všechny eventuální pochyby týkající se legitimacy nástupu a předání koruny Lucemburků musely proto být eliminovány. Snaha legitimovat lucemburskou dynastii v českém prostředí se projevila i v historizující tendenci, tj. v programovém navázání na starou, tj. přemyslovskou tradici.⁶¹⁾ Nejen péčí o Vyšehrad, který byl vkomponován do Korunovačního řádu (*Caroli IV. ordo ad Coronandum regem Boemorum*)⁶²⁾ či uctívání korunovačních klenotů. Především v kultu hlavního zemského patrona sv. Václava a heraldických figurách, jako obecně srozumitelných symbolů českého soustátí.

Bylo již konstatováno, že ve středověku existovala takřka jen monarchistická vláda, král zastupoval stát, byl prakticky jeho symbolem.⁶³⁾ Je nutné zvážit, zda platil i poměr opačný. Jestliže se na Laufu objevují prvky obecných zemských symbolů českého soustátí, nabízí se, zda tím nebyl současně propagován zeměpán jako jeho zástupce. Výběr námětů akcentujících panovníka jako věčného krále – *rex perpetuus* – tento výklad podporuje. Ztělesněním tohoto ideálu byl přemyslovský kníže sv. Václav, za jehož legitimního nástupce se císař Karel IV., pocházející po matce také z rodu Přemyslovců, považoval.⁶⁴⁾ Odlišná námětová

⁶¹⁾ Srov. J. SPĚVÁČEK, Lucemburská koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny, in: Sborník historický 24, 1976, s. 5–51.

⁶²⁾ Český řád Korunovační a jeho původ, J. CIBULKA (ed.), Praha 1934, vyvodil, že byl sepsán ke Karlově korunovaci 2. září 1347, jako bezprostřední předloha prý sloužil německy psaný přemyslovský korunovační řád. Podle Korunovačního řádu měl každý nově volený král v předvečer samotného korunovačního aktu vykonat pouť k uctění přemyslovské památky na Vyšehradě. I přes autorovu autoritativní analýzu nelze přehlédnout vlivy francouzských korunovačních řádů. K tomu J. LOSERTH, Die Krönungsordnung der Könige von Böhmen, Wien 1876, zejména s. 10–15.

⁶³⁾ P. E. SCHRAMM, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik III. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 13/III), Stuttgart 1956, (kap. Herrschaftszeichen und Staatssymbolik), s. 1066n.

⁶⁴⁾ Srov. J. HOŠNA, Kníže Václav v obrazu legend, in: Acta Universitatis Carolinae Philologica (Monographia 85), Praha 1981 (zejména kap. Ideál panovníka v literárním portrétu

forma vlastně splývala, propagace státu byla propagací konkrétní osoby, krále a císaře Karla IV. a naopak. Z tohoto důvodu je nutné odmítnout úvahy o tom, že např. heraldický lev byl „osobním“ znakem českých králů.⁶⁵⁾

Tento exkurs má podložit tvrzení, že také ikonografie sídla v Laufu odrážela dynastické tendence. Sepjetím se zemskou hierarchií, s církevními orgány a bohatými městy bylo manifestováno nejen stabilní postavení českého krále v Čechách, tedy již žádného „králíčka“, jak byl někdy nazýván ještě jeho otec, ale zejména pevnost lucembursko-přemyslovské dynastie v rozbouřených vodách říšské politiky. Její pozice díky tomu spočívala na základech stabilní Koruny, včetně inkorporovaných vedlejších zemí.⁶⁶⁾

Nelze vyloučit, že byl císaři znám erbovní soubor z kroniky Balduina z Trevíru, zachycující nejen úspěchy zadavatele kroniky, ale především dynastickou ideu, „*den Aufstieg des Hauses Luxemburg*“.⁶⁷⁾ Znázorněna zde byla například volba a korunovační římská jízda Jindřicha VII., či zisk české královské koruny v roce 1310. Na rubu 14 listů byly později zobrazeny erby trevírských zemských hradů; stejně jako na Laufu špičky zemské hierarchie. Také formálně jsou si tyto dva cykly podobné, rozumí se vzhledem k limitám technického provedení a možností zvolených medií, jež daný program prezentují. Stejně jako v *Codex Balduini Trevirensis* byly na Laufu erby situovány v řadách nad sebou, přičemž do nejprve načrtnutých štítů byly následně „osazeny“ patřičné erby a doprovodné nápisy. A jako v *Codexu Balduini* také na Laufu zůstaly některé štíty neosazeny. Bez významu na utváření laufské galerie jistě nebyla výzdoba pařížského Grand-Palais francouzských králů či malostranský palác pražského biskupa Jana VI. z Dražic s galerií pražských biskupů, jak upozornil již Wilhelm Kraft.⁶⁸⁾

Z uvedených příkladů je zřejmé, že erbovní a genealogické galerie byly obecně užívaným sdělovacím prostředkem. Jejich specifická „obrazová rétorika“

knížete Václava a jeho vývoj ve středověkých legendách od 10. do 14. století, s. 49–94); TÝŽ, Druhý život svatého Václava, Praha 1997.

⁶⁵⁾ J. HOMOLKA, Zu den ikonographischen Programmen Karls IV., in: Die Parler und der schöne Stil 1350–1400 II, A. LEGNER (ed.), Köln 1978, s. 617; srov. TÝŽ, Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze, Umění 26, 1978, s. 564–575.

⁶⁶⁾ K právnímu vymezení zemí Koruny ve vztahu k říši srov. H. S. von BÜLLOW, Die Inkorporationen Karls IV. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatseinheitsgedankes im späten Mittelalter (Marburger Studien zur älteren deutschen Geschichte 8), II Reihe, E. E. STENGEL (ed.), Marburg 1942.

⁶⁷⁾ J. C. LOUTSCH – J. MÖTSCH, Die Wappen der trierischen Burgmannen um 1340, in: Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 18, 1992, s. 1.

⁶⁸⁾ W. KRAFT – W. SCHWEMMER, Kaiser Karls IV., s. 34, zde další znakové soubory; srov. V. MENCL, Biskup Jan IV. z Dražic v dějinách české architektury, in: Umění 13, 1941, s. 101n.

byla zásadního kulturněhistorického významu. Opakující se syntaxe a formy těchto pozdně středověkých galerií byly současníkům – tehdejším recipientům – jako komunikativní systémové složky známé a srozumitelné. Erbovní galerie na Laufu vychází pravděpodobně z této tradice. Byla zamýšlena jako trvalé medium nově se formující identity v Horní Falci, v nově ustanovené legitimní části českého soustátí.⁶⁹⁾

V této souvislosti bude vhodné vyjádřit se k otázce datace znakového souboru, ač není těžištěm studie. Není pochyb, že Lauf byl od počátku budován na východo-západní obchodní tepně jako demonstrativní reprezentativní sídlo se specifickým uspořádáním budov i programem vnitřních dispozic. Součástí tohoto konceptu byl také ikonografický program, zdůrazňující zeměpanské atributy, což dokládá, připomenu-li, pohledová fasáda se sv. Václavem a heraldickým českým lvem. Lze předpokládat, že koncept výzdoby erbovní galerie byl integrální součástí tohoto „masterplanu“. Dá se proto klást k počátkům plánované výstavby hradu, snad bezprostředně po inkorporačním aktu Horní Falce k České koruně roku 1355 či přijetí Zlaté bully roku 1356. Datace k 11. dubnu 1361, tak jak ji předložil Vladimír Růžek, kdy se v Norimberku sešel dvorský sjezd u příležitosti křtu Karlova syna Václava, s touto hypotézou nekoliduje.⁷⁰⁾ V erbovní galerii prezentovaný reálný panovnický dvůr českého krále Karla IV. reflektoval politickou situaci v období přelomu padesátých a šedesátých let 14. století. „Aktualizace“ laufských erbů k roku 1361 byla samozřejmostí.

Uspořádání hradu Lauf splňovalo veškeré nároky kladené na reprezentativní, liturgické, ale i praktické a osobní potřeby. Nacházelo se zde nejen několik kaplí, rozměrný císařský a menší audienční sál, v neposlední řadě snad i soukromé prostory čtvrtého, dnes nezachovaného hrázděného patra.⁷¹⁾ Zvolený architektonický modus, společně s ikonografickou výzdobou a jejím symbolickým nábojem, tak odpovídal reprezentativním nárokům, dispoziční uspořádání s nutnými provozními jednotkami pak schématu rezidence. Výstavba sídla v Laufu, na českém území bezprostředně před hranicemi říše, poukazuje na cílené politické intence a snahy o posílení pozici nového zemského pána. Sepjetím s jednotlivými složkami Koruny české vyjádřenými pregnantně v náplni erbovní galerie, byla zároveň demonstrována stabilita a pevné zakotvení českého krále a císaře Karla IV., potažmo lucem-

⁶⁹⁾ Obecně k problematice D. KLOCK – A. SPAHR, *Medientheorien. Eine Einführung*, München 1997; R. CAMPE, *Vor Augen Stellen. Über den Rahmen rhetorischer Bildgebung*, in: *Poststrukturalismus. Herausforderung an die Literaturwissenschaft*, B. NEUMANN (ed.), Stuttgart 1997, s. 209–225; *Was heißt „Darstellen“?* Ch. NIBBRIG (ed.), Frankfurt am Main, 1994; T. MITCHELL, *Was ist ein Bild?* in: *Bildlichkeit. Internationale Beiträge zur Poetik*, V. BOHN (ed.), Frankfurt am Main 1990, s. 17–68; J. BLASIUS, *Einleitung*, in: *Bildlichkeit Internationale Beiträge zur Poetik*, V. BOHN (ed.), Frankfurt am Main 1990, s. 7-14.

⁷⁰⁾ V. RŮŽEK, *Česká znaková galerie*, s. 255n., 286.

⁷¹⁾ D. MENCLOVÁ, *Hrad Lauf*, s. 296.

bursko-přemyslovské dynastie v říši. Jako zásadní se ukazuje, že architektura vizualizovala tyto intence a vytvořila adekvátní rámec pro propagandistický program císaře Karla IV.

Milín: kamenný svědek mocenských nároků Karla IV. ve Fojtlandu⁷²⁾

Ve Fojtlandu (něm. Vogtland) se císař Karel IV. jako lenní pán a ochránce zemského míru začal prosazovat na přelomu 50. let 14. století.⁷³⁾ Získání zboží v Milíně (něm. Mylau) souviselo s politickým zápasem, ve kterém kdysi vlivné fojtské, původně ministeriálské rodiny postupně ztrácely vliv ve prospěch mocných pánů.⁷⁴⁾ Bezprostředně pak s tzv. druhou fojtlandskou válkou, o jejíchž příčinách již staří kronikáři vedli spory, jak ukazuje skeptické konstatování Johanna Balthasara Olischera z počátku 18. století: „wegen der Ursache dieses Kriegs sind die Scribenten nicht allzu einig“.⁷⁵⁾

Druhá vojtlanská válka byla často interpretována jako důsledek neuvážené reakce tamějších fojtů na nově objevené dokumenty Bedřicha (Friedrich) II. Konkrétně na druhou listinu datovanou k 26. září 1212, na den vystavení Zlaté buly sicilské. V dokumentu nalezeném v rakouském archivu a předaném císaři vévodou Albrechtem v roce 1358, bylo zaznamenáno, že českému králi Otakarovi I. štaufský král a později císař Friedrich daroval mimo jiné ve Fojtlandu „[...] *prouinciam que*

⁷²⁾ Zpracování dějiny sídla v Mylau, zevrubná stavebněhistorická analýza, stejně jako zhodnocení jeho významu v širším historickém a uměleckohistorickém kontextu tvoří desideratum dosavadního bádání. V rámci této studie mohou být reflektovány pouze vybrané aspekty.

⁷³⁾ K expanzivní politice S. GROTEFEND, Die Erwerbungs politik Kaiser Karls IV., s. 65–84; G. SCHMIDT, Die Hausmacht politik Kaiser Karls IV. im mittleren Elbegebiet, in: Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 4, Berlin 1980, s. 195n., zde soupis českých držav a schématická mapa; L. BOBKOVÁ, České državy ve Vogtlandu a v Plíseňsku za vlády prvních Lucemburků, in: Sborník Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem (řada historická), 1982, s. 5–32; TÁŽ, Územní politika, prvních Lucemburků na českém trůně (Studia historica monographiae I), Ústí nad Labem 1993, s. 95–96. Wettinové získali Fojtland definitivně v roce 1482 (předcházel pacht v roce 1422, jednání v Chebu 1459 ad.).

⁷⁴⁾ Srov. J. LEIPOLDT, Die Geschichte der ostdeutschen Kolonisation im Vogtland auf der Grundlage der Siedlungsformenforschung, in: Mitteilungen des Vereins für vogtländische Geschichte und Altertumskunde zu Plauen i. V. auf die Jahren 1927/28, 36, Plauen 1928, s. 131n.; dále kap. Das Problem des Vogtstitels der Herren von Weiss, s. 195–199. Zde Leipoldt vyvodil, že říšské zboží Mylau získali fojtové z Weidy již v první třetině 13. století.

⁷⁵⁾ J. B. OLISCHER, Entwurff einer Chronica der alten Voigtländischen Stadt Reichenbach, aus glaubwürdigen Nachrichten, Reichenbach 1877 (první vydání Leipzig 1729), s. 14.

Milin dicitur cum Richembach et omnibus suis pertinentiis [...].⁷⁶⁾ Agilní císař tuto listinu téměř okamžitě potvrdil.⁷⁷⁾ Otázkou zůstává, zda se Jindřich (Heinrich) III. Reuss nepokusil uplatnit práva vyplývající z lenní listiny, vystavené jeho otci (*aduocato de Plawen*) císařem Ludvíkem Bavorem v roce 1323, ve které šlo mimo jiné o léna „*Mylin & Opidum Rychenbach cum eorum pertinentiis universis*“.⁷⁸⁾ Vzhledem k celkovému vývoji je zřejmé, že Karel IV. eventuální nároky plynoucí z Bavorovy listiny neuznal. Je sporné, zda Jindřich tehdejší držitel Milína, vešel ze strachu o svůj majetek do otevřeného a dlužno říci předem prohraného sporu s císařem, a proto musel „*das Schwert entscheiden*“. Tak ve svém „*Excursu*“ soudil Carl Wenck, jenž považoval jako první za příčinu druhé fojtlandské války Karlovy aktivity na prosazení nároků plynoucích z Bedřichovy darovací listiny.⁷⁹⁾

Wenckovu problematickou interpretaci označil Siegfried Grotefend za mylnou. Poukázal na její četné „slabiny“, např. i skutečnost, že Karel dostatečně neuplatnil nároky na tato území jako v případě Floßu. Přišel s pravděpodobnějším návrhem druhou fojtlandskou válku nahlížet jako sankci vůči Jindřichovi st. za

⁷⁶⁾ F. M. PELZEL, Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen II, enthält die Jahre 1355–1378, nebst einem Urkundenbuche von ein hundert ein und vierzig itzt erst gedruckter Diplomen und Briefe, Prag 1781, Urkundenbuch zum zweyten Theil, č. 256, s. 264–266; srov. Archivum Coronae regni Bohemiae I., V. HRUBÝ (ed.), Praha 1928, č. 4, s. 9; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, G. FRIEDRICH (ed.), Praha 1912, č. 97, s. 95.

⁷⁷⁾ RBM VI, č. 855, s. 533–534; RI VIII, č. 2803, s. 229; H. H. HOFMANN, Böhmisches Lehen vom Reich, Karl IV. und die deutschen Lehen der Krone Böhmen, in: Bohemia 2/1861, s. 120, listinu považoval „zweifellos“ za falzifikát; srov. J. LEITPOLD, Die Geschichte, s. 131; srov. J. ŽEMLIČKA, Přemysl Otakar I., Praha 1990, s. 117.

⁷⁸⁾ Urkundenbuch der Vögte von Weida, Gera und Plauen, sowie ihrer Hausklöster Mildenfurth, Cronschwitz, Weida und z. h. Kreuz bei Saalburg I, 1122–1356 (Thüringische Geschichtsquellen NF 1/2), B. SCHMIDT (ed.), Jena 1885, č. 529, s. 255: „*Nos Ludowicus [...] confitemur nos nobili viro Heinrico iuniori aduocato de Plawen dicto Rüzze fideli nostro dilecto subscripta feoda sua, que a nobis et sacro imperio ex successione progenitorum suorum se tenere proposuit, cum sollempnitate debita contulisse castrum videlicet Mylin et opidum Rychenbach cum eorum pertinentiis universis. [...]*“. Srov. FREIESLEBEN, Deduction Der Immedietät und Territorial-Gerechtsame Des Gräflich-Reuß-Plauischen Gesamt-Hauses Mit Beylagen A, Anno 1742, s. 14, příloha L.

⁷⁹⁾ C. WENCK, Die Wettiner im XIV. Jahrhundert, insbesondere Markgraf Wilhelm und König Wenzel. Nebst einem Excurs: Der vogtländische Krieg, Leipzig 1877, zde Excurs, s. 13; k tomu E. WERUNSKY, Geschichte Kaisers Karl IV. III, Innsbruck 1882, s. 199–201; také mladší literatura: H. PATZE – W. SCHLESINGER, Geschichte Thüringens II/1, Köln–Wien 1974, s. 99–101; G. SCHMIDT, Die Hausmachtspolitik Kaiser Karls IV. im mittleren Elbegebiet, in: Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 4, Berlin 1980, s. 196; C. WÖTZEL, Zur Burgen – und Territorialpolitik Karls IV. im Thüringen von 1350 bis 1372, in: Karl IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert, E. ENGEL (ed.), Weimar 1982, s. 188; shrnuto in: L. BOBKOVÁ, Územní politika, s. 95–96.

výměnu českých lén, udělených jemu a jeho synovi králem Janem dne 12. března 1327.⁸⁰⁾ Jejich směna s markrabaty míšeňskými v roce 1357 se totiž uskutečnila bez souhlasu lenního pána, tj. Karla IV.⁸¹⁾

Ať již byla situace jakákoli, císař na ni vzápětí reagoval. Poté, co císařské vojsko vyslané z Norimberka 1. července 1358, během několika dnů spor z fojty vyřešilo,⁸²⁾ byl statek Milín s Reichenbachem dne 8. července 1358 dán v léno Jindřichu st. z Plavna a jeho bratrovi „*Reuzsen gnant*“. Tak se dá usuzovat z jejich manského přiznání vydaného v Plavně.⁸³⁾ Otázku, zda město Reichenbach Karel IV. odkoupil za 600 kop pražských grošů již v březnu 1357, jak soudila na základě jedné listiny Christina Wötzel, je nutné zodpovědět záporně.⁸⁴⁾ Již vydavatel Berthold Schmidt ostatně zpochybnil dataci tohoto dokumentu,⁸⁵⁾ neboť se zachovala téměř

⁸⁰⁾ UBV I, č. 611, s. 291, : „*Nos Henricus senior de Plawen et ipsius filius Henricus senior recognoscimus et fatemur tenore presencium universis, nos esse vasallos magnifici domini nostri Iohannis Bohemie et Polonie regis illustris ac comitis Lucemburgensis et ab eo principale dominium nostrum Plawen [...]*“.

⁸¹⁾ S. GROTEFEND, Die Erwerbungspolitik Kaiser Karls IV., s. 67–76, zejména pozn. 9; H. PATZE, Die Wittelsbacher in der mittelalterlichen Politik Europas, in: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 44, 1981, s. 47n.

⁸²⁾ Urkundenbuch der Vögte von Weida, Gera und Plauen, sowie ihrer Hausklöster Mildenfurth, Cronschwitz, Weida und z. h. Kreuz bei Saalburg II, 1357–1427 (Thüringische Geschichtsquellen NF 2/2), B. SCHMIDT (ed.), Jena 1892, č. 25, s. 20, : „*Anno domini MCCCLVII Carolus imperator intravit cum marchione terram Plisnensem contra Rutenum de Plawen, id est gegen den Russen von Blawe, qui plura castra et oppida ad Bohemiae regni pertinentia sub nomine pignoris multis annis indebite sibi usurpaverat*“.

⁸³⁾ UBV II, č. 26, s. 21 a č. 418, s. 22: „*Wir Hainrich der elder voyt von Plauwen vnd unser bruder Hainrich der junger voyt von Plauwen vnde andir vnser brudere Reuzsen genant [...] daz wir vnser huzz zcu Melin vnde vnser stad czu Ryhenbach mit aller herschaft, mit nutzen vnde gericht genumen vnde enphanen haben czu lehen von unserm gnadigen herren dem Romischen kaiser vnde kunin zcu Behem, karol genant. Also das wir vnser bruder vnde erben vnser egnant hus vnde stad mit der vorgeschriben herschaft von em vnde von der kronen zcu Behem ewyglich haben sullen vnde gerne haben wollen*“.

⁸⁴⁾ C. WÖTZEL, Zur Burgen- und Territorialpolitik Karls IV. in Thüringen von 1350 bis 1372, in: Karl. IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert, E. ENGEL (ed.), Weimar 1982, s. 187.

⁸⁵⁾ UBV II, č. 3, s. 2, : „*Wir Heinrich der Reusse voyt von Plawe fur uns [...] mit fechtem wissen verkauft haben rechtlich und redlich in einem rechten kaufe dem allerdurchleuchtigsten fursten und herrn herrn Karln Romischen kaiser zu allen zeiten merer des reichs und kunigs zu Beheim als einem kunige zu Beheim unser stad Reichenbach, Vrotschof, Oberreichenbach, Cunradsdorf, Brunne und Schonbach dorfer, die dazu gehoren [...]*“; srov listinu z roku 1364, tamtéž č. 128, s. 102–103, : „*Karolus [...], quod licet nobiles Henricus, Henricus et Henricus fratres dicti die Ruzen de Plawen in castris Mielin et Rychenbach cum pertinenciis*

identická listina z roku 1367, o níž nepochyboval. Uvedený názor podporují též formulace ve jmenované listině z 8. července 1358, ve které páni z Plavna hovořili o „vlastních“ statcích (*vnser huzz zcu Melin vnde vnser stad czu Ryhenbach*).⁸⁶⁾

V literatuře se vyskytl další nepodložený názor, že se Milín stal v roce 1367 přímým majetkem Koruny.⁸⁷⁾ Beneš z Weilmile sice zaznamenal koupi několika „pevných hradů“ ve Fojtlandu k roku 1369, Milín však nejmenoval.⁸⁸⁾ Jako přímé vlastnictví císaře Karla a krále Václava byl však Milín i další města a hrady jako Reichenbach, Schöneck a Gattendorf počítán teprve v roce 1372 a to v listině markrabat míšeňských „*Geben zu Pirn*“.⁸⁹⁾ Tuto skutečnost potvrzují nepřímě „*articuli [...] contra dominum nostrum imperatorem*“ z roku 1372, jež se prý vůči markrabím míšeňským měl dopustit Karel IV. Císaři bylo hned v prvním článku mimo jiné vytykáno, že si přisvojil také pevnost „*Meleyn*“.⁹⁰⁾ I když v dokumentu není přesně uvedeno, kdy Karel IV. jmenované statky získal, je možné předpokládat, že „soupis křivd“ byl bezprostřední reakcí na Karlovy aktivity ve Fojtlandu.

eorundem, que a nobis ut a rege Boemie et a corona eiusdem nostri regni tenent in feudum, inter se divisionem aliquam hucusque non fecerint, [...]“

⁸⁶⁾ UBV II, č. 153, s. 125–126; k dataci ibidem, Bemerkung, s. 125; též C. WENCK, Die Wettiner, zde Excurs, s. 17, pozn. 3; dále srov. poznámku č. 83.

⁸⁷⁾ K tomu C. WENCK, Die Wettiner, s. 17; J. LEIPOLDT, Die Burg Mylau und das Kreismuseum des Kreises Reichenbach, hrsg. anlässlich der 75-Jahrfeier des Heimatmuseums Burg Mylau vom Rate der Stadt und von der Museumsleitung, Mylau 1958, s. 8; ze starší literatury K. A. LIMMER, Entwurf einer urkundlichen Geschichte des gesammten Voigtlandes II, Gera 1826, s. 586; srov. UBV II, pozn. k listině č. 153, s. 125; A. RAITHEL, Mylau – eine Burg Kaiser Karls IV., in: Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz e. V. 2/2002, s. 19; P. BEYER – A. RAITHEL, Burg Mylau im Sächsischen Vogtland, hrsg. Sächsischen Landesstellen für Museumsvesen und Stadt Mylau, Reichenbach 1996, s. 2.

⁸⁸⁾ *Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile*, Fontes rerum Bohemicarum IV, J. EMLER (ed.), Praha 1884, s. 359–362, zápis k roku 1369.

⁸⁹⁾ Urkunden und Urkundenauszüge zur Geschichte Plauens und des Vogtlandes, in: Mitteilungen des Altertumsvereins Plauen i. V (5. Jahresschrift), J. MÜLLER (ed.), Plauen 1885, č. 483–484, s. 100–108; srov. UBV II, č. 201, s. 167; k tomu též listinu Karla IV. datovanou ke stejnému datu (tamtéž, č. 200, s. 166–167.), ve které jsou jmenovány statky markrabat míšeňských, které „*der edele Heinrich voyt von Plawe der eldere recht und redelich in verkouft hat*“.

⁹⁰⁾ J. LOSERTH, Beiträge zur Geschichte der Erwerbung der Mark Brandenburg durch Karl IV. (Mit einigen noch ungedruckten Urkunden und Aktenstücken), in: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 16, 1877/8, s. 179–181.: „*1. In primis quod dominus noster imperator comparavit municiones et bona sita in terra mominata terra advocatorum, [...] quod nostri progenitores et nos a sacro obtinuimus imperio [...]: Meleyn, Stalburg, Reichembach, Schonekke, Gattendorff, Rytzenstein, Sparremberg et Blankenburg cum pluribus aliis municionibus et bonis nominandis.*“

Samotný počátek výraznějších stavebních aktivit Karla IV. jako datumu *ad* či *post quem* je proto nutné vztáhnout teprve k roku 1372, po pravděpodobném nabytí statku Milín.

Tím se dostávám k další sporné otázce, týkající se statusu Milína. Osada Milín byla pravděpodobně již roku 1367 povýšena na město. Právní podklad pro takové tvrzení mi znám není. Městská pečeť, dnes nezvěstná, však nesla nápis: „*sigillum civitatis milav. mcccclxvii*“.⁹¹⁾ Pečeť mohla být samozřejmě i data mladšího, tj. vyhotovená teprve později jako např. listina pána „*von Hermanssgrün*“ z roku 1423, v níž řečený „*akceptuje*“ práva a městská privilegia vydaná prý Karlem IV.,⁹²⁾ či mandát, vystavený milínským v roce 1573 tamním pflergerem Conradem Metzschem.⁹³⁾

Divergence v historickém bádání jsou zjevné a platí stejnou měrou i pro příspěvky zabývající se uměleckohistorickými souvislostmi. Pominu-li více než jedno století starou soupisovou literaturu, nebyl hrad do dnešní doby řádně zhodnocen z hlediska archeologie, stavebního vývoje, relativní chronologie ani stylových souvislostí. Pozornost byla věnována jen dílčím aspektům. V otázce autorství, resp. stavebníka, rozsahu přestaveb, stejně jako absolutní a relativní chronologie jednotlivých částí hradu, panují v dosavadním bádání značné nejednotnosti. Zejména proto, že nebyla vyhotovena pasportizace objektu, o jejíž výstup, tedy stavebně-historický elaborát, by se dalo opřít. V této souvislosti je proto nutné jen s úctou vzpomenout zásluhy SÚRPMA v čele s Dobroslavem Líbalem a jejich činnosti

⁹¹⁾ Publikováno in: R. STECHE, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 11, Amtshauptmannschaft Plauen, Dresden 1888, s. 31.

⁹²⁾ M. G. Ch. KREYSIG, Beiträge zur Historie derer Chur- und Fürstlichen Sächsischen Lande, Altenburg 1754, č. 12, s. 231–232,; „*Ich Marquarr von Hermanssgrinne, [...], bekenne, [...] das mir wissentlich ist vnde war, als der Durchlüchte Keiser Karl, Milen kauffte vnd Richenbach vnd das Lant, da yme dy manschaft hulte, da gelobete er sych, alle by fryeit vnde by rechte zu lassen, als sy vor alder gesessen hatten, da teidinget dy Kolbraten vnd er Pezolt Metzch gotseligen, [...]*“; srov. C. von RAAB, Regesten zur Orts- und Familiengeschichte des Vogtlandes I, 1350–1485, Plauen 1893, č. 291, s. 63–64.

⁹³⁾ Copia der alten Mylaischen Privilegien, in: Stadtarchiv Mylau I/VII, č. 1 (Exzerpt von Dr. Johannes Leipoldt): „*Ich Conrad Metzsch auf Mylau, [...]. Nachdem ihr [Bürgermeister, Ratmannen und ganze Gemeinde] Altheskommen u. Privilegien im vergangenen Kaiserlichen Durchzug sollen umkommen u. verbrannt worden sein, um Neuerunge ihre Stadtgewohnheit, insofern Sie bei Kaiser Carolo dem Vierten, bei meiner Vorfahren Herrschaft, [...], vollkommen durch glaubesürdige vollständige briefliche Urkunde genügend wollte bestätigen, als habe ich angesehen, [...].*“ Za zaslání příslušných kopií jsem zavázán Andreasovi Raithelovi.

v oblasti stavebněhistorických průzkumů, vyhotovovaných po léta k řadě objektů ležících na území Čech.⁹⁴⁾

Přitom je zjevné, že Milín, jako kamenný svědek mocensko-politických ambicí Karla IV. představuje zásadní pramen poznání nejen stavebních aktivit ve Fojtlandu, ale především propagandistické koncepce uplatňované mimo jádro Čech. Je proto nutné upozornit na některé zásadní komponenty, jež středověká stavba vykazovala a ptát se po jejich smyslu. Stavba byla definována specifickými architektonickými prostředky, jež svědčí o demonstrativním rozměru této architektury. Nápadný, resp. předimenzovaný byl zejména příčný severozápadní trakt. Přičemž není jednoznačné, zda šlo o stavbu vzniklou současně s věžemi, či o část, mezi ně teprve dodatečně „vklíněnou“. Tak soudil R. Steche a označil v soupisu památek tento „*Zwischenbau*“ za jedinou architektonickou pozoruhodnost hradu (obr. 5). Upozornil i na některé architektonické detaily tohoto traktu, např. okna, jejichž profilace odpovídá druhé polovině 14. století. R. Steche se domníval, že za Karla IV. vzniklo předhradí. Obezřetně uvedl, že „*kastelánem*“ zde byl Albrecht z Kolovrat. Pokusil se také vymezit pozdější stavební činnost, která proběhla za pfelegera Conrada Metzche i na další mladší přestavby.⁹⁵⁾

A. Rüdiger, jenž zaujal skeptické stanovisko zejména k neogotickým úpravám hradu, iniciovaným Jednotou pro dostavbu hradu,⁹⁶⁾ kladl výstavbu západního předhradí a příčného traktu, ve shodě s R. Stechem, také do doby Karla IV. Užil pro tuto část hradu označení „*Knappenhaus*“, který přejala mladší literatura.⁹⁷⁾ Analyzoval opis stavebního účtu z roku 1423, zařazeného Robertem Merkelem do kroniky „*zámku*“ Milína. Zásadní pasáže účtu znějí: „*Conrad hat verbuwet binnen 6 Jaren zu Milen als hernach geschriben [...] Vom ersten hat er vortingt die Were zu machen uff dem Schloß Milen, [...] Item zu denselben Gezimmer [...] einen neuwen Kelern lassen muern und einen Stuben daruff setzen [...].* V účtu je dále zaznamenána stavební činnost probíhající „*an vordern Thurm [...] hintersten*

⁹⁴⁾ Metodu precizoval P. MACEK, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum (Státní ústav památkové péče. Odborné a metodické publikace 23), Příloha časopisu Zprávy památkové péče 61, Praha 2001, zde vývoj této metody a příslušná literatura.

⁹⁵⁾ R. STECHE, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 11, Amtshauptmannschaft Plauen, Dresden 1888, s. 31–39

⁹⁶⁾ Srov. H. MAGIRIUS, Geschichte der Denkmalpflege Sachsen. Von den Anfängen bis zum Neubeginn 1945, Berlin 1989, s. 139. Zde citovány zprávy i k dalším plánovaným úpravám. Příslušné zprávy jsou uchovány v archivu památkového ústavu Draždany (Bericht der Kommission zur Erhaltung der Kunstdenkmäler. Thätigkeit in den Jahren 1898 und 1899).

⁹⁷⁾ A. RÜDIGER, Die links der Elbe gelegenen Burgen im Königreich Sachsen. Beiträge zur Bauwirtschaft, Berlin 1909, s. 57.

Kemnate [...] dem Gebuwe der großen Hofe Thorm“.⁹⁸⁾ A. Rüdiger konstatoval, že se účet vztahoval na sálovou východní stavbu a přední severozápadní věž. Ostatní části budov se prý „*mangels architektonischer Kennzeichen*“ nedaly se záznamy v účtu ztotožnit.

Po poměrně dlouhé pauze přišel Johannes Leipoldt s autoritativní rekonstrukcí podoby hradu k roku 1250 a 1400. Jádrem části hradu s příčným severozápadním traktem kladl k polovině 13. století. Nepochyboval, že Karel IV. na Milíně stavěl, převážně však na západním opevnění. V důsledku tohoto nově vzniklého parkánu prý vyvstala potřeba přímého průchodu do hradu a musela být proto do již stávající stavby severozápadního průčelí vylámána brána, načež byl teprve následně osazen reliéf s heraldickým lvem.⁹⁹⁾

Dobroslava Menclová předpokládala, že u R. Stecha jmenovaný Albrecht Kolovrat působil na přestavbě hradu v Milíně ve funkci „*ředitele*“ stavby. Za jeho vedení prý mělo vzniknout rozsáhlé předhradí s příčným vstupním křídlem hradu, zmiňovaným „*Knappenhauser*“.¹⁰⁰⁾ Albrecht z Kolovrat byl v jedné listině Karla IV. z roku 1373 skutečně jmenován. Ovšem jako „*Nobilis Albertus Kolobrat, Capitaneus Noster in Mylyn, familiaris er fidelis dilectus Nobis humiliter supplicavit*“,¹⁰¹⁾ tedy nikoli jako „*magister fabriciae Noster*“. Vzhledem ke skutečnosti, že byl jako fojt správcem budgetu, se zdá být hypotéza D. Menclové přesto pravděpodobná. Vyložené karty D. Menclové, přestože následnou literaturou nereflktované, jsou zcela zásadní. Badatelka totiž mezi řádky naznačila, že do karlovské doby patří mimo severozápadního traktu rovněž trakt jižní, ve kterém se nachází sál, dle tradice nazývaný jako císařský.

Problematikou se zabýval i současný ředitel muzea v Milíně Andreas Raithel. V inventaři z roku 1605, uchovávaném v archivu hradu, je zmiňován „*Ein großes altes Bild des Kaisers Sigismunds*“. Andreas Raithel se proto domníval, že označení

⁹⁸⁾ Celé znění in: R. MERKEL, *Chronik des Mylauer Schlosses nach den zur Zeit bekannten Urkunden und sonstigen Unterlagen*, Mylau 1900, s. 29–30.

⁹⁹⁾ J. LEIPOLDT, *Die Burg Mylau*, s. 8n.

¹⁰⁰⁾ D. MENCLOVÁ, *České hrady II*, s. 94, bez uvedení pramene.

¹⁰¹⁾ F. M. PELZEL, *Kaiser Karl der Vierte*, č. 316, s. 353; také UUGPV, č. 487, s. 59. V další listině z roku 1400 (UBV II, č. 407, s. 339,) je jmenován „*herr Albrecht Kolbrate*“, zde však bez označení funkce. M. G. Ch. KREYSIG, *Beyträge*, č. 12, s. 231–232, publikoval listinu z roku 1423 této formulace „*Auch haben wir (Margquarr von Hermanssgrinne) gesessen, als von mynen zu deme Keyser bis vf mynen zu König Wenzelau zu Behemen vnd by den Kolbraten, die da (v Milíně, Milen) amptleute hy waren, [...].*“; srov. C. von RAAB, *Regesten zur Orts- und Familiengeschichte*, č. 291, s. 63–64.

„císařský sál“ je mladšího data a nevztahuje se k době Karla IV.¹⁰²⁾ Ostatně již dříve naznačil některé pochybnosti. Předpokládal, že přestavbu Milína „*in böhmischer Zeit*“ si vynutilo především poškození hradu zapříčiněné mezi lety 1399–1401 ostrým sporem krále Václava a pánů Jindřicha Reuß z Plavna a Jindřicha z Gery.¹⁰³⁾ Jako podpůrný argument použil výše zmiňovaný opis stavebního účtu z roku 1423. Z tohoto pramene vyvodil, že zmiňovaný termín „*Were*“, se kterým si ještě A. Rüdiger nevěděl rady, do moderní němčiny přeložitelný pravděpodobně jako „*Wehr*“, se dá ztotožnit s opevněním předhradí a výstavbou bastionů v místech dnešního hlavního vchodu. Právě ty měly být realizovány až po roce 1400. Stavební činnost za Karla IV. vyloučil.¹⁰⁴⁾

Je zjevné, že své závěry Andreas Raithel opřel o rekonstrukci stavební podoby hradu navrženou J. Leipoldtem, jenž se domníval, připomenuli, že brána byla teprve později „*vysekána*“ do již existujícího severozápadního průčelí z doby před 1250.¹⁰⁵⁾ Ze stavebního hlediska je tato teze vyloučená. Proti ní hovoří nejen technické problémy, jež by vznikly při vylamování stávajícího zdiva, ale s tím spjatá otázka následné statiky objektu. Druhotná stavební činnost by navíc musela být zřetelná také ve spárořezu. Nelze též přehlédnout, že formulace ve zmiňovaném stavebním účtu z roku 1423, dále se vůbec přijmout jako hodnověrný,¹⁰⁶⁾ připouští

¹⁰²⁾ A. RAITHEL, Mylau, s. 15n.; také Ch. F. LUDWIG, Chronik von Mylau im Vogtland, Mylau 27. Juli 1823: „*Als ein Jagdschloß hatte es auch der Kaiser und König von Böhmen Sigismund. Sein Bild, in Lebensgröße gemalt, hängt in der Expeditionsstube der dasigen Spinnfabrik*“, opis rkp. uchovávaný v museu hradu Milín; srov. F. F. FICKENWIRTH, Chronik der königl. sächsischen Stadt Lengenfeld im Voigtlande, mit geschichtlichen Nachrichten über die Nachbarorte: Mylau, Treuen, Plohn, Nöthenbach, Grün und Waldkirchen. Reichenbach 1859, s. 7: „*Ein sehr altes, aber schlecht erhaltendes Oelgemälde, das den Sohn und Nachfolger Carls IV., den Kaiser Sigismund in Lebensgröße darstellt, [...]*“

¹⁰³⁾ A. RAITHEL, Mylau – eine Burg Kaiser Karls IV., in: Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz e.V. 2/2002, s. 15–23, zde s. 20n.; P. BEYER – A. RAITHEL, Burg Mylau im Sächsischen Vogtland, hrsg. Sächsische Landesstelle für Museumswesen und Stadt Mylau, Reichenbach 1996, s. 2; příslušné listiny in: UBV II, s. 339, č. 406–407; srov. také A. RAITHEL, Die Burg Mylau in bürgerlicher Zeit, in: Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz e.V. 1/1999, s. 28–31.

¹⁰⁴⁾ A. RAITHEL, Mylau, s. 21n. Raithelova domněnka opírající se o starší literaturu, o zničení čtvrté věže situované v jihovýchodním rohu hradu a jejím nahrazením pozdně středověkou novostavbou se dá podpořit i z hlediska stavebněhistorického.

¹⁰⁵⁾ J. LEIPOLDT, Die Burg Mylau, s. 8, dále obr. rek. č. 2.

¹⁰⁶⁾ Řadu rozpaků vyvolává již fakt, že listina nebyla zařazena do výše citovaných edic a také skutečnost, že u Merkela nenese signaturu. Zarážející jsou i silné narativní, někdy až fabulátorské sklony Roberta Merkela typu: „Karel IV. se často zdržoval v Milíně“ (srov. pozn. 98, s. 26), jejichž vlivu se ostatně nevyvarovala i mladší literatura (např. A. RÜDIGER, Die links der Elbe, s. 60).

i dřívější stavební činnost za Karla IV. Hovoří se zde o stavbách na „*přední věži*“ (*an vordern Thurm*). Trakt s věžemi a reliéfem českého lva tedy mohl již existovat. Nadto z typologického hlediska nejsou pochyby o tom, že jmenovaný severozápadní trakt, jeví podstatné shody s dalšími hrady Karla IV. Na Kašperku či Radyni byl také užit palác s průjezdem v průčelí, jenž byl vklíněn mezi dvě hranolové věže.¹⁰⁷⁾ Z tohoto důvodu považovala již Dobroslava Menclová tento hradní typus právem za „*první průlom*“ českého hradního stavitelství do území Fojtlandska.¹⁰⁸⁾ Dosavadní předložené hypotézy se nedají bohužel opřít o archeologické výzkumy, jež by řadu sporných bodů poměrně spolehlivě rozhodly. Dílčí průzkumy sice probíhaly od roku 1892 v rámci čištění hradního příkopu a v 60. letech 20. století,¹⁰⁹⁾ byly však zcela diletantské. Jediným dokladem těchto řádění je hromada neutříděných střepů uchovávaných na hradě.

Zásadní propagandistický důraz byl přitom položen na program sochařské výzdoby. Vstupní severozápadní brána hradu byla akcentována reliéfem heraldické figury lva. Na místo originálu, jenž je v současné době provizorně deponován na jedné z podest točitého schodiště prvního nádvoří hradu, byl nedávno osazen reliéf nový. Jako podstatné se jeví, že se zmiňovaná severozápadní část hradu s reliéfem obracela (v protikladu k Lauфу) směrem k původnímu jádru města (obr. 4). Tato skutečnost samozřejmě nebyla bezúčelná – její demonstrativní rozměr je zřejmý. Vzhledem k funkční spojitosti horní a dolní brány, je nutné diskutovat, zda další socha, umístěná původně nad spodní „*Trhovou*“ bránou (Markttor) a od 30. let 20. století ztracená, byla součástí jednotného ikonografického konceptu.

Reliéf s figurou lva byl zhotoven z porfyru. Osazen byl do kamenného rámu, s profilací ustupující směrem k vnitřnímu poli reliéfu. Na značně zvětřalém torzu je dnes zachováno téměř celé tělo lva, chybí však část běháků, pouze na spodním okraji rámu se uchovala část tlapy. Lev se natáčel doleva (z heraldického pohledu doprava) a třímal v tlapách podpěru. Při detailnějším studiu opracovaných ploch originálu jsou zřetelné stopy po dvou ocasech, pravděpodobně později odsekaných. Mimo samotného originálu se dá využít jako ikonografického pramene i rytina zachycující stav k roku 1888. Také na tomto vyobrazení, publikovaném u R. Stecheho, jsou ve šrafuře vynechané partie, ve kterých byly propletené ocasy. Šlo pravděpodobně o heraldického, nekorunovaného českého lva.¹¹⁰⁾ Srovnáním originálu

¹⁰⁷⁾ Ke stavební podobě hradu Kašperku srov. J. ANDERLE, Hrad Kašperk, in: *Průzkumy památek* 1/2005, s. 37–72; srov. také hesla a půdorysy k příslušným stavbám in: T. DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*; TÝŽ, *České hrady*, Praha 1984.

¹⁰⁸⁾ D. MENCLOVÁ, *České hrady* II, s. 94.

¹⁰⁹⁾ Písemné sdělení Andrese Raithela.

¹¹⁰⁾ Dlužno poznamenat, že nově provedený reliéf je pouze jakousi volnou variací na téma lev. Nedá se hovořit o replice, neboť lev nerespektuje heraldickou podobu českého lva, pramene

a vyobrazení R. Stecheho je zřejmé, že rytina poměrně věrně reprodukovala stav torza. Tato skutečnost je důležitá zejména pro studium zmíněné milínské sochy nad „Trhovou“ bránou. Jediným pramenem k poznání její podoby totiž zůstává právě Stecheho rytina v témže svazku soupisu (s. 38, fig. 20). Ostatní snímky, např. pohlednice, nejsou dostatečně detailní.

Kamenná socha spočívala na konzole ve tvaru obnažené figury s plným poprsím. Již od nejstarší literatury byla socha považována za vyobrazení rytíře, přičemž Carl Wenck v roce 1877 autoritativně popisuje „eine kopflose Bildsäule, welche man für Karl IV. halten kann und soll!“ (sic!).¹¹¹⁾ Vzhledem k dalším obdobným sochařským cyklům Karla IV. situovaným mimo jádro Čech (Lauf, Sulzbach) je pravděpodobné, že šlo spíše o sochu sv. Václava, jež byla koncipována jako pendant k reliéfu s českým lvem. Tento ikonografický program svědčí o intenci zadavatele, pomocí konkrétních vizuálních symbolů, užitých zde opět jako komunikativního media, vyjádřit aktuální mocenskou situace ve Fojtlandu.¹¹²⁾

Shrnu-li dosavadní poznatky, lze přijmout, že to byl právě císař Karel IV., jenž dal hrad přestavět, rozšířit a sochařsky akcentovat tak, aby byly zřetelně deklarovány jeho nároky, resp. nároky Koruny české v nově získaném teritoriu. Zdá se, že byl takto recipován i v narativních pramenech. V roce 1529 např. mnich Pirnensius zaznamenal: „*Milawe, eine burck in Voiltant, zwisschen Nawmargt vnd Richenbach, von Keiser karolo dem III. erbawet do sass (MVCXXVI) Her conras Metczß vnd sein son Joseph (MVCXXX).*“ Právě architektonická podoba hradu Milína, tedy severozápadní strana hradu s masivní přístavbou situovanou ostentativně k městu, jednotný propagandistický koncept s českým lvem nad vchodem a sochou sv. Václava nad branou parkánu, měla dát napříště každému rušiteli zemského míru

ikonografické (srov. R. STECHE, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 11*, Amtshauptmannschaft Plauen, Dresden 1888, s. 36, obr. 17.), ani pramen nejcennější, tedy samotné dochované torzo reliéfu. Na novém reliéfu je zobrazen lev s jedním ocasem. Autoři reliéfu pravděpodobně pomýšleli na podobu jednoocasého lva pánů z Plavna, tak je známá např. z erbovní galerie na hradu Laufu.

¹¹¹⁾ C. WENCK, *Die Wettiner im XIV. Jahrhundert*, insbesondere Markgraf Wilhelm und König Wenzel. Nebst einem Excurs: Der vogtländische Krieg, Leipzig 1877, zde Excurs, s. 17; R. STECHE, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 11*, Amtshauptmannschaft Plauen, Dresden 1888, s. 31–39, zde s. 39; A. RÜDIGER, *Die links der Elbe gelegenen Burgen im Königreich Sachsen*, Berlin 1909, s. 54–61, zde s. 55; nově též B. BECHTER – W. FASTENRATH – H. MAGIRIUS, *Sachsen II. Regierungsbezirke Leipzig und Chemnitz*, Berlin 1998, heslo Mylau s. 713–716, zde s. 714; H. S. von BÜLOW, *Die Inkorporationen Karls IV. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatseinheitsgedankens im späteren Mittelalter* (Marburger Studien zur älteren deutschen Geschichte 8), II Reihe, E. E. STENGEL (ed.), Marburg 1942.

¹¹²⁾ Analýza tohoto sochařského cyklu přesahuje vymezený rámec této studie, bude však monograficky pojednána.

zřetelně najevo, kdo na toto teritorium kdysi silných fojtů vznesl nároky. Nikdo menší než sám císař. Jako ochránce zemského míru vystoupil Karel IV. ostatně již v tzv. první fojtlandské válce.¹¹³⁾

Otázka sporu ve středověku, stejně jako opatření podnikaná k jeho zamezení či potírání, byla v dosavadní literatuře zohledněna, především z hlediska učiněných právních kroků. V obecné rovině zůstane i nadále základní prací kniha Otto Brunnera.¹¹⁴⁾ Opatření spjatá s vizualizací mocenské situace po urovnání sporu, však dostatečně zhodnoceny nebyly, v souvislosti s Milínem, resp. Fojtlandem ani diskutovány. Přitom je evidentní, že v případě fojtlandských válek, jejichž přesné okolnosti vzniku sice známy nejsou, zato poražení a vítězové ano, to byla právě výstavba hradu Milína jako ostentativní prezentace triumfujícího zeměpána nad pány z Reuss. Nebylo účinnějšího demonstrativního prostředku, než hradní areál akcentovat přístavbou mohutného křídla, situovat jej k městu a zdůraznit význam a novou „státoprávní“ příslušnost českými zeměpanskými symboly. Užité architektonické prostředky tak stejně jako sochařský program vizualizovaly nejen symbolickou a tudíž stálou přítomnost zeměpána, nýbrž i novou identitu tohoto teritoria.

Na tomto místě lze opět konstatovat Karlovu zjevnou reflexi hradní politiky trevírského arcibiskupa Balduina Trevírského, vždy cíleně namířené proti rušitelům zemského míru. Ať již šlo o výstavbu hradu Balduinsteinu vystavěného v dohledu hradu Schaumburg an dem Lahn (1320) či vzdorohradu Trutzeltz při sporu pány z Eltz (1331–1336). Doklad, že byl císař Karel IV. s hradní politikou svého prastrýce obeznámen, ukazuje skutečnost, že roku 1346 a podruhé 1354 potvrdil „*de non evocando*“ privilegia vystavená císařem Ludvíkem roku 1332, ve kterém jsou

¹¹³⁾ Excerpta Saxonica, Misnica et Thuringiaca, Ex Monachi Pirnensis seu vero nomine, Johannis Lindneri vive Tillani onomastico autographo, quod exstat in Bibliotheca Senatoria Lipsiensi, in: *Scriptores rerum Germanicarum praeipue Saxoniarum* II, I. B. MENCKENIVS – I. I. Ch. MARTINI (edd.), Lipsiae 1728, s. 1585; srov. poznámku 73.

¹¹⁴⁾ O. BRUNNER, *Land und Herrschaft I. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschland im Mittelalter*, Baden bei Wien 1939; srov. W. R. BERNS, *Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307–1354)*, *Vorträge – Forschung*, Sonderband 27, 1980, zvláště s. 140n.; TÝŽ, *Hilfsverträge des Erzbischofs Balduin von Trier für Karl IV.*, in: *Kaiser Karl IV. (1316–1378), Forschungen über Kaiser und Reich*, H. PATZE (ed.), Neustadt–Aisch 1978, s. 510n.; W. HERMANN, *Die vorgefertigte Burg. Straßburg 1991*, zejména s. 32n.

mimo další jmenovány i Balduinovy hrady.¹¹⁵⁾ V roce 1354 udělil navíc císař Balduinovi hrad Eltz v léno.¹¹⁶⁾

Jako zásadní se ukazuje, že Karel IV. na svého prastrýce pravděpodobně navazoval též v otázkách *post controversiam*. Stejně jako Balduin šlechtickým rodům po vyřešení sporu propůjčoval důležité úřady a zavazoval si je ke spolupráci,¹¹⁷⁾ tak i bývalý odpůrce Jindřich III. ještě téhož roku obdržel od Karla IV. statek Milín v léno, jak bylo výše rozvedeno.

Na závěr tohoto oddílu je nutné pojednat otázku statusu a terminologie. Ačkoli se ve starší literatuře hovoří o častých pobytech císaře na Milíně,¹¹⁸⁾ Karel IV. zde pravděpodobně pobýval pouze jednou a sice mezi 17. a 18. červnem roku 1367, přičemž na „*Mieley[n]u*“ vystavil dvě listiny.¹¹⁹⁾ Milín tak byl z faktického hlediska hradem, sloužícím ani ne k občasným pobytům zeměpána.

Z hlediska formálního, tedy architektonického uspořádání, zástavba vykazuje atributy rezidence. O tom svědčí zejména dostatečně dimenzované prostory tzv. císařského sálu, kaple a další užité místnosti schopné kdykoli do svých zdí přijmout zeměpána s jeho družinou. Jako zásadní se jeví, že zvolené výrazové prostředky vizualizovaly symbolickou přítomnost zeměpána ve faktické nepřítomnosti a potvrzovaly tím jeho suverenitu. Pomocí specifické architektonické syntaxe i sochařské výzdoby zdůrazňující symboly nově ustanovené identity českého soustátí byla obdobně jako v Horní Falci i ve Fojtlandu proklamována změněná politická situace a územní příslušnost k celku Koruny České.

¹¹⁵⁾ J. MÖTSCH, Die Balduineen. Aufbau, Entstehung und Inhalt der Urkundensammlung des Erzbischofs von Trier, Koblenz 1980, č. 1024, s. 230; č. 1896, s. 353; č. 1910–1912, s. 354–355; č. 2235, s. 401; srov. TÝŽ, Balduin als Landesherr, in: *Lebendiges Rheinland-Pfalz* 22, 3/1985, s. 67.

¹¹⁶⁾ J. MÖTSCH, Die Balduineen, č. 2251, s. 403; RI VIII, č. 1743, s. 139.

¹¹⁷⁾ Srov. příslušné smlouvy in: J. MÖTSCH, Die Balduineen. Více než polovina dochovaných a zde editovaných listin se vztahuje na hrady a hradní léna.

¹¹⁸⁾ K tomu R. MERKEL, *Chronik des Mylauer Schlosses nach den zur Zeit bekannten Urkunden und sonstigen Unterlagen*, Mylau 1900, s. 26; A. RÜDIGER, *Die links der Elbe*, s. 60.

¹¹⁹⁾ J. B. OLISCHER, *Entwurff einer Chronica*, s. 15–17, zmiňuje listinu k 17. červnu; zaznamenáno in: UUGPV, č. 464–465, s. 77–78; RI VIII, č. 4535–4536, s. 369.

Ojvín: Žitavská brána k územím severně Čech¹²⁰⁾

Hradní a klášterní areál Ojvín (něm. Oybin) se nachází v Žitavsku, jež bylo součástí Čech od první poloviny 11. století. Předmětem četných politických kroků se stalo rovněž za Lucemburků. Od roku 1412 byl celek Žitavska spravován z Horní Lužice jako integrální součást Koruny české. V roce 1424, kdy došlo k splynutí hranic s Horní Lužicí bylo Žitavsko inkorporováno jako její součást, přičemž v roce 1635 bylo definitivně postoupeno Sasku.¹²¹⁾ K ochraně již existující

¹²⁰⁾ Následný oddíl věnovaný hradnímu a klášternímu areálu na Ojvíně vychází z řady autorových studií a bude proto v poznámkovém aparátu i deskriptivních částech omezen na minimum. Srov. R. NĚMEC, Karlsfried – Oybin: Zwei konzeptionell unterschiedliche Burganlagen Karls IV. im Zittauer Land, in: *Castrum Bene. Burg und ihr Bauplatz* 9, T. DURDÍK (ed.), Praha 2006, s. 307–338; TÝŽ, Architektur als identitätstragendes Herrschaftsinstrument. Kunsthistorische Betrachtung der Residenzanlagen Karls IV. am Fallbeispiel der Burg- Klosteranlage Oybin, in: *Neues Lausitzisches Magazin (Zeitschr. d. Oberlausitzischen Gesellschaft d. Wiss. zu Görlitz e. V.), Neue Folge* 9, 2006, s. 9–30; TÝŽ, Ojvín – Mons imperialis?, s. 333–374; TÝŽ, Caroli IV. Imperatoris Romani Fundatio: Kostel kláštera celestinů na Ojvíně u Žitavy, in: *Průzkumy památek* 11, 1/2004, s. 3–52; TÝŽ, Die Burg- und Klosteranlage Oybin: Die Entwicklung der Handelswege im Lausitzer Gebirge im Lichte der Territorialpolitik Karls IV. und ihre Bedeutung für die Erbauung des Kaiserhauses und die Stiftung des Coelestinerklosters, in: *Burgen und Schlösser* 4/2003, s. 241–251; TÝŽ, Mons Paracleti – bývalý klášter řádu celestinů na Ojvíně u Žitavy: kritická revize pramenů a literatury k problematice počátků fundace, in: L. BOBKOVÁ (ed.), *Korunní země v dějinách českého státu. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, Praha 2003, s. 219–253; TÝŽ, Žitavská cesta a založení celestinského kláštera na Ojvíně v intencích územní politiky Karla IV., in: *Historická geografie* 31/2001, s. 211–226; TÝŽ, Die Handelswege in der Oberlausitz und der Oybin im Lichte der Territorialpolitik Karls IV., in: *Zittauer Geschichtsblätter. Heimatsgeschichte, Kultur und Naturkunde des Zittauer Landes* 3–4/2000, s. 12–14.

¹²¹⁾ J. BAHLCKE, Die Oberlausitz. Historischer Raum, Landesbewußtsein und Geschichtsschreibung vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert, in: *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*, J. BAHLCKE (ed.), Leipzig 2001, s. 11–53; další příspěvky ke starším dějinám Horní Lužice ibidem: G. E. SCHRAGE, Die Oberlausitz bis zum Jahre 1346, s. 55–97; N. KERSKEN, Die Oberlausitz von der Gründung des Sechsstädtebundes bis zum Übergang an das Kurfürstentum Sachsen (1346–1635), ibidem, s. 99–141; srov. E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998, s. 127n.; L. BOBKOVÁ, *Územní politika*, s. 109n.; TÁŽ, Die Oberlausitz in der Politik König Johanns von Luxemburg, in: *King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of His Era*, K. BENEŠOVSKÁ (ed.), Prague 1998, s. 39n.; TÁŽ, Horní Lužice a Česká koruna na sklonku středověku, *Dějiny a současnost* 5, 1999, s. 8n.; O. BAUER, Žitava v českých dějinách, in: *Žitavsko v českých dějinách*, A. FRINTA – H. ROKYTA (edd.), Praha 1947, s. 7–57.

obchodní cesty vedoucí z České Lípy do Žitavy¹²²⁾ dal Chval z rodu Ronovců, připomínaný v letech 1253–1263,¹²³⁾ vystavět několik hradů, mezi nimi i „Owben“. Jeho syn Jindřich z Lipé obnovil v roce 1312 mezitím zpustlý hrad Ojvín. Tak zpravuje žitavský písař Jana z Gubenu vedoucí městskou kroniku pravděpodobně až do roku 1375.¹²⁴⁾

Podstatné stavební aktivity se váží k vládě Karla IV. Roku 1364 nechává císař na Ojvíně stavět palác, o dva roky později klášter. Zakládací listina byla celestinům vystavena roku 1369 v Luce. Podle pramenných záznamů byla základní výstavba ojvínského areálu dokončena k roku 1384, kdy byl svěcen kostel (obr. 6–7).¹²⁵⁾ Na svém hradu pobýval Karel IV. v prosinci roku 1369. Dle Jana z Gubenu císař na Ojvíně strávil jednu noc a úřadoval poté v Žitavě. Zde si na náklady města dal již v roce 1361 vystavět za 200 kop pražských grošů dům – „huz“–, „aby měl kde lehávat, když sem přijede“; alespoň takto císařův úmysl Žitavským zdůvodnil Dětrich z Portic.¹²⁶⁾ Dá se předpokládat, že Karel IV. Ojvín navštívil i před rokem 1364, kdy si musel udělat konkrétní představu o podobě Ojvína či před rokem 1361, tedy před výstavbou žitavského domu. Další pobyty

¹²²⁾ R. NĚMEC, Die Burg- und Klosteranlage Oybin: Die Entwicklung der Handelswege im Lausitzer Gebirge im Lichte der Territorialpolitik Karls IV. und ihre Bedeutung für die Erbauung des Kaiserhauses und die Stiftung des Coelestinerklosters, in: Burgen und Schlösser 4/2003, s. 241–251.

¹²³⁾ K tomu M. SOVADINA, Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století, in: Bezděz – Vlastivědný sborník Českolipska 7, 1998, s. 26n.; R. KLOS – M. SOVADINA, Kdo byl otcem Jindřicha z Lipé, Mediaevalia Historica Bohemica 7, 2000, s. 97n.

¹²⁴⁾ Johann von Guben, Jahrbuecher des zittauischen Stadtschreibers und einiger seiner Amtsnachfolger, in: Scriptorum rerum Lusaticarum, Neue Folge I, J. L. HAUPT (ed.), Goerlitz 1839, s. 6: „*Eyn lantherre waz gewessen by der Lypen, der his her Quale; dez selbin waz das gebirge yensit bis an die Leype. dez selbin diner yageten eyn bern auf den steyn, do der Moyben vffe stet, vnd slugen den vf dem steyne vnd quamen dez heym und sprachen ‘herre, wir haben eyn di beste stat zu eyme huze, alz ir si solt geseen haben’.* der bwte von ersten den Owben. [...] *dez czogen die lowte, di hie woren, vnd zubrochen das hws vnd vortrebin di selben herren von dem burberge. do noch lac der Oyben vngewt biz an den von der Lypen; do dez dy stat waz, der richte do selbist vf dem steyne vf eyn bergfrid. do noch by synen gecziten lac iz wuste dry yar. do noch liz der von der Lipen den Oyben müern, alz her noch sted biz an den hutegen tag.*“

¹²⁵⁾ R. NĚMEC, Mons Paracleti, s. 219–253.

¹²⁶⁾ Se stavbou se započalo pravděpodobně 5. července 1361, srov. Johann von Guben, Jahrbuecher, s. 15: „[...] *daz si [Žitavští] mit grosir not ym goben cc schok, do mit man daz huz begreyf vnd an hub czu buwen, daz an der stat lyt*“. *Ibidem*, s. 14: „*do sprach der bishof [Dětrich] ‚ir herren, horet meyns herren meynunge, vnd czoch dez eynen brif vz synem bu til vnd laz den, [...], vnd wil [Karel IV.] hy eyn huz bwen, do her vffu lyt, wenne he her komt, vnd wil eynen nwen rat kisen [...]*“. Srov. komentář editora, *ibidem*, s. 151.

císaře na Ojvíně snad spadaly mezi léta 1371–1373, jak se domnívala Lenka Bobková na základě rekonstrukce jeho itinerářů.¹²⁷⁾ Pravděpodobně i do roku 1374, kdy Karel IV. opětně pobýval v Žitavě.¹²⁸⁾ Výpovědní hodnota zachovaných záznamů je však omezená. Přítomnost císaře na Ojvíně není potvrzena prameny správní povahy, císař zde nikdy nevystavoval listiny. Hrad tedy sloužil jen k občasným pobytům. Císařovy pobyty, ač nebyly časté a byly spíše nepravděelné, se dají klást do let před 1361 a 1374, tedy do období, kdy vrcholil císařův zájem o území ležící severně od Čech.

Stejně jako u již zmíněných objektů v Laufu a Milíně, tak i architektonická podoba Ojvína byla charakterizována výrazným demonstrativním nábojem, tj. koncipovaná jako „mluvící architektura“, vykazující zřetelné, recipovatelné znaky zdůrazňující svého stavebníka, císaře – zeměpána.¹²⁹⁾ O tomto závěru vypovídá zejména koncepce celku, směřovaného severní exponovanou stranou k městu Žitavě. Ohlas nacházíme v dobových pramenech i mladších kronikách, jež Ojvín popisují jako urbanistický celek, obracející se „*kegin der stat*“ tedy směrem k Žitavě.¹³⁰⁾ Není pochyb o tom, že šlo o záměrný výrazový prostředek, a že Ojvín takto měl být (a byl) recipován.

Pro ikonografické čtení ojvínské zástavby je podstatná její horizontální dynamizace do několika rovin, stejně jako spojení profánní a sakrální složky. Při jejím koncipování Karel IV. uplatnil model uspořádání do navzájem sousedících, horizontálně odstupněných rovin. Šlo tedy o jistou gradaci počínající hradem a vrcholící stavbou kostela. Zdá se, že tato hmotová koncepce hradního a klášterního areálu upomíná na schéma užitě i na jiné rezidenci Karla IV., na Karlštejně, jejíž „ideová“ náplň, tak jak ji interpretovala Dobroslava Menclová, byla v recentních studiích zpochybněna.¹³¹⁾ Přitom u obou fundací šlo o propagaci dynastické idee a vizualizaci symbolů zeměpanské moci spojené s církevní složkou.¹³²⁾

¹²⁷⁾ L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české IV.a*, Praha–Litomyšl 2003, s. 496; TÁŽ, *Cesty a cestování v životě společnosti* (Acta universitatis Purkynianae philosophica et historica, studia historica II), L. BOBKOVÁ (ed.), Ústí nad Labem 1995, s. 68.

¹²⁸⁾ J. PROCHNO, *Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau 1234–1437 I*, in: *Neues Lausitisches Magazin* 113, 1937, s. 189, č. 360a.

¹²⁹⁾ Pojem „architecture parlante“ se objevuje v dobové kritice kolem roku 1780. Srov. analýzu in: K. von BEYME, *Politische Ikonologie der Architektur*, in: *Architektur als politische Kultur*, H. HIPPE – E. SEIDL (edd.), Berlin 1996, s. 27.

¹³⁰⁾ J. von GUBEN, *Jahrbuecher*, s. 17; k dalším příkladům R. NĚMEC, *Ojvín – Mons imperialis?*, s. 333–375.

¹³¹⁾ D. MENCLOVÁ, *Karlštejn a jeho ideový obsah*, in: *Umění 1957*, s. 277–301; TÁŽ, *České hrady II*, Praha 1972, s. 62n.; TÁŽ, *Hrad Karlštejn*, Praha 1946; V. DVOŘÁKOVÁ – D. MENCLOVÁ, *Karlštejn*, Praha 1965; opačný názor zastával T. DURDÍK, *K otázce*

Jmenované výrazové prostředky, tj. sepětí profánní a sakrální instituce, výrazné horizontální vrstvení, stejně jako záměrné exponování areálu směrem k městu Žitavě, jsou z hlediska sémantiky „panovnické architektury“ zásadní. Na recepci hradní politiky Balduina z Trevíru bylo již upozorněno v souvislosti se zástavbou na Laufu i v Milíně. Není vyloučené, že Ojvín měl sloužit jako „proti-stavba“, jako preventivní opatření proti rozpínavosti města Žitavy. Její pozice byla vzhledem k zájmům Koruny snad až příliš posílena vstupem do hornolužického městského sdružení zv. Šestiměstí.¹³³⁾ Záznamy Jana z Gubenu svědčí totiž o napjatém prostředí ve městě Žitavě i ve vztahu k zeměpánovi zapříčiněném v neposlední řadě i desítky let přetrvávajícím sporem Žitavy s konkurujícím městem Zhořelcem.¹³⁴⁾ Situace se zhoršila zejména po incidentu s pražskými žoldněři táhnoucími roku 1363 do Braniborska, přičemž následovalo přerušování obchodního styku mezi Prahou a Žitavou.¹³⁵⁾ Situaci ztížily také rostoucí finanční požadavky na podporu Karlovy teritoriální politiky, neustálé zvyšování daní, nová berně v roce 1367 ad.¹³⁶⁾ Nelze však hovořit o tom, že šlo o obdobnou situaci jako ve

demonstrativní architektury na českých hradech, in: Zprávy památkové péče 64, 2/2004, s. 120; TÝŽ, Několik poznámek ke stavební podobě Karlštejna, in: Magister Theodoricus, Dvorní malíř císaře Karla IV., J. FAJT (ed.), Praha 1997, s. 51–58; T. DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 133; srov. K. BENEŠOVSKÁ, Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV., (recenze), in: Umění 49, 1998, s. 265; výběr z literatury in: T. DURDÍK – L. GOTTFRIED – M. HORYNOVÁ – J. ÚLOVEC, Výběrová bibliografie hradu Karlštejna, in: Castellologica Bohemica 5, 1996, s. 363–370.

¹³²⁾ Srov. Z. HLEDÍKOVÁ, Karlovy církevní fundace a koncepce jeho vlády, in: Mezinárodní vědecká konference doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, sekce historická, Praha 1981, s. 147n.; TÁŽ, Fundace českých králů ve 14. století, in: SH 28, 1982, s. 6n.

¹³³⁾ Bádání shrnuto in: J. BÄHLCKE, Die Oberlausitz. Historischer Raum, Landesbewußtsein und Geschichtsschreibung vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert, in: Geschichte der Oberlausitz, J. BÄHLCKE (ed.), s. 12n.

¹³⁴⁾ V roce 1339 obdrželi Zhořelečtí od krále privilegium na skladování borytu „tincturam qve wayt volgariter nuncupatur“ (Codex diplomaticus Lusatiae Superioris I, G. KÖHLER (ed.), Görlitz 1856, č. 233), přičemž již v červnu toho roku došlo k prudkým rozbrojům mezi městy Žitavou a Zhořelcem. Žitavští si poté na Janovi vymohli právo na skladování borytu pro vlastní potřebu (*vt pro ipsorum seu ciuitatis Sithaiensis necessitate*), (CDLS I, č. 236).

¹³⁵⁾ J. von Guben, Jahrbuecher, s. 16: „*Donoch quomen dy burger von Prage mit ccc platen vnd woren also vnbescheyden in desin lande, sunderlich zu Herwigstorf, do branten si di wedime abe vnd stormten czu der kirchen vnd czogen kegin Ruprichstorf und gewonnen do den kirchhof vnd nōmen pherde kwhe vnd swy^ene vnd dirslugen den pherrer vnd den schlultheys do selbest zu tode, [...]*“.

¹³⁶⁾ J. von GUBEN, Jahrbuecher, s. 17: „*Vnde indem selben jare [1364] vf sente Joco^fz tage gab dese stat [Žitava] ccc schok keyser Karl czu der lozunge dez landis Lusicz“; ibidem s. 20: „Do noch in jare M^oCCC^oLxvij^o wolde keser Karl czyhen gegin Rome, [...]* do geburthe

Fojtlandu, v Žitavsku nikdy nedošlo k otevřenému boji. Společné znaky však popřít nelze.

Příslušnost kláštera k českému království Karel IV. intenzivně zdůrazňoval sochařskou výzdobou. Dokladem tohoto programu je tympanon s reliéfem, nalezený při vykopávkách v roce 1997 a publikovaný jako nálezová zpráva.¹³⁷⁾ Tympanon byl původně umístěn zřejmě v nadpraží západního vstupního portálu ojevinského kostela. Na zachovaném zlomku je v reliéfu provedena klečící postava se štítem, na němž je figura dvouocasého lva.¹³⁸⁾ Dá se předpokládat, že šlo o postavu Karla IV. s heraldickým lvem, připomenu-li obecným znakem českých králů. Vzhledem ke skutečnosti, že zatím nebyla nalezena zbývající část tympanonu, bude muset zůstat nezodpovězena otázka, zda se na tympanonu nacházela také říšská orlice a tudíž uplatněna ikonografie, resp. panovnická koncepce dvou trůnů – římského a českého –, tak jak ji Karel prezentoval ve svém životopisu.¹³⁹⁾ Dokumentována je na četných zakázkách jako např. v triforiu svatovítské katedrály, na karlštejnském schodišti či na císařské pečetě z roku 1355 ad.¹⁴⁰⁾

Bylo již konstatováno, že náročná výstavba celestinského kostela na Ojvíně byla realizována královskou hutí.¹⁴¹⁾ Šířením katedrálního slohu bylo poukazováno nejen na význam stavby a hodnost stavebníka. Zároveň tím byl propagován specifický „karolinský“ sloh, do něhož byla vkomponována sochařská složka. Je možné se domnívat, že obdobně jako na Laufu a Milíně byl tento stylový projev i na Ojvíně

deser stat czu dem gelde zu gebin virhundirt schok. [...]“ Přesvědčivě formulováno in: F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství II, 1364–1378*, Praha 1993, s. 103.

¹³⁷⁾ J. E. FRIES, *Ausgrabungen in der Burg Oybin*, in: *Burgen und Schlösser* 41, 2000, s. 114–120.

¹³⁸⁾ Za studium originálu i dalších nově nalezených fragmentů uchovávaných v depozitáři Zemského ústavu pro archeologii Sasko (Dráždany) vyjadřuji poděkování Dr. Stefanu Krabathovi.

¹³⁹⁾ *Vita Caroli*, in: FRB III, J. EMLER (ed.), Praha 1883, s. 336: “*Secundis sedentibus in thronis meis binis, binas mundi vitas agnoscere et meliorem eligere. [...]*.”

¹⁴⁰⁾ Srov. W. VOLKERT, *Die Siegel Karls IV.*, in: *Kaiser Karl IV. – Staatsmann und Mäzen*, F. SEIBT (ed.), München 1978, s. 309; význam symboliky v ikonografickém programu Karla IV. zhodnotil R. CHADRABA, *Staroměstská Mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV.*, Praha 1971, s. 33n.; dále A. KUTAL, *České gotické umění*, Praha 1972, s. 58; ke zpodobnění Karla IV. na tympanonu kostela Panny Marie Sněžné K. STEJSKAL, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, s. 42; A. KUTAL, *Gotické sochařství*, in: *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, R. CHADRABA (ed.), Praha 1984, s. 229; naposledy H. HLAVÁČKOVÁ – J. FAJT – J. ROYT, *Das Relief von der Maria Schnee – Kirche in der Prager Neustadt*, *Bulletin Národní galerie v Praze III/IV*, 1993–1994, s. 16–27.

¹⁴¹⁾ R. NĚMEC, *Caroli IV. Imperatoris Romani Fundatio: Kostel kláštera celestinů na Ojvíně u Žitavy*, in: *Průzkumy památek* 11, 1/2004, s. 39n.

zamýšlen jako nositel zeměpanské identity. Žitavsko tvořilo sice integrální část Čech, bylo však poměrně často zastavené.¹⁴²⁾ Deklarování „aktuální“ politické situace bylo tedy jen žádoucí.

Dá se předpokládat, že Ojvín byl od počátku zamýšlen a budován jako strategická a reprezentativní opora. Vizuálními prostředky byla zastoupena přítomnost zeměpána a demonstrováno trvalé převzetí moci v Žitavsku. Ideální podobu královské domény (*demanium nostrum*), potažmo pozdně středověkého státu, Karel IV. vyjevil v jednom ze „státotvorných“ dokumentů, tzv. Majestas Carolina z roku 1355: „některé hrady a města na pomezí tohoto království jsou, jak je zřejmé, nezbytné – jednak aby zabránily vstupu nepřátel, jednak aby umožnily výpad proti soupeřům – pro blaho a užitek obyvatel země a na obranu práv a cti tohoto království“.¹⁴³⁾ Ojvín byl uveden v článku VIII jako hrad zastavitelný.

Je velmi pravděpodobné, že výstavba Ojvína byla spjata s cílenou expanzivní politikou Karla IV. směrem k Baltskému moři.¹⁴⁴⁾ K tomuto úsilí se vztahovala i řada zásadních kroků, vrcholících nabytím Dolní Lužice (1367) a Braniborské Marky (1373).¹⁴⁵⁾ Právě „*mons imperialis*“ na Ojvíně představoval společně s celním hradem Karlsfriedem (1357) a domem v Žitavě (1361), základní složky zeměpanské politiky Karla IV. v Žitavsku. Finanční, správní a propagandisticko-reprezentativní komponenty přispívaly k dokonalé kontrole tohoto území ležícího na severní hranici království. Žitavsko se tak stalo zabezpečenou bránou k územím ležícím severně Čech.¹⁴⁶⁾

Obdobně jako i v případě předchozích sídel byla symbolická přítomnost zeměpána zdůrazněna výstavbou paláce, jenž byl podélně situován na západní špičce jižního plató. Podle žitavské kroniky byl palác vybudován „z císařova příkazu“ v roce 1364. Označen byl zde jako „*gemach*“, zatímco celý hrad byl pro Gubena

¹⁴²⁾ Srov. R. NĚMEC, Ojvín – Mons imperialis, s. 333–374.

¹⁴³⁾ Karel IV. státnické dílo, M. BLÁHOVÁ – R. MAŠEK (edd.), Praha 2003, s. 172; srov. Majestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74), B. U. HERGEMÖLLER (ed.), München 1995, s. 44–49; F. PALACKÝ, Majestas Carolina, in: Archiv český III, Praha 1844; J. KEJŘ, Die sogenannte Majestas Carolina. Forschungsergebnisse und Streitfragen, in: Studia Luxemburgensia, F. B. FAHLBUSCH – P. JOHANEK (edd.), s. 79–122; F. KAVKA, Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, in: Numismatické listy XXXIII, 1978, s. 129–150, s. 130.

¹⁴⁴⁾ K Lucemburkově rozpínavosti severním směrem H. STOOB, Kaiser Karl IV. und der Ostseeraum, in: Hansische Geschichtsblätter 88, 1970, s. 163–214.

¹⁴⁵⁾ První smlouvy ohledně Braniborské Marky byly ujednány již 18. března 1363. K tomu S. GROTEFEND, Die Erwerbungspolitik Kaiser Karls IV., s. 84–113.

¹⁴⁶⁾ Srov. R. NĚMEC, Karlsfried – Oybin., s. 307–338.

domem (*huz*).¹⁴⁷⁾ Jako „*Domus Imperatoria*“ byl nazván Christophorem Manliem v 16. století.¹⁴⁸⁾ Co se dotýká dispozičního uspořádání paláce, zaujímalo přízemí několik částečně do skály vysekaných místností. V patře byl situován rozměrný sál. O jeho reprezentativním rozměru svědčí skutečnost, že byl pravděpodobně sklenut na sloupy. Okna zachovaná severní stěny paláce byla nesymetricky osazena a s výjimkou jednoho později osazeného záclonového byla pravoúhlá. Vzhledem k tomu, že se v jedné listině zhořelecké rady adresované celestinskému převorovi Vincentovi hovoří o jistém „*mistru Cunradovi*“, domníval se Gunter Oettel, že poslední přestavba Ojvína a tím i osazení dalších záclonových oken proběhlo za vynikajícího saského architekta Konrada Pflügera.¹⁴⁹⁾ I když není zmiňovanou zhořeleckou listinou v žádném případě doložena konkrétní stavební činnost, je nepochybné, že tvarosloví záclonového okna odpovídá saské provenienci; stylovým tendencím vycházejícím ze stylu míšeňského Albrechtsburgu.¹⁵⁰⁾

K zástavbě císařského paláce se připínaly jižně další budovy. Vystavěné byly patrně také za Karla IV., jak se dá usuzovat z obdobné stavební technologie a užitého materiálu. Bezprostředně k této části hradu přiléhaly konventní budovy, jmenované v zakládací listině z roku 1369 jako „*area in castro*“.¹⁵¹⁾ Podobu této

¹⁴⁷⁾ J. von GUBEN, *Jahrbuecher*, s. 17: „*Anno domini MCCCLXiiij [...] Donoch in dem selben jare bwte dese stat daz gemach vf dem Oyben kegin der stat noch geheyse dez keyserz. [...].*“

¹⁴⁸⁾ Ch. MANLIUS, *Commentariorum rerum Lusaticarum VII*, in: SRL VI, Ch. G. HOFFMANNUS (ed.), Lipsiae/Budissae 1719, kap. XXVII, s. 319: „*qui continuo jubente Imperatore structuram illam quadratam, quae urbem spectat [...]*“; srov. dále J. B. CARPZOV, *Analecta Fastorum Zittaviensium I*, Leipzig 1716, kap. 22, §. 8, s. 154: „*[...] und befahl [Karel IV.] der Stadt Zittau, daß sie daselbst ein groß viereckicht Gebäude gegen die Stadt anlegen solten, welches nachgehends des Kaysers Hauß genennet*“.

¹⁴⁹⁾ Ratsarchiv Görlitz, lib. Missiv. 1491–1496, č. 69: „*[...] meister Cunrads unserers wg. Meister [...] euch eins baws halbenn sein rath mittzuteilen [...]*“, cit. dle G. OETTEL, *Der Oybin – von Karl IV.*, Peter Parler, Francesco Petrarca, Konrad Pflüger zu Caspar David Friedrich und Carls Gustav Carus, in: *Görlitzer Magazin* 13, 1999, Zittau 1999, s. 28.

¹⁵⁰⁾ M. a O. RADOVI, *Kniha o sklípkových klenbách*, Praha 1998, s. 34–44.

¹⁵¹⁾ J. B. CARPOV, *Analecta Fastorum Zittaviensium oder Historischer Schauplatz der wohlloblichen Sechsstadt Zittau im Marggrafenthum Ober-Lausitz I*, Leipzig 1716, s. 164; nově přetištěno in: R. NĚMEC, *Caroli IV. Imperatoris Romani Fundatio: kostel kláštera celestínů na Ojvíně u Žitavy*, in: *Průzkumy památek* 1, 2004, s. 47: „*Decernentes, quod area in castro modo praedicto, in quo monasterium praedictum erigitur, fundo, usibus, officinis & necessitatibus Monasterii praedicti immediate subserviat [...]*“

části areálu částečně rekonstruoval již Cornelius Gurlitt,¹⁵²⁾ nově byla inventarizována v rámci proběhnuvších archeologických průzkumů.¹⁵³⁾

Výstavba hradního a klášterního areálu na Ojvíně byla koncipována dle specifického schématu gradujících horizontálních rovin a orientována v pohledové ose k městu Žitava. Areál sloužil císaři jen k občasnému pobytu. Z formálního hlediska, tj. z architektonické podoby vykazuje zástavba atributy residenčního hradu. Její demonstrativní složka však byla převládající, přičemž sochařská výzdoba zdůrazňovala zeměpanské atributy. Výstavbu paláce, nadání celestinské fundaci, stejně jako péče o další císařské domy na Karlsfriedu a v Žitavě, je možno nahlížet jako výsledek politické koncepce explicitně deklarující aktuální mocenskopolitickou situaci v Žitavsku, na bezprostřední hranici s Horní Lužicí.

Závěr

Díky soustavnému studiu (Patze, Moraw, Paravicini, Neitmann, Streich, Hlaváček, Spěváček, Bobková ad.) byly dle faktického hlediska specifikovány typy rezidencí, rezidenčních sídel, hradů, falcí, panovnických center etc. Současně se však objevily studie polemické, odmítající zavedenou terminologii a formální hlediska jako hodnotící kritéria (Kerber, Thon). V příspěvku byly představeny tři hradní komplexy budované v Horní Falci (Lauf a.d. P.), ve Fojtlandu (Milín) a Žitavsku (Ojvín). Z hlediska jejich funkce šlo o stavby, jež nebyly trvalým sídlem panovníka, dvora ani kanceláře. Sloužily pouze k občasnému pobytu zeměpána a byly pověřeny jen zřídkou specifickými správními, výkonnými a exekučními pravomocemi (výběrově zaznamenán doprovod, celnice, nižší jurisdikce etc.). Na Laufu císař pobýval minimálně desetkrát, v Milíně je zaznamenán jednou, pobyt císaře na Ojvíně zmiňuje pouze dobový narativní pramen. Císařovy pobyty, ač nebyly časté a

¹⁵²⁾ C. GURLITT, Amtshauptmannschaft Zittau (Land), Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 29, Dresden 1906, s. 174; H. RAHTGENS, Die Ruinen des Oybins bei Zittau, Düsseldorf 1909, s. 22; srov. originální plány H. Rahtgense pro (Gurlittův) soupis památek, uchovávané in: Landesamt für Denkmalpflege Sachsen/Dresden, (Plansammlung, Mapped Oybin, Fig. 132); dále složku Joachima Scholze z roku 1964 in: Archiv der Gemeindeverwaltung Oybin.

¹⁵³⁾ K sanaci B. HAUSER – W. PRELOP, Burg- und Klosteranlage Oybin, in: Burgen und Schlösser 37, 2/1996, s. 59–66; U. FRENŠKOVSKI, Oybin, in: Denkmalpflege in Sachsen 1894–1994, Weimar 1997, s. 566; J. E. FRIES, Kaiser, Mönche und Maler – Ausgrabungen in der Burg Oybin, in: Archäologie aktuell im Freistaat Sachsen 6, 1998–99, s. 198–205; TÁŽ, Ausgrabungen in der Burg Oybin, in: Burgen und Schlösser 41, 3/2000, s. 114–119; TÁŽ, Ausgrabungen in der mittelalterlichen Burg und Klosterruine Oybin, in: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 44, 2002, s. 179–190; J. WOJNICZ, Burg- und Klosteranlage Oybin, Dresden 2002, s. 16ff.

byly spíše nepravidelné, spadají vždy do období, kdy vrcholil zájem o daná území. Vzhledem k těmto skutečnostem a v souhlasu s recentním bádáním se tyto areály dají definovat jako rezidenční hrady.

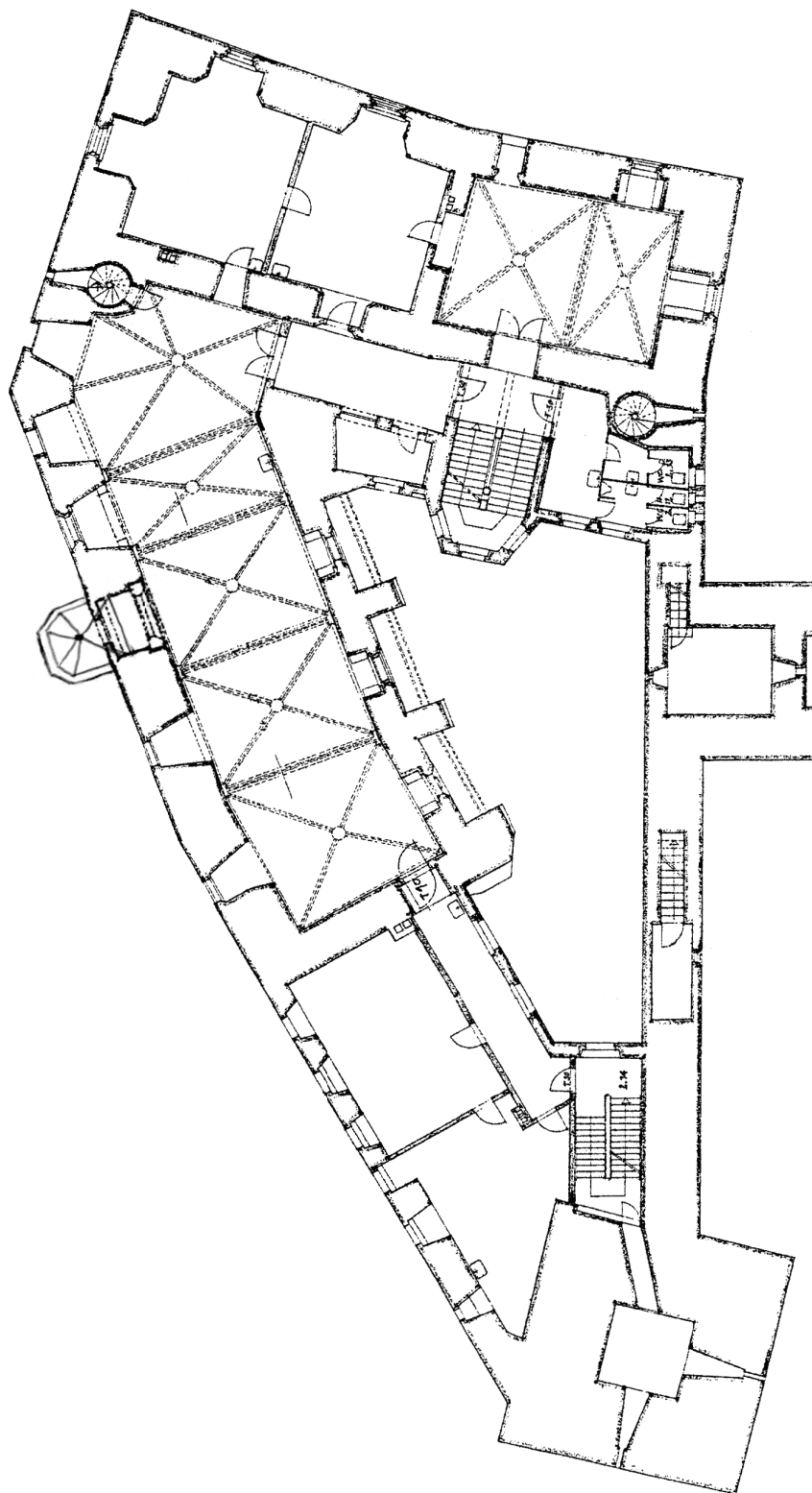
Rezidenční sídla byla koncipována v součinnosti s cílenou expanzivní politikou Karla IV. a budováním královské domény. Podobu „ideálního státu“ Karel IV. shrnul v návrhu zemském zákoníku *Majestas Carolina*, reálného soustátí pak i v řadě inkorporačních listin. Výstavba rezidenčních areálů byla zamýšlena jako nástroj při potírání sporů také jako účinné pojistky proti šlechtě a měštům v daném území. Je možné předpokládat, že deklaraci nároků zemského pána pomocí specifické „hradní politiky“ Karel IV. poznal u svého prastrýce arcibiskupa Balduina Trevírského. Problematikou fenoménu sporu v pozdně středověkém prostoru se v obecné rovině zabýval zejména Otto Brunner (1939). Hans Patze (1972) také upozorňoval na význam středověkých měst spojených do nejrůznějších sdružení, která byla významnými interurbánními, posléze i politickými činiteli v daném kraji. Přiblížil rovněž obavy zeměpánů z těchto městských sdružení, což vyplývalo zejména z jejich rostoucího ekonomického potenciálu i protiopatření zeměpánů, zejména právní povahy, jež měla zmírnit jejich přílišný rozvoj a rozpínavost. Tento proces souvisel s cílenou „teritorializací“ částí domény, kde panovnický rod nikdy nesídlil a místní šlechta a města zde zaujímal zásadní vliv.

Přitom je zřejmé, že základní osu politiky Karla IV. tvořilo vždy několik složek (vojenské, správní, finanční, reprezentativní), jež tak přispívaly k dokonalé kontrole jednotlivých teritorií. Zatímco hrad Rothenberg v Horní Falci zastupoval nároky vojenské, sloužil jako správní orgán dům v Sulzbachu. Také v Žitavě si císař nechal vystavět dům. Celní hrady podél Norimberské obchodní cesty, stejně jako Karlsfried na Žitavské cestě, zastupovaly zase zájmy týkající se nároků královské pokladny. Sídla v Laufu, Milíně i na Ojvíně měla v první řadě rozměr propagandisticko-representativní (i když nikoli výlučně). Je zřejmé, že šlo o jednotný, flexibilní koncept, přičemž užití různých typů „domů“ variovalo dle potřeby.

Bylo nezbytné studovat, do jaké míry mohla architektura, jako komunikativní medium, vyjádřit legitimní nároky zeměpána a do jaké míry se tyto intence odrazily v uspořádání areálů i ikonografických programech. Definování těchto fenoménů umožnil zorný úhel sémantické analýzy a recepční teorie. Bylo ukázáno, že vizualizované panovnické atributy, mezi něž patřily specifické orientace staveb, dispozice a účelové výzdoby, byly určeny konkrétním recipientům a vycházely z konkrétního politického kontextu. Zatímco na Laufu, situovaném na bezprostřední hranici s říší, bylo prezentováno pevné postavení Lucemburka v rámci zeměpanské hierarchie, byla panovnickova moc ve Fojtlandu, teritoriu kdysi mocných za Karla rebelujících fojtů, vyjádřena výstavbou mohutného frontonu nasměrovaného ostentativně k městu Milínu. Demonstrativní rozměr vykazovala i zástavba na Ojvíně v hraničním Žitavsku, kde byl hrad s „císařským“ palácem a klášterem situován směrem k Žitavě.

Jako zásadní se ukázalo, že stavby nesly z hlediska architektonického uspořádání znaky rezidence (ač takto v pramenech nejsou označovány), tj. obsahovaly specifické architektonické jednotky jako císařské sály, kaple a ložnice ad., zajišťující tak praktický chod zástaveb a demonstrující tak stálou připravenost přijmout panovníka do svých zdí. Tento symbolický aspekt byl, alespoň v případě Žitavska, recipován i narativními prameny.

Je evidentní, že jmenované rezidenční hrady byly od počátku zamýšleny a budovány jako strategické a reprezentativní opory. Jejich výstavba byla výrazem moci a aktuální politické situace v daném teritoriu. Ve všech případech byla momentální legitimní příslušnost k českému soustátí podtržena sochařskými soubory propagující zemské symboly. Architektura zároveň tvořila i pevný rámec pro vizualizaci dynastické idee. Jmenovaná sídla jsou kamenými svědky procesu sukcesivní transformace opevněných hradních systémů k „státotvorné“ architektuře. Vztah mezi intencemi a finálním estetickým obrazem je přitom očividný. Často kladenou otázku „Zweckbau oder Kunstwerk?“ je proto nutné nahlížet pohledem konstituující se státní identity. Pomocí specifických vizuálních výrazových prostředků, počínaje volbou lokace a konče sochařskými cykly, byla propagována osobnost krále a císaře Karla IV. a tím *de facto* i konkrétní obraz středověkého „státníka“. Deklarovány byly nejen jeho státoprávní nároky, zejména však jištěna území Koruny české.

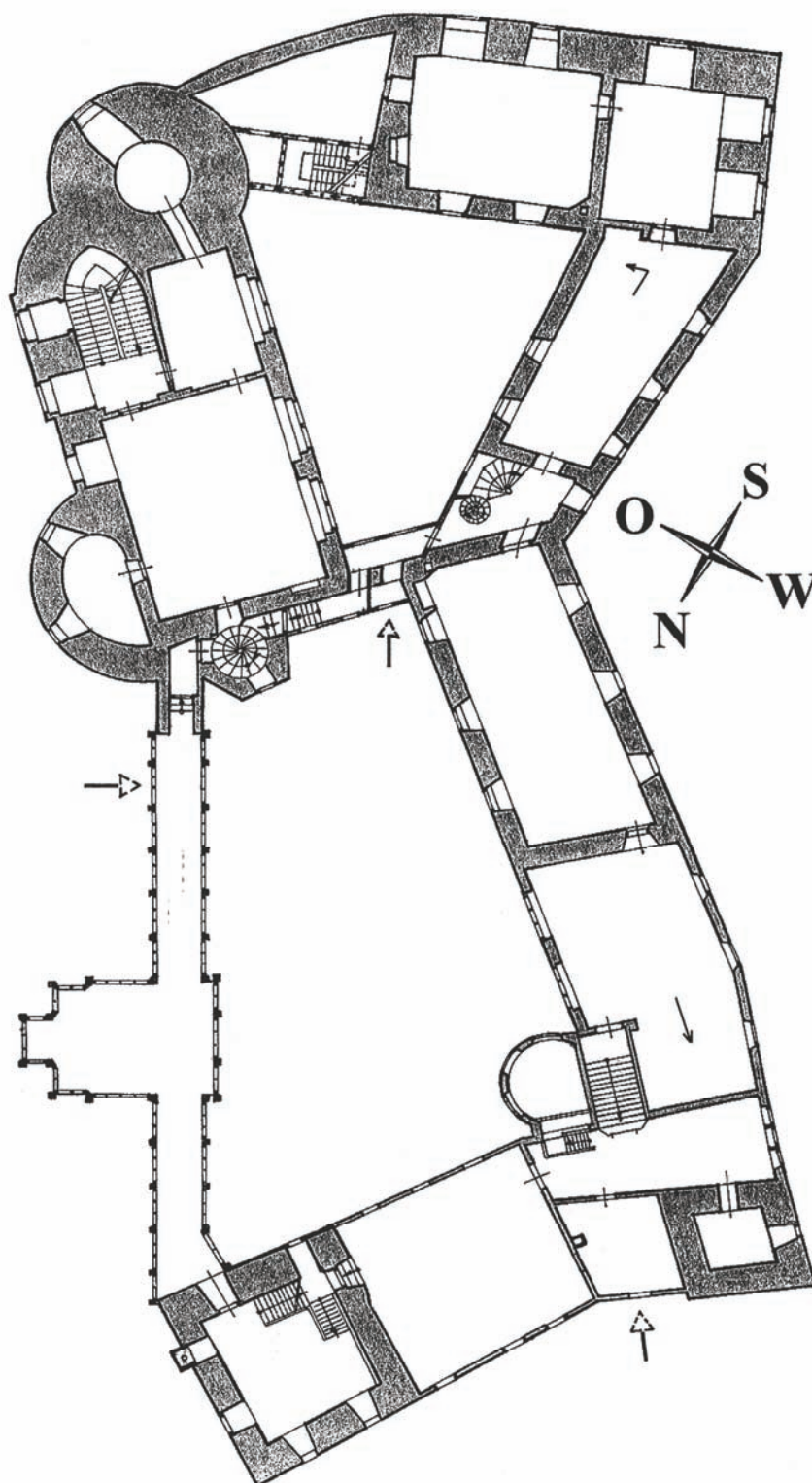
Obr. 2. Lauf na Pegnici. Půdorys prvního patra. V severním traktu situována táflovaná světnice, císařský sál se schematicky vyznačenou polohou kaple, ve východním traktu ložnice a audienční sál s erbovní galerií (Albert 1987, upravil Němec 2005).

Obr. 3. Lauf na Pegnici. Pohledová fasáda císařské rezidence. Socha sv. Václava a heraldická figura českého lva (Stadtarchiv Lauf).

Obr. 4. Milín. Anonym kolem roku 1720. Hrad se západním parkánem orientovaný směrem k městu. Originál zničen v roce 1945 (Leipoldt 1958).

Grundriß der Burg – Hauptgeschoß –

Obr. 5. Milín. Půdorys patra. Severozápadní a jižní trakt s předpokládaným přilehlým císařským sálem (Beyer / Raitzel 1996, upravil Němec 2005).

Obr. 7. Ojvín. Severovýchodní pohled na opěrný systém kostela postavený mezi lety 1366–1384. V pozadí císařský palác z roku 1364 (Němec 2004).

Richard Němec

ZUM BEGRIFF RESIDENZ. DIE FORMALEN ATTRIBUTE ALS KRITERIUM ZUR BESTIMMUNG DER SITZE KARLS IV. LAUF – MYLAU – OYBIN

Die drei hier vorgestellten Burganlagen in Lauf a. d. P. (Oberpfalz), in Mylau (Vogtland) und auf dem Oybin (Zittauer Land) dienten nur sporadischen Aufenthalten des Landesherrn und verfügten über minimale bürokratische sowie exekutive Funktionen. Aus funktionaler Sicht waren sie keine ständigen Herrschaftssitze, sondern wurden in der vorliegenden Studie als Residenzburgen definiert.

Die Analyse der Architektur, der Dispositionen sowie der ikonographischen Programme deutet auf eine absichtliche Visualisierung der kaiserlichen Macht und gezielte Kommunikation mit dem Betrachter hin. Durch diese Machtinstrumente sollten die Ansprüche des Herrschers vermittelt werden. Während in Lauf, an der unmittelbaren Grenze zum Reich, die feste Position der Luxemburger im Rahmen der böhmischen Landeshierarchie präsentiert wurde, ist die kaiserliche Oberhand in Vogtland, im Territorium der einst mächtigen, unter Karls rebellierenden Vögte durch den gewaltigen Ausbau einer Burgfront ausgedrückt. Der demonstrative Aspekt ist auch dem Oybin an der Grenze zu den nördlichen Gebieten der böhmischen Krone zu entnehmen.

Die Bauten wurden mit kaiserlichen Sälen, Kapellen, Schlafzimmer etc. ausgestattet. Sie weisen formale Attribute einer Residenz auf, womit die ständige Bereitschaft, den Landesherrn jederzeit zu empfangen, zur öffentlichen Schau getragen wurden. Nicht durch die Anwesenheit, sondern durch die Abwesenheit des Herrschers waren sie geprägt.

In allen Fällen wurde die momentane legitime Zugehörigkeit zur böhmischen Krone durch die bildhauerische Ausstattung betont. Sowohl die Architektur als auch die innere Ausstattung der Residenzanlagen erfüllte den Zweck der Repräsentation und sollte als machtpropagandistisches Mittel ein fester Rahmen für die Thematisierung der kaiserlichen Macht und damit letztendlich der dynastischen Idee funktionieren. Die Residenzanlagen sind als einer der früher Zeugen der Transformation von der Festungsarchitektur zur staatsbildenden Architektur anzusehen.

Petr Hlaváček

NOVÝ JERUZALÉM? SPIRITUÁLNÍ ROZMĚR KADAŇSKÉ REZIDENCE JANA HASIŠTEJNSKÉHO Z LOBKOWICZ (†1517)

Za hradbami královského města Kadaně, poblíž starší poutní kaple Čtrnácti sv. Pomocníků, byl roku 1473 založen františkánský klášter, který se záhy stal jedním z nejvýznamnějších v celém Českém království.¹⁾ Řehole sv. Františka a observantské konstituce neumožňovaly, aby vlastníkem kláštera byl řád samotný. Tím byli zpočátku kadaňští měšťané, podporovaní šlechtickou rodinou Vitzthumů. Český král Vladislav Jagellonský převedl listinou, vydanou 17. ledna 1481 v Praze, fundátorská práva ke klášteru na Jana Hasištejnského z Lobkowicz, jeho bratry Mikuláše, Jaroslava, Bohuslava a jejich legitimní dědice a nástupce.²⁾ Lobkowiczové měli v Kadani svůj vliv a zájmy již před polovinou 15. století. Roku 1469 dal král Jiří z Poděbrad Janovi Kadaň do zástavy a ustanovil jej hejtmanem města. Kadaň

¹⁾ K nejstarším dějinám františkánského kláštera v Kadani srov. P. HLAVÁČEK, *Retropektiva dějin františkánského kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani v 15. a 16. století: Geneze, rozkvět a úpadek*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti I*, J. HOMOLKA – M. HRUBÁ – P. HRUBÝ – M. OTTOVÁ (edd.), *Ústecký sborník historický 2001*, Ústí nad Labem 2001, s. 79–106.

²⁾ Originál listiny je ve Státním oblastním archivu (SOA) v Litoměřicích, pobočka Žitenice, fond: Lobkowiczové roudničtí – Rodinný archiv, II. skupina, V. oddělení, sign. P 6/38. Opis ze 16. století na volném listě – SOA Litoměřice, fond: Řád františkánů Kadaň, inv. č. 46, karton č. 4 (Historica); Jan byl též držitelem práv ke konventu klarisek u kostela Panny Marie v Panenském Týnci na Lounsku (od r. 1490 samostatně) – *Archiv Český 5.*, F. PALACKÝ (ed.), Praha 1862, s. 543; o problémech s tamější abatyší Barbarou Brantnerovou psal již v letech 1479 a 1487 z Kadaně chebské městské radě – Státní okresní archiv v Chebu, fond č. 1 (Archiv města Chebu), karton č. 475, Fasc. č. A 2775/183, A 2775/194.

byla nejdůležitější lobkowiczkou državou v severozápadních Čechách a představovala přirozené centrum celého dominia. Jan Hasištejský z Lobkowicz, jeden z nejvýznamnějších šlechticů jagellonského věku, usiloval až do konce svého života o její trvalé ovládnutí. Výrazem této snahy bylo též nákladné budování kadaňského františkánského kláštera s kostelem Čtrnácti sv. Pomocníků jakožto zamýšleným rodovým pohřebištem.³⁾

V presbytáři kostela Čtrnácti sv. Pomocníků se nachází tumba Jana Hasištejského z Lobkowicz (†1517), sekundárně přisazená k jeho severní stěně, jejímž autorem je sochař Ulrich Creutz. Svým expresivním ztvárněním stále vzbuzuje značnou pozornost i řadu otázek.⁴⁾ Onen náhrobek je totiž svého druhu klíčem k pochopení velkých změn ve spiritualitě křesťanského Západu na přelomu středověku a novověku, v čase humanismu a renesance, na samotném prahu mocného duchovního a církevně-politického úderu evropských reforemací. Rovněž je důležitým pramenem k poznání zbožnosti jedné zcela výjimečné osobnosti. Je nadmíru jasné, že spirituální koncept symboliky náhrobku musel vznikat ještě za života Jana Hasištejského z Lobkowicz a do jisté míry je tak výrazem jeho osobní spirituality. Na svrchní mramorové desce tumby se nachází reliéfní skelet. Výrazná hlava–lebka, s vpadlými očima i nosem a poškozeným chrupem, spočívá na podložce či polštáři, kolem krku umrlce je obtočen had. Zdá se, že se usmívá. Had je symbolem Dábla a Smrti, která však byla Kristem přemožena. Tělo, potažené ještě kůží, ale s jasně vystupujícími kostmi, je jakoby zahaleno do roušky či rubáše, přidržovaného zkříženými rukama umrlce, levou nohu rovněž obtáčí had. Na bočních

³⁾ K tomu např. J. TRUHLÁŘ, Listář Bohuslava Hasištejského z Lobkovic, Praha 1893, s. 143–144 (č. 107), 147 (č. 111), 159 (č. 126), 163 (č. 131), 173 (č. 143), (passim); Bohuslai Hassensteini a Lobkowicz Epistulae, Tomus II – Epistulae ad familiares (Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana), J. MARTÍNEK – D. MARTÍNKOVÁ (edd.), Leipzig 1980, s. 86–87, 105–106, 110, 115–116, 119–123, 174, (passim); Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1420–1526 (Codex juris municipalis Regni Bohemiae III), J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIEDRICH (edd.), Praha 1948, s. 535–538 (č. 309); srov. F. BERNAU, Hassenstein. Ein Beitrag zur Geschichte des Erzgebirgs, B. Leipa 1893, s. 95–118.

⁴⁾ O umístění lobkowiczké tumby se zmiňuje A. AMMAN, De Conventus Cadanensis ortu, situ et rebus memorabilibus (rukopis z r.1647), SOA Litoměřice, fond: Řád františkánů Kadaň, inv. č. 46, karton č. 4 (Historica), n. 39: „*A laeua Altaris Summi sub marmore requiescit Gener. D. D. Joannes Baro Hassensteinius de Lobkowiz primus Fundator ...*“ Její interpretací se zabývali např. J. OPITZ, Ulrich Creutz, ein unbekannter Bildhauer des Erzgebirges, Kaaden 1924, s. 6–10; J. KUMSTÁTOVÁ, Ulrich Creutz, kameník náhrobku Jana Hasištejského z Lobkovic a otázka jeho českých dřevořezeb, Diplomová práce na Katedře dějin umění FF UK, Praha 1974; J. CHLÍBEC, Náhrobek Jana Hasištejského z Lobkovic a místo pozdně gotické sepulkrální plastiky ve františkánských klášterních kostelech, in: Umění 44, č. 3–4, 1996, s. 235–244.

stěnách tumby, kde nalézáme erby Lobkowiczů a spřízněných rodů, vidíme ještěrky a žáby.

Tento typ náhrobku, tzv. transi, je vyjádřením velmi ostentativního pojetí křesťanské pokory a je vlastně jakousi exkluzivní reprezentací vztahu zemřelého k vlastnímu pozemskému životu, aktem pokání s eschatologickým výhledem.⁵⁾ „Transi“ je totiž zhuštěným teologickým symbolem důležitého přechodu v osobní historii jednotlivce – naturalistické zobrazení umrlce představuje ono mezidobí mezi živým smrtelným člověkem a člověkem vzkříšeným. V českém prostředí se jedná o naprostý unikát. Takový náhrobek nebyl jistě „standardním“, šlechtický objednavatel a jeho pozdější „obyvatel“ si jej musel zvolit, neboť přece jen šlo o velice osobitou demonstraci vlastní zbožnosti. Zásadní otázkou zůstává, proč se Jan pro tento typ náhrobku vůbec rozhodl. Kdo mohl tak říkajíc „asistovat“ při formování Janova rozhodnutí, pořídit si náhrobek tohoto druhu, který ho měl poněkud zvláštním způsobem prezentovat příštím generacím křesťanů a příslušníků jeho rodu. Jan je tu podle nápisu na tumbě představen především jako *primus fundator huius monasterii* a místo jeho pohřbu je tak plně zasazeno do umělecko-spirituálního kontextu kadaňského františkánského kláštera. Jakýmsi pendantem tumby je tzv. lobkowiczký epitaf (či spíše votivní deska) z roku 1516, dnes sekundárně umístěný za hlavním oltářem Zvěstování Panny Marie. Creutzovo autorství zde zůstává sporné, přesto dle některých formálních znaků mohl při tvorbě tohoto díla asistovat. Představuje Jana Hasištejnského z Lobkowicz v plné zbroji maxmiliánského typu, s lobkowiczským praporem v pravé ruce. Tento mramorový epitaf je velmi decentní demonstrací Janova aristokratického postavení. Pokud v sakrálním prostoru existoval v symbióze s tumbou a je to nanejvýš pravděpodobné, pak s ní vytvářel zřetelnou kontrapozici: vznešenost šlechtice a světská sláva rytíře za jeho života a realismus v pohledu na smrt, který lze pochopit právě jen z perspektivy

⁵⁾ Srov. např. K. COHEN, *Metamorphosis of a Death Symbol. The Transi Tomb in the Late Middle Ages and the Renaissance*, Berkeley 1973; P. BINSKI, *Medieval Death: Ritual and Representation*, London 1996; P. ARIÈS, *Dějiny smrti I.*, Praha 2000, s. 287–316; J. KUMSTÁTOVÁ, Ulrich Creutz, s. 27–28, 36–38, 78–83: její psychologizující interpretace vzniku tumby (pocit zmaru po sporech s Kadaňskými, údajné neshody se synem Jaroslavem apod.) pramení z mylného pochopení typu náhrobku „transi“. Autorka se domnívá, že Jana charakterizuje „pesimismus a nedůvěra k lidem“ (s. 27) a že „náhrobek Jana Hasištejnského není výrazem dobového esteticko-náboženského citění v Čechách (...), ale je individuálním projevem s použitím francouzského vzoru k vyjádření osobních pocitů a úzkostí Jana Hasištejnského, zesílených nemocí a neúspěchy“ (s. 38), což je velkým zjednodušením některých výroků z jeho spisů. Naopak, interpretace osobnosti našeho jeruzalémského poutníka není možná bez náboženského kontextu přelomu středověku a novověku, jak se snažím ukázat v této studii.

očekávaného vzkříšení mrtvých.⁶⁾ Kompletní Janův náhrobek, tedy tumba i s epitafem, musel být centrálně umístěn v prostoru presbytáře, snad za původním, kdysi poněkud předsunutým oltářem sv. Pomocníků a sice nad předpokládanou lobkowiczskou kryptou. Můžeme vážně uvažovat o prostoru před dnešním hlavním oltářem, kde byla při archeologickém výzkumu nalezena náhrobní deska Janova synovce, Václava Hasištejnského z Lobkowicz (†1520).⁷⁾ Kostel Čtrnácti sv. Pomocníků je třeba chápat jako místo, kde se v ikonografických konceptech nutně prolíná lobkowiczská rodová sebezprezentace s františkánskou spiritualitou. Na přelomu 15. a 16. století měla františkánská spiritualita, zejména ta, pěstovaná v reformní kongregaci františkánů-observantů, k níž náležel i klášter v Kadani, výrazné makabricko-eschatologické rysy.⁸⁾

⁶⁾ Postava má skleněné oči, tj. rytíř je živý. Je to skutečně zobrazení člověka za jeho pozemského smrtelného života nebo to je již nový, vzkříšený člověk? Na základě petrografického průzkumu víme, že mramor pro tumbu (víko) i epitaf byl získán ze skály v blízkosti Hasištejna. Jde jen o náhodu nebo má tento fakt i nějaký hlubší význam? Srovnej Výzkum horniny a identifikace zdroje suroviny tumbly Jana Hasištejnského + Výzkum horniny a identifikace zdroje suroviny desky Jana Hasištejnského (Pro město Kadaň zpracovali Vladimír Šrein, MINGEO Petr Bohdál, ÚSMH AV ČR), Praha 2003.

⁷⁾ F. MADĚRA, Heraldické a nápisové památky Chomutovska, Chomutov 2003, s. 80; Bohuslav Balbín (†1688) zaznamenal poněkud anekdotický příběh, který se bezprostředně dotýká naší problematiky (SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, fond LRR, I. skupina, sign. E3/38: B. Balbinus, Syntagma genealogicum – za upozornění děkuji Lukáši Gavendovi z Městského muzea v Kadani). Podle vyprávění kadaňských františkánů byl jeden z Janových bratrů s Janem v nepřátelství. Někdy po jeho smrti přišel pryč „ad Ejus tumulum“ a vstřelil z bambítky kulku „in fratris statuum“. Každopádně je to jeden z dokladů tradice, že tumba a epitaf fungovaly v prostoru pospolu. Jak však tuto zmatenou anekdotu interpretovat? Janovi bratři byli v době jeho smrti všichni mrtvi. Snad jde o ozvuk ikonoklastického ataku utrakvistů na klášterní kostel v roce 1535; srov. Z. WINTER, Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, Sv. I, Praha 1895, s. 92.

⁸⁾ K tomu srov. např. K. ELM, Tod, Todesbewältigung und Endzeit bei Bernhardin von Siena. Ein Beitrag zum Verhältnis von italienischen Humanismus und franziskanischer Observantenpredigt, in: K. ELM, Vitasfratrum. Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts. Festgabe zum 65. Geburtstag, Saxonia Franciscana, Bd. 5, D. BERG (ed.), Werl 1994 s. 297–307; tento teologický postoj se zrcadlí např. ve spise „*De evangelio aeterno*“ od sv. Bernardina ze Sieny (†1444), který se nacházel i v knihovně kadaňského kláštera – Catalogus Librorum Qui Anno 1742 inventi sunt In Bibliotheca Conventus Caadanensis Fratrum Minorum S. Francisci Reformatorem Provinciae Bohemiae S. Wenceslai D. et M. Ad SS. 14 Auxiliatores, Národní archiv v Praze, fond: Archiv české františkánské provincie (ŘF), kniha č. 268, nepag. (H Sermonistae et Homiliarij, In Folio Minori, 6 – Sermones de Evangelio aeterno S. Bernardini Senensis).

Velkou neznámou pro nás též zůstává, jakou roli hrál při utváření ikonografické koncepce náhrobku, totiž tumby i epitafu, sochař Ulrich Creutz.⁹⁾ O jeho životě nevíme téměř nic, přičemž kadaňská lobkowiczská tumba je patrně jeho jediným celým jménem podepsaným a zároveň signovaným dílem. Musíme ovšem konstatovat, že umělecká hodnota tohoto funerálního artefaktu není valná a rozhodně nepatří k nejkvalitnějším z Creutzovi připisovaných děl. Byl v tom nějaký záměr? Bylo to snad přáním objednavatele, tj. našeho Jana, jako další z výrazů jeho ostentativní pokory? Nemohl si snad Jan pro svůj náhrobek zjednat umělce prvořádní kvality? Otázek je mnohem více. Co bylo v Janově testamentu, který se nezachoval? Existoval vůbec? Jan zemřel o svátku sv. Anežky Římské, dne 21. ledna 1517 v Kadani. Jaký průběh měl vlastně Janův pohřeb v onom i jinak symbolickém roce 1517? Proběhl v tichosti? Nebo královské město Kadaň zažilo velkolepý pohřební průvod z Kadaňského hradu, vedoucí Zámeckou ulicí (dnes Tyršova) přes hlavní náměstí kolem radnice a dále Svatou branou k františkánskému kostelu Čtrnácti sv. Pomocníků, jak by se slušelo na tak významného šlechtice? Spíše můžeme předpokládat tuto druhou variantu. A kdo všechno pak mohl jít v takovém průvodu? Určitě zástupci lobkowiczkého rodu, okolní šlechty, kadaňských měšťanů, kléru, rytíři johanité od kostela Panny Marie i minorité (tj. františkáni-konventuálové) od sv. Michaela. A samozřejmě františkáni-observanti od Čtrnácti sv. Pomocníků, v jejichž klášterním kostele se konaly pohřební obřady. Všechno jsou jen dohady, vycházející z analogií, neboť žádné informace o Janově pohřbu nemáme.¹⁰⁾

⁹⁾ Umělec tohoto jména byl činný nejen v Kadani, nýbrž i v Nördlingen a Halle, přičemž nelze jednoduše předpokládat, že se jedná o jednu a tutéž osobu. Zajímavý je ovšem osud Creutze z Halle: roku 1521 byl přijat mezi tamější měšťany a záhy se přidal k radikálnímu křídlu německé reformace kolem Thomase Müntzera. Po porážce Müntzerových selských houfů v roce 1525 byl zatčen, vyslýchán útrpným právem a vypovězen z Halle; srov. Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), J. HOMOLKA a kol. (ed.), Praha 1984, s. 215; F. BISCHOFF, Neues zu Ulrich Creutz. Oder: Wie lange währte die Lebensarbeitszeit spätgotischer Künstler?, in: Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa, J. FAJT – M. HÖRSCH (edd.), Ostfildern (Studia Jagellonica Lipsiensia, Bd. 1), s. 347-369.

¹⁰⁾ S podivem musím konstatovat, že podobně nevíme nic o pohřbu a náhrobku Janova bratra Bohuslava: krátce po Bohuslavově smrti v roce 1510 napsal jeho přítel Jan Šlechta ze Všehrd latinský epitaf: „... věz, čtenáři, že tento nenápadný kámen skrývá popel Bohuslavův“. Z toho snad můžeme usuzovat, že Bohuslavův náhrobek v kostele sv. Mikuláše v Přísečnici byl jednoduchý a prostý – srov. F. BERNAU, Hassenstein, s. 150; mezi českými evangelickými exulanty se objevila tradice, že Bohuslav byl fundátorem kadaňského kláštera a dokonce v něm je i pohřben – srov. Z. THEOBALDUS, Caspari Bruschi Redivivi. Gründliche Beschreibung des Fichtel-Berges, Nürnberg 1683, s. 31; několik málo drobností víme o průběhu pohřbu Bohuslava Felixe Hasištejnského z Lobkowicz, který byl synem Václava Hasištejnského z Lobkowicz (†1520), Janova synovce, pohřbeného v kostele Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani. Bohuslav Felix se narodil 13. 1. 1517, tedy asi týden před Janovou smrtí. Zemřel dne 27. srpna 1583 na svém zámku v Líčkově na Žatecku. Slavnostní pohřeb se konal takřka měsíc po jeho

O Janově osobním založení si můžeme učinit pouze fragmentární představu. Například roku 1478 psal panoši Kunrátovi z Petrovic, purkrabímu na Českém Krumlově, aby *pro starú známost* podporoval a ochraňoval bratra Václava, totiž jistého poustevníka, který s Janovým listem na Krumlov přišel. Poustevník Václav působil již ve službách Janova otce Mikuláše (†1462) a nyní se hodlal usadit kdesi na panství frimburském právě u Krumlova. Jan, který měl dle všeho k poustevníkovi velmi osobní vztah, měl jen jediné přání: *A by se dobře měl, to bych rád viděl.*¹¹⁾ Pestrou mozaiku Janovy osobnosti si můžeme dotvořit na základě jeho dvou česky psaných literárních děl, které sepsal v posledních letech svého života.¹²⁾

smrti. Po převezení do Chomutova dne 21. září 1583 neslo jeho mrtvé tělo 16 měšťanů od kamenného můstku (patrně na Pražském předměstí) ke špitálu. Na druhý den byla rakev zesnulého přenesena 16 šlechtici do zámeckého kostela sv. Kateřiny, kde se konaly pohřební obřady – G. J. DLABACŽ, *Matthäus Meisners Leben und seine, aus einer in der Stiftsstrahöwer Bibliothek aufbewahrten Handschrift jetzt zum erstenmahl abgedruckte, und in eine chronologische Ordnung gebrachte Ephemeriden*, in: *Miszellen für Böhmen III.*, Görlitz 1793, s. 37–38; ke šlechtickým pohřbům srov. P. KRÁL, *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raně novověké společnosti*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, *Opera historica* 8, V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), České Budějovice 2000, s. 315–332; TÝŽ, *Trauer und Ruhm. Trauerzüge böhmischer Aristokraten im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Menschen–Handlungen–Strukturen. Historisch-antropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, *Opera historica* 9, V. BŮŽEK – D. ŠTEFANOVÁ (edd.), České Budějovice 2001, s. 117–137.

¹¹⁾ AČ 9, J. KALOUSEK (ed.), s. 237.

¹²⁾ Je velkým zjednodušením vidět v Janovi především modelovou osobnost „šlechtice–hospodáře“, jak to činí J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1–2 (1471–1526)*, Praha 2001, s. 438, 460, 539–542; z Janova soukromého života známe jeden pozoruhodný detail: Jan měl nemanželského syna Wolfganga s jistou Annou Regenspergerovou z Bayreuthu, patrně měšťankou. Ten byl vychováván a vzděláván v humanistické družině Janova bratra Bohuslava na hradě Hasištejně, společně s Matheusem Aurogallem či Mikulášem a Zikmundem z Lobkowicz, syny jejich zemřelého bratra Mikuláše III. „Wolfgangus Cadanensis“ je roku 1504 uváděn společně se Zikmundem a Mikulášem a též Friedrichem Knoblochem jako student hasištejnské školy, kteří v latinské básni pozdravují návrat učitele Johanna Sturna z Lipska; srov. J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 21/2, 1981, s. 23–47, zde s. 28, 41; *Rukověť humanistického básnictví* 3, s. 179. V roce 1505 se Bohuslav dotazoval svého známého právníka Bernarda Adelmanna, co by měl Jan podniknout, aby Wolfganga legitimizoval. Šlo o to, aby Wolfgang mohl přijímat církevní úřady a benefícia. Roku 1512 převedl Jan Hasištejnský z Lobkowicz Wolfgangovi do vlastnictví svůj dům v Zámecké ulici (dnes Tyršova) v Kadani, tj. v bezprostřední blízkosti své rezidence na Kadaňském hradě a též některé vinice v okolí, totiž na Jelení hoře a Zlatém vrchu – Státní okresní archiv (SOKA) v Kadani, fond: Archiv města Kadaně, Kadaňská městská kniha 1465–1522, kniha č. 567a, fol. 289v–290r (datace „Feria vi post S. Francisci ... 1512“). Mohlo se jednat o dům, v němž Jan bydlel po požáru Kadaňského hradu v roce 1498, neboť jeho hradní rezidence procházela

Na prvním místě je to moralistní spisek *K správě a naučení synu Jaroslavovi* z roku 1504. Hned v úvodu zaznívá věta, která dobře koresponduje s naší problematikou: *Synu milý, pomni na to, co jsem já byl, co jsem a nač mi jest přišlo, a nač mi ještě přijíti má, že umřítí musím a v prst a popel že obrácen budu, a jako v nic.*¹³⁾ Bezpochyby je to parafráze na staré lobkowiczské rodové heslo *Popel jsem a popel budu*, které je jedním z dalších dokladů lobkowiczské ostentativní pokory a symbolem pokání. Heslo a jeho parafráze však nejsou výrazem marnosti či existenciálního zoufalství. Naopak jsou výrazem pravdivosti vůči sobě samému s výhledem na příchod budoucího Kristova království. Sám Jan ve svém spise lapidárně uvádí: *Štěstím tohoto světa bez protivensství strach, že nebudem uvedeni do nebeského království vedle řeči Pána Krista, jenž dí ve čtení, že skrze mnohá protivensství v světě musíme přijíti do nebeského království. A daleko lepší a jistší naděje jest k spasení, kdož má neštěstí a protivensství v světě, než kdož má celé štěstí, dokonalé bez neštěstí a beze všelijakého protivensství.*¹⁴⁾ Právě v těchto a podobných Janových úvahách můžeme tušit jistou eschatologickou dimenzi, tj. Janovo přemýšlení o posledních věcech člověka i světa. Nutno podotknout, že v lobkowiczské knihovně na Hasištejně u Kadaně, o kterou pečoval Janův mladší bratr, slavný humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkowicz (†1510), se nalézaly jak mystické spisy Pseudo-Dionysia Areopagity, tak eschatologicky laděné interpretace starozákonních proroků, totiž *Explicatio Prophetarum* od takřka legendárního kalábrijského opata Jáchyma z Fiore (†1202), jež byly inspirací většiny církevních reformátorů. Hasištejnská knihovna vlastnila jejich vzácné rukopisy ze 14. století, což jistě také nebyla náhoda. Bohuslav musel mít na jejich získání osobní zájem. Víme také, že knihy mezi bratry Lobkowiczi kolovaly. Například Bohuslav Hasištejnský z Lobkowicz daroval z knihovny svému bratru Mikuláši III. († před 1499) astronomickou příručku *Introductorium in astronomiam* arabského učenice Albumasara (†886),

nákladnou rekonstrukcí. Snad můžeme tuto dočasnou lobkowiczskou rezidenci v Kadani identifikovat s domem čp. 133, nacházejícím se přímo proti hradní bráně, na němž bylo při rekonstrukci v letech 1995–1997 objeveno a restaurováno honosné kamenné ostění pozdněgotického obdélníkového okna. Další dům vlastnil Jan v letech 1510 a 1513–1515 ve Vodní (Čechově) ulici; srov. J. HOFMANN, *Geschichte der Juden in Kaaden I.*, in: *Zeitschrift für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei* 2, Heft 1, 1931/32, s. 23. Ještě roku 1504 (nebo dříve) obdržel Jan 600 kop grošů od krále Vladislava na opravu a důkladnější opevnění Kadaňského hradu („*arcis Cadanensis*“) – Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 105–106.

¹³⁾ V. MILLER – M. RACKOVÁ, *K správě a naučení synu Jaroslavovi* (ediční příprava), in: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*. Sborník Katedry bohemistiky Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, D. MOLDANOVÁ (ed.), Ústí nad Labem 1998, s. 117–149, zde s. 119.

¹⁴⁾ V. MILLER – M. RACKOVÁ, *K správě a naučení synu Jaroslavovi*, s. 130.

vytištěnou v Augšpurku roku 1489.¹⁵⁾ Můžeme tedy předpokládat, že Janovi byla hasištejnská knihovna rovněž otevřena, zvláště, když byl s Bohuslavem v čilém osobním kontaktu.¹⁶⁾

Expresivní ztvárnění smrti nacházíme i na dalších uměleckých artefaktech, které náleží do širšího kulturního kontextu rodu Hasištejnských z Lobkowicz. Vedle Kadaně a Přísečnice pohřbívali Lobkowiczové od počátku 16. století i v augustiniánském kostele sv. Vavřince v Pšovce (Šopce) pod Mělníkem, který stojí blízko jejich někdejší sekundární rezidence v Obříství.¹⁷⁾ Z tohoto kostela pochází nádherný renesanční votivní obraz od monogramisty IW, datovaný rokem 1530. Na jeho vnitřní straně je namalována Nejsvětější Trojice, na straně vnější pak klečící rytíř v maxmiliánské zbroji,¹⁸⁾ adorující vzkříšeného Krista, k němuž přistupuje Smrt, personifikovaná kostlivcem, držící v levé ruce kosu a v pravé přesýpací hodiny, symbol marnosti a času, směřujícího k Poslednímu Soudu.¹⁹⁾ Mohlo by se jednat o Janova syna, Jaroslava II. Hasištejnského z Lobkowicz (†1529), který sídlil na

¹⁵⁾ A. RICHTEROVÁ – K. BOLDAN, Library of Bohuslav Hasistein of Lobkowicz from Collections of the Roudnice Lobkowicz Library, Prague 1995, s. 6–7, 17; F. KARFÍK, Ficiniana v knihovně Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, in: Bene Scripsisti. Filosofie od středověku k novověku, Sborník k sedmdesátinám Stanislava Sousedíka, J. BENEŠ – P. GLOMBÍČEK – V. URBÁNEK (edd.), Praha 2002, s. 87–108.

¹⁶⁾ Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 59, 106, 110, 112–113, 121–123; srov. F. BERNAU, Hassenstein, s. 112–115, 120, 137–147; vztah mezi oběma bratry byl jistě upevněn i tím, že se Jan, sám mladík starší jen o jedenáct let, zhruba v letech 1466 až 1475 staral o výchovu mladšího Bohuslava.

¹⁷⁾ V. MILLER – M. RACKOVÁ, K správě a naučení synu Jaroslavovi, s. 138: v soudobých poznámkách za rukopisem jsou uvedeny zprávy ze života rodiny Hasištejnských z Lobkowicz; roku 1504 se na Obříství narodil Janovu synu Jaroslavovi synek Hendrych, který v témže roce zemřel a „*pochován jest v klášteře pod Mělníkem*“; 1505 se narodil v Přísečnici Jaroslavův syn Levin, zemřel na mor roku 1507 a byl pochován v Přísečnici; 1508 se na Obříství narodili Jaroslavovi dcera Anna a syn Albrecht, zesnulí v témže roce a pochovaní „*v klášteře pod Mělníkem*“; k historii kostela a kláštera v Mělníce–Pšovce – Umělecké památky Čech 2, E. POCHÉ (ed.), Praha 1978, s. 372–373; P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, s. 361–363.

¹⁸⁾ Ještě drobnost: buď jsou Kristus a Smrt v nadživotní velikosti nebo rytíř v brnění představuje dětskou či mladistvou postavu. Je totiž zhruba o třetinu menší. Tato eventualita zatím zůstala bez povšimnutí.

¹⁹⁾ L. KESNER st., Mistr IW. Katalog výstavy Galerie výtvarného umění Litoměřice, říjen/listopad 1993, Litoměřice 1993, s. 28–29; nejnověji shrnuje TÝŽ, Mistr IW – votivní obraz ze Pšovky s Kristem, Smrtí a prosebníkem, in: Mělník–Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku–Pšovce obnoveného po povodni roku 2002, R. ŠPAČKOVÁ (ed.), Mělník 2004, s. 54–61.

Obříství a nebyl již pohřben v Kadani ve františkánském klášteře, ba ani v Přísečnici.²⁰⁾

Dalším takovým uměleckým dílem je hasištejsko-lobkowiczský perlový oltář, nalézající se až do roku 1773 v kostele sv. Kateřiny v Chomutově, koncipovaném ve druhé polovině 16. století jako lobkowiczské mauzoleum.²¹⁾ Původní retábl byl v roce 1511 realizován jako zakázka kardinála Albrechta Braniborského a roku 1532 byl vyzdoben perlovými výšivkami od Hanse Plocka. Po roce 1545 se jeho část dostala do majetku rodu Vitzthumů a po svatbě Anny Vitzthumové s Bohuslavem Felixem Hasištejským z Lobkowicz (†1583) v roce 1550 se jako věno dostala k Lobkowiczům. Bohuslav Felix, sám horlivý luterán, se osobně zasazoval o tzv. Českou konfesi (1575), jež se měla stát společnou platformou českých luteránů, reformních utrakvistů i Bratří.²²⁾ Ve střední části perlového oltáře je zobrazen Kristus–Trpitel, jedoucí na triumfálním voze. V levé ruce třímá provaz, na němž jsou uvázány osoby, znázorňující d'ábla, smrt a hřích. Předposlední ze čtyř postav je ztvárněna jako kostlivec, personifikovaná Smrt, nad níž Kristus zvítězil. Tato střední část vznikla až roku 1573 na zámku Líčkově jako lobkowiczská

²⁰⁾ K Obříství – A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 15 (Kouřimsko, Vltavsko a J.–Z. Boleslavsko)*, Praha 1927, s. 2624; držitelé fundátorských práv ke klášteři v Pšovce se často měnili: do roku 1503 jimi byli vladykové z Běškovic a po nich krátce Smil Vlinský z Vliněvsí. Král Vladislav Jagellonský postoupil roku 1502 svá práva ke klášteři Albrechtu Libštejskému z Kolovrat, který pak všechna fundátorská práva držel v letech 1506–1510. Do roku 1521 byli držiteli práv páni z Valdštejna a po nich až do roku 1592 Beřkovští ze Šebířova. V letech 1592–1594 byl „fundátorem“ Jiří Popel z Lobkowicz, který v letech 1571–1592 vykonával též fundátorská práva k františkánskému klášteři Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani. Vztah Lobkowiczů ke klášteři v Pšovce mohl souviset s držbou panství Obříství, z jehož vesnic byly klášteři patrně odváděny platy, a sice i za Lobkowiczů. Např. dle klášterního urbáře z roku 1611/1617 dostával klášter plat z lobkowiczské vesnice Černouček; srov. P. ZAHRADNÍK, *Dějiny kláštera obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka*, in: *Mělník–Pšovka, Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku–Pšovce obnoveného po povodni roku 2002*, R. ŠPAČKOVÁ (ed.), Mělník 2004, s. 14–15, 17; k Jiřímu Popelovi z Lobkowicz – P. HLAVÁČEK, *Retrospektiva*, s. 97–98.

²¹⁾ J. PACHNER, *Kostel sv. Kateřiny v Chomutově. Oprava raně středověké sakrální stavby – dějiny, archeologický a restaurátorský průzkum*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti II.*, J. HOMOLKA – M. HRUBÁ – P. HRUBÝ – M. OTTOVÁ (edd.), USH 2003/1, Ústí nad Labem 2003, s. 434. V interiéru je též zachováno torzo nástěnné malby, totiž lobkowiczského epitafu, zobrazující příslušníky rodu v rytířském brnění, rodový erb a dva anděly s polnicemi, kteří evokují vyhlášení Posledního Soudu, jak se popisuje ve Zjevení Janově (8,7 – 11,9)

²²⁾ F. HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 129–136, 318–319, *passim*; srov. P. HRUBÝ, *Bohuslav Felix Hasištejský z Lobkovic (Rodinné a majetkové zázemí luteránského předáka v předbělohorských Čechách)*, in: USH 2000, Ústí nad Labem 2000, s. 98–131.

zakázka a jejím autorem je saský krumplíř Filip Innderfelder.²³⁾ Byla snad v tematizaci smrti u Lobkowiczů 16. století jistá myšlenková kontinuita nebo můžeme ony příklady odbýt pouhým odkazem na obecně panující paradigma?²⁴⁾

V pozdním středověku bylo eschatologické naladění typické především pro křesťanské nonkonformisty („kacíře“) a též pro františkány-observanty, zejména ve Svaté zemi. Právě s nimi přišel Jan Hasištejnský z Lobkowicz do styku během svého putování roku 1493, o němž roku 1505 napsal svůj druhý český spis, totiž *Do Jeruzaléma k Svatému Hrobu Pána Ježíše Krista Spasitele našeho léta 1493 začaté a šťastně vykonané putování*.²⁵⁾ Pouti se též zúčastnil saský kurfiřt Friedrich

²³⁾ L. KONEČNÝ, Staronové poznatky o hasištejnsko-lobkovickém perlovém oltáři, in: Umění 38, 1990, s. 504–510.

²⁴⁾ V předsíni františkánského kostela Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani se nalézá náhrobek Janova otce, Mikuláše II. Hasištejnského z Lobkowicz (†1462). Barokní tradice tvrdí, že Mikuláš byl v kostele pohřben podle přání vyjádřeného v závěti, neboť si prý přál, aby po něm lidé po jeho smrti šlapali – G. CRUGERIUS, Sacri Pulveres, Pragae 1669, s. 161–162; B. BALBINUS, Miscellaneorum historicum regni Bohemiae, Decas II., Liber I., Pragae 1687, s. 110. Byl by to pak další z dokladů lobkowiczské ostantativní pokory. Pravděpodobně byl však Mikuláš pohřben v krušnohorské Přísečnici v kostele sv. Mikuláše u oltáře sv. Doroty, stejně jako jeho otec a Janův děd Mikuláš I. (†1435) – A. PODLAHA, Catalogus codicum manu scriptorum, qui in Archivio Capituli Metropolitanani Pragensis asservantur, Pragae 1923, s. 44 (regest): „1463 10./6. Johannes de Lobkovic ex ultima voluntate Nicolai de Lobkovic avi sui dat 12 sex. altari et capellano in Přísečnice.“ Srov. F. BERNAU, Hassenstein, s. 95. Nejstarší doklad o přítomnosti náhrobku v Kadani má až A. AMMAN, De Conventus Cadanensis, Num. 38 – ve svém spise z roku 1647 uvádí, že se náhrobek nalézá „in atrio Ecclesiae“. Mikuláš měl též úzké kontakty (i když poněkud ambivalentní) se sv. Janem Kapistránem (†1456), generálním vikářem observantské kongregace řádu sv. Františka, který svou kazatelskou činnost nazíral právě v eschatologické perspektivě – viz P. HLAVÁČEK, Svatý Jan Kapistrán a Kadaň, in: USH 2000, s. 89–97, zde s. 90–91. TÝŽ, „Ego Pragam intrare non possum, brevi tempore catuli mei intrabunt“: Ein Beitrag zum böhmischen Itinerar des hl. Johannes Kapistran, in: Europa und die Welt in der Geschichte. Festschrift zum 60. Geburtstag von Dieter Berg., R. AVERKORN – W. EBERHARD – R. HAAS – B. SCHMIES (edd.), Bochum 2004, s. 660–669; poněkud neobvyklý je i náhrobek Heleny z Lobkowicz, Janovy dcery, v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mašřově na Kadaňsku – lobkowiczský erb na jejím náhrobku neobsahuje tradiční helm s klenotem, ale jakousi větev (strom?), propletenou stuhou, navíc ještě opasek s přezkou, spojující větev/strom a s erbovním štítem. Takovéto ztvárnění se vyznačuje bohatou kristologickou symbolikou – strom = strom Života = Kristus, opasek = věrnost Kristu i rodu, lívček pod štítem = symbol vzkříšení. K náhrobku viz F. MADĚRA, Heraldické a nápisové památky Chomutovska, Chomutov 2003, s. 133.

²⁵⁾ Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování k Svatému Hrobu, F. STREJČEK (ed.), Praha 1902 (edice pořizena na základě nejstaršího dochovaného rukopisu z roku 1515); františkány-observanti se dokonce plavili s Janem na galéře z Benátek do Svaté země. Jan uvádí např. bosáky ze Seelandu v Nizozemí (kněží Adrian, Ebrharth z Deszberku, Bernardin z

Moudrý, příznivec františkánů, jenž byl tehdy v eschatologickém očekávání často identifikován s císařem posledního věku.²⁶⁾ Svatá země byla epicentrem pokojné i značně neklidné koexistence františkánů, tj. příslušníků římské církve s židy, muslimy a východními křesťany.²⁷⁾ Řád Menších bratří sem přišel velmi záhy a roku 1219 se tu nakrátko objevil i sv. František z Assisi. Misie nepřinesla žádné masové obrácení „pohanů“ a „schizmatiků“, a tak se bratři snažili o vzájemnou toleranci s jinověrci a soustředovali se především na pastorační činnost tamějších katolíků a zaopatřování křesťanských poutníků. Františkánská *Provincia Terrae Sanctae* nepřežila zhroucení latinské církve ve Svaté zemi po dobytí Akkonu roku 1291. Bratři však z Palestiny zcela nezmizeli a postupně získali významný podíl na správě svatých míst v Jeruzalémě a Betlémě. Roku 1333 jim pak sultán dovolil zakládat ve Svaté zemi kláštery. Zde má své počátky *Custodia Terrae Sanctae* a tamější privilegované postavení řádu Menších bratří. Kustodie se stala útočištěm mnoha nonkonformních bratří, zejména františkánů-spirituálů. Ti přispěli k tomu,

Herbachu a Jan) a ze Španělska (kněží Negnyr, Augustin a František od Svatého Kříže), s. 22, 101. Ve výpravě však byli i další šlechtici z Kadaňska, totiž Jiřík Kfelř ze Zakšova a Jan Mládě z Vilémova – Jana Hasišteinského z Lobkovic Putování, s. 99; srov. A. SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého 13 (Plzeňsko a Loketsko), Praha 1937, s. 247; TÝŽ, Hrady, zámky a tvrze Království českého 14 (Litoměřicko a Žatecko), Praha 1923, s. 382; k „turistické“ dimenzi Janovy pouti viz R. BUCHBERGER, Touristische Aspekte der Jerusalem-Pilgerfahrt im 15. Jahrhundert. Die Reisen des Jan Hasištejnský z Lobkovic (1493) und Martin Kabátník (1491/92), Universität Wien – Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte (Dissertation 2001).

²⁶⁾ Jana Hasišteinského z Lobkovic Putování, s. 101, 103; Friedrich III. Moudrý (†1525) byl v kontaktu s humanistickými kruhy a r. 1502 založil univerzitu ve Wittenberku, na kterou povolal Luthera a Melanchthona a později podpořil jejich reformní hnutí. Jeho osobní devisa „*Verbum Domini manet in aeternum*“ se stala jedním z hesel luterské reformace. Již roku 1495 zpracoval Johannes Hermansgrün proroctví o císaři posledního věku, v němž čtenáři předkládá svou vizi o naplnění proroctví právě v saském kurfiřtu Friedrichovi, jehož snad doprovázel na pouť do Svaté země. Na počátku reformace věřili luteráni, že novým Friedrichem Barbarossou, oním eschatologickým císařem, je právě Friedrich Moudrý. Martin Luther je r. 1521 přesvědčen, že se proroctví o císaři posledního věku ve Friedrichovi naplnilo; srov. I. LUDOLPHY, Friedrich der Weise. Kurfürst von Sachsen 1463–1525, Göttingen 1984; E. BIERENDE, Die wettinischen Geschichtsmymthen in der Bilderwelt Lucas Cranach d.Ä., in: Glaube und Macht. Sachsen im Europa der Reformationszeit (2. Sächsische Landesausstellung – Torgau, Schloss Hartenfels 2004) – Aufsätze, H. MARX – C. HOLLBERG (edd.), Dresden 2004, s. 246–255; H. MÖHRING, Der Weltkaiser der Endzeit. Entstehung, Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung, Stuttgart 2000, s. 253, 267–268.

²⁷⁾ Jan komentuje setkání s jinými křesťanskými církvemi, s Židy a muslimy, ač je sám přesvědčeným příslušníkem římské církve, různě, někdy i s jistou dávkou tolerance a pochopení. Nenalézáme u něj tehdy obvyklé projevy antijudaismu či antisemitismu. Sám Jan podporoval růst židovské komunity v Kadani, zejména pro její pozitivní ekonomické aktivity. Srov. J. HOFMANN, Geschichte, s. 22–28.

že i tak značné sebevědomí františkánů ve Svaté zemi bylo obohaceno o spiritualisticko-eschatologické komponenty, vycházející zřetelně z učení Jáchyma z Fiore. Přítomnost bratří na posvátných místech Ježíšova působení a vliv spiritualismu umocňovaly v celém řádu vědomí, že tvoří skutečný *ordo seraphicus* či *ordo apostolicus* posledního času.²⁸⁾ Roku 1434 převzali františkáni-observanti s dovolením papeže Evžena IV. kláštery ve Svaté zemi. Horlivě pak pokračovali v (nutně) nenásilné františkánské misii v intencích svatého zakladatele řádu.²⁹⁾ Právě v těchto observantských kláštrech pobýval jako poutník i Jan Hasištejnský z Lobkovic a živě komunikoval s tamějšími bratřími. Během svého putování navštívil například kláštery františkánů-observantů v Benátkách, na ostrově sv. Michaela (Pasman), na dalmatské Lesině (Hvar), v Dubrovniku, na Krétě, na Rhodu, v Jeruzalémě i v Betlémě či jejich špitál v Rámě.³⁰⁾ Jan, sám držitel fundátorských práv k františkánskému klášteru v Kadani, mohl mít jistě na cestu průvodní list od českých františkánů-observantů, totiž od tehdejšího provinčního vikáře Paulina z Lemberka či od kadaňského kvardiána, kterým již tehdy mohl být Eusebius z Neumarktu, doložený v roce 1496.³¹⁾ Zájem o Svatou zemi, v této době koneckonců obecně rozšířený, trval u Jana i nadále a jeho informačním zdrojem byli právě františkáni.

²⁸⁾ Petr Nosek z Klatov, lektor dominikánů v Brně a Olomouci, sepsal v letech 1458–1462 obsáhlé pojednání „*Confessiones sectarum bohemicarum*“, mapující široké spektrum křesťanských nonkonformistů v Českém království. Součástí spisu jsou překvapivě též „*Errores quorundam bernhardinorum*“, tj. františkánů. Učený dominikán před námi nechává defilovat jedenatřicet kacírských článků, které připisuje některým českým františkánům, např., že se označují za „serafity“ a tvrdí, že jako jediní následují „*veram paupertatis regulam*“; srov. A. NEUMANN, České sekty ve století XIV. a XV., Brno 1920, s. 39–42 (v příloze); srov. A. PATSCHOVSKY, Die Wirsberger, Zeugen der Geisteswelt Joachims von Fiore in Deutschland während des 15. Jahrhunderts?, in: *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento* (Opere di Gioacchino da Fiore strumenti 3), Genova 1991, s. 227–257; P. HLAVÁČEK, České františkánství mezi českou a evropskou reformací, in: *Acta reformationem bohemicam illustrantia V – Miscellanea. Studijní texty UK ETF v Praze*, Praha 2004, s. 17–57; P. HLAVÁČEK, Bohemian Franciscans Between Orthodoxy and Nonconformity at the Turn of the Middle Ages, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, Vol. 5, Part 1 (Papers from the Fifth International Symposium, Prague 2002), Z. V. DAVID – D. R. HOLETON (edd.), Prague 2004, s. 167–189.

²⁹⁾ K. ELM, La Custodia di Terra Santa. Franziskanisches Ordensleben in der Tradition der lateinischen Kirche Palästinas, in: K. Elm, *Vitasfratrum. Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts*. Festgabe zum 65. Geburtstag, Saxonia Franciscana, Bd. 5, D. BERG (hrsg.), Werl 1994, s. 241–262.

³⁰⁾ Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování, s. 12–13, 20, 22–23, 33, 35, 40, 53, 55–59, 62, 65–72.

³¹⁾ *Chronica Fratrum Minorum de Observancia Provincie Bohemie* (po r. 1506), Knihovna Národního muzea v Praze, rkp. VIII F 75, s. 170, 177.

Roku 1504 se vrátil ze Svaté země františkán Zikmund, patrně člen českého vikariátu františkánů-observantů, možná dokonce příslušník kadaňské františkánské komunity a vyprávěl mu, že byl zabit tamější sultán a v celé zemi nastal zmatek.³²⁾ Bez zajímavosti nejsou ani další náznaky kontaktů kadaňského kláštera se Svatou zemí. K první generaci kadaňských františkánů (tj. zhruba z období 1473–1500) patřil nám jinak neznámý kněz *Nicolaus de Egips*, tj. působící kdysi v Egyptě.³³⁾ V tzv. kapli nemocných v kadaňském klášteře byla na gotické omítce z konce 15. století objevena nápisová kartuše, datovaná letopočtem 1497, s ikonografickým programem, který rovněž úzce souvisí se Svatou zemí: jeruzalémský kříž a kolo sv. Kateřiny, jedné ze Čtrnácti sv. Pomocníků, odkazující na klášter sv. Kateřiny Alexandrijské na posvátné hoře Sinaj. Jak v Jeruzalémě, tak pod horou Sinaj, kde Hospodin předal Mojžíšovi desky Desatera, se koncem 15. století nalézaly významné kláštery františkánů-observantů. Ve špatně čitelném textu nápisové kartuše je zmíněn *Paulus Sachs*, patrně františkán, jenž do Kadaně přišel právě ze Svaté země.³⁴⁾

³²⁾ Jana Hasišteinského z Lobkovic Putování, s. 110. O aktivitách českých františkánů ve Svaté zemi nevíme mnoho – františkán Bartoloměj z Čech byl nařízením generální kapituly v Miláně roku 1498 pověřen, aby popsal své zkušenosti z putování po Svaté zemi v „*Laudes Peregrinationis Jerosolymitane*“. Ve spise se soustředil zejména na potření učení „*Machometanorum*“ a také arménských křesťanů. Srov. B. BALBINUS, *Bohemia docta*. Tractatus II., P. Candidus a s. Theresia (ed.), *Pragae veteris 1777*, s. 16 (Sectio II); s františkány se ve Svaté zemi setkal též Martin Kabátník z Jednoty bratrské. Srov. J. PRÁŠEK, Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jeruzaléma a Kaira, Praha 1934; putování českých františkánů do Svaté země nebylo patrně nijak neobvyklé. Například roku 1487 obdrželi františkáni Jeroným z provincie sv. Ludvíka a Antonín z Čech od papeže Innocence VIII. dovolení navštívit „*sanctum sepulcrum et alia sancta loca transmarina*“; srov. *Bullarium Franciscanum, Nova Series, Tomus IV–1 (1484–1489)*, C. CENCI (ed.), Grottaferrata (Romae) 1989, s. 288 (n. 670).

³³⁾ Archivum Conventus Caadanensis (1746), Národní archiv v Praze, fond: ŘF, kniha č. 38, nepag. („*Titulus IX: De fratrum sepulturis hujus Conventus. Ab Anno 1473 usque ad Annum 1533*“); srov. P. HLAVÁČEK, *Nekrologium františkánského kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani 1473–1533*, in: *Památky, příroda, život Chomutovska a Kadaňska 2005* (v tisku).

³⁴⁾ Zmínka o odkrytí kartuše: M. PAVALA, *Restaurování nástěnných maleb v interiéru františkánského kláštera a kostela Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani*. Pracovní zpráva č. 1 (5. července 2004). Jde o příležitostný pamětní nápis, vyvedený neumělou rukou. Jeho zhotovení a situování v tomto liturgickém prostoru nemělo být nějakou estetickou dekorací, nýbrž skutečnou památkou na významnou osobu, její návštěvu v klášteře či jinou událost. Jan Hasištejnský z Lobkovic rozmlouval v Jeruzalémě s kvardiánem a bratry z františkánského kláštera na hoře Sion a ti mu vyprávěli, že ve Svaté zemi jsou kláštery jejich řádu právě v Jeruzalémě, Betlémě a pod horou Sinaj; srov. Jana Hasišteinského z Lobkovic Putování, s. 82. Původní určení kaple, sklenuté sklípkovou klenbou, je nejasné. Užití sklípkové klenby v klášteře

Proč se Jan vlastně odhodlal k putování do Svaté země? Co bylo jeho motivací? Jak jeho cesta souvisí s tehdy rozšířeným hledáním kořenů křesťanství? Janova pout' měla v sobě od počátku jednoznačné prvky pokání: zhruba měsíc před započítím poutní cesty, 18. března 1493, se Jan zavázal, že daruje svobodu svému poddanému z vesnice Donín u Kadaně, který náležel k beneficiu oltáře sv. Urbana v pražské katedrále, jehož byl Jan patronem.³⁵⁾

Janův spirituální zážitek z putování do Jeruzaléma musel být opravdu silný, když se ještě roku 1505, tedy dvanáct let po vykonání pouti a dvanáct let před svou smrtí, pustil do sepisování onoho svrchu uvedeného díla. Pokusil se tak o pozoruhodný transfer svého prožitku ze Svaté země na domácí českou a kadaňskou půdu. Ve Svaté zemi se určitě setkal s tehdy velmi rozšířenou představou, že františkáni-observanti jsou jakýmsi serafickým řádem posledního času. Františkánské angažmá v Jeruzalémě bylo totiž nahlíženo z eschatologické perspektivy. Jak tato skutečnost mohla ovlivnit Janův vztah k řádu sv. Františka v Kadani? Mnohé indicie nás vedou k hypotéze, že františkánský klášter Čtrnácti sv. Pomocníků byl nahlížen jako „kadaňský Jeruzalém“ či „kadaňská Golgota“, ovšem prameny k takovéto interpretaci máme až z pozdější doby. Od kadaňské radnice vedla Svatá ulice,³⁶⁾ která ústila ve Svaté bráně,³⁷⁾ v níž byla umístěna mariánská socha (tzv. Černá Matka Boží) ze druhé poloviny 15. století,³⁸⁾ dále cesta pokračovala předměstskou Svatou (Mikulovickou) brankou a pak křížovou cestou³⁹⁾ až ke klášteru. Nad

je třeba vidět v přímé souvislosti se stavební aktivitou fundátora kláštera, Jana Hasištejnského z Lobkowicz (viz níže). Mohla být tato kaple Janovou soukromou modlitebnou? Může být zmíněná nápisová kartuše klíčem k interpretaci tohoto prostoru?

³⁵⁾ F. BERNAU, Hassenstein, s. 110. Otázkou je, zda Jan svůj slib skutečně dodržel. Např. roku 1497 vystavil Jakubovi Pehemovi, kadaňskému měšťanu, výhostní list, kterým mu umožňoval vystěhovat se do Nového Města pražského, jenže „*jest mu jej pan Hassenšteinský strhal*“; srov. AČ 10., J. KALOUSEK (ed.), Praha 1890, s. 477.

³⁶⁾ Ulice se v 15. století nazývala Radniční, roku 1535 se poprvé v městských písemnostech objevuje místní pojmenování „in der heiligen gassen“, které je pak užíváno až do roku 1945 – SOKA Kadaň, fond: Archiv města Kadaně, 1. Kadaňská městská kniha 1516–1563 (Kaadner 1. Stadtbuch), kniha č. 568, fol. 145r, 165r.

³⁷⁾ V roce 1532 jsou pro tuto bránu souběžně doložena dvě pojmenování, starší jako Mikulovická brána („*vor niclesdorffer thor*“, „*vor niklasdorfer tor*“) a novější Svatá brána („*vor dem heiligen thor*“, „*ffür dem heyligen thor*“), přičemž obě jména se objevují ještě na konci 30. let 16. století; srov. SOKA Kadaň, fond: Archiv města Kadaně, 1. Kadaňská městská kniha 1516–1563 (Kaadner 1. Stadtbuch), kniha č. 568, fol. 122v, 127v, 128r, 129v, 137v.

³⁸⁾ E. ŠAMŠULOVÁ, Díla gotických mistrů. Katalog sbírky gotických plastik a deskových obrazů Okresního muzea v Chomutově, Chomutov 1999, s. 20–21.

³⁹⁾ Podle barokní tradice existovala křížová cesta mezi kadaňskou radnicí a františkánským klášterem od nepaměti, byla však zničena za „české rebelie“, tj. v letech 1618/1619; srov.

klášteřem se tyčí hora, jejíž název se ve 30. letech 16. století ustálil na pojmenování Svatá hora⁴⁰⁾ a ve druhé polovině 16. století je pak nazývána horou Olivetskou.⁴¹⁾ Na jižní stěně presbytáře kostela, přímo v srdci celého františkánského klášteřa, se nalézá malba donátorské scény s postavami Janova syna Jaroslava II. Hasištejského z Lobkowicz (†1529) a jeho nezletilých synů Jindřicha a Šebestiána. Ve svrchní části je vyobrazena Golgota s Ukřižováním, uprostřed donátorské scény je pak lobkowiczký rodový hrad Hasištejn, jenž může být zároveň aluzí na Jeruzalém.⁴²⁾ Ikonografie nástěnné malby je koncipována zřetelně eucharisticky se silným kristocentrickým akcentem a mohla být ještě ovlivněna někým z Janova spirituálního

B. SANNIG, *De Origine et Constitutione Conventus Cadanensis ad Sanctos 14. Auxiliatores Fratrum Minorum Reformatorum* (rkp. z roku 1678), Národní archiv v Praze, fond ŘF, inv. č. 2765, karton č. 140. Dřevěná deska prvního zastavení s vyobrazením Krista nesoucího kříž, nalézající se původně na radnici, je dnes ve sbírkách Městského muzea v Kadani, tj. v budově františkánského klášteřa. Je opatřena tímto nápisem: „*Dieß Orth hier dies Züm Closter Creutz hinaus Zeigt an den weeg so Von Pilati Hauß Lang war dies Zur Orth der Schebestatt Dahin Christus sein Creutz getragen hat*“ a pochází snad z první poloviny 17. století. Teprve v letech 1695–1699 vzniklo na náklady města Kadaně, františkánského řádu a šlechtických rodin Hrzánů z Harasova a Račínů sedm pískovcových zastavení křížové cesty (tzv. sedm pádů Kristových), které lemují cestu od někdejší předměstské Svaté branky ke klášteřu. Další sedm zastavení křížové cesty měli měšťané vyvěšovat z oken svých domů během pašijového týdnu.

⁴⁰⁾ V 15. století je hora nazývána „Lining“ (Hlinný?, Linien?), později též „Hutberg“, tj. Strážišťe, jak je doloženo ještě roku 1537. Ovšem již k roku 1538 jsou tamější vinice jmenovány jako „*weingarten bey den hailigen*“, roku 1539 jako „*weingarten am Hutberge bein heiligen*“. V roce 1541 je hora označena jako „*heylig berg*“; srov. SOkA Kadaň, fond: Archiv města Kadaně, 1. Kadaňská městská kniha 1516–1563 (Kaadner 1. Stadtbuch), kniha č. 568, fol. 152v, 158v, 168r, 169r, 183v. Nepředpokládám, že by se adjektiva „svatý“ začalo ve všech svrchu zmíněných pojmenováních (ulice, brána, branka, hora) užívat teprve ve 30. letech 16. století, kdy se Kadaň rychle luteranizuje a františkánský klášteř zaznamenává pozvolný úpadek. Přestože díky tzv. Kadaňskému míru z roku 1534, kdy byl za přítomnosti krále Ferdinanda I. a papežského legáta Vergeria uzavřen mír mezi katolíky a luterány v Říši, se františkánský klášteř v Kadani stal načas symbolem náboženského smířu. Právě v jeho zahradě se totiž konala slavnostní hostina smíření; srov. O. WINCKELMANN, *Über die Bedeutung der Verträge von Kadan und Wien (1534–1535) für deutschen Protestanten*, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 11, 1890, s. 212–252; *Chronica Fratrum*, s. 339–340.

⁴¹⁾ Roku 1584 odcizili kadaňští evangelíci sochu Krista–Spasitele z Olivetské hory, tj. Svaté hory nad františkánským klášteřem a tropili si z ní posměch. Srov. K. BOROVIČ, *Martin Medek, arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581–1590*, Praha 1877, s. 129.

⁴²⁾ P. HLAVÁČEK – J. PACHNER, *K ikonografickému programu nástěnných maleb v presbytáři františkánského kostela Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani*, in: *Umění* 53, 2005, č. 2, s. 165–170.

okruhu. K Jaroslavovi se sklání sv. Barbora,⁴³⁾ v levé ruce s eucharistickým kalichem, pravou rukou tiskne ruku Jaroslavovu na znamení duchovního přátelství. Vedle sv. Barbory rozpoznáváme ještě sv. Kateřinu, mimo jiné též patronku křesťanských rytířů, která svým mečem jakoby poukazuje na klečící donátory, pasující je tak k duchovnímu rytířství.⁴⁴⁾ Levou rukou se něžně dotýká Jaroslavova ramene. Ke druhé donátorské skupině, složené z žen, se sklání Panna Maria s Božským Dítětem. Centrem dění je tedy v obou případech Pravé Tělo Kristovo. Ve výklenku sedile pod malbou je vymalován veraikon s tzv. bernardinským sluncem a majuskulním trigramem „IHS“, odkazujícím na jméno Ježíšovo.⁴⁵⁾ V samotném závěru presbytáře je zobrazena Mše sv. Řehoře, která rovněž představuje ikonografický typus s jasným eucharistickým akcentem.⁴⁶⁾

⁴³⁾ Vedle sv. Barbory zde rozpoznáváme sv. Kateřinu: sochy těchto světic se s velkou pravděpodobností nalézaly i v hradní kapli na Hasištejně, dnes jsou uloženy v Oblastním muzeu v Chomutově. Datovány jsou kolem roku 1500 a jsou spojovány se sochařem Ulrichem Creutzem (atribuce sporná), který byl svého času ve službách Jana Hasištejnského z Lobkovic. Hasištejnská kaple tak mohla být zasvěcena sv. Barboře a sv. Kateřině nebo rovnou všem Čtrnácti sv. Pomocníkům. K sochám viz E. ŠAMŠULOVÁ, *Díla gotických mistrů*, s. 50–53.

⁴⁴⁾ Ve druhé polovině 14. století byla sv. Kateřina velmi ctěna v českém dvorském prostředí. Právě v této době vzniká staročeská veršovaná legenda, která navazující na spis „Legenda aurea“ Jakuba de Voragine (†1298) vypráví, jak císař Maxentius nechal sv. Kateřinu v žaláři hlídat dvanácti rytíři. Jeden z nich, Porfyrius, se po setkání s ní stal křesťanem a svým veřejným vyznáním obrátil „k Jezu Kristu, k Hospodinu“ více než dvě stě císařových rytířů. Sám pak s jinými křesťany pohřbil tělo umučené svěťce. Císař nechal Porfyria i „*se všiem rytieřstvem*“ stít mečem; srov. *Život svaté Kateřiny*, E. PETRŮ (ed.), Praha 1999, s. 82–105.

⁴⁵⁾ Srov. I. HLOBIL, *Bernardinské symboly Jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem*, in: *Umění* 44, 1996, s. 223–234.

⁴⁶⁾ Jan navštívil roku 1493 v Jeruzalémě dům Veroničin, před nímž Kristus otisknul svou tvář na roušku („veraikon“), ví o roušce Veroničině v Římě a uvádí, že viděl roušku na Karlštejně; Jana Hasištejnského z Lobkovic *Putování*, s. 64–65; k malbám v kostele a k malířství na Kadaňsku viz J. ROYT, *Poznámky k vývoji malířství v Kadani v 15. století*, in: *Gotické sochařství a malířství v severozápadních Čechách (Sborník z kolokvia u příležitosti 70. výročí výstavy Josefa Opitze)*, M. NEUDERTOVÁ – P. HRUBÝ (edd.), Ústí nad Labem 1999, s. 143–153. Jan byl v Římě roku 1487 jako vyslanec českého krále Vladislava k papeži Innocenci VIII., aby s ním jednal o českých církevně-politických otázkách. Na jeho žádost udělil papež 18. června 1487 deset let odpuštění těm křesťanům, kteří navštíví klášterní kostel Čtrnácti sv. Pomocníků – Národní archiv v Praze, fond ŘF, listina č. 71. Ke stejnému datu vydal papež ještě druhou listinu, kterou kadaňskému faráři udělil právo přijímat do církve kající se heretiky a schizmatiky a konat každou sobotu ve farním kostele procesí s Nejsvětější svátostí, spojené se stodenními odpuštění; SOKA Kadaň, fond: Archiv města Kadaně, listina č. 21, sign. F III 5; ke Mši sv. Řehoře srov. J. L. KOERNER, *The Reformation of the Image*, London 2004, s. 116–118, 175–176, 355–356.

Na písemnostech, vydaných klášteřem v letech 1573 až 1578, nalézáme otisky dvou typů pečetidel, které upomínají na Umučení Páně.⁴⁷⁾ První pečeť má tvar mandorly: ze stylizovaného trojvrší vyrůstá kříž, ovinutý trnovou korunou, s nápisovou tabulkou („inri“), se třemi hřeby, s metlou a dŭtkami, tj. nástroji Umučení. Druhá pečeť je kruhového tvaru: vyplňuje ji výrazný františkánský T-kříž („Tau“) se třemi hřeby, rovněž s metlou a dŭtkami. Nad T-křížem je umístěn minuskulní nápis „inri“. Pečetě jsou tak dalším dokladem intenzivní úcty kadaňských františkánů k Umučení Páně. Pro pokročilé 16. století působí obě pečetě poněkud archaicky a nelze tedy vyloučit, že oba typy vznikly již na přelomu 15. a 16. století, v dobách největšího rozkvětu klášteřa. V tomto ohledu stojí za zmínku pozoruhodný list kvardiána kadaňského klášteřa Alexandra Peipa arcibiskupské konzistoři v Praze z 18. února 1661. Peipe ve své zprávě popisuje probíhající barokní obnovu klášteřa a uvádí, že byl založen s tím, aby připomínal památku Umučení Páně. Proto je vzdálenost od městské radnice ke klášteřu shodná se vzdáleností od domu Pilátova k hoře Kalvářii, tedy s křížovou cestou.⁴⁸⁾ Jen o několik let později – roku 1669 – uvádí Georgius Crugerius ve svých *Sacri Pulveres*, že onu vzdálenost změřil v Jeruzalémě sám Jan Hasištejský z Lobkowicz.⁴⁹⁾ V 17. století se totiž Janova pouť do Svaté země začala poněkud zmateně klást do souvislosti se vznikem kadaňského františkánského klášteřa. Františkán Angelus Amman zachytil k roku 1647 tradici, že klášteř byl založen Janem Hasištejským z Lobkowicz po jeho návratu z putování do Svaté země.⁵⁰⁾ Stejnou informaci opakují i františkánská *Monimenta Conventus Cadanensis ad Sanctos 14 Auxiliatores intitulasi*, sepsaná roku 1665.⁵¹⁾ Nakolik však byly tyto barokní představy formovány nějakou starší legendární tradicí, bohužel nevíme.⁵²⁾

Velký otazník se též vznáší nad dvoupatrovou reprezentativní částí klášteřa, která přiléhá k jižní stěně kostela Čtrnácti sv. Pomocníků. Svého času, tj. kolem

⁴⁷⁾ Na dochované pozdněgotické pečetě kadaňského klášteřa je vyobrazen kříž s nápisem A 14 A, tj. 14 Auxiliatores – SOA Litoměřice, fond ŘF, karton č. 14, sign. P1.

⁴⁸⁾ Národní archiv v Praze, fond: Archiv pražského arcibiskupství (APA), karton č. 2100, složka: Františkáni kadaňští.

⁴⁹⁾ G. CRUGERIUS, *Sacri pulveres mensis iunii*, Pragae 1669, s. 80.

⁵⁰⁾ A. AMMAN, *De Conventus Cadanensis*, num. 37: „... per ... Joannem Baronem Hassensteinium a Lowkowitz ... post peractam Terrae Sanctae peregrinationem Anno 1473 (!)“

⁵¹⁾ SOA Litoměřice, fond: Řád františkánů Kadaň, inv. č. 46, karton č. 4 (Historica).

⁵²⁾ P. HLAVÁČEK, K dějinám barokní obnovy františkánského klášteřa v Kadani aneb nástin interpretace legendy o Čtrnácti sv. Pomocnících, in: *Barokní umění v severozápadních Čechách* (Opitzův sborník), Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 24.–25. května 2001, Ústí nad Labem 2003, s. 71–85.

roku 1500, výrazně vyčnívala nad střechu klášterního areálu jako altán.⁵³⁾ Ve druhém patře objektu se nalézá dvoulodní prostor se dvěma sloupy, sklenutý sklípkovou klenbou, s pozdně gotickými záclonovými okny, fasádou obrácený do malého rajského dvora, označovaný dnes jako kapitulní síň. Na fasádě druhého patra jsou mezi záclonovými okny menší čtverceny heraldické štíty, kdysi patrně s lobkowiczkými erby. V pásu fasády prvního patra s goticky lomenými okny je nápis „Maria“ s letopočtem 1500 a pod prostředním oknem rovněž heraldický kolčí štít s trigramem „yhs“ a letopočtem 1500. Prostor prvního patra je též sklípkově zaklenut a navíc je ve středním poli severní stěny vyzdoben malbou, zobrazující Nástroje Kristova Umučení (metla, dŕtka), tj. *arma Christi*, snad s tzv. bernardinským sluncem,⁵⁴⁾ částečně narušenou barokní přemalbou s Ukřižováním. Jak tento objekt a jeho prostory interpretovat? Užití sklípkové klenby, a sice hned na několika místech v klášteře, bylo velkolepým architektonickým počinem, který nemohl být financován z nevelkých příspěvků kadaňských měšťanů. Ony vsutku reprezentativní prostory tak můžeme klást pouze do souvislosti s předpokládanou stavební aktivitou fundátora kláštera, Jana Hasištejnského z Lobkowicz.⁵⁵⁾

Je snad letopočet 1500 pouhou datací dostavby kláštera či jeho významné části? Nesouvisí spíše s jubilejním rokem či milostivým létem, vyhlášeným papeži? Slavnosti „milostivého léta“ při počátku nového století v listopadu 1499 se přímo v Římě zúčastnil český humanista Racek Dubravius z Doubravy, přítel rodiny Hasištejnských z Lobkowicz.⁵⁶⁾ Navíc v roce 1500 udělil papež Alexandr VI. všem františkánům na žádost Ludvíka Turre z Verony, generálního vikáře cismontánské observantské kongregace, plnomocné jubilejní odpustky a tato radostná zpráva byla s vděčností pozdravována i v českém františkánském prostředí, jak nás o tom zpravují souvěké kroniky františkánů Eberharda Ablauffa a Michaela z Korutan. Zároveň

⁵³⁾ M. a O. RADOVI, *Kniha o sklípkových klenbách*, Praha 1998, s. 182–183; M. FIŠER, *Františkánský klášter v Kadani. Rané období stavebního vývoje*, Praha 1998 (Nepublikovaná seminární práce na ČVUT v Praze – Fakulta architektury), s. 6–7.

⁵⁴⁾ Datace malby je velmi nesnadná – snad kolem 1520/1540. Archeologický výzkum zde objevil podezdívku kamen, nešlo tedy původně o průchozí chodbu, nýbrž o samostatnou místnost; srov. E. ČERNÁ, *Záchranný archeologický výzkum v interiéru Františkánského kláštera v Kadani v r. 2000 (Závěrečná zpráva pro investora – Město Kadaň)*, Most 2001, s. 4–5.

⁵⁵⁾ Podobnou domněnku vyslovuje již F. BISCHOFF, *Zur Frage nach der Verbreitung der sächsischen Zellengewölbe: Der Nachfolgerkreis um Arnold von Westfalen und die Region Nordböhmen*, in: *Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471–1526)*, Kunst – Kultur – Geschichte, E. WETTER (ed.), Ostfildern 2004 (*Studia Jagellonica Lipsiensia* 2), s. 269–283, zde s. 276.

⁵⁶⁾ Rukověť humanistického básnictví 2, s. 84. Ke vztahu Dubravia a Lobkowiczů viz níže. Alexandr VI. vyhlásil „Svatý rok“ bulou ze dne 28. března 1499.

potvrdil papež bratřím i sestrám observantské kongregace indulgenční privilegia svých předchůdců, která rád mohl propůjčit i zbožným světským osobám. *Eodem etiam anno tempore Jubilei* o slavnosti Nanebevzetí Panny Marie vyhlásil v Olomouci tamější biskup Stanislav Thurzo veřejně *gratia Jubileica* pro Uherské, Polské a České království jako podporu obrany proti Turkům, „nepřátelům Kristovým“. Při této příležitosti se konalo procesí z olomouckého františkánského kláštera do katedrály sv. Václava.⁵⁷⁾ Jubilejní odpustky byly františkány udělovány i křesťanským rytířům, táhnoucím na Balkán bojovat proti „nevěřícím“. Jak v tomto kontextu interpretovat onen trigram „yhs“ na heraldickém štítě? To přece není ono klasické bernardinské slunce s Ježíšovým jménem! To je štít–znak rytíře Kristova! Roku 1493 navštívil Jan při své pouti do Svaté země i jeruzalémský chrám Božího Hrobu, v němž jeden staříčkový bosák, tj. františkán-observant, pasoval o půlnoci poutníky na rytíře. Jan sice nic nepíše o svém pasování, vlastně jej ani nepotřeboval, zmiňuje se však o jiné symbolické události: v presbytáři chrámu se nacházel čtverhranný kámen s otvorem uprostřed. Ten kámen měl prý označovat střed světa. Jan si na něj lehl a spal na tomto numinózním místě asi dvě hodiny.⁵⁸⁾ Takováto zkušenost musela mít pro člověka pozdního středověku mnohem hlubší význam než jen pouhý nádech kurióznosti. Jan jako rytíř Kristův, člověk, jenž proniknul až k samému středu světa!⁵⁹⁾

Onen velký klenutý prostor v Kadani je navíc, jak již bylo uvedeno, nádherným dvojlodím, což nás ještě důrazněji upozorňuje na jeho důležitost. Oratoř to být nemohla, neboť úroveň prostoru nekoresponduje s možností existence oken do kostela. Přesto prostor přiléhá k jižní boční lodi s *locus sanctus*, tj. se zázračným oltářem Čtrnácti sv. Pomocníků. U oltáře bylo sice pohřebiště rodu Vitzthumů,

⁵⁷⁾ De novella plantatione provincie Austrie, Bohemie et Polonie quo ad fratres minores de observantia Cronica (rkp. z doby po r. 1505, fotografie před r. 1918), Institut für franziskanische Geschichte in Münster, fond: Nachlass Ferdinand Doelle OFM, fol. 296r–296v. Originální rukopis se nalézal asi do roku 1945 v Praze ve františkánském klášteře u Panny Marie Sněžné, dnes je nezvěstný. Srov. P. HLAVÁČEK, Kopie ztracené kroniky nalezena v Německu, in: Dějiny a současnost 3, 2004, s. 51; Chronica Fratrum, s. 185–186.

⁵⁸⁾ Jana Hasišteinského z Lobkovic Putování, s. 75.

⁵⁹⁾ J. KUMSTÁTOVÁ, Ulrich Creutz, s. 83 – uvádí bez řádného odkazu informaci, že Jan vstoupil roku 1498 s manželkou a se syny (sic!) do řádu německých rytířů (tj. do jejich konfraternity), což by byl jistě zajímavý doklad o Janově duchovním vývoji. Údaj jsem bohužel nemohl ověřit a spíše jej považuji za omyl: Janova manželka Magdalena z Thörringu byla pravděpodobně již mrtvá, navíc Jan měl jen jednoho legitimního syna, Jaroslava (nemanželského syna Wolfganga nemůžeme brát v kontextu tohoto zbožného aktu v úvahu, jak autorka navrhuje). Janovi nebyly cizí ani projevy dvorské rytířské kultury: roku 1482 se v Praze aktivně zúčastnil turnaje, který pořádal král Vladislav Jagellonský – viz Cronicon Boemicum (Chronica Benedicti Minoritae), L. DUŠEK (ed.), in: Franciszkanie v Polsce sredniowiecznej I (2–3), J. KŁOCZOWSKI (ed.), Lublin 1989, s. 426–427.

ovšem Lobkowiczové byli držitelé fundátorských práv ke klášteru a ke kultu sv. Pomocníků měli niterný vztah. Janův bratr, humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkowicz, jej vznešeně vyjádřil v latinské oslavné básni *Ad quattuordecim auxiliares*.⁶⁰⁾ Nemohla být ona místnost samostatnou kaplí nebo nějakým paraliturgickým prostorem? Nechoval zde Jan Hasištejnský z Lobkowicz nějakou vzácnou relikvii, související například s Umučením Páně, kterou si přivezl ze Svaté země? Zajímavé jsou pasáže Janova „Putování“, v nichž popisuje, jak rozmlouval s františkány, například při návštěvě Božího Hrobu: *A pravili mi bosáci kláštera hory Sion, že před několika sty léty drahně po vstoupení na nebe Pána Krista, že jsou poutníkům všem, kteříž jsou tam k Božímu Hrobu putovali, ten pravý hrob Boží ukazovali. A že jsou poutníci, berouce s sebou nože a dýky, sobě ulamovali kusy veliké od Božího Hrobu, co se každému zdálo. A pro tu příčinu, že toho každému tak neukazují jako prve, a, by měli každému ukazovati, že by jej již dávno roznosili, že by nic nezůstalo. Však proto bosáci, jenž tím vládnou, časem kdož to ví a jich za to prosí, že mu to ukazují, ale však řídko, a musí míti štěstí veliké, komu to učiní. Co když si Jan ve Svaté zemi také ulomil nějaký „kousek“ z Božího Hrobu či jiné vzácné relikvie? U poutníků do Svaté země, zvláště těch urozených, to byla běžná praxe. Jisté je, že v goticko-renesančních částech kadaňského kláštera narážíme ve výzdobě na silně akcentované christologické motivy, které nemusí být jen odkazem na obecně sdílená křesťanská dogmata, ale snad i zhmotněním či konkretizací zkušenosti s reálnými místy Kristova působení v Jeruzalémě a Svaté zemi. Jaký byl vlastně Janův skutečný vliv na architektonickou a uměleckou finalizaci celého klášterního areálu?*

Řešení našeho problému je takřka na dosah ruky a stačí přitom jen znovu promyslet ikonografický program fasády objektu i jeho architektonické řešení. Hned dvakrát uvedený letopočet 1500 má totiž pozoruhodnou symboliku. Je to rok, nazíraný tehdejšími reformními kruhy s eschatologickým očekáváním. Rok, kdy dojde k prolomení nebes, novému vylití Ducha svatého a k počátku obnovy církve a světa.⁶¹⁾ Norimberský učenec Hartmann Schedel popisuje ve své *Weltchronik*

⁶⁰⁾ Roku 1491/92 napsal druhou báseň o sv. Pomocnících, a sice *Ad XIII divos tutelares de sua peregrinatione* – Bohuslav Hasištejnský z Lobkowicz. *Carmina selecta*, J. MARTÍNEK – H. BUSÍNSKÁ – D. MARTÍNKOVÁ (edd.), Praha 1996, s. 40–42, 83–89; ke kultu sv. Pomocníků srov. P. HLAVÁČEK, *Konstituování kultu Čtrnácti sv. Pomocníků v Řezně ve 13. a 14. století: Nová zbožnost nebo instrument proti křesťanskému nonkonformismu?*, in: *Theologická revue* 1, 2002, s. 53–62.

⁶¹⁾ Zejména v Itálii vládlo přesvědčení, že se kolem roku 1500 musí objevit andělský papež, „pastor angelicus“ posledního času. Někteří jej viděli v dominikánském kazateli Savonarolovi (†1498), později se s ním identifikovali někteří františkáni jako Amadeo Meneses da Silva (†1482) či Giorgio Benigno Salviati (†1520). Krátce po roce 1500 se za něj dokonce považovali dva kardinálové, humanista Adriano Castellesi (†1521) a Bernardino Lopéz de Carvajal (†1523); srov. H. MÖHRING, *Der Weltkaiser der Endzeit. Entstehung,*

(1493) obecné přesvědčení, že v jeho současnosti, tj. kolem roku 1500, se končí šestý věk dějin světa a nastává poslední věk sedmý. Na jeho začátku se objeví Antikrist, na konci pak stojí vítězný Kristus Posledního soudu.⁶²⁾ Mariino jméno na fasádě⁶³⁾ právě v souvislosti s letopočtem 1500 tak může být symbolem nových Letnic a tím i počátku obnovené církve. Heraldický štít s trigramem „yhs“ a rokem 1500 symbolizuje duchovního rytíře Kristova, který pracuje pro zmíněnou obnovu. Objekt musel být tedy vystaven po Janově návratu z pouti do Svaté země, konkrétně v letech 1493 až 1500. Centrem a duchovním srdcem celého objektu je ona horní místnost se dvěma sloupy, nesoucími sklípkovou klenbu. A právě takovou místnost viděl Jan Hasištejnský z Lobkowicz přímo v Jeruzalémě, v chrámu na hoře Sion, který již roku 1309 spravovali právě františkáni. Roku 1335 v něm františkáni zbudovali důležitý prostor, horní místnost se dvěma sloupy nesoucími klenbu, prostor takřka nezdobený, snoubící v sobě prostotu i krásu zároveň: coenaculum, tj. večeřadlo, nalézající se údajně na místě, kde se podle starokřesťanské tradice odehrála Poslední Večeře Páně, Seslání Ducha svatého i Zesnutí Panny Marie.⁶⁴⁾ V době Janově byl prostor spojován především se Sesláním Ducha svatého, s Letnicemi (Skutky apoštolské 1, 14). Ano, dle mého názoru může být ona horní místnost v Kadani imitací jeruzalémského coenacula na Sionu, které si Jan zbudoval, aby v něm kontemploval křesťanské pravdy. Sám Jan pobýval ve františkánském klášteře na Sionu mnoho dní a svou návštěvu jeruzalémského coenacula popisuje takto: ... *a vyšli jsme na straně dveřmi ven, kteréž jdou svrchu na ambit téhož kláštera. I šli jsme po těch sklepech svrchu po ambitě vůkol, až jsme přišli ke zdi zase proti velikému oltáři. A tu za tím velikým oltářem a za tím druhým oltářem, kdež Pán Kristus nohy myl učedníkům, šli jsme po schodě kamenném několik stupňů nahoru. A tu jest kaple, ale zbořená. To jest to místo, kdež Pán Kristus po svém na nebe vstoupení na tom místě apoštolům Ducha svatého seslal.*⁶⁵⁾

Kadaňské coenaculum, to mohl být prostor, v němž Jan shromáždil vzácné relikvie, spojované přímo s Kristem, teologické a filosofické rukopisy a tisky, prostor,

Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung, Stuttgart 2000, s. 286–287; srov. R. RUSCONI, An Angelic Pope Before the Sack of Rome; in: *Prophetic Rome in the High Renaissance Period*, M. REEVES (ed.), Oxford 1992, s. 157–187.

⁶²⁾ H. SCHEDEL, *Weltchronik. Kolorierte Gesamtausgabe von 1493. Einleitung und Kommentar von Stephan Füssel*, Köln–London–Madrid–New York–Paris–Tokyo 2001, fol. 6r, 95r, 259r–262v.

⁶³⁾ Samozřejmě, že je zároveň poukazem na „hortus conclusus“ (Píseň písní 4,12), uzavřenou zahradu (zde rajský dvůr), vykládanou alegoricky jako starozákonní odkaz na Mariino panenství. Ve svrchu naznačeném kontextu však bude význam nápisu patrně mnohoznačnější.

⁶⁴⁾ G. KROLL, *Po stopách Ježíšových*, Praha 1995, s. 313–315.

⁶⁵⁾ Jana Hasištejnského z Lobkovic *Putování*, s. 76.

v němž hledal klid a usebrání ke kontemplaci věčné Pravdy Evangelia. Snad se zde mohla při privátních pobožnostech (či dokonce bohoslužbách) setkávat i podobně reformně naladěná skupina lidí, usilující skrze pokání, kontemplaci a skutky milosrdenství o obnovu církve.⁶⁶⁾

A je tu ještě jedna eventualita. Z poslední čtvrtiny 15. století se nám zachovalo několik skvostných liturgických rukopisů, které jsou (ovšem později) spojovány s lobkowiczským rodovým prostředím. Jde v první řadě o Českou bibli zvanou Lobkowiczská (Brno, SA G 10), datovanou v explicitech do let 1479 a 1480, která je doložena v držení Lobkowiczů teprve od roku 1578/79.⁶⁷⁾ Dále o Lobkowiczský

⁶⁶⁾ Podobný prostor si nechal zbudovat např. kardinál Mikuláš Cusanus (†1464) ve špitále sv. Mikuláše v rodném Kues nad Moselou, postaveném v letech 1451–1458. Místnost v patře, připomínající kapli, jejíž klenbu nese jediný sloup, symbolický „axis mundi“, chová ve svých zdech na 314 Cusanových rukopisů, vzácný byzantský kříž, který si roku 1436 přivezl z Konstantinopole, či skvostný pozdně gotický kalich. Cusanus tak na jednom místě shromáždil artefakty, které umožňují vhled do jeho osobní spirituality. Za zmínku stojí, že to byl on, kdo roku 1451 podpořil v Bamberku jako apoštolský legát nově vznikající poutní místo Čtrnácti sv. Pomocníků (Vierzehnheiligen), poněvadž tamější zjevení Dítěte–Ježíše a sv. Pomocníků se mu jevilo jako skutečná archetypální zkratka jeho reformního programu, orientovaného důsledně kristocentricky – Kristus jako vůdce a střed svých svatých a celé církve. Srov. K. GUTH, Vierzehnheiligen und die Anfänge der Nothelferverehrung. Anatomie einer Wallfahrtsgenese, in: FS 850 Markrecht der Stadt Staffelstein. Hg. Gemeinde Staffelstein, Staffelstein 1980, s. 243; J. KOCH, Nikolaus von Kues und seine Umwelt, Heidelberg 1948, s. 111–152; E. ISERLOH, Reform der Kirche bei Nikolaus von Kues, Wiesbaden 1965, s. 15–20; TÝŽ, Kirche – Ereignis und Institution I (Kap. Kirchenreform bei Nikolaus von Kues), Münster 1985, s. 175–176; J. FLIEGE, Nikolaus von Kues und der Kampf gegen das Wilsnacker Wunderblut, in: Das Buch als Quelle historischer Forschung. Dr. Fritz Juntke anlässlich seines 90. Geburtstages gewidmet, Leipzig 1977, s. 62–70; srov. J. PATOČKA – P. FLOSS, Mikuláš Kusánský. Život a dílo renesančního filosofa, matematika a politika, Praha 2001, zejména s. 34–57.

⁶⁷⁾ B. SOUČEK, Česká apokalypsa v husitství. Z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému, Praha 1967, s. 130, 148; Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), s. 403; V. KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha 1997, s. 107, 115–116, 118. Lobkowiczská bible, v letech 1648–1878 uložená v knihovně ve Stockholmu, svou výzdobou umělecky navazuje na tzv. Svatovítský misál z pokročilých 70. let 15. století. Ten obsahuje i mešní oficium o Čtrnácti sv. Pomocnících („Officium quatuordecim auxiliatorum“), které do něj bylo vlepeno teprve dodatečně někdy před rokem 1500 – Knihovna Národního muzea v Praze, rkp. XVI A 17, fol. 244r. Snad zde můžeme vytušit jistou souvislost: Centrem kultu sv. Pomocníků v Čechách byl františkánský klášter v Kadani – možná to byl právě Jan Hasištejnský z Lobkowicz, kdo nechal oba rukopisy pořídit. Lobkowiczové drželi patronátní právo k oltáři sv. Urbana v katedrále sv. Víta. Právě Jan vykonával toto právo společně se svými bratry a od roku 1490 pak dokonce samostatně; srov. F. BERNAU, Hassenstein, s. 107. Starší lobkowiczskou bibli z doby po roce 1450 si snad mohl nechat pořídit Janův otec, Mikuláš II. (Národní knihovna v Praze, XXIII B 1); viz K. STEJSKAL – P. VOIT, Iluminované rukopisy doby husitské, Praha 1991, s. 66.

breviář (NK Praha, XXIII F 202), tj. o osobní modlitební knihu katolického šlechtického objednavatele, datovanou rokem 1494 a vyznačující se v iluminacích některými italizujícími (florentskými) prvky. Lobkowiczský knížecí erb na titulním listě je ovšem až pozdější, patrně ze 17. století.⁶⁸⁾ Lobkowiczský graduál (NK Praha, XXIII A 1) či vlastně kancionál byl objednán podle všeho katolickým šlechticem někdy před rokem 1500.⁶⁹⁾ Nelze bohužel s určitostí říci, zda se tyto rukopisy nalézaly již od doby svého vzniku v držení lobkowiczského rodu. Pokud ovšem ano, pak naše následující otázky musí nutně znít: Kdo byl jejich objednavatelem? Jan Hasištejnský z Lobkowicz, který byl tehdy hlavou celého rodu? Nebo jeho bratr Bohuslav? Kde a jak byly rukopisy vlastně používány? V některém důležitém kostele, jenž byl pod lobkowiczským patronátem? V hradní kapli na Hasištejně? Či v hradní kapli Kadaňského hradu, kde sídlil Jan? Nebo snad mohly být chovány v onom dvojlodním sklípkovou klenbou sklenutém prostoru ve františkánském klášteře v Kadani či přímo v kostele Čtrnácti sv. Pomocníků?⁷⁰⁾ Mnoho otázek a žádné kloudné řešení nemáme po ruce.

Vraťme se však ještě k oné unikátní lobkowiczské tumbě v klášterním kostele. Ztvárnění náhrobku Jana Hasištejnského z Lobkowicz mohlo být rovněž ovlivněno či přímo konzultováno s některým z kadaňských františkánů. A pro tuto hypotézu se nám nabízí pozoruhodný záchytný bod. Právě v oné inkriminované době, kdy se patrně začal rodit koncept náhrobku, náležel k františkánské komunitě v kadaňském

⁶⁸⁾ Pozdně gotické umění v Čechách, s. 432–436.

⁶⁹⁾ Pozdně gotické umění v Čechách, s. 428–430, 440, 448.

⁷⁰⁾ Přímo ve františkánském klášteře v Kadani byla celá řada hodnotných iluminovaných rukopisů, zejména pět liturgických knih z let 1494–1498, zhotovených františkánem Matyášem Piscatellem z Retzu. O tomto písaři (a možná i iluminátoru) nevíme mnoho: roku 1506 pobýval v Kadani na provinční kapitule jako kvardián olomoucký a byl zde zvolen definitorem, roku 1509 se připomíná jako diskret kláštera sv. Bernardina ve Vratislavi, v letech 1511–1514 pak jako vratislavský kvardián. Roku 1514 byl na provinční kapitule v Kadani zvolen již počtvrté definitorem, tj. jedním ze čtyř rádců provinčního vikáře. Naposledy je zmiňován roku 1519 při provinční kapitule v Horažďovicích jako brněnský kvardián a nově zvolený definitor; *Chronica Fratrum*, s. 196, 202, 238, 242–243, 254. De novella plantatione, fol. 300v, 301v, 309v, 311r. Objednavatelem mohl být opět náš Jan; srov. M. STUDNÍČKOVÁ, „Sub serenissimo principe et domino Wladislao rege ungarie bohemie ... vita regularis inducta est.“ Die Entwicklung der böhmischen Buchmalerei zur Zeit der Jagiellonen und ihr Verhältnis zu den Nachbarländern, in: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*, D. POPP – R. SUCKALE (edd.), Nürnberg 2002, s. 233–250, zde s. 238–240; *Historia Franciscana. Katalog výstavy pořádané k 400. výročí příchodu bratří františkánů do kláštera Panny Marie Sněžné v Praze (1604–2004)*, P. R. BENEŠ – P. HLAVÁČEK – J. KAŠPAR – J. KŘEČKOVÁ (edd.), Praha 2004, s. 17; *Pražské františkánské kancionály*, in: *Památky archeologické a místopisné* 14, 1887, s. 265–267.

klášteře u Čtrnácti sv. Pomocníků kompetentní specialista na makabricko-eschatologickou tematiku, totiž bratr Eberhard Ablauff de Rheno (†1528). Byl to člověk vzdělaný, s rozhledem, mohl klidně být Janovým kaplanem na Kadaňském hradě, zpovědníkem či důvěrníkem a formovat tak jeho osobní spiritualitu.⁷¹⁾ Řeholní kariéra bratra Eberharda Ablauffa byla opravdu pestrá. Jak napovídá jeho přídomek, pocházel až ze vzdáleného Porýní. Ještě během svých studií na univerzitě v saském Lipsku vstoupil v tamější klášteře sv. Ducha do řádu sv. Františka (1482) a patřil tak k františkánům rozsáhlé provincie *Saxonia*. Později je doložen i v dalších klášterech provincie, totiž v Míšni (1484–1489), Torgavě (1489) a jako kazatel a lektor františkánů-reformátů u sv. Jakuba ve Vratislavi (1497–1501).⁷²⁾ Kolem roku 1501 Ablauff přestoupil k reformní kongregaci františkánů-observantů a zároveň byl inkorporován do českého observantského vikariátu. Již roku 1505 se Ablauff zúčastnil české provinční kapituly v Olomouci a byl tehdy poslán do kláštera sv. Jiljí ve slezské Hlubčici, kde působil až do roku 1506.⁷³⁾

Do Kadaně se Eberhard Ablauff dostal pravděpodobně již roku 1506, kdy se zde konala provinční kapitula českého vikariátu františkánů-observantů, a její průběh také popsal ve své provinční kronice *De novella plantatione provincie Austrie, Bohemie et Polonie, quo ad fratres minores de observantia Cronica*.⁷⁴⁾ Ablauffovo líčení této první kadaňské kapituly pak slovo od slova převzal do svého rozsáhlého díla *Chronica Fratrum Minorum ...* i dlouholetý český provinční ministr Michael z Korutan (†1534). Text Ablauffův se ovšem liší jednou malou drobností. Mezi dobrodinci, kteří se starali o materiální zajištění náročné akce, jakou beze sporu provinční kapitula byla, zmiňuje františkán Eberhard Ablauff i Jana Hasištejn-

⁷¹⁾ Janovu bratru Bohuslavovi sloužil na hradě Hasištejně u Kadaně jako domácí kaplan jistý Georgius, oltářník ve farním kostele Panny Marie v Kadani (zmíněn již r. 1501), v úzkém kontaktu s ním byl i kadaňský děkan Laurentius, patrně komtur johanitské komendy (zmíněn r. 1506); F. BERNAU, Hassenstein, s. 144; Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 87–88, 115–116, 119–120, 176.

⁷²⁾ Zde si např. do svého kodexu, vlastně konvolutu (prvo)tisků, zapsal roku 1500 vánoční píseň „*Carmen de Nativitate Christi*“ a roku 1501 ještě satirická „*Carmina Johannis Baptiste Capranicensis ad prelatos ...*“; Strahovská knihovna v Praze, sign. DM.IV.4/a, nepag. Srov. Urkundenbuch der Kustodien Goldberg und Breslau I. (Monumenta Germaniae Franciscana, 2. Abt., I. Band), Ch. REISCH (ed.), Düsseldorf 1917, s. 294 (n. 696).

⁷³⁾ Životopisná data čerpám z Ablauffova rukopisu (obsahuje též *De novella plantatione*), jehož fotografie jsou uloženy v Institut für franziskanische Geschichte in Münster, fond: Nachlass Ferdinand Doelle OFM, fol. 23r, 55v, 150v (ještě v lednu 1506 doložen v Hlubčici), 277v.

⁷⁴⁾ P. HLAVÁČEK, Kopie ztracené kroniky, s. 51.

ského z Lobkowicz.⁷⁵⁾ Jednalo by se o zdánlivě nedůležitý detail, kdyby ovšem Jan nebyl zároveň vykonavatelem fundátorských práv ke kadaňskému klášteru. Kronika Michaela z Korutan, jež se pro české františkány stala v podstatě oficiálními provinčními akty, Jana ani další z Lobkowiczů nikdy nezmiňuje. Naopak jako zvláštní donátory a podporovatele uvádí rod Vitzthumů, jenž měl od františkánů vystavenou filiační listinu (konfraternitu) a v klášterním kostele pohřbíval u zázračného oltáře Čtrnácti sv. Pomocníků. Přitom jak Ablauff, tak Michael z Korutan se oba s velkou pravděpodobností oné kadaňské kapituly z roku 1506 zúčastnili. Jde pouze o náhodu? Jak mohl bratr Michael jen tak pominout samotného fundátora? Role Eberharda Ablauffa de Rheno v kadaňské františkánské komunitě či ve vztazích s Janem Hasištejnským z Lobkowicz je nejasná. Každopádně v letech 1507–1508 je zde doložen jako kazatel a jeho vliv tak byl jistě nemalý. V Kadani působil snad až do roku 1512, kdy je dále doložen v klášteře v hornolužickém Kamenci.⁷⁶⁾ Právě za svého působení v Kadani si pořídil několik makabrických traktátů, které pak zůstaly v kadaňské klášterní knihovně a jež mohly být inspirací i pro fundátora kláštera, Jana Hasištejnského z Lobkowicz.

Pro pochopení Ablauffovy spirituality bude třeba blíže nahlédnout do některých jím užívaných rukopisů a tisků. Pro naši problematiku je nejdůležitější Ablauffův rukopis z let 1489–1512, uložený pod signaturou XIII.G.3 v Národní knihovně v Praze.⁷⁷⁾ Již roku 1489 si náš františkán pořídil v klášteře v Torgavě opis traktátu *Libellus de separatione animae et corporis*. Pod tímto názvem se skrývá *Sermo appositivus* církevního Otce sv. Augustina. V rukopisném konvolutu dále následuje spisek *Opusculum ex floribus scripturarum collectum de arte moriendi*, sepsaný roku 1484 Valentinem ze Zelené Hory a pojednávající tedy „o umírání“. Opis textu si Eberhard Ablauff pořídil roku 1507 přímo v kadaňském klášteře, totiž *in loco nostro Quatuordecim Auxiliatorum extra Cadanum*. Ve stejném roce si zde opsál rovněž [*Petri Reginaldetti ordinis fratrum minorum*] *Speculum finalis retributionis*. Makabrické povahy jsou též traktáty *Exemplum de morte seu disputatio magistri Polycarpi cum morte* či *Speculum artis bene moriendi*, opsané Ablauffem rovněž v klášteře v Kadani roku 1508. Uvedená skutečnost nám ukazuje, že spisy moribundálního či makabrického charakteru patřily na počátku 16. století k základnímu

⁷⁵⁾ De novella plantatione, fol. 300v: „Eodem anno pro festo nativitatis virginis gloriose celebratum est capitulum provinciale in loco sanctorum 14 auxiliatorum extra Cadanum ...“ Provinční kapitula byla zaopatřena „domino Laurentio Glatz, domino Jan de Hassensteyn, domino Theodorico Vicztum in Egerburgk et domino Appel Vicztum in Schönberg.“

⁷⁶⁾ O jeho přeložení z Kadaně do Kamence mohla např. rozhodnout česká provinční kapitula, která se konala v září 1511 ve slezské Opavě; srov. *Chronica Fratrum*, s. 238.

⁷⁷⁾ *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum*, J. TRUHLÁŘ (ed.), Pragae 1906, s. 259–260.

vybavení kadaňské klášterní knihovny a byly tak k dispozici i dalším bratřím zdejší františkánské komunity.⁷⁸⁾

Naši představu o duchovním světě františkána Eberharda Ablauffa doplňují významně dva kodexy ze Strahovské knihovny. Starší (sign. DM.IV.4/a) je konvolutem devíti (prvo)tisků, s řadou Ablaufových rukopisných poznámek. Všimněme si jen několika drobností. Předně zaujme Ablauffova pečlivost, s jakou opravoval chybně uvedené biblické citáty či chyby v latinské gramatice. Hned na začátku kodexu se nalézají *Theologica emphasis sive Dialogus super eminentia quatuor doctorum ecclesiae*, spis sestavený filosofem Jakobem Iocherem z textů sv. Otců Řehoře, Jeronýma, Augustina a Ambrože a vydaný roku 1496 v Basileji. Obsahuje též rozsáhlou kapitolu *Rubrica de fine mundi et de extremo iudicio*, tj. o konci světa a Posledním soudu, a mimo jiné dokládá Ablauffův zájem o patristickou teologii, pěstovaný tehdy v reformně laděných kruzích. Za tímto tiskem je zařazen zajímavý dřevoryt, demonstrující ve zkratce sepětí františkánské observance s teologií církevních Otců: Panna Maria Sedmibolestná, po pravé ruce se sv. Bernardinem ze Sieny s tzv. bernardinským sluncem a ježíšovským trigramem, po levici se sv. Augustinem. Sbírkou obsahuje i tisk epistolografického díla *Libellus de componendis epistolis* od českého humanisty Racka Dubravia z Doubravy (†1547/48), vydaný roku 1501 v Benátkách. V jeho úvodu je dedikační list autora Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkowicz (†1510), jenž byl velkým podporovatelem Dubraviových humanistických snah.⁷⁹⁾ Není jednoduché říci, jak Ablauff k tomuto tisku přišel. Na titulním foliu tisku je jeho rukou poznámka, že byl pořízen *pro loco XIII Auxiliatorum* a nalézal se tedy přímo v kadaňské klášterní knihovně. Spis však může být i nepřímým důkazem o nějakých bližších kontaktech františkána Ablauffa s rodinou Hasištejnských z Lobkowicz (dar od Jana či Bohuslava?). Pravděpodobně v roce 1501 napsal Dubravius list „Ioanni Lobkovicio“.⁸⁰⁾ Otázka zůstává i nadále

⁷⁸⁾ K františkánské klášterní knihovně v Kadaně a obecně ke vzdělanosti mezi českými františkány viz P. HLAVÁČEK, Der (Anti)intellektualismus der böhmischen franziskanischen Observanz im ausgehenden Mittelalter, in: Wissenschaft und Weisheit. Franziskanische Studien zu Theologie, Philosophie und Geschichte, Band 65/2, 2002, s. 242–266; TÝŽ, (Anti)intellektuální postoje v české františkánské observanci na sklonku středověku, in: Český časopis historický 100/2002, číslo 1, s. 1–32; TÝŽ, Der Bildungsstreit unter den böhmischen Franziskanern-Observanten am Ende des Mittelalters, in: Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert (Colloquia mediaevalia Pragensia 1), F. ŠMAHEL (ed.), Prag 1999, s. 241–247.

⁷⁹⁾ Korespondence mezi Dubraviem a Bohuslavem Hasištejnským viz Bohuslav Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 83, 89, 94, 172, 177, 178; k Dubraviovi srov. Rukověť humanistického básnictví 2, s. 84–88.

⁸⁰⁾ J. TRUHLÁŘ, Dva listáře humanistické, Praha 1897, s. 25. Janova rozsáhlá korespondence, roztroušená po různých archivech zejména v Čechách, Sasku a Durynsku, nebyla

otevřená. Jisté však je, že Bohuslav Hasištejnský z Lobkowicz pěstoval kontakty s františkány. V listě Janovi z Domaslavi z roku 1497 chválí někdejšího varadínského biskupa Jana Filipce, že se stal františkánem. Dne 31. července 1508 píše list přímo františkánu Filipcovi, aby se u krále Vladislava Jagellonského přimluvil v Budíně v jisté kauze, týkající se Bohuslava a jeho bratra Jana.⁸¹⁾ Patrně šlo o řešení sporu mezi Lobkowiczi a královským městem Kadaní, které bylo tehdy v lobkowiczské zástavě. Italský františkán-observant Cherubinus Spoletanus,⁸²⁾ založením humanista, obstarával roku 1501 pro Bohuslava v Itálii řecké rukopisy, jež opisoval jakýsi Aristobolos, pobývající v Benátkách a na Krétě.⁸³⁾

O Ablaufově nadšení pro augustinovskou teologii svědčí druhý kodex ze Strahovské knihovny, nesoucí signaturu DQ.IV.17. Jedná se o tisk „Aurelii Augustini opuscula plurima“, vydaný roku 1491 ve Štrasburku u nakladatele Martina Flacha. Jeho originální celokožená vazba z počátku 16. století je zdobena tlačítka – v rozích vždy ve dvojitěm kruhu se nalézají trigram „yhs“, v kosočtvercích pak korunovaný lev a korunovaná orlice, na přední desce vazby jsou čtyři mandorly s „ihs“, motivy květů, jelenů, gryfů atd., použity jsou též nápisové pásky s textem „Maria“. Ikonografie a texty jasně ukazují, že vazba vznikla v prostředí františkánské observance, zřejmě přímo v kadaňském klášteře. Nefoliovaná „Tabula“ s obsahem spisu si nadepsal vzýváním „Jesus Christus“, „Maria Virgo“. Ablauff si rovněž vypracoval velmi obsáhlý tematický alfabertický rejstřík díla, který vepsal přímo do kodexu. Text jistě zevrubně studoval, jak tomu odpovídá značná podrobnost indexu, dokončeného roku 1527 neznámo kde. Ablauffův rejstřík obsahuje hned několik odkazů k tématu smrti („mors“).

Fotografie dnes neznámého Ablauffova rukopisu z let 1482–1528, jsou uloženy v Institut für franziskanische Geschichte v Münsteru, který kromě již zmíněné kroniky *De novella plantatione* obsahuje například výklad řehole od Ludvíka z Pruska (†1493), příslušníka českého vikariátu františkánů-observantů.⁸⁴⁾

zatím systematicky zkoumána. Na sestavování Janova listáře pracuje autor zde předkládané studie.

⁸¹⁾ Filipec znal město Kadaň i klášter z osobní zkušenosti, neboť již roku 1478 zavítal jako poutník společně s vévodou Štěpánem Zápolským do františkánského kostela Čtrnácti sv. Pomocníků; srov. J. MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 166.

⁸²⁾ M. E. COSENZA, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists* 3, Boston 1962, s. 2096.

⁸³⁾ Bohuslav Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 64, 148, 88–89; srov. J. TRUHLÁŘ, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894, s. 161–162.

⁸⁴⁾ P. MINGES, *Das Trilogium animae des Ludwig von Preußen*, in: *Franziskanische Studien* 1, 1914, s. 291–311; B. KRUITWAGEN, *Bio-bibliographisches zu Ludovicus de Prussia und seinem Trilogium animae*, in: *Franziskanische Studien* 12, 1925, s. 347–363.

V rukopise též nalezneme opis tehdy populárního díla *Liber penthicus seu lugubris de statu et ruina monastici ordinis*, vytištěného roku 1493 v Mohuči. Jeho autorem je známý reformně laděný humanista a proslulý alchymista Johannes Trithemius (†1516), někdejší benediktinský opat ve Sponheimu a Würzburku.⁸⁵⁾ Svou nelehkou životní pouť zakončil náš františkán Eberhard Ablauff de Rheno pravděpodobně roku 1528 v Brně.⁸⁶⁾

Takřka můžeme být nakloněni myšlence, že Hasištejnští z Lobkowicz měli intenzivní vztah pouze k budově františkánského kláštera v Kadani,⁸⁷⁾ zatímco kontakty s tamější františkánskou komunitou pěstovali spíše Vitzthumové a kadaňští měšťané. To by nás mohlo vést k závěru, že snad mezi kadaňskými františkány a Lobkowiczi panovalo jisté napětí. Co by ovšem pak mohlo být jeho zdrojem? Na prvním místě je třeba zmínit situaci v samotné Kadani. Jan Hasištejnský z Lobkowicz byl jako zástavní pán a hejtman královského města Kadaně od počátku 16. století v permanentních sporech s kadaňskými měšťany. Františkánský klášter s kostelem Čtrnácti sv. Pomocníků, předpokládané místo lobkowiczské sebe prezentace nejen vůči městu, se však i přesto těšil značné podpoře kadaňských měšťanů, jak o tom svědčí zejména četné testamenty.⁸⁸⁾ Jistě, klášter stál na místě starší kaple Čtrnácti sv. Pomocníků, kterou (spolu)založili samotní měšťané a mohlo se tak jednat pouze o pokračování kultovní tradice. Mohlo to být také tak, že františkáni

⁸⁵⁾ De novella plantatione, fol. 249r–277v. Samotnému Trithemiovi byla rodina Lobkowiczů dobře známa, zejména pak humanista Bohuslav, jehož učenost a literární zdatnost velmi chválí – např. J. TRITHEMIUS, *De scriptoribus ecclesiasticis* (1494); cit. podle F. BERNAU, Hassenstein, s. 120, 149.

⁸⁶⁾ Jeho kronika totiž končí zápisem z roku 1528 o reformačních událostech v Brně – De novella plantatione, fol. 331r; srov. H. G. ROKYTA, *Miszellen zu den franziskanischen Orden in den böhmischen Ländern*, in: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters (Niederösterreichische Landesausstellung), Krems–Wien 1982, s. 332–334, zde s. 334 – bez udání pramene uvádí chybné datum (1515) Ablauffova úmrtí.

⁸⁷⁾ Vazby knih z Bohuslavovy knihovny (dnes součást Roudnické lobkowiczské knihovny v Nelahozevsi) a z kadaňské klášterní knihovny (dnes převážně ve Strahovské knihovně) vykazují jistou podobnost. Snad mohla být v klášteře knihvazačská dílna, jejíchž služeb využíval i vzdělaný hasištejnský humanista. To by ovšem svědčilo o zcela jiné kvalitě vztahů mezi Lobkowiczi a františkánskou komunitou v Kadani. Tento problém může rozřešit jen zevrubná komparace zachovaných kodexů.

⁸⁸⁾ P. HLAVÁČEK, *Kadaňská městská kniha jako pramen k dějinám pozdně gotického umění*, in: *Gotické sochařství a malířství v severozápadních Čechách* (Opitzův sborník), M. NEUDERTOVÁ – P. HRUBÝ (edd.), Ústí nad Labem 1999, s. 155–164; TÝŽ, *Architektura, mobiliář a paramenta sakrálních objektů na Kadaňsku ve světle testamentů kadaňských měšťanů (1465–1522)*, in: *USH. Gotické umění a jeho historické souvislosti III*, J. HOMOLKA – M. HRUBÁ – P. HRUBÝ – M. OTTOVÁ (edd.), Ústí nad Labem 2005 (v tisku).

podporovali protilobkowiczské tendence kadaňských měšťanů, což by pak představovalo vlastní zdroj konfliktu. Lze tím totiž vysvětlit, proč v pramenech podchycený zájem Lobkowiczů o vlastní františkánskou komunitu se jeví jako marginální, narozdíl od jejich předpokládaného zájmu o vlastní architektonický komplex kláštera. Můžeme to říci ještě jinak: Lobkowiczové jsou fundátoři a budovatelé kláštera, ale úzké propojení s kadaňskou františkánskou komunitou, praktické i spirituální, mají Vitzthumové a kadaňští měšťané.⁸⁹⁾

Nabízí se ještě jedno velmi odvážné řešení problému. Bratr Eberhard Ablauff de Rheno patřil k františkánům, u nichž lze hovořit o tzv. předreformačním myšlení, tedy o augustinovsky laděné mentalitě, jež byla vlastní jak české, tak později luterské reformaci. Pokud připustíme hypotetické Ablauffovy kontakty s Janem Hasištejnským z Lobkowicz, pak ten mohl být tímto myšlenkovým modelem ovlivněn a to mohlo představovat další zdroj konfliktů se zdejší františkánskou komunitou. Jaký byl vlastně Ablauffův postoj k luterství? Základní informace můžeme čerpat z jeho latinské františkánské kroniky *De novella Plantatione*. V ní náš františkán popisuje, jak roku 1516 (sic!) vystoupil *frater ordinis heremitarum Martinus Lutherus, sacre theologie professor* proti zmateným odpustkům (*ob indiscretas indulgentias*), které kázal dominikán Johannes Tetzel. Luther se s odvoláním na evangelium postavil apoštolské autoritě, papežskou bulu a zákony nejen zavrhl, ale dokonce ve Wittenberku veřejně spálil, přičemž v papeži viděl *antichristum et diabolum*.⁹⁰⁾ Zásadní odsudek Lutherových aktivit zde zatím nenalezneme. Dále Ablauff zaznamenává, že roku 1520 přikázala provinční kapitula českých františkánů odstranit z klášterních knihoven veškeré Lutherovy spisy,

⁸⁹⁾ Dne 14. března 1474 pobýval v klášteře provinční vikář františkánů Pavel z Moravy a vydal bratřím Ditrichovi a Vincencovi Vitzthumům, pánům na Egerberku, filiační listinu, kterou jim dal účast na dobrodiních a milostech z bohoslužeb řádu. Filiace byla vydána přímo v klášteře („*in loco nostro sanctorum XIII auxiliatorum extra muros civitatis Cadanensis*“) – Národní archiv v Praze, fond ŘF, listina č. 56. První provinční kapitulu v Kadani roku 1506 podporovali Dietrich Vitzthum z Egerberka a Opl Vitzthum ze Šumberka, kapituly v roce 1514 a 1524 opět Dietrich, roku 1533 Bernardin Vitzthum; srov. *Chronica Fratrum*, s. 196, 242–243, 312, 321–322, 337; *De novella plantatione*, fol. 300v. Provinční ministr Eusebius z Neumarktu, někdejší kadaňský kvardián, vydal roku 1529 filiaci Wolfgangovi Vitzthumovi, pánu na Šumberce a Klášterci – SOA Litoměřice, fond: Řád františkánů Kadaň, Historica, inv. č. 46, karton č. 4 – opis listiny ze 17. století; srov. též P. HLAVÁČEK, *Retrospektiva*, s. 98–100 (Exkurz I. Fictumové a kult Čtrnácti sv. Pomocníků). Georg Ooppel Vitzthum, pán na Novém Šumberce, byl též štědrým podporovatelem františkánů v Mostě, jak o tom svědčí jeho donace z roku 1496; srov. *Stadtbuch von Brüx bis zum Jahre 1526*, L. SCHLESINGER (ed.), Prag 1876, s. 179.

⁹⁰⁾ *De novella plantatione*, fol. 321r.

přičemž konstatuje, že Němci následují *in fide Bohemos*.⁹¹⁾ K roku 1523 však již Lutherovo hnutí nemilosrdně kaceřuje: označuje je jako *heresis Lutheriana* či *doctrina pestifera*, neboť sice hlásá *evangelicam libertatem*, ale ruší jakoukoliv kázeň. Nejen ve způsobu slavení svátků, v postech a při slavení bohoslužeb, ale i v řeholním životě.⁹²⁾

Ablauff podle všeho četl Lutherovy spisy, poněvadž ví, co *heresiarcha Martinus* psal a kázal o své teologické zásadě *sola fide*, kritizuje jeho učení o všeobecném kněžství, které boří staré církevní řády a vidí v něm stejné nebezpečí pro církev jako jsou *nostri Bohemi heretici*.⁹³⁾ S neskrývanou lítostí pak zaznamenává smrt papeže Hadriána VI. na den Povýšení sv. Kříže, tj. 14. září 1523, a vzpomíná jeho úsilí o reformu římské kurie.⁹⁴⁾ Kronika končí zápisem z roku 1528 o disputaci mezi zwingliánským heretikem a jedním katolickým doktorem, po níž velká část brněnských měšťanů odpadla *ab ecclesiastica ordinationes*.⁹⁵⁾ Kultivovaný františkán Eberhard Ablauff de Rheno se nám tak jeví jako reformátor „starého ražení“, blízký humanisticky orientovanému erasmianismu, který, ač si jistě přál opravdovou reformu církve, je upřímně zděšen nad průběhem roztržky mezi Lutherem a Římem.⁹⁶⁾

Jan Hasištejnský z Lobkowicz byl věrným příslušníkem a podporovatelem římské církve, což ovšem samozřejmě nevyklučovalo jeho případnou podporu církevní reformě, respektive někdejší utrakvisticko-katolické poděbradské straně.⁹⁷⁾ Reformní

⁹¹⁾ De novella plantatione, fol. 320v, 321v. V klášterní knihovně v Kadani se nalézaly tyto protiluterské spisy: „Opus Joannis Fabri adversus dogmata Lutheri“ (Lipsko 1523) a „Assertionis Lutheranae refutatio Joannis Episcopi Rossensis“ (1524); srov. Catalogus Librorum Qui Anno 1742 inventi sunt In Bibliotheca Conventus Caadanensis, nepag. (I Controversistae – 2, 9).

⁹²⁾ De novella plantatione, fol. 323v.

⁹³⁾ De novella plantatione, fol. 324r.

⁹⁴⁾ De novella plantatione, fol. 325v; srov. J. GELMI, Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II., Praha 1994, s. 164–165.

⁹⁵⁾ De novella plantatione, fol. 331r.

⁹⁶⁾ Krizí identity prochází na počátku 16. století řada středoevropských františkánů. Srov. P. HLAVÁČEK, Zwischen Ordensgehorsam und Weltverantwortung. Der Franziskaner und Arzt Vinzenz Eysack († ca. 1520) aus Görlitz und seine medizinische Praxis im schlesisch-lausitzischen Raum, in: Archiv für schlesische Kirchengeschichte 61, 2003, s. 211–224.

⁹⁷⁾ Po sesazení a papežské exkomunikaci krále Jiřího z Poděbrad v roce 1466 stál Jan na poděbradské straně, což mu vysloužilo kritiku papežského legáta Rudolfa z Rudesheimu. V roce 1468 se jeho krušnohorské městečko Přísečnice bránilo křížové výpravě a Jan mu přispěchal osobně na pomoc. F. BERNAU, Hassenstein, s. 95–97; Staří letopisové čeští, F. PALACKÝ (ed.), Praha 1829, s. 192–194; roku 1470 Jan dokonce zajmul kadaňského děkana Pavla, odpůrce utrakvismu a krále Jiřího a uvěznil jej na hradě Hasištejně; A. PODLAHA, Catalogus codicum,

myšlení bylo pěstováno přímo na rodovém lobkowiczském hradě Hasištejně. K hasištejnské humanistické družině jeho bratra Bohuslava patřil například chomutovský rodák Matthaeus Aurogallus (†1543), pozdější profesor hebrejštiny a od roku 1542 dokonce rektor na univerzitě ve Wittenberku, přítel Lutherův.⁹⁸⁾ Vztah Hasištejnských z Lobkowicz k církevní reformě se koneckonců projevil při františkánské provinční kapitule v Kadani roku 1524, když se lektor kadaňského kláštera a vůdce luterské skupiny v provincii, bakalář Diviš z Krupky, uchýlil před hněvem představených na hrad Hasištejn.⁹⁹⁾ Jeho ochráncem zde byl Zikmund Hasištejnský z Lobkowicz (†1545), Bohuslavův a Janův synovec, někdejší člen hasištejnské humanistické družiny, který od roku 1511 studoval na univerzitě ve Wittenberku a velice záhy patřil k přesvědčeným luteránům. Údajně měl přímé kontakty s Lutherem i Melanchthonem.¹⁰⁰⁾

Po předchozí analýze se nám duchovní svět bratří Jana a Bohuslava Hasištejnských z Lobkowicz jeví v poněkud jiném světle: oba prožívají určitou krizi své křesťanské identity, k jejímuž (znovu)nalezení bezesporu sloužila i jejich pouť do Svaté země. Okruh kolem obou bratří, zejména humanistickou družinu na Hasištejně, lze pak nazírat jako jedno z ohnisek duchovní obnovy, místo prolínání humanismu a eschatologické (františkánské) spirituality, napájející se ze stejných zdrojů jako senzitivní „suprakatolicismus“ reformních italských kruhů. Takovéto duchovní rozpoložení pak připravilo „hasištejnsko-kadaňskou komunitu“ k přijetí luterské reformace.¹⁰¹⁾ Proč vlastně vzniklo Janovo *Putování*? Komu bylo určeno k předčítání? Nemohlo vzniknout právě na žádost Bohuslavovu a jeho humanistické družiny? Či dalších reformních kruhů s ní spojených? Italská reformní společenství, vzniklá

s. 68; k církevně-politické situaci srov. P. HLAVÁČEK, Italský františkán a papežský diplomat Gabriel Rangoni z Verony (†1486) a jeho angažmá ve střední Evropě a Itálii, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, E. DOLEŽALOVÁ – R. NOVOTNÝ – P. SOUKUP (edd.), Praha 2004, s. 91–111.

⁹⁸⁾ J. MARTÍNEK, *De Aurogalli Chronicae fragmentis*, in: *Listy filologické* 81, 1958, příloha „Eunomia“ 2, s. 28–31, 78–83; TÝŽ, *De Matthaei Aurogalli origine*, in: *Lf* 83, 1960, příloha „Eunomia“ 4, s. 56–69; *Rukověť humanistického básnictví* 5, s. 116–117; J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 31–32.

⁹⁹⁾ *Chronica Fratrum*, s. 309; *De novella plantatione*, fol. 326v.

¹⁰⁰⁾ *Rukověť humanistického básnictví* 3, s. 206.

¹⁰¹⁾ Ještě ve 20. letech 16. století se Kadaň většinou přiklonila k reformaci a zdejší církevní obec hledala svou konfesní identitu. Roku 1530 se Kadaňští oficiálně připojili k české utrakvistické církvi – Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické – I. díl (Akta konsistoře utrakvistické), K. BOROVIČ (ed.), Praha 1868, s. 53–58. Většinu kadaňského obyvatelstva tak tvořili němečtí utrakvisté, z nichž mnozí byli ovlivněni luterstvím; srov. W. EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530*, München–Wien 1981, s. 282–285.

z podhoubí humanismu, propojovala prostředí kněží a laiků, šlechty a měšťanstva. Vyzývala ke konání skutků pokání a milosrdenství. Všechny tyto skupiny byly v hasištejnské družině přítomny. Také mezi kadaňskými měšťany můžeme právě na přelomu 15. a 16. století vystopovat nárůst skutků milosrdenství i existenci řady zbožných bratrstev, jak nám to dokládá kniha testamentů. Měšťané pamatovali především na špitál při kostele Stětí sv. Jana Křtitele. Například roku 1498 odkázala Margaretha Hillerová dvě postele a dva ručníky chudým lidem ve špitále.¹⁰²⁾ Již k roku 1477 je poblíž mostu přes Ohři u Vodní brány doložen dům pro malomocné.¹⁰³⁾ V Kadani se v téže době setkáváme se zbožnou institucí zvanou *Selhaus*. Tímto názvem se označovala budova, kde se neprovdané zbožné ženy modlily za duše zemřelých nebo nemocnice pro chudé. Například Elizabeth, žena Wenczela Melczera, odkazuje roku 1496 do *Selhausu* čtyři kopy chudým lidem na polepšení stravy, řezník Jörg Fischer poukázal roku 1497 tamtéž jednu postel.¹⁰⁴⁾ Nová spiritualita nalézala ohlas i ve výtvarném umění. Měšťanka Katherina, žena Anthonia Stetnera, ve svém testamentu z roku 1494 uvádí, že ji její zesnulý muž pověřil, aby za třicet kop grošů nechala k oltáři Panny Marie ve farním kostele zhotovit obraz s následujícím ikonografickým konceptem: uprostřed má stát ve slunci Panna Maria, po stranách pak sv. Wolfgang a sv. Jiří. Zřetelně se jedná o eschatologický motiv *ženy oděné sluncem*, vycházející ze Zjevení Janova 12,1. Katherina, jež si přála být pohřbena přímo ve farním kostela, rovněž ustanovila, aby na jejím náhrobku ležela po celý rok před očima všech její vzácná prošívaná příkrývka, a sice *ke slávě všemohoucího Boha*.¹⁰⁵⁾ V úzkém kontaktu s Bohuslavem Hasištejnským z Lobkowicz byl Bartholomaeus Niger, syn kadaňského měšťana.¹⁰⁶⁾ Nejprve studoval na univerzitě v Lipsku a od roku 1502 byl jedním z prvních studentů nově založené univerzity ve Wittenberku, kde byl rektorem Martin Pollich (Pollichius) z Mellerstadtu (†1514), Bohuslavův důvěrný přítel.¹⁰⁷⁾ Dne 14. března 1502 napsal

¹⁰²⁾ Státní okresní archiv v Kadani, fond: Archiv města Kadaně, Kadaňská městská kniha 1465–1522, sign. 567a (dále jen KMK), fol. 463r.

¹⁰³⁾ KMK, fol. 403r.

¹⁰⁴⁾ KMK, fol. 460v, 461v.

¹⁰⁵⁾ KMK, fol. 451r.

¹⁰⁶⁾ Možná byl příbuzný s jiným Kadaňanem téhož příjmení, Peterem G. Schwarzem–Nigerem. Srov. P. HLAVÁČEK, Z Kadaně do Evropy – dominikánský teolog Peter Georg Niger (†1484), in: Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 4/35, 2003, s. 19–23.

¹⁰⁷⁾ Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 13–14, 58, 60, 97–99, 159–160, 174 (korespondence a zmínky z let 1487–1509). Roku 1501 jmenuje Pollich Bohuslava jako formální hlavu humanistické „Sodalitas Leucopolitana“ ve Wittenberku – Rukověť humanistického básnictví 3, s. 174.

Bohuslav kadaňskému Bartolomějovi list, v němž pronesl tato podivuhodná slova: ... *ut Cadana non minus tuo quam avunculorum tuorum ingenio et doctrina clara celebrisque reddatur.*¹⁰⁸⁾ Co byla vlastně pro Bohuslava ona *doctrina clara*? Jaký byl jeho vztah k reformačním pohybům pozdního středověku?

Bohuslav studoval v letech 1475 až 1482 na univerzitách v Bologni a Ferrare, kde se seznámil s italským humanismem. Bylo to právě v Bologni, kde navázal přátelství s Peterem Schottem ze Štrasburku; roku 1481 chtěli dokonce společně vstoupit do kláštera: jeden z jejich učitelů jejich přátelství oslavil v básni, v níž je vidí statečnější Achillea. Do Čech se vrátil s akademickým titulem doktora obojího práva, ovšem jeho snaha proniknout do církevních struktur, ať už v Praze do úřadu vyšehradského probošta či na biskupské stolce v Olomouci a Vratislavi, byla neúspěšná. V letech 1490 až 1491 navštívil Sýrii a Svatou zemi včetně Jeruzaléma i Arábie, zhlédl též antické památky v Egyptě, Malé Asii, Řecku, Sicílii a severní Africe. Od roku 1491 pobývá na svých panstvích v severozápadních Čechách, pouze v letech 1502 až 1503 je krátce v Budíně na dvoře krále Vladislava Jagellonského. Bohuslavův návrat z Budína na Hasištejn roku 1503 tehdy nadšeně pozdravoval v latinské oslavné básni jeho synovec Zikmund: *Domů na Hasištejn – múzami oslavovaný domov! Zůstaň již u nás, u nás, můj Bohuslave, zůstaň. Zůstaň u nás a Tvůj dům bude ... plný radosti. A zakončuje: Nejdražší Bohuslave, panuj ve své říši.* Bohuslav nepřestal sledovat církevní situaci v Evropě a papežskou politikou byl velmi znechucen. Pro Alexandra VI. (†1503) napsal satirický epitaf, v němž ostře kritizuje nešvary renesančního papežství. Stejně tvrdě kritizoval krátkozrakou papežskou politiku vůči Říši za Julia II. V takřka prorockém zanícení předpověděl rozkol mezi Germánií a Římem, který měl vyvrcholit reformací: *Julius by chtěl Němcům odejmout císařské žezlo: Jak, když i Germánie se vzpírá ctít pastýřskou hůl?* Bohuslavovými žáky byli většinou Češi německého jazyka („Bohemi“), příslušníci římské církve. K české reformaci byl Bohuslav kritický a nespojoval s ní možnou reformu západní církve. Přesto byl mezi jeho žáky český utrakvista Jindřich Hrušovský z Olšan: na Hasištejně si zažil mnoho ústrků, včetně Bohuslavovy ironické výzvy k jeho upálení.¹⁰⁹⁾ V posledních letech svého života je Bohuslav, tento český humanista italského rázu, ochoten zřici se hříšného papežství, ano, snad i katolictví. Odvážně a s velkým rozhořčením zaútočí na papeže Julia II. těmito slovy: *Eripies certe Latii si insignia nobis, Imperii, valeant et tua*

¹⁰⁸⁾ Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 97–98 (n. 90). Bohuslav v Kadani občas přímo pobýval a datoval zde i některé své listy (1494, 1500–1501) – tamtéž, 58, 73–74, 87–88, 175–176.

¹⁰⁹⁾ Jan Hasištejnský z Lobkowicz, který byl roku 1482 ve sporu s Fridrichem ze Šumburka, tehdy držitelem Kadaňského hradu, neváhal přikázat upálit jednoho z jeho poddaných; srov. AČ 8., J, KALOUSEK (ed.), Praha 1888, s. 401.

*sacra simul!*¹¹⁰⁾ Nepřekvapí nás tedy, že v hasištejnské knihovně se nalézala takřka kompletní sbírka spisů Marsilia Ficina (†1499), nejvýznamnějšího florentského platonika a křesťanského humanisty, přičemž nelze vyloučit ani jeho osobní kontakty s Bohuslavem.¹¹¹⁾ Ten dobře věděl, že *res publica Christiana* potřebuje zásadní reformy a jistým klíčem k nápravě mu byli zejména církevní Otcové Ambrož, Augustin a Řehoř. Měl však i mnohem konkrétnější recept, o němž roku 1505 napsal svému příteli Bernhardu Adelmannovi z Adelmansfeldenu (†1523), kanovníku v Augšpurku: s odvoláním na Platóna a jeho radu do Kyrenaiky trvá na tom, že *corruptiores* je především třeba trestat.¹¹²⁾ Krátce po Bohuslavově smrti v roce 1510 napsal jeho přítel Jan Šlechta ze Všehrd latinský epitaf, který uzavírá tímto veršem: *Tak zaslouží si dobře, Kriste, aby spatřil Tvé království. Zbožnost jej vedla ke Kristu, ke Kristovým ctnostem a víře.* Šlechta tak vidí v Bohuslavovi nejen jednoho z obnovitelů antické vzdělanosti, ale především dobrého křesťana, jehož životní cesta byla následováním Krista.¹¹³⁾

¹¹⁰⁾ J. TRUHLÁŘ, Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II., Praha 1894, s. 5–53, 149–163, zde s. 154.

¹¹¹⁾ F. KARFÍK, Ficiniana v knihovně Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, in: Bene Scribesisti ... Filosofie od středověku k novověku, Sborník k sedmdesátinám Stanislava Soušedíka, J. BENEŠ – P. GLOMBÍČEK – V. URBÁNEK (edd.), Praha 2002, s. 87–108. Ve františkánské knihovně v Kadani byl zastoupen další křesťanský humanista z medicéjského okruhu, Giovanni Pico della Mirandola (†1494), a sice svým spisem „*De rerum praenotione libri novem*“, vyištěném v Miláně roku 1492 – srov. *Catalogus Librorum Qui Anno 1742 inventi sunt In Bibliotheca Conventus Caadanensis, nepag.* (F Theologi Speculativi – In Folio Minori, 14 – Picus Mirandula).

¹¹²⁾ Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, s. 105. Bohuslav se stavěl rezervovaně i k papeži sv. Silvestru a zpochybňoval tzv. Konstantinovu donaci – tamtéž, s. 48–49, 53–54.

¹¹³⁾ F. BERNAU, Hassenstein, s. 121, 126–128, 131–132, 137–138, 150. Na Hasištejně byl za Bohuslavových časů chován dřevěný krucifix z počátku 16. století, pravděpodobně italská práce, snad dar od některého z italských přátel a dva obrazy sv. Mikuláše v byzantském stylu – tamtéž, s. 168. Všehrd, jenž čile korespondoval i s Erasmem Rotterdamským, byl s Bohuslavem v úzkém přátelském vztahu: ten mu daroval nádherný pohár s věnovacím distichem, určeným přímo Všehrdovi; srov. Rukověť humanistického básnictví 5, s. 281–285; k Bohuslavově osobě viz např. J. MARTÍNEK, De chirographo Bohuslai a Lobkowicz, in: Lf 107, 1984, s. 149–157; TÝŽ, Působení Bohuslava z Lobkovic ve světle nové datace jeho spisů, in: Lf 109, 1986, s. 76–86. Roku 1499 sepsal Bohuslav latinskou báseň, v níž vyzval císaře a křesťanské panovníky k výpravě proti Turkům J. TRUHLÁŘ, Humanismus, s. 86–89.

Závěr

Byly snad tedy lobkowiczské rezidence Kadaň a Hasištejn centry humanisticky orientovaného reformního kvasu? Je františkánský klášter v Kadani pokusem o jakési zhmotnění Janových zkušeností ze Svaté země, výrazem jeho spirituálního zážitku na místech Ježíšova Umučení a Vzkříšení v Jeruzalémě? Nebudoval Jan v Kadani „lobkowiczský Jeruzalém“? Je onen dvoulodní sklípkovou klenbou sklenutý prostor v kadaňském františkánském klášteře skutečně napodobeninou jeruzalémského coenacula? Předkládaná studie přináší mnohem více otázek a diskutabilních tvrzení než jednoznačných odpovědí. Je to svého druhu provokativní dialogický pokus o vhled do spirituálního kontextu pozdního středověku na příkladu jedné nadmíru pozoruhodné osobnosti, totiž Jana Hasištejnského z Lobkowicz a jeho okruhu. A poněvadž přímých pramenů k Janově osobní zbožnosti máme jen poskrovnu, snažili jsme se k novému poznání vlámat jinými „dveřmi“, jež nás vedly přes „františkánské cely“ kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani či chodbami františkánského kláštera na hoře Sion v Jeruzalémě.

Petr Hlaváček

**DAS NEUE JERUSALEM? DIE SPIRITUELLE
DIMENSION DER RESIDENZ IN KADAŇ/KAADEN
DES JOHANNES HASSENSTEINER VON LOBKOWICZ
(†1517)**

Im Jahre 1473 wurde in Kadaň/Kaaden das Franziskanerkloster der hl. Vierzehn Nothelfer gegründet, welches sich bald zu einem der bedeutendsten Franziskanerklöster im gesamten Böhmisches Königreich entwickelte. König Wladislaw Jagiello übertrug durch eine Urkunde von 1481 die Gründungsrechte zum Kloster auf Johannes Hassensteiner von Lobkowitz. Kaaden war die wichtigste Besetzung Lobkowitz' in Nordwestböhmen und bildete ein natürliches Zentrum des gesamten Dominiums. Johannes strebte bis zum Ende seines Lebens eine dauerhafte Herrschaft über diese Stadt an. Ein Ausdruck dieses Strebens war auch der kostspielige Ausbau des Franziskanerklosters mit der Kirche der hl. Vierzehn Nothelfer sowie der beabsichtigten Familiengrabstätte. Wurden Kaaden und Hassenstein als Residenzen des Johann Hassensteiner von Lobkowitz damit zugleich auch Zentren humanistisch orientierter vorreformatorischer Tendenzen? Ist das Franziskanerkloster ein Versuch einer gewissen Vergegenständlichung von Johannes' Erfahrung aus dem Heiligen Land (1493), ein Ausdruck seines spirituellen Erlebnisses an der Stelle Christi Passion und Auferstehung in Jerusalem? Wollte Johannes in Kaaden ein „Lobkowitz Jerusalem“ bauen? Ist jener zweischiffige Raum mit Zellengewölbe im Franziskanerkloster eine Nachbildung des „Coenaculum“ in Jerusalem? Die vorgelegte Studie wirft viel mehr Fragen und diskussionsfähige Behauptungen auf, als dass sie eindeutige Antworten liefert. Sie ist vielmehr ein provokanter Versuch des Hineinschauens in den spirituellen Kontext des Spätmittelalters am Beispiel einer überaus bemerkenswerten Persönlichkeit, nämlich Johannes Hassensteiner von Lobkowitz und seines Kreises, die zur Diskussion anregen möchte. Und da es nur wenige Quellen zu Johannes' persönlicher Frömmigkeit gibt, wurde der Versuch unternommen, an neue Erkenntnisse durch eine andere „Tür“ zu gelangen. Diese führte über die „Franziskanerzellen“ des Klosters der hl. Vierzehn Nothelfer in Kaaden oder durch die Gänge des Franziskanerklosters auf dem Berg Sion in Jerusalem.

Otakar Slanař

K OTÁZCE TOPIKY VE STŘEDOVĚKÉ RYTÍŘSKÉ EPICE

Tématem tohoto příspěvku je otázka topiky ve středověké literatuře, přesněji v rytířské epice. Smyslem je upozornit na problémy s vymezením pojmu *topos*, několika příklady naznačit potenciál, který je ve zkoumání topiky obsažen a navrhnout možnosti využití výsledků tohoto bádání, a to nejen v rámci medievistiky. Pojmy *topoi*, *topos*, *topika* jsou integrální součástí literárněvědné terminologie a v praxi bývají volně zaměňovány termínem *loci communes*.¹⁾ Paradoxní (ovšem ne zcela výjimečné) je to, že navzdory samozřejmosti, se kterou tento pojem užíváme, nemáme zcela přesnou představu o jeho významu a rozsahu. Výstižný je citát E. R. Curtia, který ve své knize *Evropská literatura a latinský středověk* píše: „...není trochu pošetilé chtít...probudit zájem o topiku, o onu topiku, již i „literární vědec“ zná jen podle jména, neboť se cílevědomě vyhýbá suterénům – a také základům! evropské literatury?“²⁾ Myslím, že označení *topos* je i v současnosti užíváno spíše automaticky, možná takřka podvědomě, kdy pod jeho hlavičku řadíme vše, co má v rámci literatury (a to zdaleka ne pouze středověké) charakter obecně užívaného a známého, přejímaného celými generacemi spisovatelů, zkrátka často se opakujícího. Výsledkem toho ovšem je, že jsme se mnohdy omezili pouze na některé zcela evidentní projevy topiky, jako jsou *captatio benevolentiae*, odkazy na původní prameny, *locus amoenus puer senex* nebo v případě kronik odvozování původu národa od pádu Babylonské věže a zmatení jazyků.

¹⁾ K odlišnostem ve významech srov. hesla *topoi* a *loci communes* in: L. PAVERA - F. VŠETIČKA, *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc 2002.

²⁾ E. R. CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, s. 91.

Topos jako terminologický problém

V české literární vědě se problematika topiky ocitá spíše na okraji odborného zájmu než v jeho centru. I tak existuje několik prací věnujících se tematickým shodám, jež obecně vnímáme a označujeme jako *topoi* (sg. *topos*).³⁾ Situace je v některých případech komplikována tím, že jevy, které z našeho pohledu nesou určité charakteristiky toposu (např. některé z funkcí V. Proppa) jsou označovány různými názvy.⁴⁾ Terminologická rozkolísanost vyplývá z faktu, že se jedná o motivické a tematické shody obecně, které je možno sledovat z různých hledisek a pomocí různých metodologických přístupů. Badatele to následně vede k potřebě vymezit daný problém i pojmově.⁵⁾ Musí však rozdílnost pohledu na oblast problémů takřka stejného charakteru (motivických a tematických shod) znamenat nutně i změny v terminologii?

Termín *topos* nacházíme již u Aristotela,⁶⁾ mnohdy je však spojován spíše se švýcarským medievistou Ernstem Robertem Curtiem. Vymezuje několik skupin: topiku útěšné řeči, hledanou skromnost, exordinální topiku, závěrovou topiku, vzývání přírody, svět naruby a konečně také historickou topiku (chlapec a stařec, stařena a dívka). Ačkoli tedy jádro tvoří topika s kořeny v antickém řečnictví, neomezuje se Curtius pouze na ni a dokonce si klade za cíl položit základy topiky vzniklé až ve středověku, o které hovoří jako o historické:⁷⁾ „Antická topika je ovšem součástí naukové soustavy, a je tudíž systematická a normativní; my se oproti tomu pokusíme položit základy historické topiky. Ta skýtá rozmanité možnosti aplikace, svou užitečnost však musí prokázat především na analýze textů.“⁸⁾

³⁾ Např. D. HODROVÁ - Z. HRBATA - M. KUBÍNOVÁ - V. MACURA, *Poetika míst – kapitoly z literární tematologie*, Praha 1997; J. PELÁN, *Dekadentní topos mrtvého města*, in: *Literární noviny*, 1993, č.19, s. 12; A. ZACHOVÁ, *Topos jiných dimenzí ve fantasy literatuře*, in: *Tvar*, 1997, Roč. 8, č. 18, s. 12–13; J. ČERMÁK, *Topos hostiny*, in: *Souvislosti*, 2003, Roč. 14, č. 3, s. 59–67.

⁴⁾ V. PROPP, *Morfologie pohádky*, Ústav pro českou literaturu ČSAV, Praha 1970.

⁵⁾ Daniela Hodrová ve své práci *Paměť a proměny míst (Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie*, in: D. HODROVÁ a kol., *Poetika míst*, Jinočany 1997) předpokládá vznik oboru literární tematologie, která je charakterizována tematologickým přístupem k literárnímu dílu. Snaží se také o shrnutí dosavadního bádání v této oblasti, z něhož vyplývá i výše zmíněná terminologická rozkolísanost.

⁶⁾ ARISTOTELES, *Topiky*, Praha 1976.

⁷⁾ Historické proto, že se podobně jako archetypy průběžně vrací, až se stávají opakujícími se metaforami. Srov. *Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie*, in: D. HODROVÁ a kol., s. 8.

⁸⁾ E. R. CURTIUS, *Evropská literatura*, s. 95.

Použití termínu *topos* tedy není nutné omezovat pouze na normativní prvky antické rétoriky – ani Curtius ho takto úzce nevymezil. Zdá se, že zásadní rozdíl mezi topikou rétorickou a historickou tkví v jejich povaze. Antická je na rozdíl od té historické „součástí naukové soustavy“ a „je tudíž systematická a normativní.“⁹⁾ Historická topika je naopak charakterizována v jistém slova smyslu „spontánností“ ve svém užití. Jedná se tedy o takřka odlišné jevy. Je nutné oddělovat je i terminologicky? Curtius tak nečiní, čímž vytváří základ budoucí tradice a možná i terminologických problémů.

Lze si položit otázku, jak dalece můžeme nebo dokonce musíme v průběhu dalšího bádání překročit hranice chápání topiky, a to nejenom vzhledem k antice, ale i vzhledem ke Curtiovi. Myslím, že v jeho pojetí jsou stanoveny značně neurčitě.¹⁰⁾ Například se velmi často zmiňuje o Carlu Gustavu Jungovi a klade důraz na souvislosti mezi jeho a svým bádáním v oblasti tematických shod:¹¹⁾ „...*topoi* jsou znamenými proměňující se mentality; znamenými, která nejsou postižitelná žádným jiným způsobem. Jejich studium prohlubuje naše porozumění dějinám evropské duše a vstupuje tak na území, k němuž otevřela přístup psychologie C. G. Junga.“¹²⁾ Zde měl Curtius zcela jistě na mysli právě topiku, kterou sám označuje jako historickou.

Proč se snažit o překročení Curtiova vymezení topiky? Přestože ji chápe poměrně široce, nebude to postačovat našim nynějším potřebám. Pokud s tímto jevem chceme efektivně pracovat a především sledovat jeho vývoj, narazíme dříve či později na to, že se slovní vyjádření konkrétního toposu mohlo změnit, ačkoli role nově vzniklého prostředku zůstala stejná. Výsledkem historického vývoje totiž může být proměna slovního vyjádření a přizpůsobení se novým společenským a kulturním podmínkám. Místo (*topos*) tedy zůstává, pouze dochází k nutné aktualizaci jeho formy. Určitou inspirací by nám mohla být studie Vladimíra Proppa –

⁹⁾ Srov. tamtéž.

¹⁰⁾ Role E. R. Curtia je v prosazení termínu *topos* v literárněvědném bádání zcela jistě zásadní. Je však třeba mít také na paměti, že on sám koncipoval kapitolu na toto téma spíše volněji a jako určitý odvozovací základ a ne jako promyšlený systém. Srov. „*Zkusme tedy vyložit topiku přístupným, ne-li úsměvným způsobem.*“ E. R. CURTIUS, *Evropská literatura*, s. 91.

¹¹⁾ E. R. CURTIUS nebyl jediným, kdo se nechal inspirovat analytickou psychologií C. G. Junga a jeho školy. Pojem archetyp přejali pro označení „tematických shod“ např. M. BODKINOVÁ, *Archetypální struktury v poezii*, New York 1958; N. FRY, *Anatomie kritiky*, Brno 2004; srov. *Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie*, in: D. HODROVÁ a kol., *Poetika míst*, s. 8. Z hlediska potřeby jasného vymezení pojmů nejsem přesvědčen o prospěšnosti užívání termínu archetyp (spojeného v první řadě s analytickou psychologií) v souvislosti s jevy v literární vědě. Vždy je nutno počítat s posunem plynoucím z odlišnosti předmětů, jimiž se na jedné straně psychologie a na druhé literární věda zabývají.

¹²⁾ E. R. CURTIUS, *Evropská literatura*, s. 95.

Morfologie pohádky. V ní vyčlenil 31 okruhů (nazývá je funkcemi), jimiž je tvořena každá tzv. kouzelná pohádka. Tyto motivy nejsou spojeny jednotou slovního vyjádření, tedy tematickou shodou, ale především funkcí, kterou tato vyjádření v rámci textu plní a která zůstává stejná i přes změnu formy tohoto vyjádření.¹³⁾ Pokud bychom přijali jeho myšlenku, zbavili bychom *topos* nutnosti mít podobu „tematické shody“. Překračujeme tím hranici původního významu termínu *topos* příliš nebo se pohybujeme stále v jeho mezích? Myslím, že se jedná pouze o změnu pohledu na tento problém, a to očima badatele, kterého zajímají otázky topiky z hlediska diachronního, v perspektivě jejího vývoje.

Pokud bychom mluvili i v těchto případech o topice, říkali bychom, že je primárně postavená na funkci toho kterého místa a teprve sekundárně na její formální manifestaci. Dnes je tomu spíše naopak. Josef Hrabák a s ním Eduard Petružil definují *topos* podle tradičního pojetí, když říkají, že jde o: „...klišé, myšlenkové a výrazové schéma, které přechází z antiky přes středověk až k dnešku.“¹⁴⁾ Je však důraz na funkci chybou? Každé slovní vyjádření ji musí nést bez ohledu na to, zda se jedná o klišé či nikoli. Nemůže být použito bezúčelně. I ta nejběžnější floskule má něco sdělit, něco komunikuje. Nezůstali bychom pouze na povrchu věci, kdybychom se omezili nutností tematické shody?¹⁵⁾

V následující části uvedu několik motivů, které by, podle mého názoru, bylo možno považovat za *topos*. Je třeba si uvědomit, že aktuální formy uměleckého vyjádření mohou být případ od případu odlišné a tím, co je spojuje, je v první řadě shoda funkce. Vzhledem k tomu, že otázka základní klasifikace topiky na řečnickou a historickou není zcela vyřešena, budu respektovat jejich směšování. Pro první typ uvedu pouze jeden příklad a sice všeobecně známé *captatio benevolentiae*. Pro druhou oblast jsem zvolil čtyři příklady: *topos* nepravé smrti, *topos* přechodu mezi světy, *topos* hojnosti a *topos* chudého šlechtice. Jedná se o motivy, se kterými se v různých aktualizovaných podobách setkáváme napříč literárními dějinami dodnes a je tedy možné hovořit o jejich historickém charakteru.

¹³⁾ Podobný postřeh nalezneme také u Claude Lévi-Strausse, který upozorňuje na existenci různých variant téhož mýtického příběhu, v nichž jsou struktury totožné, mění se pouze formy vyjádření. Srov. C. L. STRAUSS, *Mýtus a význam*, Bratislava 1993, s. 43.

¹⁴⁾ J. HRABÁK, *Literární komparatistika*, Praha 1976, s. 45.

¹⁵⁾ Chceme-li mluvit o „pravé“ historické topice, v níž E. R. CURTIUS spatřoval literární výraz Jungem definovaných archetypů, musíme prokázat existenci konkrétních míst napříč historií. Musí se jednat skutečně o vracející se a proměňující se metafory. Pokud se některé opakující se motivy omezují výhradně na určité období a nejsou později nahrazeny funkčně analogickými prvky, pak se může jednat spíše o aktualizaci, jejímž impulsem je výrazný prvek reality příznačný pro daný prostor a čas, po jehož proměně či zániku se mění či zaniká i literární prostředek, jímž je vyjádřen.

Středověké písemnictví má své kořeny v literatuře latinské a přejímá tedy některé její tradiční prvky. Forma ústního šíření umělecké literární tvorby dala prostor jevům známým z antické rétoriky.¹⁶⁾ Řečnická topika sloužila především jako nástroj komunikace s posluchačem. Její místo je zpravidla na počátku textu, kde jde autorovi či mluvčímu o získání sympatií publika a kladné přijetí. V sázce bylo mnohdy hmotné zajištění autora.¹⁷⁾ K tomuto účelu sloužily nejrůznější skromnostní formule, tedy *captatio benevolentiae*, v nichž byl posluchač žádán o shovívavost a trpělivost. V takovéto dehonestaci vlastní osoby nelze v žádném případě spatřovat sebekritiku druhořadých umělců (jak ostatně z následujících příkladů vyplývá). Autor začasťe omlouvá své troufalé jednání a vysvětluje ho tím, že se nikdo jiný nechtěl daného úkolu zhostit. Tak je tomu i na počátku Dalimilovy kroniky: „*Jáz těch kněh dávno hledaji / a veždy toho žádaji / aby se v to někto múdry uvázal / a všě české skutky v jedno svázal. / A dotad sem toho žádal, / donidž sem toho právě nezbadal, / že se v tom nikte nechce odati, / proto se sám v to musím uvázati*“.¹⁸⁾ Totéž nacházíme i ve Vlastním životopise Karla IV.¹⁹⁾ Součástí úvodních *topoi* jsou mnohdy také prameny, z nichž autor údajně vycházel. Někdy se jedná o skutečně existující texty, obecně však musíme být spíše skeptičtí, zvláště je-li řeč o „přeslavných to kronikách“, a není blíže specifikován ani jejich titul, natož pak autor.

Pravidla poetiky poskytovala autorovi prostor vedle úvodu také na závěr díla. E. R. Curtius vysvětluje existenci závěrové topiky nutností dát najevo, že text je celý, kompletní.²⁰⁾ Text je mnohdy uzavřen jakousi modlitbou, poděkováním bohu: „*Bože, rač nám téhož přieti / a toho bydle dosieci, / bychom jmúce za ten pramen, aby nás nezžehl věčný plamen / všickni, ktož zde sediete, rcete spolu Amen*“.²¹⁾

¹⁶⁾ K ústnímu šíření literatury viz více: J. VILIKOVSKÝ, Písemnictví českého středověku, Praha 1948, s. 16–20.

¹⁷⁾ Srov. tamtéž.

¹⁸⁾ Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, B. HAVRÁNEK – J. DAŇHELKA (edd.), Praha 1958, V. 9–16.

¹⁹⁾ „*Potomstvu vašemu jsem snažně napsal výše uvedená slova moudrosti a bázně boží, jak jsem to jen ve své nepatrnosti s pomocí boží dovedl. Nyní chci vám napsat o marném a nemoudrém životě svém a o počátku svého světského běhu...*“ in: Vita Caroli Quarti, Praha 1978, s. 27.

²⁰⁾ Srov. E. R. CURTIUS, Evropská literatura, s. 103.

²¹⁾ Vévoda Arnošt, in: Rytířské srdce majíce, D. MAREČKOVÁ – E. PETRŮ (edd.), Praha 1984, V. 6083–6087.

Setkáváme-li se s autorovou řečí namířenou přímo k publiku během textu, má zpravidla za cíl vzbudit pozornost posluchačů.²²⁾ Opakem jsou upozornění, že určitému motivu již není nutné věnovat pozornost a autor ho tedy opouští. Méně často se s *captatio benevolentiae* setkáváme i uprostřed textu, jako je tomu v *Erecovi* od Hartmanna von Aue.²³⁾

Řečnickou topiku v textech poměrně snadno identifikujeme, protože její okruh není příliš široký a její povaha spočívá v systematickosti a normativnosti.²⁴⁾ Složitější je situace v oblasti historické topiky. Za jeden z možných typů lze podle mého názoru považovat *topos* nepravé smrti. Setkáváme se s ním v mnoha žánrech napříč literárním vývojem.²⁵⁾ V rytířské epice je ztvárněn různými způsoby. Smrt vévody Arnošta je pouze symbolická a je prostředkem k úniku z Magnetové hory. Se svými přáteli se dá zašít do starých kůží a odnést na pobřeží, ze kterého si bájní ptáci (nohové, gryfové) pravidelně odnáší mrtvé trosečníky. V jiných příbězích se hrdinové ocitají skutečně na hraně života a smrti. Tak je tomu například v eposu *Erec*, v němž se hlavní hrdina, smrtelně zraněný z předchozího boje, ocitá dokonce na márách, zabalen do pohřebního roucha.²⁶⁾ V eposu *Tristram a Izalda*²⁷⁾ je hlavní hrdina taktéž zraněn v boji a pomalu umírá na otravu. Symbolický rozměr získává scéna, ve které se nechá naložit na loď a vyplouvá na širé moře. Teprve Izalda je schopna jeho zranění vyléčit a navrátit ho tak do světa živých. Motiv postupně se blížícího a neodvratného konce nalézáme i v *Ubohém Jindřichovi*,²⁸⁾ který trpí malomocenstvím. Přestože je ve všech těchto případech paralela s Kristovou smrtí a následným zmrtvýchvstáním evidentní, nemusí se jednat nutně o *topos* křesťanského původu. Jeho kořeny mohou sahát až do předkřesťanského období. Germánský bůh a kouzelník Ódin visel devět dnů na stromu Yggdrasilu, aby získal runové písmo: „*Vím, že jsem visel / ve větrném stromu / devět dlouhých nocí / oštěpem proklát / v oběť Ódinovi, / sám sobě samému, / na onom stromě, / o němž*

²²⁾ Hartmann von Aue v části rytířského eposu *Erec* použil dokonce fiktivní dialog s posluchačem in: *Erec*, Hartmann von Aue, T. CRAMER (ed.), Frankfurt am Main 2000, V. 7493–7525. Je možné ovšem předpokládat, že se tento rozhovor skutečně udál a do textu vstoupil teprve sekundárně.

²³⁾ *Erec*, Hartmann von Aue, V. 1590–1603.

²⁴⁾ Viz s. 2.

²⁵⁾ V moderní literatuře si své místo našel především ve sci-fi a fantasy.

²⁶⁾ Srov. *Erec*, Hartmann von Aue, V. 6669–6673.

²⁷⁾ *Tristram a Izalda*, Z. TICHÁ (ed.), Praha 1980.

²⁸⁾ *Der arme Heinrich*, Hartmann von Aue, S. GROSSE – U. RAUTENBERG (edd.), Stuttgart 2003.

*nikdo neví, / z kterých kořenů roste. / Chléb mi nepodali / ani chmelovinu; / dolů jsem se díval: / runy jsem zhlédl, / s nářkem je zvedl, / pak padl jsem k zemi.*²⁹⁾

Je třeba položit si otázku, jakou funkci tento opakující se motiv může plnit. Lidé byli vždy fascinováni a svým způsobem provokováni smrtí jakožto nevratnou událostí. Smrt je v těchto textech vnímána jako vykročení ze světa lidského, smyslového a fyzicky uchopitelného do světa „onoho“, mimosmyslového, metafyzického, který byl paradoxně chápán jako ten skutečný. Smysly uchopitelná realita byla pouhým jeho odrazem. Nahlédnutí do onoho světa je vykoupeno rizikem, že cesta zpět zůstane uzavřena.³⁰⁾ Ten, kdo „vstává z mrtvých“ již není zdaleka tím, kým původně byl. Dotek smrti, ať už symbolické či reálné, tvoří v životě hrdinů (a ovšem ve fabuli a syžetu příběhu) zlom, po kterém se „věci mění“. Vévoda Arnošt, jehož ztroskotání na Magnetové hoře je vrcholným okamžikem cesty pokání, je vyzdvížen z nebes sestoupivším tvorem a přenesen ze země zkázy a zmaru do země života. Symbolická smrt se v tomto případě zdá být téměř rituálem, po jehož završení je hrdinovi odpuštěno a on (očistěn) začíná po znovuzrození nový život.³¹⁾ Erecova „smrt“ je zkouškou hrdinství nejen pro něj, ale také pro jeho ženu Enite, která vůči němu projevila naprostou oddanost, a tím byl jejich rozvrácený vztah narovnan. Tristramovo smrtelné zranění rozehrává události, na jejichž konci stojí osudová žena, Izalda, v tomto případě symbolická dárkyně života. Malomocenství a vědomí brzkého konce vedlo u Ubohého Jindřicha k zásadnímu přehodnocení životních priorit. *Topos* nepravé smrti je tedy možno chápat jako extrémní formu poznání, po němž dochází k metamorfóze a přerodu osobnosti hrdiny.

Jako další *topos* je možno vyčlenit motiv přechodu mezi světy. Jeho kořeny nacházíme v mýtech. Příkladem je opět postava germánského boha Ódina putujícího devíti světy, aby načerpal veškeré možné znalosti, schopnosti i dovednosti. Obecně lze říci, že do jiných světů nelze proniknout běžným způsobem a je třeba nalézt bod, který tento průchod umožňuje. Můžeme ho nazývat „bránou“. Tou je velmi často studna,³²⁾ ale může to být také tunel, jeskyně či tajná chodba ve sklepení. Tak je tomu opět ve Vévodovi Arnošti, který se dostává skrze jeskyni vyloženou drahými kameny do fantastické země Arimapsí.³³⁾ Velice často se s přechody mezi světy

²⁹⁾ L. SPÁČILOVÁ – M. WOLFOVÁ, *Germánská mytologie*, Olomouc 1995, s. 56.

³⁰⁾ Žádný z hrdinů ji také nepodstoupil zcela dobrovolně (s výjimkou Ódina). V případě vévody Arnošta, který byl přinucen okolnostmi, šlo také o smrt symbolickou.

³¹⁾ Symbolizovaném vystoupením z koženého vaku.

³²⁾ Viz J. CAMPBELL, *Tisíc tváří hrdiny*, Praha 2000, s. 57–64.

³³⁾ Srov. Vévoda Arnošt, V. 4070–4190.

setkáváme také v pohádkách,³⁴⁾ ale směrem k naší přítomnosti spíše mizí a vynořují se až spolu s vědecko-fantastickou literaturou a žánrem fantasy.³⁵⁾ Bod přechodu nemusí mít pouze charakter „brány“. Může sestávat z širšího prostoru, který je v zásadě ničí a tvoří jakási geograficky temná místa, skrze něž je nutno projít, chce-li se hrdina dostat z jedné země do jiné. V mnoha případech má podobu lesa nebo moře.³⁶⁾ Tyto dva prostory by si zasloužily pozornost v samostatném pojednání, které zde není možno suplovat, a proto se jich dotkneme jen velmi okrajově. V obou případech jde o prostor, který není ovládán v tom smyslu, že by dění v něm podléhalo lidské vůli. Jde o prostor tajemný, vyhrazený zvláštním bytostem (například lesnímu muži v Iweinovi, obrům v Erecovi), lidem vyloučeným ze společnosti (loupežníci v Erecovi a Tandariášovi a Floribelle; vydědění jsou ve své podstatě i Tristram a Izalda, skrývající se před hněvem krále Marka) nebo těm, kteří si izolaci zvolili dobrovolně (mnich v Tristramovi a Izaldě či v Parzivalovi). Přechod přes něj se stává jednou ze zkoušek, má charakter *aventiure* a je spojen s nebezpečím, které vyplývá jednak z možných střetů s „obyvateli“, jednak z nebezpečí bloudění. Rytíři nesledují žádnou předem stanovenou cestu. Vyústění ponechávají náhodě a božímu řízení. Po průchodu lesem se dostávají na fantaskní místa, o jejichž existenci buď není nic známo nebo je tradována pouze ve vyprávěních. Mnohdy jsou to osamělé, tajemné hrady, zdroje nových zkoušek, nových *aventiure*. Podobnou roli hraje prostor moře, kde je člověk vydán na milost a nemilost vůli Boží a kde se skutečný cíl cesty může velmi lišit od toho žádoucího. Stejně jako les je i moře prostorem zkoušky. Zatímco však les – pevnina – prověřuje hrdinu po stránce fyzických schopností (hrdinský aspekt), moře je zkouškou víry (duchovní aspekt).

Světy, do kterých se branami či meziprostory hrdinové dostávají, podobají se spíše pohádkovým. Jsou plné různých nám neznámých bytostí (např. monstra ve Vévodovi Arnoštovi) a odpovídají středověké představě o prolínání se světa reálného, smysly přístupného a naopak světa nadpřirozeného, našim smyslům nedostupného. Funkcí tohoto toposu je tedy ztvárnit místa, umožňující vstup do paralelních světů,³⁷⁾

³⁴⁾ Hrdinové se pohybují mezi různými prostory, často takovými, kde vládou temné moci a nachází se mimo svět lidí.

³⁵⁾ Kde slouží k pohybu v meziplanetárním prostoru, hyperprostoru a na rozdíl od pohádek také k cestování časem.

³⁶⁾ Zásadní rozdíl mezi „bránou“ a „nebezpečným územím“ spočívá v motivu zkoušky, který je obsažen pouze v druhé z možností, zatímco první slouží k prostému přemístění hrdiny.

³⁷⁾ Tyto světy mohou tvořit samostatná topoi.

kteřé ten náš ovlivňují, ačkoli jsou mimo schopnost našeho smyslového vnímání do chvíle, než se staneme jeho integrální součástí.³⁸⁾

Dále je možno hovořit o toposu nevyčerpatelného bohatství. Ze souvislosti s (nejen) antickou mytologií, ve které se tento motiv také objevuje, můžeme odvodit přesnější označení a hovořit o toposu (rohu) hojnosti. V rytířské epice se s ním setkáváme ve dvou rovinách, které neexistují nezávisle na sobě, naopak se prostupují, doplňují a spoludotváří. Jde o roviny postav a prostoru. V okruhu postav je tento *topos* vyjádřen jednou z rytířských ctností, kterou je štedrost. V každém rytířském příběhu je tato ctnost více či méně akcentována. Vyplývá ze samotné reality, kdy si panovník musel různými dary zajišťovat lojalitu lidí, o něž opíral svoji moc. S kladným hodnocením této vlastnosti se setkáváme i ve Vlastním životopise Karla IV.³⁹⁾ Bohatství a štedrost byly primárně vyjadřovány dary, sekundárně pak generalizujícím popisem majetku, který se k hrdinovi přímo vázal (hrad a okolí).⁴⁰⁾

Co do možností literárního ztvárnění se jeví zajímavějším vyjádření tohoto toposu v rovině prostoru. E. R. Curtius mluví o tzv. *locus amoenus*, které má nejčastěji podobu zahrady – ráje.⁴¹⁾ Rytíř je potom „dobyvatelem“ takového místa. Například vévoda Arnošt ji nalézá při své druhé návštěvě tajemného kyperského města. Velmi zajímavé jsou verše, ve kterých autor určil druhy dřevin, které v ní rostli: „*cedrus, palma i oliva, / dřievie veliká odiva.*“⁴²⁾ V *Cestopisu* tzv. *Mandevilla*

³⁸⁾ Antropologové nás seznamují se způsobem vnímání světa „přirozeného“ a „nadpřirozeného“ u tzv. „primitivních“ národů. Není důvod nepředpokládat, že tento způsob myšlení mohl být velice blízký i našim předkům ve středověku. Srov. D. JENNES, *The Ojibwa Indians of the Parry Island. Their Social and Religious Life. Bulletin of the Canada Department of Mines, National Museum of Canada, Ottawa 1935, č. 78.* „...když...bytosti označujeme jako nadpřirozené, myšlení Indiánů tím poněkud zkreslujeme. Zrovna tak jako člověk sám, přináleží i ony k přirozenému řádu světa, neboť se člověku podobají v tom, že jsou rovněž nadány inteligencí a schopností citu. Jsou podobně jako člověk mužského nebo ženského pohlaví, a některé mohou mít rodinu. Některé jsou spjaty s přesně určenými místy, jiné se pohybují volně z místa na místo; vůči Indiánům zaujímají přátelský nebo nepřátelský postoj.“ in: C. L. STRAUSS, *Myšlení přírodních národů*, J. PECHAR (ed.), Liberec 1996. s. 55.

³⁹⁾ „Kráľ nebyl lakomý na peníze...a dvůr jeho se skvěl množstvím shromážděných knížat jak duchovních, tak světských“, in: *Vita Caroli Quarti*, s. 29.

⁴⁰⁾ Informacím o štedrosti světských panovníků nelze přikládat příliš velkou hodnotu. Jak poznamenal Jan Vilikovský, básník mohl být motivován vlastním hmotným prospěchem, když šlechticům předkládal vzory štedrých a na majetek nehledících hrdinů, s nimiž se měli identifikovat. Srov. J. VILIKOVSKÝ, *Písemnictví*, s. 16–20.

⁴¹⁾ E. R. CURTIUS, *Evropská literatura*, s. 215.

⁴²⁾ Vévoda Arnošt, V. 2871–2872.

pak nalezneme výklad symboliky těchto stromů.⁴³⁾ V této souvislosti je tedy analogie zahrada – ráj zcela na místě, stejně jako ve známém ztvárnění pravidel kurtoazní lásky, *Románu o růži*.⁴⁴⁾ Motiv zahrady jako prostoru dostatku bývá doplňován motivem obrany. Spojení s představou nesnadné dosažitelnosti tak ze zahrady tvoří lákavý cíl rytířových *aventiure*. Je tomu tak např. v Malé a Velké růžové zahradě či v Jetřichovi Berúnském, kde je obráncem malý bojovník Lavrin. V drobné obměně se s ní setkáváme i v Erecovi, který bojuje proti Mabonagrinovi.

Jaká je funkce tohoto toposu? Touha po materiálním dostatku byla i v dobách silné křesťanské víry, která ve svém učení klade důraz na duchovní hodnoty, velmi silná. Kristus sám byl zobrazován jako král sedící na zlatém trůnu, obklopen poklady světa.⁴⁵⁾ Světští panovníci byli považováni za, v určitém slova smyslu, zástupce Boha na zemi a byla jim tudíž v literatuře připisována moc a schopnost realizovat část nebeského blahobytu již zde. Ten byl stejně jako dnes spatřován spíše v rovině materiálního dostatku. *Topos* hojnosti může být přímým vyjádřením těchto představ.

Posledním z předkládaných příkladů je *topos* chudého šlechtice, se kterým se setkáváme neobyčejně často. Jedním z nejvýraznějších příkladů je opět Vévoda Arnošt, ve kterém hlavní hrdina ztroskotá na Magnetové hoře. Zbytek jeho vojska pomalu hyne hladu a žízní a stejná smrt čeká také Arnošta. Prostor hory je současně prostorem pustiny, a to v kontrastu s všudypřítomným bohatstvím ztroskotaných lodí, jež na tomto místě zcela ztratilo svoji cenu. Dochází k převrácení stereotypního vnímání hodnot, upřednostněny jsou schopnosti kontemplance a duchovního spojení s Bohem před drahým, ale bezcenným majetkem. Způsob záchrany odpovídá tomu, že uvědomění si těchto „pravých“ hodnot bylo pro trpící prospěšné – přichází shora,

⁴³⁾ „Také vězte, že ten kříž Pána našeho Jezu Krista byl jest udělán ze čtverého dřievie. Neb to stojaté dřevo bylo jest cypresové, a přéčné bylo palmové; ale peň, v němžto stál kříž, to bylo cedrové dřevuo, a nad křížem přibitá daska, puoldruhé nohy vzděli, ta jest byla z olivy... ..ti nešlechetni židé udělali jsú ten kříž pravú zlostí z toho čtvera dřievie. Neb sú oni mněli, by Pán Buoh měl tak dlúho pnieti na kříži, dokudž by tělo mělo trváti. A protož učinili jsú peň z cedrového dřeva, nebo to dřevo nehnije. A také proto, že sú mněli, by tělo božie se mělo zsmrděti, proto stojecie dřevo jsú učinili z cypresu, jenž jest dobré vóně, aby tělo od smradu zachovalo, aby tu tiem déle viselo. Pak přiečné dřevo bylo jest palmové, neb v starém věku byl obyčej, ktož svého nepřétele přemohl, ten byl korunován palmú... Ale svrchnie daska, na nížto jeho oznamek byl popsán, byla jest z olivy, jenž znamená mír, aneb holubice, jižto Noe z korába vyslal, přinesla jest ratolest olivovú...protož židé mniec, by již pokoj měli, že jsú svého protivníka umrtvili, olivovú dsku na kříži jsú přibili.“ Cestopis tzv. Mandevilla. F. ŠIMEK (ed.), Praha 1963, s. 25.

⁴⁴⁾ Srov. J. LEHÁR, Starofrancouzský „Román o růži“, in: de Lorris, Guillaume, Román o růži, překlad O. F. Babler, Praha 1977, s. 8.

⁴⁵⁾ Srov. líčení síně, v níž dojde k „zasnoubení“ Ježíše Krista se sv. Kateřinou. Život svatě Kateřiny, E. PETRŮ (ed.), Praha 1999, V. 970–1009.

přímo z nebes v podobě ptáka noha.⁴⁶⁾ Domnívám se, že *topos* zchudlého šlechtice zaujímal v soustavě morálních norem důležitější pozici, než si připouštíme a nelze mu přisuzovat pouze roli zábavného prvku. Názornějším příkladem je vypravování o králi Přemyslu Otakarovi I. v 76. kapitole Dalimilovy kroniky s názvem *Ot přepuštění krále Přemysla třetího*, kde se z krále stává námezni dělník, jemuž je mnohdy upřen i nárok na mzdu. I v tomto případě dochází k nápravě. Zde však ne v poměru k Bohu, ale k vlastnímu národu: „*Tak své chudobě se nasmiešťa, / nebo na každý den z chleba slúžiešťa. / To bieše bôh naň přepustil, / že nemúdrú řeč z svých úst byl vypustil. / Ale když se poká svého hřiecha, / přijide mu božie útěcha.*“⁴⁷⁾ Jedním ze zásadních motivů se stala chudoba i v díle Ubohý Jindřich, ve kterém se hlavní hrdina v průběhu svého onemocnění zcela vzdává majetku a obrací s k mnohem chudší rodině, kde nachází pravé hodnoty. V postavách Iweina a Lanzelota, dvou rytířích kulatého stolu, se opakuje motiv šílenství, během něhož postižení klesají takřka na úroveň divoké zvěře. Velmi vhodným příkladem je také osud Tristrama a Izaldy, kteří, pronásledováni hněvem krále Marka, prchli do hlubokého lesa, kde žili po dvě léta v nejnuznějších podmínkách. Existenci *toposu* chudého šlechtice tedy můžeme pokládat za prokázanou.

Při úvaze nad jeho funkcí dojdeme k závěru, že tvoří pomyslný celek s *toposem* hojnosti. Oba jsou vyjádřením dvou krajních hodnot, při jejichž dosažení lze hovořit o naplnění rytířského ideálu či spíše jednoho z jeho aspektů. Rytířský ideál není tvořen žádným uceleným souborem konstantních a snadno definovatelných schopností, znalostí či charakterových vlastností. Naopak si ho lze představit jako průsečík nejrůznějších protikladných hodnot, jichž je nutno dosáhnout navzdory jejich protichůdnosti.⁴⁸⁾ Hovoříme-li ovšem o představě ideálu ve středověku, je nutno si uvědomovat souvislosti s křesťanstvím. I tento *topos* má, zdá se, obraz v postavě Krista, zosobnění kontrastu moci a pokory, který je nutně vnímán jako určitý rozpor. V tomto kontextu se chudoba stává jednou ze zkoušek na cestě rytíře, ve které má prokázat schopnost rezignace na hmotný svět.⁴⁹⁾ *Topos* chudého rytíře upozorňoval středověkého panovníka na omezení jeho moci, která mu nebyla dána,

⁴⁶⁾ „V křesťanství [gryf / noh] přejal podobně jako bájný pták Fénix symbol vzkříšení. Značí též dvojí přirozenost Kristovu – božskou (pták) a lidskou (zvíře).“ Srov. M. MYSLI-VEČEK, Panoptikum symbolů, značek a znamení, Praha 2001, s. 62.

⁴⁷⁾ Nejstarší česká rýmovaná kronika, V. 47–52.

⁴⁸⁾ Ideál rytíře je v eposu Vévoda Arnošt vyjádřen dvojí návštěvou kyperského města. Při první z nich je akcentován křesťanský, při druhé hrdinský aspekt ideálu. Tomu odpovídá nejen povaha jednání hlavního hrdiny, ale i proměny prostoru. Příznačnou se jeví neschopnost (či neochota) zobrazit oba protikladné aspekty prostřednictvím jedné epizody, ale naopak nutnost jeho rozdělení.

⁴⁹⁾ Srov., Mt 6, 20; Mt 6, 25; Mt 19, 21; L 12, 33.

ale pouze propůjčena a nezískal ji sám, nýbrž řízením Božím. Má-li být panovník skutečným vládcem, který panuje v souladu s Boží vůlí, musí projít zkouškou chudoby a dokázat, že je hoden panování. Zkouškou bídy nastupuje de facto cestu Krista. Ne vždy musí mít šlechticův pád a materiální nedostatek primárně tuto funkci. Lze říci, že je tomu tak v textech, které hodnotíme ve větší míře didakticky (např.: *Kronika tak řečeného Dalimila*, *Der arme Heinrich*, *Vévoda Arnošt...*). V dalších případech se může jednat o naplnění jedné z charakteristik topiky a sice o určitou míru schematizace opakujícího se motivu, jejímž výsledkem je zastření původní motivace, se kterou daný motiv vznikl.

Závěr

Možnosti využití v literární vědě a medievistice:

Závěrečná otázka by mohla znít: jak dalece nám může výzkum topiky pomoci v poznání středověkého světa. Domnívám se, že potenciál topiky je významný. Každé literární dílo vzniká v kontextu literárním i mimoliterárním. Umíme-li ho číst, může se stát zdrojem informací o těchto kontextech. Z povahy topických motivů vyplývá, že jsou tradovány, stávají se stereotypními a o přímé (!) realitě (v zásadě!) nic nevyprávějí. Pokud bychom je v textu dokázaly spolehlivě označit, získali bychom základ bez těch částí, které byly spíše obecným majetkem středověké neindividuální literární tvorby a mohli bychom se zaměřit na specifika autora, doby, prostředí... Zde je nutno vyřešit nejprve vztah mezi topikou a realitou. Jde o to, zda se některé motivy neopakují zkrátka proto, že vyplývají z běžné až každodenní skutečnosti (např. velmi častý motiv porady rytíře se spolubojovníky). Pokud bychom však vymezili pojem *topos* podle výše navržených kritérií, vyřešili bychom i tento problém.⁵⁰⁾

Stejně tak i sledování vývoje jednotlivých topických motivů může být cenným pro poznání vývoje společnosti, v níž hrály tyto motivy nezastupitelnou roli. Bylo řečeno, že topika nabývá charakteru určitých stereotypů. Jejich slovní vyjádření se mění zpravidla jen velmi pozvolna. Vytváří jakési pomyslné stabilní jádro nepodléhající náhlým změnám. Pokud už k nim tedy došlo, musely být příčinou výrazné vlivy společenské, neboť vzhledem ke své povaze by patrně zachovaly svoji podobu. Je otázkou, zda by nám sledování proměn topiky mohlo sloužit např. k určení či potvrzení vývojových mezníků ve společnosti.

Topika v sobě neskrývá pouze význam univerzálnosti. Naopak může být nositelem i výrazných specifíků. Tentýž *topos* (budeme-li ho definovat na základě jednotné funkce) může být vyjádřen nejrůznější slovní manifestací. Tak jako *topos*

⁵⁰⁾ Srov. s. 274–276.

nepřítele v rytířské epice může být vyjádřen obrem, nesprávně jednajícím rytířem, pohanem, zrádcem, fantastickými obludami atp., tak mohou být různá *topoi* vyjádřena jinými obsahy podle toho, kde, kdy a za jakých podmínek vznikly a fungovaly. Vidím tu tedy velký prostor pro mezikulturní výzkum, ve kterém je možno zaměřit se na shody, rozdíly, vzájemný vliv a z výsledků vyvodit obecné poznatky o společnostech, ve kterých byly topické motivy tradovány. Výzkum topických jevů by tak mohl zasáhnout i do oblasti kulturně antropologického bádání.

Otakar Slanař

FRAGE DER TOPIK IN DER MITTELALTERLICHEN RITTEREPIK

Der Begriff Topos gehört unter die geläufigen Termine der Literaturwissenschaft. Heutzutage wird er im Sinne der Definition von E. R. Curtius begriffen. Curtius teilte die topischen Erscheinungen in rhetorische und historische. Man fragt sich, ob diese Begriffsbestimmung auch den Anforderungen der weiteren Erforschung auf diesem Gebiet gerecht wird. Wollen wir uns mit der diachronischen Topik beschäftigen, müssen wir uns auf die Funktion, nicht nur auf die Form des Motivs stützen.

In der Ritterepik kommt sowohl die rhetorische als auch historische Topik vor. Die vorliegende Arbeit ist vor allem der zweiten Gruppe gewidmet, in die z. B. Topos des scheinbaren Todes gehört. Dieser Topos drückt eine extreme Form der Erkenntnis aus, nach der es zur inneren Verwandlung des Helden und zum Bruch in der Handlung kommt. Die Rückkehr in das Leben kann man entweder als eine Wiedergeburt oder eine Auferstehung interpretieren.

Die Auffassung von der Welt als einer Menge von gedachten Realitäten, die nicht parallel wahrzunehmen sind, erscheint im Topos des Überganges zwischen den Welten. Es drückt eine Möglichkeit aus, durch ein Tor oder einen „finsternen Ort“ in eine andere Welt durchzudringen.

Durch den Topos des Überflusses wird in der Literatur ein Modell gebildet, in dem das Vorbild des Herrschers oder des Helden mit der materiellen Genüge verbunden ist. Dazu kommt es auf der Ebene der Gestalten (Tugenden und Reichtum) und des fiktionalen Raumes im Werk (locus amoenus), der von dem Helden erobert wird.

Der vorherige Topos bildet eine Einheit mit dem gegensätzlichen Topos des armen Adligen. Der Held verliert seinen gesamten Besitz und gerät an den Rand der Gesellschaft. Es geht um eine Probe, in der man die Fähigkeit zum Verzicht auf die materielle Welt nachweisen soll.

Die Orientierung auf dem Gebiet der historischen Topik ermöglicht den Forschern, die Verwandlungen der gesellschaftlich relevanten Motive zu verfolgen und aus der Beschaffenheit dieser Verwandlungen einen zwingenden Schluß zu ziehen. Die vergleichende Forschung kann divergente oder konvergente Tendenzen im Rahmen verschiedener Völkergemeinschaften entdecken.

SOUPIS POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AI	Acta iudiciaria consistorii Pragensis
ACRB	Archivum Coronae regni Bohemiae
APW	Archiwum Państwowe we Wrocławiu
BU	Breslauer Urkundenbuch
BUB	Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDBra	Codex diplomaticus Brandenburgensis
CDLS	Codex diplomaticus Lusatiae Superioris
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex diplomaticus regiae Saxoniae
CDSI	Codex diplomaticus Silesiae
ČČH	Český časopis historický
ČMKč	Časopis Muzea Království českého
ČSČH	Československý časopis historický
ČSIM-B	Časopis Slezského zemského muzea - B
FHB	Folia Historica Bohemica
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HiSt	Historische Studien
KD	Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska
KW	Księstwo Wrocławskie
LBUS	Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter
LC	Libri citatorum
LE	Libri erectiorum
Lf	Listy filologické
MGH	Monumenta Germaniae Historica

MGH SS	Monumenta Germaniae Historica Scriptores
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MUP	Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis
MVB	Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
NLM	Neues Lausitisches Magazin
OL	Opavský listář
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RBMV	Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.
RHO	Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum
RI	Regesta Imperii
RKP	Kodex Metropolitní kapituly
RMB-AH	Regesten der Margrafen von Brandenburg aus askanischem Hause
RŚ	Regesty Śląskie
RSch	Regesten zur Schlesischen Geschichte
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SRL	Scriptores rerum Lusaticarum
SUb	Schlesisches Urkundenbuch
UGBB	Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter
USH	Ústecký sborník historický
UUGPV	Urkunden und Urkundenauszüge zur Geschichte Plauens und des Vogtlandes
UVB	Urkundenbuch der Vögte von Weida, Gera und Plauen, sowie ihrer Hausklöster Mildenfurth, Cronschwitz, Weida und z. h. Kreuz bei Saalburg
VMO	Věstník Matice opavské
ZfGS	Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens

AUTOŘI

Mgr. Tomáš Baletka, Ph.D.
Zemský archiv Opava, Státní okresní archiv Nový Jičín

Mgr. Dominik Budský
Archiv hlavního města Prahy

Mgr. Martin Čapský, Ph.D.
Slezská univerzita v Opavě

PhDr. Dana Dvořáčková – Malá
Historický ústav AV ČR (Praha)

PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D.
Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy (Praha)
Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der
Universität Leipzig

Mgr. Mlada Holá
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (Praha)

PhDr. Irena Moravcová
Zemský archiv Opava

PhDr. Richard Němec
Albert-Ludwigs-Universität (Freiburg im Breisgau)
Ústav dějin umění AV ČR (Praha)

Mgr. Robert Novotný
Centrum medievistických studií (Praha)

PhDr. Marcin Rafał Pauk
Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Warszawa)

Mgr. Otakar Slanař
Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity (Brno)

PhDr. Markéta Špůrová
Historický ústav AV ČR (Praha)

DVORY A REZIDENCE VE STŘEDOVĚKU

Mediaevalia Historica Bohemica

Supplementum 1.

Sborník příspěvků z kolokvia konaného 18. března 2005 v Historickém ústavu AV ČR ve spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK

Uspořádala a redigovala : Dana Dvořáčková–Malá

1. vyd. : Praha, Historický ústav AV ČR 2006 – 290 s.

ISBN 80–7286–095–X

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.